

(ग)

गर्नाले हुने पुण्य, वर्ष दिनभिन्नमा पर्ने आउने पुण्यदायक पर्वदिन ती प्रत्येक पर्वहरूमा गर्नुपर्ने विविध धर्म, तिनको फल, स्त्री, शूद्रादिको कर्तव्य, धर्म, वर्णाश्रम धर्म, बुभुक्षु र मुमुक्षु यी दुवैथरीका आचार विचार इत्यादि, हरएक कुराले पूर्ण अटार पुराण र महाभारत लेख्नुभो । उहाँको चित्त तैपनि शान्त भएन । बडो दिक्दार भएर बसिरहनुभएको थियो ।

एक दिन ऋषि नारद उहाँको आश्रममा आउनुभो । व्यासले नारदको सत्कार गर्नुभयो तर उहाँको चित्तको अशान्तिले गर्दा मुखको मालिन्यपना छिप्न सकेन । नारदजीले थाहा पाएर सोध्नुभो । “व्यासजी ! तपाईं किन साह्रै दिक्दार जस्तो हुनुहुन्छ ? तपाईं जस्ता वेद वेदान्तादि षट् शास्त्र पुराणवित् महानुभावलाई यो अशान्ति किन आयो भन्नुहोस् ” । व्यास हात जोडेर ब्रिन्ति गर्नुहुन्छ । “ हे ऋषिराज ! म यसको कारण बताउन असमर्थ छु । मैले आफ्नो समस्त जीवन नै परोपकारमा समर्पण गरेको छु तापनि यो अशान्ति छुटेन । मेरो उपरमा निगाहा रहोस्, केलो थो छुटछ । मर्जी होस् व्यासको यस्तो कुरा सुनेर नारदजी भन्नुहुन्छ “ व्यासजी ? आजसम्म तपाईंले पुराणादि धर्मशास्त्रहरू जे जति बनाउनुभो ती मामूली हुन् । तिनबाट चित्त शान्त हुँदैन । परमात्माका भक्तहरू पनि तिनमा रुचि गर्दैनन् । अब त्यसो होइन तपाईं खालि भक्तिरसलाई लिएर परमात्मा विष्णुका चरित्रले युक्त भएका श्रीमद्भागवत् लेख्नुहोस् । यसले तपाईंको चित्त शान्त हुनेछ । यसैले आजसम्म तपाईंको चित्त शान्त हुनेछ । यसैले आजसम्म तपाईंले बनाएका पुराण धर्म शास्त्रादि कुनैले दिन नसक्ने गति सारा प्राणीलाई

(४)

दिनेछ । नैगुण्यावस्थामा पुगेका परमात्माका भक्तहरूसमेत तपाईंको यो भागवतमा रसाउनेछन् । यसभन्दा ठूलो शान्तिदायक तथा मुक्तिदायक ग्रन्थ संसारमा अर्को हुनेछैन ” । यसप्रकारले शिक्षा दिएर अघि ब्रह्माजिले आफूलाई बताउनुभएको चतुः श्लोकी भागवत व्यासलाई बताउनुभो र नारदजी आफ्ना धाममा जानुभो । व्यासले पनि सोही शिक्षाबमोजिम यही श्रीभद्रागवत बनाउनुभो र उहाँको चित्त शान्त भो ।

वेदव्यासले बनाउनुभएको श्रीमद्भागवतभन्दा ठूलो प्रतिष्ठित ग्रन्थ यस लोकमा छँदैछैन । वास्तवमा हिन्दुधर्ममा भागवतभन्दा ठूलो अरु धर्म कुनै देखिएको छैन । जस्तो यसबाट शान्ति मिल्छ त्यस्तो अरुबाट मिल्दैन । यसमा जनताको जत्तिको प्रेम छ त्यत्तिको अरुमा छैन । व्यावहारिक धर्मका विषयमा महाभारत, मुक्तिका विषयमा श्रीमद्भगवद्गीता र श्रीमद्भागवत । यी तीनजत्तिकै उपयोगी अरु छैनन् ।

महाभारत संहितामा निस्किसकेको छ । श्रीमद्भगवद्गीताको विषयमा धेरै जनाले उल्लेख गरेका छन् । वो श्रीमद्भागवत संहितामा सर्वसाधारणले बुझ्ने आजसम्म कसैले नबनाएको हुनाले धर्म-धुरीण, प्रजावत्सल, विद्याप्रेमी, मातृभाषोन्नतिमा दत्तचित्त श्री श्री श्री महाराज जुद्ध शमशेर जङ्गबहादुर राणाका शुभोदयमा भगवद्गीता जस्तै नित्य पाठ गर्न अध्ययन गर्न पनि हुने तथा श्रीमद्भागवतको सारांश पनि थाहा हुने किमिमबाट बनाउन सकेका पक्षमा सबैलाई बहूतै उपयोगी हुनेछ भन्ने यथामति लेखेको छु ।

यस ग्रन्थको मेरो अल्प बुद्धिले भेटेसम्मको कथामुख चौबीस

(६)

अवतार पृथक्, पृथक्, ती अवतारक्रम, अवतार हुनुको कारण, तिनको काम, तिनका भक्त, तथा ती अवतारबाट मिलेको उपदेश आदि सरल संस्कृत श्लोकमा लामो छन्दमा बद्ध गरी त्यसको अर्थ पनि सक्भर संस्कृत क्रम राखी उही छन्दमा भाषाश्लोक बद्ध गरी अन्वयार्थसमेत दिएको छ । यो अन्वयार्थले संस्कृतसेवी जनहरूका पुत्र पौत्रादिको पठनादिमा पाठकलाई परिश्रम विना सफल गराओस्, त्यसका साथसाथै भागवतको पनि केही ज्ञान गराओस् भन्ने ठूलो आशामा छु ।

विशेष गरेर विद्याप्रेमी, भगवद्धर्मी, तत्त्वविज्ञानसु र योगविज्ञानसुहरूका निमित्त यसमा लेखिएको कपिल देव अवतारको “तत्त्व मञ्जूषा” कृष्णले उद्धलाई बताउनुभएको “योगमञ्जूषा” हंसावतारले बताउनुभएको “आत्मविवेचन” इत्यादि संक्षिप्त भए तापनि पूर्ण रूपले लेखिएको छ । त्यसमा पनि योगाभ्यास जान्न खोज्नेहरूको निम्ति कृष्ण र उद्धवको संवाद विषय पारी अरु धेरै योग विषयका ग्रन्थहरूको सहायता र आफ्नै दाज्यूज्यू योगाभ्यासी पं० देवहरि उपाध्यायका शिक्षानुसार गुह्यक्रमहरूलाई पनि ठीक गरी लेखेको छु ।

नेपालका सकल स्त्रीजातिहरूले पनि बुझ्न सक्नु भन्ने अभिप्रायले हरेक अवतारका अन्तमा सारांशकथा सरल नेपाली मातृभाषामा लेखेको छु । अपठित स्त्रीजनहरूलाई पनि यी सरल सारांश कथाहरूले श्रीमद्भागवतमा रचि गराउन सक्नु भन्ने आशामा छु ।

श्रीयुत गुरुज्यू पं० दुर्गानाथबाट यस पुस्तक शुरूदेखि अन्तसम्म हेरी शुद्धाशुद्ध, थप घट, अदल बदलमा समेत परिश्रम उठाइबस्नेकामा लेखक उहाँको नितान्त श्रृणी छु ।

(च)

श्रीयुत पं० चक्रपाणि र पं० रामचन्द्रले यसको अशुद्धि त्रुटिको सुधारको बारेमा तकलीफ उठाउनुभएकोले उहाँहरूलाई लेखकको हार्दिक सहस्र धन्यवाद छ ।

श्लोक

श्लोकं श्लोकार्धपादं वा योऽन्ते भागवतं पठेत् ।

न तस्य पुन रावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ १ ॥

(वेदव्यास)

जुन मानिस अन्त्यावस्थामा श्री मद्भागवतको एक श्लोक वा आधा श्लोक वा एक पाउ मात्र पाठ गर्छ त्यसले फेरि ब्रह्मलोकबाट कहिल्यै सन्तुष्ट हुने मुक्त नै हुन्छ ।

हुन ता कहाँको वेदव्यासजीको श्रीमद्भागवत कहाँको यो सारांश तापनि भागवत भागवतै हो । यसमा पनि उही महान्ग्रन्थका चरित्र छन् । उसैका भक्तहरू छन् । शास्त्रको दृष्टिले होस् वा स्वार्थका दृष्टिले होस् यसले पनि केही आदरता पाउन्थे छ भन्ने आशामा छु । जुनसुकै दृष्टिले पनि हामीले यो पुस्तक आफ्ना साथमा राख्नु आवश्यक जस्तै ठान्दछु । बुझ्नेले संस्कृत श्लोकमात्र पाठ गर्नु, नबुझ्नेले भाषा श्लोकपाठ गर्नु, अपठित स्त्रीजनले सारांश कथाहरूमात्र हेर्नु वा सुन्नुले मात्र पनि वेदव्यासको कथनानुसार चित्त शान्त हुन्छ ।

मुक्ति मिल्छ ।

यसमा जो भूल त्रुटि पर्न गएको छ त्यो प्रिय सज्जनवृन्दहरूले माफ राखी सच्याउनालाई सहायता बक्सेला भन्ने आशामा छु ।

प्रार्थयिता

पं० मुरादि

मूल

आपितामहमारभ्य श्रीयुद्ध नृपतेरियम् ।
गीयते मङ्गलत्वेन कुलकल्परुहस्तुतिः ॥

भाषा

श्रीयुद्धप्रभुको :श्रीमान् पितामहजिदेखि ली ।
गछू मङ्गलका निति कुलकल्परुहस्तुति ॥

मूल

नेपालदेशोन्नतिबीजभूतः क्षत्रेषु भास्वानिव तिग्मतैजाः ।
आसीत् पुरा बालनृसहनामा राजन्य राणाकुल कल्पवृक्षः ॥

भाषा

नेपालका उन्नति बीज खास क्षत्रीयमा सूर्यसरी प्रकाश ।
हुनूभयो बालनृसिहनामा राजन्य राणाकुलका निदान ॥

मूल

यश्चानुरक्त स्तपसि प्रवृष्टो वाराहक्षेत्रे विपिने तदीये ।
आद्योऽवतारः परमेश्वरस्य यस्मिन्वराहोऽवततार सत्ये ॥

भाषा

गछू तपस्या भनि राखि मन्मा वराहको क्षेत्र पवित्र बन्मा ।
जानूभयो बालनृसिह ताहाँ जन्मे अघि आदि वराह जाँहाँ ॥

मूल

कृतावतारस्य हरैः पुरस्ता जितासन श्वासगतिर्महात्मा ।
समाचरद् दुश्चर-योगचर्यायः कौशिकाया पुलिने शिलायाम् ॥

भाषा

वराहकै सामु पल्लेति मारी खीचेर वायू गरि यत्न भारी ।
लाग्नूभयो निर्भय योगमाहाँ ती कौशिकाकै तिरका शिलामा ॥

मूल

पीत्वा जलं पावन मच्छमस्याः कृत्वा वशे चात्मन इन्द्रियाणि ।
अध्यासिता येन शिलातदानी वाले शिला"ख्याति मुपागतास्ति॥

भाषा

रोकि सबै इन्द्रियवर्गलाई ती कौशिकाको जल मात्र खाई ।
बस्नूभएथ्यो जसमा उहाँले "बालो शिला" कीर्ति रह्यो विशाल ॥

मूल

तस्याभवन्नौरस सप्तपुत्रा रत्नाकरै स्तुत्यगभीरभावाः ।
ज्यायान्कनिष्ठोऽपि गुणैस्तु तेषां श्री धीरशम्भोर इति प्रसिद्धः॥

भाषा

भए उहाँका सुत सात यस्ता गाम्भीर्यमा सात समुद्र जस्ता ।
ती सातमा धीर कनिष्ठ खालि उमेरले मात्र सुनीतिशाली ॥

मूल

यस्यानुमत्या बहुवर्षपूर्वाच्छास गां जङ्गबहादुरोऽपि ।
यद्दीर्यमासाद्य विजित्य ल्हासा मानीय जाम्बूनदरुमराशिम॥

भाषा

सल्लाह जस्को लिइ घेर काल श्रीजङ्गको कीर्ति चल्यो विशाल ।
जस्का ठुला पौरखबाट ल्हासा जीतेर ल्याई सुन घेर खासा ॥

मूल

यस्य प्रतापानल आत्तरोषो हृणाङ्गना भर्तृकुलं ददाह ।
श्री धीर कम्पाण्डर-ईन-चीफ आसीत्स राणाकुल पुण्यपुञ्ज ॥

भाषा

जस्को प्रतापानल दन्दनाई भोटेहरूलाई दिथो जलाई ।
उस्ता उनै श्री प्रभू धीर चीफ भैवक्सियो पुण्यतरु सिरीफ ॥

मूल

यस्याभवत्सप्तदशानुरूपाः पुत्रा महाविक्रमशालिनोऽत्र ।
यस्मात्सहस्राधिक वंशसंख्या भूमाविदानीमभवन्विष्टुद्धाः ॥

भाषा

जस्का हुनूभो सुत सत्र भाई समान विद्या बल नीति पाई ।
हज्जारभन्दा पनि वंशसंख्या नाघेर जस्वाट भए असंख्य ॥

मूल

तस्यात्मजेषु प्रथितः कनीयान्योऽसौ महाराज पदाधिरूढः ।
दानी गुणी कल्परूहो धरायाः श्री युद्धशंशेर इति प्रसिद्धः ॥

भाषा

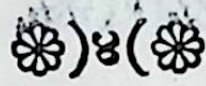
ती सत्र भाई बिचमा कनीयान् महाराज बनी महीयान् ।
दानी गुणी कल्पलता धराको भैवक्सियो युद्ध प्रभु प्रजाको ॥

मूल

यो धैर्यवृत्त्या बहुवर्षकालं धृत्वाऽपि सेनाप्रणिकार्यभारम् ।
श्रीकृष्णचन्द्राङ्घ्रियुगात्तर्चितो भोगेऽधनासक्तमना प्रवृत्तः ॥

भाषा

जस्ले अगाडी पनि घेर काल चलाई सेनापतिकार्यभार ।
श्रीकृष्णका भक्तिमहाँ रमाई छोड्नूभयो भोग विचारलाई ॥

मूल

यः प्रार्थनीयं नरदेव भोगं लब्ध्वाऽपि सर्वं विगणय्य रोगं ।
धत्ते स्म भोगेषु परां विरक्ति माबालमाविष्कृतकृष्णभक्तिः ॥

भाषा

अले पनी जो नरदेव भोग संपन्न भै संकि तमाम रोग ।
लिबक्सि एकै छ बडो विरक्ति श्रीकृष्णमा नै छ अनन्यभक्ति ॥

मूल

महाप्रभावोऽपि विनिर्मदो यः श्रियान्वितश्चापि प्रियंवदो यः ।
क्षमान्वितो यस्तु महत्वशाली श्रीयुद्धनामाऽमलकीर्तिमाली ॥

भाषा

प्रभाव ठूलो छ घमण्ड छैन ऐश्वर्य बेगिन्ति छ दम्भ छैन ।
क्षमा ठूलो भै छ अतीव मान सर्वत्र शान्ती छ छ युद्धनाम ॥

मूल

श्री धीर रत्नाकरतोऽवतीर्ण श्रिगतामणिर्दातृषु सैव कर्णः ।
ब्रह्मण्य देवेषु जनार्दनो यः प्रशंसितो मानवधर्मराजः ॥

भाषा

श्री धीर रत्नाकरका कुमार चिन्तामणी कर्ण सरी उदार ।
ब्रह्मण्यमा कृष्ण नवावतार धर्मज्ञमा मानवधर्मराज ॥

मूल

अस्यैव राज्ञो महनीयकीर्तेर्दृष्ट्वाऽनुरागं भगवत्कथासु ।
ध्यात्वा हृदा कृष्णपदारविन्दं मुरारिणा संकलिता कथेयम् ॥

भाषा

प्रेमी अती भागवती कथामा श्रीयुद्धशम्शेर प्रभु हुँदामां ।
श्रीकृष्णको पाउ गरेर ध्यान मुरारि यो गर्छ चरित्र-गान ॥

❀)५(❀

श्री :

मङ्गलाचरणम्

मङ्गलमूर्तये नमः

विशदीक्रियते विनायके श्वरजन्मादिविचित्रिता कथा ।
वितनोतु विनोदमत्र मे विनतानन्दकरो विनायकः ॥

१

ग्रहमण्डलमध्यसंस्थितो ग्रहदेवो गरुडाग्रजाग्रतः ।
ग्रहदोषहरो ग्रहेश्वरः सविता मङ्गलमातनोतु मे ॥

२

करुणावरुणालयाऽरुणा तरुणादित्यसमानना शुभा ।
जलजासिकपालकर्तृका दधती नील ससस्वती च भमे ॥

३

सविषोऽपि सुधामयः समो विषमाक्षोऽयि विषाशनोऽमरः ।
विदधातु स शन्न ईश्वरो विगतेच्छोऽपि विभूतिभूषितः ॥

४

नवनीरदनीलविग्रहो नटवेषो नवकञ्जलोचनः ।
वनगोपकुमारीकाऽऽवृतो नवरासोल्लसितोऽवताद्धरिः ॥

५

सवितुर्निखिलान्तरस्थितं तनुवालाग्रशतांशसन्निभम् ।
प्रणीधीमहि भर्गमुत्तमं हृदि यो जीवकला मुपागतः ॥

६

तनुवाग्विभवो महामना गुरुदेवोरुदयाऽवलोकनैः ।
करवै शुकविणुरातयोर्गुरुसंवादकथां तनीयसीम् ॥

७

गुरुपादरजोविधारणाद् गुरुणा दत्तमनु प्रभावतः ।
गुरु “ देवहरे ” रनुग्रहा लिखिता भागवती कथामया ॥

८

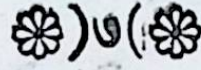
उरुक्रमकीर्तनोत्सुकाः सद्सद्व्यक्तिविवेकशालिनः ।
यदि शुद्धमशुद्ध मत्र मे गणयिष्यन्ति न दोष मेव ते ॥

९

अथवाऽत्र विचारचारुभिर्भूवितव्यं कविभिर्महात्मभिः ।
सफलो भविता परिश्रमः कविताऽज्ञस्य च शुद्धता मियात् ॥

१०

नारायणपूजाविधिः

अवानम

आगच्छ नाथ रमया सह भो मुरारे
सिंहासनं त्वमधितिष्ठ सरत्नहैमम् ।
यावद्यथा विभव मल्पसपर्यया ते
पूजां करोमि तव तावदिह त्वमेहि ॥

भाषा

हे नाथ! रमासहित भैरव हे मुरारि यो स्वर्ण आसन विषे अब होस् सवारी।
सामाग्री शक्तिअनुसार गरि तयारी पूजा म गर्दछु रहोस् यही नै सवारी ॥

ध्यानम्

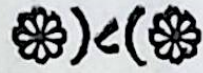
हृदयवियति धारणाऽनुरूपं
ललितगदाम्बुजशङ्खचक्रहस्तम् ।
विकसित नलिनीदलायतोक्षं
सततमहं मनसा स्मरामि विष्णुम् ॥

भाषा

हृदयविचि अभीष्ट रूपधारी करवीच शङ्ख गदा वज्र चक्रधारी।
नलिन दलसरी प्रसन्न नेत्र प्रभुकन ध्यान म गर्दछु पवित्र ॥

आसनम्

युक्तं न ते भगवते गरुडासनाय
दर्भैर्मया विरचितं शुभमासनं यत् ।

लक्ष्मीपते तदवि सेवकभक्तिभावा-
दागम्यता मिदमलक्रियतां त्वया मे ॥

भाषा

हेदीननाथ ! गरुडासनकै समान खवामीत लायक त छैन कृपानिधान ।
खाली कुशासन छ सेवकको तयारी लक्ष्मीपते ! हजुर होस् यहि नै सवारी ॥

पाद्यम्

कर्पूरचन्दन विमिश्रित मेतदीश
गाङ्गेयमुत्तममिदं सलिलं सुगन्धि ।
पाद्यं निवेद्य निखिलाघहरं पवित्रं
प्रक्षालयामि भवदीयपदारविन्दम् ॥

भाषा

गङ्गाजिको जल पवित्र छ येसलाई श्रीखण्डचन्दन कपूरहरू मिलाई ।
यै पाद्यले हजुरका दुइ पाउलाई धुन्छु प्रभो अब म केवल भक्तिलाई ॥

अर्घ्यम्

काश्मीर चूर्ण घनसार सुगन्धितेन
पञ्चामृतादिनिहितेन पवित्रितेन ।
प्रक्षालनाय भवदीयचतुः कराणां
गङ्गाम्बुना रचित्तमर्घ्यमिदं गृहाण ॥

भाषा

काश्मीर केशर कपूर सुगन्धि हाली पञ्चामृतादि मिसि गाङ्ग पवित्र वारी ।
यो बाहुली धुन तयार छ अर्घ नाथ लीवक्सियोस् करुणामय खुशीसाथ ॥

❀)९(❀

आचमनम्

मन्दाकिनीजलमिदं मनसा विचिन्त्य
स्वादिष्टशीतलसुगन्धविमिश्रितञ्च ।
हेभक्तवत्सल ! दयार्णव देवभक्त्या
दास्ये त्वदर्थमिदमाचमनीयकं ते ॥

भाषा

मन्दाकिनीसलिल यो मनले चिताई स्वादिष्ट शीतल सुगन्धहरू मिलाई ।
हेभक्तवत्सल दयार्णव भक्तिसाथ टक्रयाउँछु अब म आचमनीय नाथ !

पुनराचमनं

या शंकरस्य शिरसःपतिता धरायां
स्नात्वा यदम्भसि जनःसमलं जहाति ।
पुण्यं पवित्रममलं जलमेतदस्या
दास्ये गृहाण पुनराचमनीयकं ते ॥

भाषा

जो शम्भुका मुकुटबाट ऋरिबहन्छिन्जस्मां नुहाइ जनका सबपाप छुट्छन्
यस्तीति भागिरथिको जलपुण्ड्रायि टक्राउँछू म पुनराचमनीयलाई ?

स्नानीयम्

या निर्गता नरहरे मुखतो धरायां
या सुन्दरीजलत उत्तरतो वहन्ती ।
या वाग्मतीति निखिलैरभिवन्दिताऽस्याः
स्नानं च ते हिमजलैः परिकल्पयामि ॥

भाषा

निस्की नृसिंहमुखबाट ऋरेर आई जो सुन्दरीजल भई बहने रमाई ।
यस्तो हिउँसरि ति वाग्मति पवित्र स्नानीय यो जल चढाउँछु सचरिचि॥

❀)१०(❀

दुग्धम्.

आरोग्यदं च प्रथमामृतनामधेयं
पूजासु बर्हिषि यदा हवनीयमूलम् ।
गोदुग्धमेतदखिलाघहरं पवित्रं
दास्ये गृहाण करुणार्णव देव देव ॥

भाषा

यो गाइको दुध पवित्र र पुष्टिकारी आरोग्यद प्रथम अमृतनामधारी ।
यज्ञादिका हविविशेषमहाँ प्रधान टक्रयाउँछु लिनुहओस् करुणानिधान ॥

दधि

ह्योदोहदुग्धमिदं मल्पपवित्रपात्रे
आतञ्चितं तुहिनखण्डमिवातिशुभ्रम् ।
गव्यं मया दधि निवेदित मेतदीश
ज्ञानाज्ञताजनितपापमपानुद त्वम् ॥

भाषा

यो एकरातमर मात्र जमाइएको हो गाइको दहि विभो हिमतुल्य सेतो ।
अज्ञानज्ञानकृत पाप सबै छुटाई लीबक्सियोस् प्रभु कृपामय दृष्टिलाई ।

घृतम्.

ह्यैङ्गवी नवनीत मिदं प्रतप्य
स्वच्छीकृतं भगवतः स्नपनाय देव ।
गव्यं पवित्रमिदमाज्यं मघापहं ते
दास्ये गृहाण मम पूरय चाञ्छितार्थम् ॥

भाषा

यो एकरात दहिको नवनीत खारी छानी सफा गरि बिलाउनि क्यैनपारी ।
ख्यामीतलाइ भनि घीउ गरे तयारी लागोस् सेवकमनोरथ सिद्ध पारी ॥

मधु

पुण्यानुपातमनिशं मधुमक्षिकाभिः
सारांशमात्रमवगृह्य विनिमित्तं यत् ।
ताभ्यः समाहृतमिदं मधुदेव देव
तुष्ट्यर्थमेव भगवतो विनिवेदयामि ॥

भाषा

मौरीहरू फुल अनेकन चालि चाली सारांशवाट मह अमृत यो निकाली ।
गर्छन् तयार तिनका गरिवाट ल्याई टक्र्याउँछु खुशि गराउन नाथलाई ॥

शर्करा

निष्पीडितेक्षरसतो महतः प्रयत्नाद्
या शर्करा भवति तुष्टिकरी सुराणाम् ।
तान्ते विभो भगवतः स्नपनाय दत्ता
मादाय पाहि यमदण्डभयोरुतापात् ॥

भाषा

पेली उखू कलमहाँ रसमात्र खारी पाकेर बन्छ जुन दैवतुष्टिकारी ।
त्यै शर्करा गरितयार हजूरलाई टक्र्याउँछु म यमदण्ड छुटोस् मलाई ॥

स्नानीयम्

भागीरथीसलिल मेतदघापहं ते
स्नानाय कल्पित मलौकिकदिव्यमूर्ते ।
भक्त्या मयार्पितमिदं त्वमन्तदेव
स्नानं कुरुष्व रमया सह भो रमेश ॥

भाषा

भागीरथी सलिल यो सब पाप हर्ने ल्याईरहेछु जगदीश्वर स्नान गर्ने ।
लक्ष्मी सँगै भइ नुहाउन लाइलाई लीबक्सियोस् अब कृपामय दीननाथ ॥

वस्त्रम्.

जाम्बूनदाभमिदमग्निपवित्रितं यत्
निष्पादितं भगवते परिधापनाय ।
धौतोत्तरीयसहितं परिधानवस्त्रं
धृत्वा निवारय विभो मम लोकलज्जाम् ॥

भाषा

मानू सुवर्णसरि अग्निमहाँ धुवाई पारी पवित्र पहिराउन नाथलाई ।
धौतोत्तरीय परिधान गरेँ तयार पैही छुटाउनुहओस् सब लोकलाज ॥

यज्ञोपवीतम्

यन्निर्मितं जलजभूहरिशंकरैश्च
यद्ब्रह्म सूत्रमिति सूख्य आमनन्ति ।
यद्ब्रह्मचर्यनियमार्थमधारि विप्रैस्त
त्ते विभो भगवते परिधापयामि ॥

भाषा

जो ब्रह्म विष्णु शिवबाट बनाइएको जो ब्रह्मसूत्र गुणिले पनि मनिएको ।
जो ब्रह्मचर्यनियमार्थ छ विप्रलाई त्यै ब्रह्मसूत्र पहीराउँछु नाथलाई ॥

चन्दनम्

श्रीखण्डचन्दनमिदं घनसारयुक्तं
यद्रोचनैणमदकुंकुमकेशराक्तम् ।
भक्त्या त्वदीयतिलकाय निवेदितं मे
गन्धं गृहाण जगदीश नमो नमस्ते ॥

भाषा

कस्तूरि कुंकुम र रोचनकेशरादि श्रीखण्डमा मिसि कपूर सुगन्ध पारी ।
यो भक्तिले तिलकनिति गरे तयार लीबक्सियोस् स्वशरणागतका आधार ॥

सतिल यवाक्षता

साम्राज्यपालन परायण धान्यराजा
स्त्वत्प्रीतिदास्ति सयुताश्च यवाक्षता मे ।
ताँस्ते विभो भगवते विनिवेदयामि
प्रीत्या गृहाण परिधहि यवाक्षतान्मे ॥

भाषा

साम्राज्यपालनमहाँ यी समर्थवाला ख्वामितका तिलयवाक्षत, छुन् पियारा ।
टक्रयाउँ छु हजुरलाई म भक्तिसाथ लागुन प्रभो हजूरमा अब दीननाथ ॥

आभूषणानि

केयूरकुण्डलसरत्नकिरीटहार
काञ्चीकल्पवल्याङ्गदन्तपुराणि ।
संकल्पितानि मनसैव मया त्वर्थे
प्रीत्या गृहाण रमया सह भूषणानि ॥

भाषा

केयूर कुण्डल सरत्न किरीटहार काञ्ची र नूपुर यी कङ्कण बाजु र सारा ।
पारीरहेछु गहना मनले तयारी लागोस रमासहित भैकन हेमुरारि ॥

पुष्पम्

कालोद्भवानि कुसुमानि सुगन्धवन्ति
यान्याहृतानि भगवन् तव पूजनाथम् ।
वन्यस्रगादिरचितानि मया तुलस्याः
पत्रैर्युतानि परिधेहि रमेश देव ॥

भाषा

हेनाथ यी समयमाफिकले खुलेका ल्याईरहेछु फुल जङ्गलमा फुलेका ।
माला पनि तुलसिपत्रहरू मिलाई टक्रयाउँछु अब सशक्ति हजूरलाई ॥

धूप

धूपं त्वदर्थं धृतमष्टसुगन्धकानां
चूर्णीकृतञ्च नव गोघृतमिश्रितञ्च ।
दुर्गन्धनाशनसमर्थं मिमं सुगन्ध
माघ्रापयामि भगवन्त महं रमेश

भाषा

पैदा गराइकन अष्ट सुगन्धलाई खामीतलाई भनि यो घृतमा मिलाई ।
दुर्गन्धनाशनपरायण यो अनूप टक्याउँछु हजुरलाई सुगन्धि धूप ॥

दीप

सूर्येन्दुघन्धितडितां ग्रहतारकाणां
तेजांसि ते जयति यस्य तव स्वतेजः।
दीपावलीं स्त्वयि कथं प्रभवेत्तथापि
त्वां दर्शयामि जगदीश्वरदासभावान् ॥

भाषा

सूर्येन्दु आदि बिजुली ग्रहतारकाको जो तेज हो उ प्रभुबाट छ फैलिएको॥
उस्ता प्रभुकन छ यो कुन काम दीप हो भक्तिमात्र प्रभु सेवकको सिरीष

नैवेद्यम्

ब्रह्माण्ड मेतदखिलं खलु सावकाशं
यस्योदरे बसति तं किमु भोजनार्थम् ।
नैवेद्यमस्ति विपुलन्तु तथापि देव
भक्त्यादृतं त्वमसि तद्बहुमन्यमानः ॥

❀)१५(❀

भाषा

ब्रह्माण्ड यो छ जसका सब पेटभित्र उस्लाई भोजन गराउनका निमित्त ।
होला प्रशस्त चिज के तर भक्तिसाथ जो दिन्छ सो हजुर संभनुहुन्छ लाख ॥

उपानम

यत्तु श्रिया विरहितं त्वयि किं प्रदेयं
लक्ष्मीपति स्त्वमसि किं त्वयि देयमस्ति ।
तुभ्यं ददाम्यहमतो भगवन् तुलस्याः
पत्रं श्रियोऽप्यधिकृतं तव दक्षिणार्थम् ॥

भाषा

श्रीले विहीन चिज ता कसरी चढाउँ लक्ष्मीपति प्रभु हुँदा धन के चढाऊँ ।
यै नितिले हजुरलाई म भेटि हाली टक्रयाउँछु तुलसिपत्र लिनोस खाली ॥

ताम्बुलम्

ताम्बुल मेदखिलेश्वर ते सपूगं
मैलालवङ्गदलखादिरसंयुतञ्च ।
भक्त्या त्वदर्थमिदमारचितं त्वमद्य
प्रीत्या गृहाण रमया सह भो रमेश ॥

भाषा

यो त्वाङ्क दात्तिचिनि अलैचि सुपारि पान त्याईरहेछु प्रभुलाई कृपानिधान ।
ठक्रयाउँछु फगत सेवकता जनाई लागोस् रमासहित नाथ हजुरलाई ॥

सौभाग्यम्

सिन्दूर कज्जल पराग सुकेशपाशै
रादर्शकङ्कणविचित्रित पत्तिकाभिः ।

सौभाग्यमेतदखिलं रचितं स्वशक्त्या
साध्वीशिरोमणि रमे प्रतिगृह्यतां मे ॥

भाषा

सिन्दूर गाजल र फा शिरबन्दी धागा ऐना चुराअनि जडाउ टिका र छाप ।
सौभाग्य शक्तिअनुसार गरेँ तयार लागून् रमे हजुरमा सब वारवार ॥

दर्पणम्

यत्प्राणिनां प्रतिदिनं परिवर्तमान
मात्मानुरूप मनुदशयति स्वविश्वे ।
यत्स्वच्छता त्वदुपमा कविभि प्रदत्ता
लक्ष्मीपते त्वमवलोक्य दर्पण तत् ॥

भाषा

जो प्राणिको प्रतिदिनै फिरने अनूप देखाइदिन्छु फलमल्ल यथार्थरूप।
दृष्टान्त नै हजुरको कवि जौनलाई दिन्छु उ दर्पण चढाउँछु नाथलाई॥

निराजनम्

स्नेहार्द्रतामुपगताभिरसंख्यकाभिः
प्रज्वालिताभिरनलेन सुवर्तिकाभिः ।
निराजनं च विधिना स्वयमप्रमेय
तेजोमयाय भवते विनिवेदयामि ॥

भाषा

बत्तीहरू अब विभो घिउमा भिजाई सल्काई अग्निविच भक्तिपना जनाई।
आफै प्रकाश रहने प्रभुलाई खाली गछूँ निराजन म केवल दीप बाली॥

फलम्

इदं फलं देव मया तवाग्रतो
निवेदितं येन ममान्यजन्मसु ।

❀)१७(❀

स्मृति स्त्वयि स्यादनपायिनी विभो
नान्यं त्वदीयस्मरणाद्वृणोम्यहम् ।

भाषा

जो यो प्रभुलाई चढाउँछु फल यस्वाट अर्का जुनिमा म केवल ।
सक्छु प्रभुलाई अटूट संकन माग्दिन अर्को वर क्यै निरञ्जन ॥

प्रदक्षिणा

यंद वृम्हणत्वाद्भगवन्त मीश्वरं
वदन्ति ब्रह्मेति विवेकशालिनः ।
तत्ते कथं स्याद्भवतः प्रदक्षिणा
प्रसीद मे वीक्ष्य विनोदभावनाम् ॥

भाषा

जस्देखि ठूलो अरु छैन क्यै भनि भन्छन् विवेकी प्रभु ब्रह्म व्हौ भनी ।
यस्ता प्रभूको गरूँ के प्रदक्षिणा खूशी हुनोस् केवल देखि भावना ॥

चामरम्

शरद्विधोर्निर्मलचन्द्रिकाभि
स्तुल्येमया सम्प्रति चामरे द्वे ।
संवीजनार्थं भवतः प्रदत्ते
गृहाण लक्ष्म्या सह भो रमेश ॥

भाषा

शरत् शशीका किरणावलि सरी यी दूइटा चामर नाथ यो घरी ।
दत्तयाउँछु हंकनका निमित्तमा लागून् रसानाथ प्रभो हजूरसा ॥

पुष्पाञ्जलिः

अनर्घरत्नाभरणान्विताय
वन्यस्रजा वक्षसि भूषिताय ।
पुष्पाञ्जलिन्ते विविधैः प्रसूनैः
करोम्यहम् माधव माधवीयै ॥

भाषा

अमूल्य ती रत्न जुहार सारा छन्तापनि जङ्गलि पुष्पमाला ।
धर्ने प्रभूलाई अनेक जात पुष्पाञ्जली गछु म दीननाथ ॥

नमस्कार

ध्वजकुलिश यवांकुशाम्बुजातैः
सुललित लक्षण लक्षितोरुमानम् ।
नखमणिहृतशारदेन्दुशोभं
चरणयुगं भवत स्मरामि विष्णोः ॥

भाषा

ध्वजकुलिशयवादि चिन्ह सारा हुन गइ मान्य र लोकका पियारा ।
नखमणिद्युति चन्द्रकै समान चरण दुइ प्रभुका म गछु ध्यान ॥

मूल

भृगु चरणतलाङ्कशोभमानं
निरुपमया वनमालया भिरामम् ।
विविधतरमहार्घरत्नहारं
कटितटपीतपटं हरिं स्मरामि ॥

भाषा

विविध किसिमे रत्न वन्यमाला भृगुपद चिन्ह छाति उज्याला।
कटितट बिच पीतवस्त्रधारी प्रभुकन चिन्तन गछु हे मुरारि॥

मूल

रुचिर युगल रत्न कुण्डलाभ्या
मतिश्य शोभित सुस्मिताननाब्जम्।
स्फुरदरुणरदच्छदं सुरभ्यं
विमलकपोलयुगं हरि स्मरामि ॥

भाषा

अलि अलि हँसिलो भइ खुलेको दुइतिर कुण्डल कानमा झुलेको।
विमल दुइ कपोल ओष्ठलाली स्मरण रहोस् प्रभुको मलाई खालि॥

मूल

विलसित नवरत्न जातीरूप
मुपरि परिष्कृत नीलकण्ठ पिच्छम्।
शिरसि बिदधतं धुमत्किरीटं
नवजलदधुतिमन्त मीशमीडे ॥

भाषा

सबतिर नवरत्नका जडाऊ बिचबिच बहिण पुंखका हुमाऊ।
अधिक चहकिलो किरीटधारी स्मरण म गर्दछु श्यामला मुरारि ॥

इति पूजाविधि

सिद्धियो

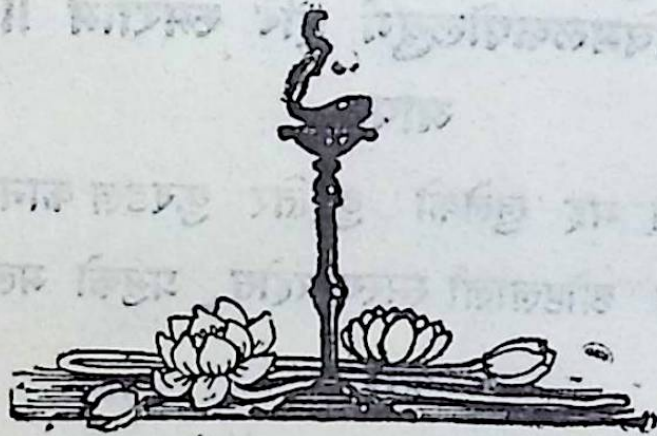
॥

॥ अथ विष्णु उवाच ॥
॥ श्रीगुरु उवाच ॥

॥

॥ अथ विष्णु उवाच ॥
॥ श्रीगुरु उवाच ॥

॥ अथ विष्णु उवाच ॥
॥ श्रीगुरु उवाच ॥

॥ अथ विष्णु उवाच ॥
॥ श्रीगुरु उवाच ॥

॥

॥ अथ विष्णु उवाच ॥
॥ श्रीगुरु उवाच ॥

॥

॥

सांक्षिप्त श्रीमद्भागवत कथा

मूल

नैमिषारण्य सायान्तं सूतं ते विनयान्विताः ।

सादरं परिपृच्छन्ति ऋषयः शौनकादयः ॥

अन्वयार्थः

विनयान्विताः=नम्रताले युक्तभएका, ते=तीशौ नकआदि ऋषिहरूले,
नैमिषारण्यं=नैमिषारण्यमा, सायान्तं=आउने भएका, सूतं=सूतजीसँग
सादरं=आदरपूर्वक, परिपृच्छन्ति=सोध्छन् ।

भाषाश्लोक

नैमिषारण्य आएका सूतको गरि आदर ।

नम्रतासाथ यो सोध्छन् शौनकादि ऋषिभ्यः ॥

मूल

सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि वेत्स्यतः ।

सूत नो ब्रूहि तत्सर्वं पुंसां श्रेयो यतो भवेत् ॥

अन्वयार्थः

सूत=हे सूतजी ! सेतिहासपुराणानि=इतिहासले सहित पुराणहरू
र, धर्मशास्त्राणि=धर्मशास्त्रहरू, वेत्सी=जान्नुहुन्छ, अतः=यसैकारणले,
यतः=जसबाट, पुंसां=पुरुषहरूको, श्रेयः=कल्याण, भवेत्=हुन्छ, तत्=
त्यो, सर्वं=सबै, नः=हामीलाई, ब्रूहि=भन्नुहोस् ॥

(२)

भाषाश्लोक

इतिहास पुराणादि धर्मशास्त्रादिसम्मत ।

जान्ने हेसूत ! भन्नुहोस् हुन्छ केले सदा हित ॥

मूल

आत्माऽसौ बध्यते केन मुच्यते केन वा कुतः।

रागद्वेषविनिर्मुक्तः कथं मात्मा प्रसीदति ॥

अन्वयार्थ

केन=के कुराले, असौ=यो, आत्मा=जीवात्मा, बध्यते=बाधिन्छ, वा=अथवा, केन=केले, कुतः=कहाँबाट, मुच्यते=छुट्दछ, रागद्वेषविनिर्मुक्तः=विषयाभिलाषा र असहनताबाट छुटेको, आत्मा=जीवात्मा, कथं=कसरी, प्रसीदति=प्रसन्न रहन्छ ।

भाषा

आत्मा यो बद्ध केले छ हुन्छ यो मुक्त के गरी ।

रागद्वेष छुटी आत्मा हुन्छ शान्त कसो गरी ॥

मूल

जानासि सूत सर्वज्ञ हरि रानकदुन्दुभेः ।

देवक्यां समभूयोऽसौ ब्रूहि कस्य चिकीर्षया ॥

अन्वयार्थ

सर्वज्ञ=सम्पूर्ण कुरा जान्ने भएका, सूत=हेसूतजी तपाईं यो कुरा अवश्य जानासि=जान्नुहुन्छ कि, यत्=जुन, असौ=यी, हरिः=श्रीकृष्णले, कस्य=के कुरा चिकीर्षया=गर्नाका इच्छाले, रानकदुन्दुभे=वसुदेवको, देवक्यां=देवकीमा, समभूत=जन्म लिनुभयो सो भन्नुहोस् ।

भाषा

भन्नुहोस् विज्ञ हेसूत भगवान् वसुदेवकी ।

देवकीदेखि जन्मेको के गर्ने मतसाय ली ॥

(३)

मूल

कृतानि लीलया तेन चरितानीह भूतले ।

तानि नो ब्रूहि सर्वाणि यानि गायन्ति साधवः॥

अन्वयार्थ

तेन=सो परमात्मा कृष्णजीले, इह=यो, भूतले=पृथ्वीतलमा अवतार
लिएर, लीलया=खेलवाडले, कृतानि=गरिएका, यानि=जुन, चरि-
तानि=चरित्रहरू, साधवः=साधुहरू, गायन्ति=गाना गर्छन्, तानि=ती,
सर्वाणि=सबै, नः=हामीलाई कृपासाथ, ब्रूहि=भन्नुहोस् ।

भाषा

लीलाले गरिबकसेका उहाँका जति काम छन् ।

भन्नुहोस जसको गाना महात्माहरू गर्दछन् ॥

मूल

अथाख्याहि हरेर्धीमन्नवतारकथाः शुभाः !

लीलां विदधतः स्वैर मीश्वरस्यात्ममायया ॥

अन्वयार्थ

धीमन्=बुद्धिमान् भएका हेसूतजी ! आत्ममायया=आपना मायाले, स्वैर
=स्वच्छन्दसँग, लीलां=चरित्रहरू विदधतः=गर्ने भएका, ईश्वरस्य=पर-
मेश्वर, हरे=श्रीकृष्णचन्द्रका सुन्ने जति प्राणीमात्रलाई, शुभाः=कल्याण-
दायक भएका, अवतारकथाः=अवतार विशेषका कथाहरू कुन कुन हुन्
हामीलाई, अथाख्याहि=भन्नुहोस् ।

भाषा

अब भन्नुहोस् फेरी अवतारकथाहरू ।

माया स्वाधीन ली के के गरिबसन्तुभो अरू ॥

(४)

मूल

ब्रूहि योगेश्वरे कृष्णे ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि ।
स्वां काष्ठा मधुनोपेते धर्मः कं शरणं गत ॥

अन्वयार्थ

ब्रह्मण्ये=ब्राह्मण देवता भएका, धर्मवर्मणि=धर्मरूपी कवच
पैहने, योगेश्वरे=योगका मालिक, कृष्णे=कृष्णजी, स्वां=आफ्नो,
काष्ठां=धाममा, उपेते=जब पाल्नुभएथ्यो अनि, धर्मः=धर्म, कं=कसको
शरणं=शरणमा गत=प्राप्त भो, सो कुरा पनि हामीलाई, ब्रूहि=भन्नुहोस् ।

भाषा

योगेश कृष्णजी आफ्नो धाममा पाल्नु भो जब ।
भन्नुहोस् धर्म यो कस्को गयो शरणमा तब ॥

मूल

निशम्य तेषां गदितं महात्मनां
सशौनवानां प्रतिनन्द्य तद्वचः ।
हृदि स्मरन् भागवतान् गुरुन्मुदा
पुराणवित्प्राह स लौमहर्षणिः ॥

अन्वयार्थ

महात्मनां=महात्मा भएका तेषां=ती, सशौनवानां=शौनकादिको,
गदितं=यस्तो प्रश्न, निशम्य=सुनेर, तद्वचः=त्यो कुरालाई, प्रतिनन्द्य=तारी
फ गरेर पुराणवित्=साहा पुराण जान्ने, सः=ती लौमहर्षणि=लोमहर्षका
छोरा अर्थात् सूतजी मुदा=हर्षले हृदि=मनमा, व्यास, शुकदेव, वैशंपाय-
न, मैत्रेय आदि भागवतान्=भगवत्सम्बन्धी, गुरुन्=गुरुहरूलाई, स्मरन्=
संभेरबडो खुशीसाथ भन्दछन् ।

भाषा

ती शौनकादीहरूका कुरा सब सहर्ष सारा सुनि प्रश्नगौरव ।
गुरुहरूको गरि ध्यान चित्तमा पुराणवित् सूतजी भन्दछन् तहाँ ॥

(५)

मूल

मुनयः साधु पृष्ठोऽहं भवद्भिर्लोकमङ्गलम् ।
यत्कृतः कृष्णसंप्रश्नो येनात्मा सुप्रसीदति ॥

अन्वयार्थ

मुनयः=हेमुनि हो, भवद्भिः=तपाईंहरूले अहं=मसँग लोकमङ्गलं=प्राणीमा-
त्रलाई मङ्गलदायक भएको बहुते असल कुरा, पृष्ठ=सोध्नुभो, कि यत्=
! जुन येन=यिनै श्रीकृष्णका चरित्रहरू सुन्नाले नै सुन्ने जति सम्पूर्ण प्राणीको
पाप ध्वस्त भै आत्मा=अन्तस्करण संप्रसीदति=सन्तोषप्राप्त हुनसक्छ ।

भाषा

मुनि हो ! सोध्नुभो वेश कृष्णकै प्रश्नले गरी ।
लोक मङ्गल भै आत्मा हुन्छ खुशा संधैभरी ॥

मूल

अनाश्रितफला भक्ति वासुदेवे प्रयोजिता ।
जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं भक्तजनेषु सा ॥

अन्वयार्थ

वासुदेव=कृष्णमा, प्रयोजिता=लाईएकी, अनाश्रितफला=फलको
आशा नराखिएकी, सा=ती, भक्ति=भक्ति, भक्तजनेषु=भक्तजनमा,
आशु=चाँडै, वैराग्य=विरक्ति र, ज्ञानं=ज्ञानकन, जनयति=पैदा
गर्छिन् ।

भाषा

फल आशा नराखेकी भक्ति जो वासुदेवमा ।
लाईछिन् ज्ञान वैराग्य पैदा गर्छिन् ति भक्तमा ॥

(६)

मूल

वदन्ति तत्तत्त्वविद् स्तत्त्वं यज्ज्ञान मद्भयम्।
ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥

अन्वयार्थ

तत्त्वविदः=तत्त्वज्ञानीहरू, यत्=जुन, तत्त्वं=तत्त्वकन, अद्भयं=केवल
एक, ज्ञानं=ज्ञानकन, वदन्ति=भन्दछन्, तत्=त्यै अद्भैतरूप, ब्रह्म इति
ब्रह्म भनीकन, परमात्मा इति=परमात्मा भनी, भगवान् इति=भगवान्
भनीकन, शब्द्यते=कहिन्छ ।

भाषा

तत्त्ववेत्ताहरू भन्छन् अद्भय ज्ञानरूप जो ।
भगवान् परमात्माई शब्दले बोध्य सौहि हो ॥

मूल

व्यासेन कथितः पूर्वं ब्रह्मसूत्रस्य मूर्धनि ।
“जन्माद्यस्य यतः” सोऽयं वासुदेवो जनार्दनः ॥

अन्वयार्थ

व्यासेन=वेदव्यासले, ब्रह्मसूत्रस्य=उत्तरमीमांसाको, मूर्धनि=शिर-
मा, पूर्व=पहिले, अस्य=यो जगत्को, जन्मादि=सृष्टि, स्थिति, नाश, यतः
जसबाट, हुन्छ भन्ने अयं=यो, कथितः=कहियो, सत्रयं=सोही यी, जना-
र्दनको दुःख नाश गर्ने, वासुदेवः=कृष्ण हुन् ।

भाषा

ब्रह्मसूत्रमहाँ पैला व्यासले भन्नुभो जुन ।
भो जगत्सृष्टि जस्देखी वासुदेव उनै हुन् ॥

मूल

नामसंकीर्तनात्तस्य चरित्रश्रवणादिभिः ।
रतिरुत्पद्यते तस्मिन् सैव भक्तिरुदीर्यते ॥

अन्वयार्थ

तस्य=तिनैको, नामसंकीर्तनात्=नाम कीर्तन गर्नाले र चरित्र
श्रवणादिभिः=चरित्र सुन्नु आदिले, तस्मिन्=तिनै वासुदेवमा, या
रतिः=जुन प्रेम, उत्पद्यते=पैदा हुन्छ, सा एव=त्यही नै, भक्ति=भक्ति
भनीकन, उदीर्यते=कहिन्छ ।

भाषा

उनैका नाम जप्नुले चरित्रहरू सुन्नुले ।
उनमा प्रेम लाग्नु हो कहिने भक्ति शब्दले ॥

मूल

नवधा भक्तिषु ज्ञेया प्रथमं नामकीर्तनम् ।
क्रमेण चरमे भक्तो लीयते ह्यद्वयात्मनि ॥

अन्वयार्थ

नवधाभक्तिषु=नौकिसिमका भक्तिहरूमा, नामकीर्तनं=नामको कीर्तन
गर्नु, प्रथमं=पहिला, ज्ञेया=जान्नु, भक्तः=भक्त, क्रमेण=क्रमैले, चरमे
आखिरमा, हि=निश्चय, अद्वयात्मनि=अद्वैत आत्मामा, लीयते=
लीन हुन्छ ।

भाषा

नवधा भक्तिमा यै हो नामोच्चारण आदिमा ।
क्रमैले अन्त्यमा मिच्छ भक्त अद्वयरूपमा ॥

(८)

मूल

महतां सेवया कृष्णकथाश्रवणकर्माणि ।
मतिरुत्पद्यते सैव शोकमोहाऽपहारिणी ॥

अन्वयार्थ

महतां=महानुभावहरूको, सेवया=सेवाले, कृष्णकथाश्रवणकर्म-
भिः=कृष्णको चरित्र सुन्नुकाममा, मतिः=बुद्धि, उत्पद्यते=पैदा हुन्छे,
साएव=त्यही मति नै, शोकमोहापहारिणी=शोक र मोहको नाश गर्ने,
भवेत्=हुन्छे ।

भाषा

महानुभावको सेवा कृष्णको कीर्ति गाउने ।
मति लाइदिने त्यै हो शोक मोह छुटाउने ॥

मूल

भक्तियुक्तमनस्कानां स्वकथाश्रयिणां मुदा ।
हृद्यन्तस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति स्वयं हरिः ॥

अन्वयार्थ

हृदि=हृदयमा, अन्तःस्थः=भित्र रहने भएका स्वयं हरिः=आफै
कृष्णजी, भक्तियुक्तमनस्कानां=भक्तिमा चित्त लागेका, स्वकथाश्रयिणां=
आफ्ना कथा सुन्नेहरूका, अभद्राणि=अकल्याण कुराकन, हि=निश्चय,
मुदा=हर्षले, विधुनोति=नाश गर्दछ ।

भाषा

चरित्र गाउने आफ्ना भक्तका चित्तमा पसी ।
योइदिन्छन् सबै मैला कृष्ण भित्रै बसी बसी ॥

(९)

मूल

अतो वै कवयो नित्यं भक्तिं परमया मुदा ।

वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादिनोम् ॥

अन्वयार्थ

अतः=यसकारणले, कवयः=कविहरू, नित्यं=सधै, परमया=ठूलो, मुदा=हर्षले, भगवती=पडैश्वर्यले युक्त भएका, वासुदेवे=वासुदेवमा, आत्मप्रसादिनीं=आत्मालाई शान्ति दिने, भक्ति=भक्तिकन, कुर्वन्ति=गर्दछन् ।

भाषा

यसैले बुद्धिमान् जो छन् भगवान् वासुदेवमा ।

गर्दछन् खुशि भै भक्ति आत्माकै शान्ति नितिमा ॥

मूल

आत्मनो यत्कृतः प्रश्नो भवद्भिर्बन्धमोक्षयोः ।

तमग्रे कथयिष्याम इतिहासप्रसङ्गतः ॥

अन्वयार्थ

भवद्भिः=तपाईं हरूले, आत्मनः=आत्माको, बन्धमोक्षयोः=बन्धन र मुक्तिविषयको, यः=जो, प्रश्नः=सवाल, कृतः=गरियो, तं=त्यस-कन, अग्रे=अगाडि (पछि) इतिहासप्रसङ्गतः=कोही इतिहासद्वारा, कथयिष्यामः=भन्नेछौं ।

भाषा

आत्माको बन्धमोक्षादि प्रश्न जो सोध्नुभो उता ।

इतिहास कुनैद्वारा पछि बिन्ति चढाईला ॥

(१०)

मूल

यतश्चे मानि भूतानि जायन्ते सकलान्यपि ।
येन जातानि जीवन्ति तद्ब्रह्म परमं स्मृतम् ॥

अन्वयार्थ

इमानि=यी, सकलानि=सम्पूर्ण, भूतानि अपि=प्राणीहरू पनि,
यतः=जसबाट, जायन्ते=जन्मन्छन्, जातानि=जन्मेका तिनीहरू,
येन=जसद्वारा, जीवन्ति=बाँच्दछन्, तत्=त्यो, परमं=श्रेष्ठ, ब्रह्म=
ब्रह्म भनीकन, स्मृतम्=कहिएको छ ।

भाषा

जहाँबाट सबै प्राणी जन्मन्छन् जसबाट नै ।
रहन्छन् जीवित भई हुन् परब्रह्म सोहि नै ॥

मूल

तमः प्रकृतिभि भूतैः पीड्यन्ते साधवो यदा ।
तदा सगुणमास्थाय सृजत्यात्मानमीश्वरः ॥

अन्वयार्थ

तमःप्रकृतिभिः=तामसी स्वभाव भएका, भूतैः=प्राणीहरूले, यदा=
जब, साधवः=साधुहरू, पीड्यन्ते=बाधा गरिन्छन्, ईश्वरः=ईश्वर, तदा
=त्यस बखतमा, सगुणः=गुणवान् स्वरूपकन, आस्थाय=लिएर
आत्मानं=आफूकन, सृजति=सृष्टि गर्नु हुन्छ ।

भाषा

तामसी दुष्टले दुःख दिइन्छन् जब सज्जन ।
गर्छन् सगुणमा आफ्नो सृष्टि आफै निरञ्ज

मूल

वसुदेवस्य देवक्यां भुवो भारजिहोर्षया ।
जातः स भगवान्कृष्णो निर्गुणोऽपि स्वमायया ॥

अन्वयार्थ

निर्गुणं अपि=निर्गुणस्वरूप भएका पनि, भगवान्=पूज्य, स
कृष्णः=सो कृष्ण, भुवः=पृथिवीको, भारजिहोर्षया=भार हर्नाका इच्छाले,
वसुदेवस्य=वसुदेवकी, देवक्यां=देवकीमा, स्वमायया=आफ्ना इच्छा-
ले, जातः=जन्मनुभयो ।

भाषा

निर्गुण ब्रह्म नै कृष्ण भएर वसुदेवकी ।
देवकीदेखि भैवकस्यो भार हर्ने विचार लो ॥

मूल

रजांसि भूमे र्यावन्ति परमाणुविवक्षया ।
तेभ्योऽप्यधिकतां यान्ति चरितानीह चक्रिणः ॥

अन्वयार्थ

इह=यो जगत्मा, चक्रिणः=कृष्णका, चरितानि=चरित्रहरु जो
छन् ती, भूमेः=पृथिवीको, परमाणुविवक्षया=परमाणुका हिसावले,
रजांसि=धूला, यावन्ति=जति हुनन्, तेभ्यः अपि=तीभन्दा पनि,
अधिकतां=बढ्ता हुनुकन, यान्ति=प्राप्त हुन्छन् ।

भाषा

परमाणु गरी बन्दनन्; कणा जती यी भूमिका ।
तिभन्दा पनि बढ्ता नै हुनन् चरित विष्णुका ॥

(१२)

मूल

यथातथ्येन तेषान्तु वक्ता श्रोता न विद्यते ।

अतःसंक्षेपतो वच्मि व्यासमुखाच्छ्रुतम् ॥

अन्वयार्थ

तेषां=ती चरित्रहरूको, याथातथ्येन=जस्ताको तस्तो गरेर, वक्ता
वताउने र श्रोता=सुन्ने, नविद्यते=छैन, अतः=यसै कारणले, यथा=
जस्तो, व्यासमुखात्=वेदव्यासका मुखबाट, श्रुतम्=सुनियो, तत्=त्यो,
संक्षेपतः=संक्षेपले, वच्मि=भन्दछु ।

भाषा

यथार्थ सब लीलाको वक्ता श्रोता छ दुलभ ।

व्यासबाट सुने जति, भन्छु संक्षेपले अब ॥

मूल

अधर्मसुहृदं ज्ञात्वा कलिं तन्नाशहेतुना ।

स्थापयामास स्वां लीलां भक्तानां मभयप्रदः ॥

अन्वयार्थ

भक्तानां=भक्तहरूका ऊपरमा, अभयप्रदः=अभय दिने भएका अर्थात्
कृष्णले, कलिं=कलियुगलाई, अधर्मसुहृदं=अधर्मको मित्र भनीकन,
ज्ञात्वा=जानेर, तन्नाशहेतुना=त्यसैलाई नाश गर्नका हेतुले, स्वां लीलां=
आफ्नो चरित्रकन, स्थापयामास=राख्नुभयो ।

भाषा

जानी अधर्मको मित्र कलिलाई छुटाउन ।

चरित्र राख्नु भो आफ्नो भक्तलाई बचाउन ॥

(१३)

मूल

स्वधाम्न्युपगते कृष्णे धर्माः कलिभयान्वितः ।

आत्मनो हितं सन्विच्छन् श्रीमद्भागवतं गतः ॥

अन्वयार्थ

कृष्णः=कृष्णजी, स्वधाम्नि=आफ्नो धाममा, उपगते सति=प्राप्त-
भएछँदामा, कलिभयान्वितः=कलिका डरले युक्त भएको, धर्मः=धर्म
जो छ सो, आत्मनः=आफ्नो, हितं=कल्याणकन, सन्विच्छन्=इच्छा
गर्दो छँदो, श्रीमद्भागवतं=श्रीमद्भागवतमा, गतः=गयो ।

भाषा

कृष्ण वैकुण्ठ पाल्नुभो कलिका डरले गरी ।

धर्म ये भागवतमा घुस्न्यो हित विचारगरी ॥

मूल

कंसनिर्हरणादीनि तस्य कर्माणि यानि ते ।

पश्चादहं वदिष्यामि विस्तरेण महामते ॥

अन्वयार्थ

महामते=हे ठूलो बुद्धि भएका शौनक, तस्य=ती कृष्णका, कंसनिर्हर-
णादीनि=कंस मानु आदि गरेका, यानि=जुन, कर्माणि=कामहरू
छन, अहं=म, तानि=तिनीहरू, पश्चात्=पछाडि, ते=तिनीलाई,
विस्तरेण=विस्तारपूर्वकले, वदिष्यामि=भन्नेछु ।

भाषा

कंस मानु यि आदिको कृष्णका कीर्ति छन जति ।

पछि विस्तार गर्नेछु क्रमैले हे महामति ॥

(१४)

मूल

अवतारविशेषैश्च चतुर्विंशतिभिर्विभुः ।

॥ चकार यानि कर्माणि क्रमशो वच्मि तानि वः॥

अन्वयार्थ

विभुः=व्यापक भएका परमात्मा ले, चतुर्विंशतिभिः=चौबीश, अव-
तारविशेषैः=अवतारहरू ले, यानि=जुन जुन, कर्माणि=कामहरू, च-
कार=गनुं भो, क्रमशः=क्रमैसँग, वः=तपाईं हल्लाई, तानि=ती चरित्र-
हरूकन, वच्मि=भन्दछु ।

भाषा

अब सुन्नुहओस् पैले चौबीश अवतारले ।

गरिबकसनु भो जो जो चरित्रहरू विष्णुले ॥

अथ पुरुषावतार

मूल

प्रायोपविष्टं नृपतौ परीक्षिति

वैयासकि र्यन्निजगाद विस्तरात् ।

तद्वोऽमिधास्यामि यथाश्रुतं पुरा

संक्षेपतो विष्णुकथारसायनम् ॥

अन्वयार्थ

वैयासकिः=व्यासका पुत्र अर्थात् शुकदेवले, नृपतौ=राजा, परीक्षित
 =परीक्षित, प्रायोपविष्टे=अनशन व्रतले बसे छँदामा, विस्तरात्=विस्तार
 पूर्वकले, यत्=जुन, निजगाद=भन्नु भयो, वः=तपाईं हरूलाई, तत्=
 त्यो, विष्णुकथारसायनं=विष्णुका चरित्ररूपी अमृत, पुरा=पहिले,
 यथाश्रुतं=जस्तो सुनिएको छ, संबोधतः=बोल्नकोरीले, अभिधास्यामि=
 भन्नेछु ।

भाषा

लिई नखाने व्रत ती परीक्षित वस्तामहाँ गै शुकदेवले सब ।
 भन्नु भएका जति गर्छु वर्णन सारांशले विष्णुकथारसायन ॥

मूल

यो मायमा विश्वसिसृक्षुराददे
 रूपं परं पौरुषिकं स्वयं विभुः ।
 यन्नाभित स्तामरसं यतो विधि
 स्तुष्टाव तं लोकसिसृक्षया हरिम् ॥

अन्वयार्थ

विश्वसिसृक्षुः=संसारको सृष्टि गर्नाको इच्छा गर्ने, विभुः=परमात्मा,
 यः=जुन इश्वरले, स्वयं=आफै, परं=श्रेष्ठ, पौरुषिकं=पुरुषावतार
 (जलशायी) कन, आददे=लिनुभयो, यन्नाभितः=जसका नाभिबाट,
 तामरसं=कमल, जातः=पैदा भयो, यतः=जसबाट, विधिः=ब्रह्मा-
 जी, जातःसन्=पैदा भएका छँदा, लोकसृक्षया=लोक र ज्ञानको सृष्टि
 गर्नाका इच्छाले, त हरि=तिनै विष्णुकन, तुष्टाव=स्तुति गर्दाभए।

भाषा

जो विश्वको सृष्टि निमित्त ले गरी हुनुभयो पौरुष रूपको हरि ।
ब्रह्माजि जस्का भइ नाभिपद्मा गर्हन् स्तुति सृष्टि जमाउनामहाँ॥

मूल

यं स्वात्मयोनिं भगवन्तमीश्वरं
ज्ञातुं गतोऽधः सलिले पितामहः ।
नालेन गच्छन्स सहस्रवत्सरान्
नप्राप तं प्राप पुनः स्वमालयम् ॥

अन्वयार्थ

पितामहः=ब्रह्माजी, स्वात्मयोनिं=आफ्नो उत्पत्ति स्थान भएका,
ईश्वरः=ईश्वर, यं=जुन, भगवन्तं=भगवान्कन, ज्ञातुं=जान्नालाई,
सलिले=पानीमा, अधः=तलतिर, गतः=जाँदाभए, नालेन=कमलको
डाँठद्वारा, सहस्रवत्सरान्=हज्जार वर्षसम्म, गच्छन्=जाँदा पनि, तं=
ती विष्णुकन, नप्राप=पाउँदा भएनन्, पुनः=फेरि, स्वमालयं=आफ्नै
घरमा (कमलकै गढामा) प्राप्त हुँदा भए ।

भाषा

जसले ई जानूँ भनि राखि सलिल त्यै नाल पकी जलमा झरे तब
हज्जार वर्षे बितिगै गयो तर नपाइ फर्के घरमै पितामह ॥

मूल

आद्योऽवतारो ह्यखिलावतारः ।
निदानभूतोऽयमनन्तमूर्तेः ॥

जीवात्मनां सर्वचराचराणां
निवाससंस्था कथिता च यत्र ॥

अन्वयार्थ

अनन्तमूर्तेः=असंख्यमूर्ति धारण गर्ने भएका विष्णुको, अखिला-
वतारनिदाभूतः=सम्पूर्ण अवतारहरूको कारण स्वरूप भएको, अयं=
यो, आद्यः=पहिला, अवतारः=अवतार हो, यत्र=जहां, सर्वचराचराणां
सारा चराचर, जीवात्मनां=जीवात्मा प्राणीहरूको, निवाससंस्था=वस्ने
ठाउँको कल्पना, कथिता=कहियो !

भाषा

छ लोकसंस्था जसका सबैतिर रहन्छ यो विश्वत्रहौं चराचर ।
समस्तको यै बुझ्न मूल कारण प्रधान पैरहा अवतार धारणा ॥
॥ इति पुरुषावतार ॥

अथ ब्रह्मावतारः

मूल

स एव देवः प्रथमं स्वमायया
स्वनाभिपद्मे समभूद्विमोहितः ।
तपेति शृण्वन् गगने समीरितां
गिरं स चक्रै परमाद्भुतं तपः ॥

अन्वयार्थ

स एव देवः=सोही ब्रह्माजी भएका विष्णु, प्रथमं=पहिले, स्वमायया
 =आफ्नै मायाले, स्वनाभिपद्मे = आफ्नै नाभिकमलमा, विमोहितः=
 मोहित भएका, समभूत्=हुँ दाभए, गगने=आकाशमा, समीरितां=कहि-
 एको, तप इति=तपस्या गर भन्ने यस्तो, गिरं=वाणीकन, शृण्वन्=
 सुन्दा छँदा, सः=ती ब्रह्मा, परमाद्भुतं=अत्यन्त ठूलो, तप=तपस्याकन,
 चक्रे गर्नुभयो ।

भाषा

आफै उही ईश्वर नाभिपद्ममा ब्रह्मा भई पर्नुभयो र मोहमा ।
 आकाशवाणी 'तप' यो भयो जब गर्नु भयो निश्चल भै ठूलो तप

मूल

स बद्धपद्मासन आत्मभूस्तदा
 जितानिलो योगबलेन चाञ्जसा ।
 विलीनवृत्ति मनसा समाययौ
 हरे निवासे हि विकुण्ठसद्मनि ॥

अन्वयार्थ

बद्धपद्मासनः पद्मासन बाधेका, योगबलेन=योगाभ्यासका बलले,
 आञ्जसा=सहजैले, जितानिलः=प्राणवायु जितेका, विलीनवृत्तिः=लीन
 भएका छन् संकल्प विकल्प व्यापार जसका यस्ता, आत्मभू=ब्रह्माजी, तदा
 =त्यस बखतमा, हरे=विष्णुको, विकुण्ठसद्मनि=वैकुण्ठ धाम भनिने,
 निवासे=वासस्थानमा, मनसा=मनले, समाययौ=प्राप्त हुनुभयो ।

भाषा

जमाइ पद्मासनलाई बैसरी जीतेर वायू हठयोगले गरौं ।
विलीनवृत्ती भइ आत्मभूत्य तहाँ पुगे हरीको उ विकुण्ठ धाममा॥

मूल

स, तत्र वेधाः शतपत्रलोचनान्
श्यामावदातान्धृतपीतवाससः ।
किरीटहाराङ्गदकुण्डलान्वितान्
ददर्श वैकुण्ठजनाश्चतुर्भुजान् ॥

अन्वयार्थ

सः=ती, वेधाः=ब्रह्माजी, तत्र=त्यहाँ, शतपत्रलोचनान्=कमलका
पत्र जसमा नेत्र भएका, श्यामावदातान्=श्यामवर्णले खुलेका, धृत-
पीतवाससः=पीताम्बर धारणा गरेका, किरीटहाराङ्गदकुण्डलान्वितान्=
किरीट, हार, बाजू, कुण्डल इत्यादिले युक्त भएका, चतुर्भुजान्=चार बाहु
भएका, वैकुण्ठजनान्=विष्णु पार्वतीहरूकन, ददर्श=देख्ताभए ।

भाषा

किरीटहाराङ्गदआदि भूषण भई खुलेका सब कञ्जलोचन ।
नीला स पीताम्बर विष्णुपार्श्वद ब्रह्माजिले देख्नुभयो तहाँ सब ॥

मूल

तन्मध्यगं शेषशरीरशायिनं
फणामणियोतितपीतवाससम् ।
चतुर्भुजं सायुधमम्बुजेश्वरं
किरीटहाराङ्गद कौस्तुभान्वितम् ॥

अन्वयार्थ

तन्मध्यगं=तिर्नीहरूका मध्यमा रहेका, शेषशरीरशायिनं=शेषका शरीरमा शयन गर्ने, फणामणिद्योतितपीताससं=फणाका मणिले प्रकाश गरिएको छ पीताम्बर जसका यसमा, चतुर्भुजं=चार बाहु भएका. सायुधं=शंख, चक्र, गदा, पद्म, धारण गरेका, अम्बुजेक्षणं=कमलपत्र जस्ता नेत्र भएका, किरीटहाराङ्गदकौस्तुभान्वितं=किरीट, हार वाजू कौस्तुभ मणिले युक्त भएका ।

भाषा

सुत्ने तिनैका बिच शेष खाटमा
उन्कै फणाका मणि सलिक गाथमा ।
किरीट हारादि र वाजु कौस्तुभ
खुलाइ दिव्यायुधले चतुर्भुज ॥

मूल

सुचारुवक्रं सुनसं शुचिस्मितं
सुगण्डयुग्मं चलकुण्डलोज्ज्वलम् ।
सुपेशलं विम्बफलद्वयोपमं
परस्परारत्तरदच्छदद्वयम् ॥

अन्वयार्थ

सुचारुवक्रं = सुन्दर मुहार भएका, शुचिस्मितं=इषत्हास्य भएका,
सुनसं = सुन्दर नाक भएका, सुगण्डयुग्मं = सुन्दर दुइगाला भएका
चलकुण्डलोज्ज्वलं = हिलने दुइ कुण्डलले उज्ज्वल भएका, विम्बफल-
द्वयोपम =गोलकांक्रिका फल जस्तै, परस्परारत्तरदद्वयम्=गोलकांक्रिका
फलजस्तै लाल दुइ थोठ भएका, सुपेशलं=अत्यन्त सुन्दर भएका ।

भाषा

सुनासिका सुन्दरवक्र सस्मित
गाला दुवै कुण्डले सुशोभित ।
गोलकाँक्रिका नै फलजोडिलेसरी
तो लाल सुन्दर दुइ ओठले गरी ॥

मूल

सुदीर्घबाहुं सुविशालवक्षसं
समन्नतांशं नवनीरदोपमम् ।
ददर्श वेधाः फणिभोगशायिनं
हरिं रमालालितपादपङ्कजम् ॥

अन्वयार्थ

वेधाः=ब्रह्माजीले, सुदीर्घबाहुः = सुन्दर लामा बाहु भएका, सुवि-
शालवक्षसं = फराक छाती भएका, उच्च स्कन्ध भएका, नवनीरदोपमं =
नया पानी भरिएको भेघजस्तो ; फणिभोगशायिनं = शेषनागका शरीरमा
सुत्नेभएका , रमालालितपादपङ्कजं = लक्ष्मीले पाउकमल दापिएका,
हरिं = विष्णुकन, ददर्श = देख्ताभए ।

भाषा

लामा भुजा छानि विशाल सुन्दर
मेघैसरी श्यामल उच्च कन्धर ।
दासी रमा पाउ अहीन्द्रतल्पमा
मिदयो प्रभुको विधिलाई दर्शन ॥

मूल

तद्दर्शनाल्हादपरिप्लुतो विधिः
कृताञ्जलिः प्रीतमनाः स्तुवन्मुदा ।
ननाम भूमौ प्राणिधाय विग्रहं
शिरोभि रेनं जगदीश्वरं हरिम् ॥

अन्वयार्थ

तद्दर्शनाल्हादपरिप्लुतः=उहाँको दर्शनका आनन्दले पूर्ण भएका,
प्रीतमनाः=खुशी मन भएका, कृताञ्जलिः = हात जोड़ेका, मुदा=हर्षले,
स्तुवन् = स्तुति गर्ने, विधिः = ब्रह्माजी, भूमौ = जमीनमा, विग्रह=शरी-
रकन, प्राणिधाय = राखेर, जगदीश्वरं = जगत्का मालिक, एनं हरिं=
यिनै विष्णुकन, शिरोभिः = शिरहरूले, (चारै शिरले) ननाम-नम-
स्कार गर्दाभए ।

भाषा

मिलेर यो दर्शन खूशीले गरी
पस्त्रेर साष्टाङ्ग जमीनमा धरी ।
कृताञ्जली भै शिरचारले त्यहाँ
गर्नु भयो दर्शन विष्णुको उहाँ ॥

मूल

ततो विधातारमवेक्ष्य सन्निधौ
स्वयं समुत्थाय करेण तं स्पृशन् ।
बभ्राव आघ्राय शिरःसु वेधसं
चिरोपितं पुत्रमिवागतं पिता ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि सन्निधौ=नजीकमा, विधातारं=ब्रह्माजीकन, अवेक्ष्य=देखेर, स्वयं=आफै, समुत्थाय=उठेर, करेण=हातले, तं=ती ब्रह्माकन, स्पृशन्=छुँ दाछँदा, शिरः सु=शिरहरूमा, आघ्राय=सुघेर, आगतं=आएको, पुत्रमिव=छोराकन कै, वभाषे=भन्नुभयो ।

भाषा

नज हुँ नासाथ त्यहाँ उठो गई सुँ घेर चारै शिरमा खडा रही ।
मर्जी भयो बाहुलि शिरमाँ धरी प्रवासि छोराकन बाबुले सरी॥

मूल

सिसृक्षया यच्चरितं त्वया तपः
सुदीर्घकालेन समाधिना सता ।
तेनैव तुष्ट स्तपतां फलप्रदः
समागतोऽहं वद किं तवेप्सितम् ॥

अन्वयार्थ

सिसृक्षया=सृष्टिका इच्छाले, त्वया=तिमीले, सुदीर्घकालेन=बेरै कालले, सता=असल, समाधिना=समाधिले, यतः=जुन, तप=तपस्या, चरितं=गरियो, तेनैव=त्यसैले, तुष्ट=खुशीभएको, तपतां=तपस्या गर्नेहरूलाई, फलप्रदः=फल दिने, अहं=म, समागत-प्राप्त भए, तव=तिम्रो, ईप्सितं=इच्छा गरिएको कुरा, किं=के छ, वद=भन ।

भाषा

जमाउँछु सृष्टि भनी विचार लो
गन्थौ तपस्या चिरकाल तक सरी ।

तसर्थं संतुष्ट भई उपस्थित ।
भएँ म लौ के छ बताऊ इप्सित ॥

मूल

मदर्शनं यावदिदं नलभ्यते
परिश्रमस्तावदवेहि देहिनाम् ।
आसादितोऽहं भजता त्वयाऽधुना
पिपासितानां सलिलाशयो यथा ॥

अन्वयार्थ

मदर्शनं=मेरो दर्शन , यावत् = जहाँसम्म, नलभ्यते=प्राप्त हुन्न,
देहिनां = देहधारीको ; परिश्रमः = दुःख, तावत् = त्यहींसम्म हुन्छ,
इदं = यो ; अवेहि = जान , भजता = भजन गर्ने, त्वया = तिमिले,
अधुना=अहिले , पिपासितानां=प्यासीहरूको , सलिलाशयः=तलाउ,
यथा=जस्तो छ , तथा = त्यस्तै, अहं = म, आसादितः=मेझाइएँ ।

भाषा

मेरो जहाँसम्म हुँदैन दर्शन
उहाँ तलक हुन्छ ठुलो परिश्रम ।
घायो मलाई गरी यत्न यो घरी
पिपासुको मानु सरोवरै सरी ॥

मूल

माखिद्यतां पुत्रक सर्गविस्तरं
कुरुष्व सर्वं भविता तवेहितम् ।
प्राक्कल्पसंलीन मिदं चराचरं
मयि स्थितं पश्य मया प्रदर्शितं ॥

अन्वयार्थ

पुत्रक = हे बाबु, माखिद्यतां = खेद नगर, सर्गविस्तरं = सृष्टिको
विस्तार, कुरुष्व = गर, तव = तिम्रो, ईदितं = इप्सित कुरा, सर्वं = सबै,
भविता = हुनेछ, प्राक्कल्पलीनं = पहिला कल्पमा लय भएको, इदं = यो,
चराचरं = चर अचरको समूह, मयि = ममा, स्थितं = रहेको, मया =
मैले, प्रदर्शितं = देखाइएको, पश्य = हेर ।

भाषा

नहोऊ दिक्लौ गर सृष्टि उद्यम
अमोघ संकल्प समर्थ लीकन ।
अगाडिको हो जुन सृष्टिपद्धति
ममा छ लौ हेर अघी भए जति ॥

मूल

विधाय सृष्टिं जगतो विधात
यथेच्छया संविहरस्व-लोके ।
मदाज्ञया सृष्टिमनु प्रवृत्त-मजापि
मे त्वां नविमोहयिष्यति ॥

अन्वयार्थ

विधातः = हेब्रह्माजी, जगतः = जगत्को, सृष्टिं = सृष्टिकन,
विधाय = गरेर, स्वलोके = आफ्नो लोकमा, यथा = जस्तो, इच्छ-
या = इच्छाले, विहर = विहार गर, मे = मेरी, अजाऽपि = माया-
पनि, मदाज्ञया = मेरा अज्ञाले, सृष्टिं = सृष्टिमा, अनुप्रेवृतं = लागेका,
त्वां = तिम्रीकन, नविमोहयिष्यति = मोह गर्ने छैनन् ।

भाषा

गरी जगत्को सब सृष्टि विस्तर ।
 इच्छावमोजि गर भोग निर्भर ।
 मेरा खटनले गरी सृष्टिमा रहे
 ढाक्यैन मायाकृत मोहजालले ॥

मूल

इति ब्रुवन्तं भगवन्त मोश्वरं तथेति
 चोत्का प्राणिपत्य सादरम् ।
 स्वधिष्य मासाद्य सलोककल्पना
 विधिर्यथापूर्वमकल्पयत्प्रजाः ॥

अन्वयार्थ

विधिः = ब्रह्माजी, इति = यस्तो, ब्रुवन्तं = भन्ने भएका, ईश्वरं =
 ईश्वर, भगवन्त = भगवान्कन, तथाइति = हवस् भनीकन, उक्त्वा =
 भनेर, सादरं आदरपूर्वक, प्राणिपत्य = दण्डवत् गरेर, स्वधिष्य =
 आफ्ना ठाउँमा, आसाद्य = पुगेर, यथापूर्व = पहिले जस्तो, सलोकक-
 ल्पना = लोकहरूको कल्पनाले सहित, प्रजाः = प्रजाकन, अकल्पयत् =
 कल्पना गरे ।

भाषा

भर्जो सुनी यो प्रभुमा गरी नति
 हओस् भनी विन्ति गरी शतधृति ।
 आई अधी झैं गरी लोककल्पना
 गर्दाभए यि सब प्राणि सिर्जना ॥
 ॥ इति ब्रह्मावतारः ॥

वराहवतारप्रारम्भः

मूल

ततो द्वितीये सृजति प्रजा मनौ

जले निमग्नां प्रसमीक्ष्य मेदिनीम् ।

वराहरूपोऽभवदात्ममायया स-

नासिकायाःक्षुवतश्च वेधसः ॥

अन्वयार्थ

ततः = त्यहाँपछि, सः = सोही परमात्मा, द्वितीये = दोहा पटकमा,
मनौ = मनु स्वायम्भुव, प्रजाः = प्रजाकन, सृजति = सृष्टि गर्न लागेछ-
दामा, जले = पानीमा, निमग्नां = डुबेकी, मेदिनी = पृथ्वीकन, प्रस-
मीक्ष्य = देखेर, आत्ममायया = आफ्ना मायाले, क्षुवतः = छिका
गर्ने, वेधसः = ब्रह्माजीका, नासिकायाः = नाकबाट, वीरवराह रूपः =
वराह (बँनेल) स्वरूप, अभवत् = हुनुभयो, ।

भाषा

द्वितीय हे। यो मनु सृष्टिकाममा

खडा हुँदा भूमि डुबीन र पानीमा ।

छिका विधिका झरी नाकबाट नै

वराह भैवक्सनु भो तुरुन्त नै ॥

मूल

अणुप्रजातः कृमिवत्सशूकरः

क्षणेन वृद्धो गिरिकूटसन्निभः ।

विधूर्णमानः प्रलयाम्बुदाकृति
गतः समुद्धर्तुमिलां रसातलम् ॥

अन्वयार्थ

कृमिवत् = कीरो भैं, अणुप्रजातः सानु रूपले पैदा भएको,
क्षणेन = छिनैमा, गिरिकूटसन्निभः = पर्वतको टापू भैं, वृद्धः = बढेका,
प्रलयाम्बुदाकृतिः = प्रलयकालका मेघको जस्तै आकार भएको, वि-
धूर्णमानः = घर्षणशब्दले गर्जने, स सूकरः = सो बराहजी, इलां =
पृथ्वीकन. समुद्धर्तुं = उठाउनलाई, रसातलम् = रसातलमा, गतः =
जानुभयो ।

भाषा

अतीव सानू भद्र जन्मि सत्वर
हुनुभयो पर्वतकै बराबर ।
जानूभयो मेघ समान गर्जदै
उठाउँछु पृथ्वी भनी रसातलै ॥

मूल

स्वद्वारपालः सनकादिशापजो
योऽयं हिरण्याक्ष इति प्रचक्षते ।
आदाय गुर्वीं महतीं गदां तदा
साक्षेपमाहातिबलो रुषा प्रभुम् ॥

अन्वयार्थ

स्वद्वारपालः = आप्नै द्वारपाल, यः = जुन, सनकादिशापजः =
सनकादिका शापले जन्मेको, हिरण्याक्ष इति = हिरण्याक्ष भनीकन,
प्रचक्षते = कहिन्छ, अतिबलः = अत्यन्त बलवान्, अयं = यो ।

(२९)

महतीं=ठूलो, गुर्वीं = गहौं, गदां = गदाकन, आदाय = लिएर,
रुषा = रिसले, प्रभुं = प्रभुकन, साक्षेपं=हेलासँग, आह = भन्दछ ।

भाषा

कुमादको शाप परी स्वपार्सद घुंथ्यो हिरण्याक्ष भई रसातल ।
लिई गदा भारी खडा भई त्यहाँ हेला गरी भदन्छ यो प्रभूमहाँ॥

मूल

मदातिरेकाद्वनगोचरो मृगः
स्वमृत्यवे मन्मृगयार्थमागतः ।
क्षणं प्रतीक्षस्व मया हतो युधि
शयिष्यसे मायिक शूकराधम ॥

अन्वयार्थ

मायिकः=जाली, शूकराधम = हे अधम सूँगुर, वनगोचरः =
वनवासी, मृगः=मृगजाति भैकन पनि, मदातिरेकात् = घमण्डका
महत्त्वले, मन्मृगयार्थं=मेरो शिकार निमित्त, स्वमृत्यवे=आफ्नो मृत्युलाई,
आगत=आइस, क्षणं=एकछिन, प्रतीक्षस्व=पर्खी, युधि=संग्राममा
मया=मैले, हतः=मारिएको छदा, शयिष्यसे=सुत्लास

भाषा

घमण्डले जङ्गलवासी मिर्गभै ,
स्वमृत्युका लागी यहाँ शिकार भै ।
खडा भइस् पर्खि अलीक वेरमा
सुत्लास् मरी जाली तँ सूकराधम ॥

(३०)

मूल

तदाऽऽह तेनेत्थमसौ दुरुक्तिभि
रुक्तो हिरण्याक्ष ममुं दितेः सुतम् ।
सत्यं त्वयोक्तं वनशूकरोह्यहं
ग्रामीणसिंहस्य वधार्थं मागतः ॥

अन्वयार्थ

तेन=त्यो दैत्यले, इत्थं=यस्ता प्रकारले, दुरुक्तिभिः=निन्दाका
कुराले, उक्तः=भनिएका, असौ=यी बराह, तदा=त्यस बखतमा, अमुं=
यो, दितेः सुतं=दितिको छोरो, हिरण्याक्षः=हिरण्याक्षकन, आह=भन्नुहुन्छ
त्वया=तैले, सत्यं=साँचो, उक्तः=भनियो, हि=गाँवै, अहं=म, वनशूकर=
जङ्गली बनेल हुँ, ग्रामीणसिंहस्य गाउँका सिंहको, वधार्थं=मा-
नुका निमित्त, आगतः=आएँ ।

भाषा

दुरुक्ति त्यस्को सुन भन्नुभोनि त्यहाँ छेडी हिरण्याक्ष घमण्डी दैत्यमा
साँचै म आए वनिवासि शूकर तँ गाउँको केशरी मार्न खातिर ॥

मूल

सुखं शयिय्ये त्वरितं हते त्वयि
विधार्य तूर्णं धरणीं जलोपरि ।
वदन्ति नैवं युधि वीर्यशालिनो
विकत्थसे दर्शय पौरुषं स्वकम् ॥

अन्वयार्थ

त्वरितं=तुरुन्तै, त्वयि=तँ, हतेसति=मरेछुदामा, जलोपरि=पानीमाथि

धरणीं=पृथ्वीकन, तूण्=चाँडै, विधार्=राखेर, सुख=आनन्दपूर्वक,
 शयिष्ये=सुत्नेछु, वीर्यशालिन=पुरुषार्थिहरू, युधि=लडाइँमा, एवं=यस्तो
 न वदन्ति=गोल्दैनन, विकत्यसे=फूर्ति गर्दछस्, स्वकं=आपनु, पौरुषं=
 पुरुषार्थकन, दर्शय=देखा ।

भाषा

सुत्नेछु चाँडै तँ मरेपछी अनी
 अज्याइ पृथ्वी जलमा सुखी बनी ।
 हुन्नन तँ झै वीरहरू गफी अरू
 देखा भएसम्म छ शक्ति जो चरू ॥

मूल

ततः स दैत्यो गिरिशृङ्गसन्निभां
 करेण धुन्वन्महतीं गदां रुषा ।
 समेत्य तां प्राहरदच्युतांशके
 यथेभकुम्भे लघुपुष्पदामवत् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, सदैत्यः=त्यो दैत्य, गिरिशृङ्गसन्निभा=पर्वतको चुचुरा
 जस्तो, महतीं=ठूलो, गदा=गदाकन, करेण=हातले, धुन्वन्=धुमाउँदो
 छँदो, समेत्य=आएर, अच्युतांशके=विष्णुका काँधमा, रुषा=रिसले,
 यथा=जस्तो, इभकुम्भे=हात्तीका कुम्भस्थलमा, लघुपुष्पदामवत्=सानु
 फुलकी माला भै, तां=त्यो गदाकन, प्राहरत्=हान्दोभो

भाषा

त्यहाँपछी त्यो गिरिशृङ्ग झै गदा
 धुमाउँदै अच्युतलाई भै खडा ।

(३३)

हान्यो बडो जैर गरेर काँधमा
माला सरीकै गजराजकुम्भमा ॥

मूल

तयाऽपविद्धस्तमपि क्षिपन् गदां
विषाणकोट्या धरणीधरस्दा ।
चिक्रीड तेनाखुभुगाखु नायथा
क्षणं स्वलीलां परिदर्शयन् युधि ।

अन्वयार्थ

तया=सो गदाले, अपविद्धः=हानिएको, तमपि=त्यसकन पनि, तदा=
त्यसै बखतमा, गदां=गदाकन, क्षिपन्=हान्ने भएका, विषाणकोट्या=
दाहाका दुप्पाले, धरणीधर=पृथ्वीको धारण गर्ने वराहजी, आखुभुक्=
विरालो, आखुना=मूसासँग, यथा=जस्तै, क्षणं=एकक्षण, स्वलीलां=
आफ्नु लीलाकन, युधि=लड़ाईमा, परिदर्शयन्=देखाउँदा छँदा,
चिक्रीड=खेलनुभयो ।

भाषा

त्यस्को गदा घात सहेर त्यस्कन
हानी गदा पृथ्वी धरेर दंष्ट्रमा ।
खेल्दा मुसाका सँगमा विडाल झै
विचित्र देखाउनुभो उ युद्धमा ॥

मूल

विस्मीपयन् देवमहर्षिलोकपा
ननिर्विशेषं तमपि प्रदर्शयन् ।

विरिञ्चिना प्रार्थित आहवे रिपुं
हत्वा समुद्धृत्य धरां गतः पदम्॥

अन्वयार्थ

देवमंहर्षिलोकपान्=देवता, महर्षि, लोकपालहरुकन, विष्मापयन्=अ-
चम्म गराउँ दा छँदा, आहवे= लडाइँमा, तमपि=त्यसकन पनि, अनिवि-
शेष=जोडी जस्तै, प्रदर्शयन्=देखाउँ दा छँदा, विरिञ्चिना=ब्रह्माते, प्रार्थि-
तः=विन्ती गरिएका छँदा, रिपुं=वैरिक्कन, हत्वा=मारेर, धरां=पृथ्वीकन,
समुद्धृत्य=उठाएर, पदं=वैकुण्ठकन, गतः=पाल्नुभयो ।

भाषा

अचम्म पारी ऋषि देवताकन
देखाइ आफैँ सरिको रिपूकन ।
ब्रह्माजिको विन्ति सुनेर मोर्नुभो
उठाइ पृथ्वी त्रिज लोक पाल्नुभो ।
॥ इति वराहवतारचरितं ॥

अथ नारदावतारप्रारम्भः

मूल

ततस्तृतीयं त्वष्टिसर्गं सास्थितः

स एव देवर्षि रभूत्स्वयं हरिः ।

नैऋकर्म्यं माप्नोति यतः स्वकर्मणां

तन्त्रं समाचष्ट स पञ्चरात्रकम् ।

भा. ३

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, तृतीयं=तेस्रो, ऋषिसर्गं=ऋषिको सृष्टिमा, आस्थितः=हँदा छँदा, सएव=सोही, स्वयंहरिः=आफै विष्णु, देवर्षिः=नारद, अभूत=रहुनुभयो, सः=सो नारदावतारले, यतः=जसबाटै, स्वकर्मणां=आफ्ना कर्मको, नैष्कर्म्यं=निष्कामताकन, आप्नोति=पाउँछ, तत्=त्यो, पञ्चरात्रकम्=पञ्चरात्र, तन्त्रं=तन्त्रकन, समाचष्ट=भन्नुभयो ।

भाषा

तृतीय फेरी ऋषि सर्गमा रही
विष्णु स्वयं नारद रूपको भई ।
नैष्कर्म्य पाइन्छ जसो र कर्मको
शिक्षा भयो "नारद पञ्चरात्र" त्यो ॥

मूल

ततः परं नारद सूत्रमोरितं
यद्भक्तिसूत्रं प्रवदन्ति वैष्णवाः ।
यत्रास्ति नारायणपादपद्मयोः
स्वस्वामिसम्बन्धतयोपसेवनम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, नारदसूत्रं=नारदसूत्र, ई रितं=कहियो, वैष्णवाः=वैष्णवभक्तहरू, यत्=जुनकन, भक्तिसूत्रं=भक्तिसूत्र भनीकन, प्रवदन्ति=भन्दछन, यत्र=जहाँ, नारायणपादपद्मयोः=नारायणका पाउरूपी कमलको, स्वस्वामि सम्बन्धतया=सेवक र मालिक भावले, उपसेवनं=सेवा गर्ने कुरा, अस्ति=छ ।

भाषा

स्यहाँपछि " नारदसूत्र " मज्जि भो
 भन्छन् यही वैष्णव " भक्तिसूत्र " हो ।
 जस्मा छ नारायणपादपद्ममा
 स्वस्वामिसम्बन्ध लिने उपासना ॥

मूल

प्रेमप्रसादभ्रमहेलनादिभिः

स्मरेद्धरिं मुख्यतया नविस्मरेत् ।

यत्रास्ति तद्भक्तमतानुवर्णनं

श्रद्धावतां यस्तदुपासनाक्रमः ।

अन्वयार्थ

प्रेमप्रेमादभ्रमहेलनादिभिः=प्यार, घमण्ड, भूल, हेला आदिले
 मुख्यतया=खास गरेर, हरिं=हरिकन, स्मरेत्=संकोस्, नविस्मरेत्=न
 विसोस (भन्ने र) यत्र=जहाँ, तद्भक्तमतानुवर्णनं=उहाँका भक्तहरूका म-
 तको वर्णन, श्रद्धावतां= श्रद्धावान्हरूको, यः=जुन, तदुपासनाक्रमः=वि-
 ण्णुका उपासनाको क्रम, अस्ति=छ ।

भाषा

हेला, प्रमाद, भ्रम, प्रेम जे गरी

संज्ञोस् सदा मुख्य न विसिऊन् हरि ।

भन्ने उहाँका सब भक्तका कुरा

उपासनाका क्रम छन् पुरापुरा ॥

(३६)

मूल

प्राचीनवर्हिषमतो वलिदानसक्तं
तेनैव हिंसितपशून्करवालहस्तान् ।
संदर्श्य खे तमपि हन्तु मवस्थिताँ स्ता-
न्विषमापयन्व्यरमय द्रलिदानतोऽसौ ॥

अन्वयार्थ

असौ=यी नारदजीले, वलिदानसक्तं=पशुघातमा प्रवृत्त भएक, प्राचीन-
वर्हिषं=प्राचीन वर्हिषकन, तेनैव=तिनैले, हिंसितपशून्=मारिएका पशुह-
रुकन, करवालहस्तान्=तलवार हातमा लिएका, तमपि=तिनीकन पनि,
हन्तुं=मार्नालाई, अवस्थितान्=बसेका, तान्=ती पशुकन, खे=आका
शमा, संदर्श्य=देखाएर, अमुं=यी प्राचीनवर्हिषकन, वलिदानतः=वलि
दानकर्मबाट, व्यरमयतू=छुटाउनुभयो ।

भाषा

प्राचीनवर्हिषजिले अघि मारिएका
उन्लाई मार्न अनि खड्ग लिई बसेका ।
देखाइ दी गगनमा पशुवृगलाई
झस्काइ रेकिदिनुभो वलिदानलाई ॥

मूल

भीतंतमाह सपुरञ्जननामभूपाख्यानेन
संसृतिकथाश्च विचित्ररूपाः ।
पारोक्ष्यवादचकिताय नृपायबुद्ध्याः
संगेन चात्मन इहस्थिति माह भूयः ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहां उपान्त, एषः=यिनै नारदले, भीतं=डराएका, तं=तिनै
 प्राचीनवर्हिषलाई, पुरञ्जननामभूपारव्यानेन=पुरञ्जन नाम गरेका
 राजाका कथाले, विचित्ररूपां=विचित्रस्वरूप भएको, संसृतिं=संसार-
 कन, आह=भन्दाभए, भूयः=फेरि, पारोक्ष्यवादचकिताय=अन्योक्ति
 कुराले चकित भएका, नृपाय=राजालाई (प्राचीन वर्हिषलाई) बुद्ध्याः=
 बुद्धिका, सङ्गेन=सहवासले, इह=यो जगत्मा, आत्मानः=अफ्नो, स्थितिं=
 स्थितिकन, आह=भन्नुभयो ।

भाषा

झस्केर आकुल हुने यिनि भूपलाई
 केही पुरञ्जनकथा रसिलो सुनाई ।
 अन्योक्ति स्पष्ट गरि भन्दिनुमो जगत्मा
 यो जीव बुद्धि लिई घुन्छ भनी उनीमा ॥

मूल

मातुः सपत्न्याः कुपितं दुरुक्तिभि
 र्यान्तं तपः कर्तुं सविज्ञं मर्भकम् ।
 ध्रुवं समासाद्य दयालुनाऽमुना
 विद्या प्रदत्ता हरितोषिणी मुदा ॥

अन्वयार्थ

दयालुना=दयालु भएका, अमुना=यिनै नारदले, सपत्न्याः=सौतिनी,
 मातुः=आमाका, दुरुक्तिभिः=कडा वचनले, कुपितं=रिसाएका, तपः=तप-
 स्याकन, कर्तुं=गर्नलाई, यान्तं=जाने, अविज्ञं=अजान, अर्भकं=बालक,

ध्रुवं=ध्रुवकन, समासाद्य=भेटेर, हरितोषिणी=विष्णु खुशी गराउने,
विद्या=विद्या, प्रदत्ता=दिइयो ।

भाषा

सा-है गडो सौतिनी माइका कुरा
गर्हू तपस्या भनी सूर ली पूरा ।
जाने भएका ध्रुवमा खुशी भई
विद्या दिनुभो हरितोषिणी गई ॥

मूल

सोऽयं हिरण्यकशिपौ तपसि प्रयाते
गर्भान्तराजनजनां महिषीं तदीयाम् ।
बुद्ध्वा हतां मयवता कृपया च तस्मा
त्संरक्ष्य ज्ञान समलं विततार चास्मै ॥

अन्वयार्थ

स अयं=सोही नारदले, हिरण्यकशिपौ=हिरण्यकशिपु, तपसि=तपस्या-
मा, प्रयाते=गएछँदामा, गर्भान्तराजनांजन=गर्भमा विष्णुभक्त भएकी,
तदीयां=यही हिरण्यकशिपुकी, महिषीं=रानीकन, मयवता=इन्द्रले, हतां=
हरिएकीकन, बुद्ध्वा=जानेर, कृपया=दयाले, तस्मात्=ती इन्द्रदेखि
संरक्ष्य=रक्षा गरेर, अस्यै=यिनीलाई; अमलं=सफा, ज्ञानं=ज्ञानकन वित-
तार=दिनुभयो ।

भाषा

जाँदा हिरण्यकशिपू तप गर्नलाई
प्रल्हाद गर्भविच धर्दि कयाधुलाई ।
दृज ति इन्द्रसँगवाट छुटाई ल्याई
रक्षा गरी असल ज्ञान दिए बताई ॥

मूल

येनोदितं वचन माकलयन्स वालो
गर्भान्तरे निखिल बोधकलाभिपूर्णाः ।
आवालमाप्तहरिभक्ति रतो जनित्वा
तत्याज भोगधिषणां गुरुणानुशिष्टः ॥

अन्वयार्थ

येन=जुन नारदले, उदितं=कहिएको, वचनं कुराकन, आकलयन=मनन गर्दाछँदा, स बालः=ती बालक प्रल्हाद, गर्भान्तरे=गर्भभित्रै निखिलबोधकलाभिपूर्णाः=सम्पूर्ण ज्ञानकलाले पूर्ण भएका भए, अतः=यहाँपछि, जनित्वा=जन्मेर, आवालं=वाल्यावस्थादेखि नै, आप्तहरिभक्तिः=हरिभक्ति प्राप्त भएका, गुरुणा=गुरुले, अनुशिष्टः=तालीम गरिएको, भोगधिषणां=भोगविषयको इच्छाकन, तत्याज=छोड्दाभए ।

भाषा

जस्का कुरा सुनि ति बालक राशभित्र
पाई बडो असल ज्ञानकला पवित्र ।
आवालदेखि हरिभक्तिमहाँ रमाई
छोड्दाभए विषयभोग विचारलाई ॥

मूल

यो यत्र यत्रापि च सधवो जनाः
सीदन्ति तान् रक्षयितुं सदोचतः ।
गायन्मुहुर्विष्णुगुणानुवर्णन
मद्यापि यः सञ्चरते दिवानिशम् ॥

अन्वयार्थ

यः=जो नारद, यत्र यत्र=जहाँ जहाँ, साधवः=साधु, जनाः=जनहरू,
 सीदन्ति=दुःख पाउँछन्, तान् = तिनीहरूकन, रक्षयितुं=रक्षा गर्न,
 सदा=सधैँ, ऊचतः=लागेका, यः=जो, विष्णुगुणानुवर्णनं=विष्णुका
 गुणकीर्तनकन, मुहुः=बारंवार, गायन्=गाउँदै, अद्यापि=आजकल-
 सम्म पनि, दिवानिशम्=रातो दिन, सञ्चरते=घुम्दछन् ।

भाषा

जहाँ जहाँ दुःख छ साधु सन्तमा
 त्यहाँ त्यहाँ जो छ खडा उ हनमा ।
 जो विष्णुका कीर्तनमा रमाउँदै
 अद्यापि रातोदिन घुम्दछन् सधैँ ॥
 ॥ इति नारदावतारचरितम् ॥

नरनारायणावतारः

मूल

या मूर्ति रासीत्तनया प्रजापते
 दक्षस्य धर्मेण पुरा विवाहिता ।
 भूत्वा च तस्या स्तनयावृषीश्वरौ
 नारायणोनाम नरस्तथापरः ॥

अन्वयार्थ

प्रजापतेः=प्रजापति, दक्षस्य=दक्षकी, तनया=छोरी, मूर्तिः=मूर्ति, भनिने,

था=जुन, धर्मेण= धर्मले, पुरा=महिले, विवाहिता=विवाह गरिएकी,
 आसीत्=थिइन्, तस्याः=तिनैका, इश्वरौ=समर्थवान, तनयौ=दुई छोरा,
 नारायणोनाम=नारायणनाम गरेका र, तथा=त्यस्तै, अपरः=अर्का, नरः=
 नर भन्ने, भूत्वा=भएर, (ज्ञातः=जन्मनुभयो)

भाषा

मूर्ती भनीने जुन दक्षकी सुता
 जो धर्मकी पति थिइन् विवाहिता ।
 तिनकै बनी पुत्र दुई ऋषिश्वर
 जो एक नारायण एक भै नर ॥

मूल

एकोऽप्ययं यस्त्ववतारसंख्यया

रूपद्वयेनामिततेजसाबुभौ ।

गत्वा वदर्याश्रम मात्मसंयतौ

त्यक्तैषणौ द्वावपि चक्रतु स्तपः ॥

अन्वयार्थ

यः अयं= जुन यो, अवतारसंख्याया=अवतारका संख्याले, एकः
 अपि=एउटै भए तापनि, रूपद्वयेन=दुई स्वरूपले, उभौ= दुई, अमित
 तेजसौ=तौली नसक्नु तेज भएका, आत्मसंयतौ=मन वश गरेका,
 त्यक्तैषणौ=पुत्र, धन, लोकको आशा छोडेका, द्वौ अपि=दुवै पनि,
 वदर्याश्रमं=वदरीका आश्रममा, गत्वा=गएर, तपः=तपस्याकन, चक्रतुः=
 गर्दाभए ।

भाषा

हो एक नै यो अवतार तापनि
 नारायणै नै दुइरूपको बनी ।
 एकाग्र भै बद्रिमहाँ गई तब
 गर्नुभयो निश्चल भै ठूलो तप ॥

मूल

इन्द्रस्तयोर्वीक्ष्य तद्भुतं तपो
 विशंकमानः स्वपदार्थं मित्युत ।
 प्रायुङ्क्त कामं सगणं तदाश्रम
 अतज्ज्ञ एतत्तपसो जिघांसया ॥

अन्वयार्थ

इन्द्रः=इन्द्रले, तयोः=ती दुइको, अद्भुतं=ठूलो, तत्=त्यो, तपः=
 तपस्याकन, वीक्ष्य=देखेर, स्वपदार्थं इति उत=आफ्नै इन्द्रासनका
 इच्छाले हो कि भन्ने जस्तो, विशंकमानः=शंका गर्दै, अतज्ज्ञः=ती
 दुइलाई नजान्दा छँदा, एतत्तपसः=यिनका तपस्याको, जिघांसया=नाश
 गर्ने इच्छाले, सगणं=गणले सहित, कामं=कामदेवकन, तदाश्रमे=ती
 दुइका आश्रममा अर्थात् बदरीका आश्रममा, प्रायुङ्क्त=पढाउँदाभए ।

भाषा

देखा उहाँको तपलाई इन्द्रले
 शंका गरी स्वर्गिय भोग लोभलै ।
 देखाइ क कामकला भुलाउन
 छोडे त्यहाँ काम र अप्सरागण ॥

मूल

तपो विहन्तुं स सुराङ्गना वनं
 वसन्तलक्ष्म्या नव पुष्पपल्लवैः ।
 विभूषयंस्ताः कलकण्ठनिःस्वनैः
 प्रगायमानाश्च तदन्तिके ययुः ॥

अन्वयार्थ

सः=ती कामदेव र, ताः सुराङ्गना=ती अप्सराहरू पनि, तपोविहन्तुं=
 तपस्या भङ्ग गर्न, वसन्तलक्ष्म्या=वसन्तका शोभाले, नवपुष्पपल्लवैः=नव
 फूलपालुवाले, वनं=वनकन, विभूषयन्त्यः=शोभित गराउँदै, कल-
 कण्ठनिः स्वनै=कोइलीका जस्ता स्वरले, ययुः=प्राप्त हु दाभए

भाषा

पुगे सवै ती तप भङ्ग गर्दिन
 वसन्त लागी सजियो त्यहाँ वन ।
 झिकी मिठो पञ्चम केकिलध्वनि
 गाना गरे सन्निधि भै घुमी घुमी ॥

मूल

तपोविघाताय तथा प्रकल्पितं
 ज्ञात्वा सुनार्सीरकृतं तदद्भुतम् ।
 सभाजयन्सस्मित माह सादरं
 नारायणस्ताःस सुराङ्गनास्तदा ॥

अन्वयार्थ

स=सो, नारायणः=नारायणले, तपोविघाताय=तपस्या भङ्ग गर्नाका
निमित्त, तथा=त्यस्तो, प्रकल्पितं=जमाइएको, तत्=त्यो, अद्भुतं=
चमत्कार, सुनासीरकृतं=इन्द्रले गरिएका, ज्ञात्वा=जानेर, तदा=त्यस
वखतमा, ताः=ती, सुराङ्गनाः=अप्सराहरूकन; सभाजयन्=आदर गर्दाछँदा
सस्मितं=इषत्हास्यपूर्वक, सादरं=आदरसँग, आह=भन्नुभो

भाषा

आफ्नो तपस्याकन गर्न निष्फल
यथार्थ जानी सब इन्द्रको छल ।
गर्दै बडो आदर मर्जि भो त्यहाँ
देवाङ्गना ती सब अप्सरामहाँ ॥

मूल

अहोभगिन्योऽत्र किमर्थ मागता
ममाश्रमे दुस्तरकण्ठकावृते ।
आहोस्विदस्मत्तपसो जिघांसया
किमत्र यूयं प्रहिता विडौजसा ॥

अन्वयार्थ

अहो=आश्चर्य, भगिन्यः=हे बहिनी हो, अत्र=यो, दुष्करकण्ठकावृते=
कडा काँडाले जेलिएको, मम=मेरो, आश्रमे=आश्रममा, किमर्थं=केका
निमित्त, आगताः=आयो, आहोस्वित्=अथवा, विडौजसा=इन्द्रले,
अस्मत्तपसः=हाम्रो तपस्याको, जिघांसया=नाशका इच्छाले, यूयं=
तिमीहरू, अत्र=यहाँ, प्रहिता किं=पठाइएका व्हो कि ?

भाषा

काँढा भई दुस्तर यो छ आश्रम
अहो तिमी बैनिहरू यहाँ किन किन ।
कि इन्द्रले नै तप भङ्ग गर्दिन
पठाइयो की भन के छ कारण ॥

मूल

अहो भगिन्यो भवतीभि राश्रमः
पवित्रितो धन्यतरोऽस्मि सांप्रतम् ।
तुष्टोऽहमत्यन्तमनुग्रहाद्धिबो
दत्तं मयाऽऽतिथ्य मिदंप्रगृह्यताम् ॥

अन्वयार्थ

अहो = धन्य, भगिन्यः = हेवहिनी, भवतीभिः = तिमीहरूले, सांप्रतं = अहिले
आश्रमः = आश्रम, पवित्रितः = पवित्र गरियो, धन्यतरोऽस्मि = धन्य रहेछु
वः = तिमीहरूको, अनुग्रहात् = निगाहले, अहं = म, अत्यन्त = अत्यन्त नै,
तुष्टः = खुशी छु, मया = मैले, दत्तं = दिइएको, इदं = यो, आतिथ्य =
पाहुनाई पूजा, गृह्यताम् = लिइयोस् ।

भाषा

हेबैनि हो ! धन्य रहेछु आश्रम
पवित्र पांन्यौ गरि यो परिश्रम ।
खुशी छु अत्यन्त हुँदा अनुग्रह
आतिथ्य यो दिन्छु म लेउलौ अब ॥

मूल

इति ब्रवन्सस्मित आत्ममायया
तदोर्वशी मुरुत एव सत्वरम् ।
उत्पाद्य ताभ्यः प्रददौ तयासमं
स्तुत्वा सलज्जं प्रययु दिवं पुनः॥

अन्वयार्थ

सस्मितं=केही हांसतै, इतिब्रुवन्=यस्तो बोल्दाछँदा, आत्ममायया=
आफ्नो मायाले, तदा=त्यसै वेला, सत्वरं=तुरुन्त, ऊरुत=तिघाबाट,
एव=नै, उर्वशी=उर्वशीकन, उत्पाद्य=पैदा गरेर, ताभ्यः=तिनीहरूलाई,
प्रददौ=दिनुभयो, तयासमं=तिनैले सहित, सलज्जं=लाजलो सहित,
स्तुत्वा=स्तुति गरेर, पुनः=फेरि, दिवं=स्वर्गमा, प्रययु=जाँदा भए ।

भाषा

मंजि यति मै तिनमाथि मै खुशी
आफ्ना उरुबाट झिकेर उर्वशी ।
दिनुभयो साथ लिई यिनैकन
फर्के बनीं लाजत अप्सरागण ॥
॥ इति नरनारायणावतार चरितं ॥

अथ कपिलदेवावतार

मूल

जातस्तथैव भगवानथ देवहूत्यां
सिद्धेश्वरः कपिलदेवइति प्रसिद्धः

तत्त्वेन यः प्रकृतिपुरुषयोर्विभागं
कृत्वाऽऽह सांख्य मत मासुरये द्विजाय ॥

अन्वयार्थ

तथा एव = त्यस्तै प्रकारले, अथ = त्यहाँ उपान्त, भगवान् =
विष्णु, देवहूत्यां = देवहूतिमा, जातः = जन्मनुभयो, सिद्धेस्वरः =
सिद्धहरूका मालिक, कपिलदेइति = कपिलदेव भन्ने नामले, प्रसिद्धः =
प्रख्यात भएका छँदा, यः = जो, तत्त्वेन = तत्वले, प्रकृतिपुरुषयोः =
प्रकृति र पुरुषको, विभागं = खण्डकन, कृत्वा = गरेर, सांख्यमतं =
सांख्ययोगको मतं, आसुरये = आसुरिनाम गरेका, द्विजाय = ब्राह्मणलाई,
आह = भन्नुभयो ।

भाषा

लो जन्म देवहूतिमा कपिलावतार
भैयक्सई गरि विवेचन तत्वसार ।
भन्नुभयो सकल आसुरि विप्रलाई
जो सांख्य हो प्रकृतिपुरुषभेददायी ॥

मूल

यं जातमात्रं भवला किल देवहूति
ज्ञात्वाऽऽत्मजं परमपुरुषमप्रमेयम् ।
जिज्ञासया प्रकृतिपुरुषलक्षणस्य
पर्यपृच्छ दखिलेश्वरमात्मरूपम् ॥

अन्वयार्थ

अबला = स्त्रीजाति भएकी, सा = तिनै, दैवहूतिः = देवहूतिले

जातमात्रं = जन्नेका मात्र, ये = जुन, आत्मज्ञं = आपना छोरालाई,
 अप्रमेयं = तुलना गर्न नसकिने, परमपुरुषं = परमेश्वरकन, ज्ञात्वा =
 जानेर, प्रकृतिपुरुषलक्षणस्य = प्रकृति पुरुषका लक्षणको, जिज्ञासया =
 ज्ञानाका इच्छाले. अखिलेश्वरं = संपूर्णका मालिक, आत्मरूपं =
 आत्माको रूपकन, पर्यापृच्छत् = सोधिभइन् ।

भाषा

जो जन्मदै प्रभु भनीकन चाल पाई
 ती देवद्वति खुशि भैकन पुत्रलाई ।
 सोधीभइन् प्रकृति पुरुषको स्वरूप
 जसबाट तत्व बुझि जान्दछ आत्मरूप ॥

मूल

श्रुत्वाऽथ तन्मातृवचो विमुक्तये
 तत्त्वाऽवबोधं प्रतिनन्द्य तद्वचः ।
 प्रावोच दादौ मनसो विशुद्धये
 क्षेमाय सर्वोत्तमभक्तिलक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

अथ = त्यहाँ उपान्त, विमुक्तये = मुक्तिका निमित्त, तत् = त्यो,
 मातृवचः = आमाको कुराकन, श्रुत्वा = सुनेर, तत्त्वाऽवबोधं = तत्व-
 ज्ञानको विषय भएको, तद्वचः = त्यो कुराकन, प्रतिनन्द्य = तारीफ गरेर,
 आदौ = पहिले, मनसः = मनको, विशुद्धये = शुद्धिका निमित्त, रक्षेमाय ॥
 कल्याणका निमित्त, सर्वोत्तमभक्तिलक्षण = सबमा उत्तम भक्तिको लक्षणकन,
 प्रावोचत् = भन्नुभयो ।

(४९)

भाषा

माताजिकों गूढ सवाल सो सुनी
कल्याण दी चित्त सफा गरीदिने ।
भन्नू भयो आदिमहाँ विलक्षण
मुक्ति दिने उत्तम भक्तिलक्षण ॥

मूल

मत्कीर्तनं मत्स्मरणं मदर्चनम्
मद्वन्दनं मद्गुणकीर्तिवर्णनम् ।
मन्निष्ठया पर्वदिनानुमोदनं
मदर्पणं मानिनि सर्वकर्मणाम् ॥

अन्वयार्थ

मानिनि=हेआमा, मत्कीर्तनं=मेरो कीर्तन गनु, मत्स्मरणं=मलाई
संझनु, मदर्चनं=मेरो पूजा गनु, मद्वन्दनं=मलाई नमस्कार गनु, मद्गु-
णकीर्तिवर्णनं=मेरा गुणकीर्तिको बयान गनु, मन्निष्ठया=मेरै उद्देश्यले,
पर्वदिनानुमोदनं=पर्वदिनको उत्सव गनु, सर्वकर्मणाम्=सम्पूर्ण कामको,
मदर्पणं=ममा अर्पण गनु ।

भाषा

मेरै गरी कीर्तन ध्यान पूजन
मेरै नमस्कार गुणानुवर्णन ।
निष्ठा लिई आदर पर्व पर्वको
गनु ममा अर्पण सर्वकर्मको ॥

भा.४

मूल

ते मज्जनानाः स्थिरजङ्गमा यतः
सर्वत्र मद्भावनया समीक्षणात् ।
स्वश्चापि विस्मृत्य निषेधरूपया
भक्त्याऽनया मानिनि मन्मयो भवेत् ॥

अन्वयार्थ

मानिनि=हेमात, ते=ती, स्थिरजङ्गमाः=स्थावर, जङ्गम, मज्जनानाः=
मवाट जन्मने, मैमा लीन हुने, मैमा चेष्टा गर्नेछन्, यतः=यसैकारणले,
सर्वत्र=सर्वैमा, मद्भावनया=मेरै भावनाले, समीक्षणात्=हेर्नाले, स्वं च
अपि=आफूलाई पनि, विस्मृत्य=विसेर, निषेधरूपया=निषेधरूप भएकी,
अनया=यो, भक्त्या=भक्तिले, मन्मयः=मै मय, भवेत्=होला ।

भाषा

मैवाट जन्मी रहि फेरि मैमहाँ
हुन्छन् सबै लिन ममा यी अन्त्यमा ।
तस्मात् सबै मैकन संझ्नु सदा
यै भक्तिले मिल्छ ममा हुँदा हुँदा ॥

मूल

ब्रह्माऽहमेवेति विविः प्रकीर्तितो
ब्रह्मोद मेवेति निषेध ईरितः ।
भक्त्या निषेधात्मिकयाऽथवाऽन्यया
मद्भाव माप्नोति नचात्र संशयः ॥

अन्वयार्थ

अहमेव॥मै नै, ब्रह्म॥ब्रह्म हुँ, इति॥यस्तो भक्ति, विधिः॥विधि भनी-
कन, प्रकीर्तितः॥कहियो, इदं॥ यो, (सवै) ब्रह्म॥ ब्रह्म हो, इति॥ यो, निषेधः
निषेधरूप, ईरितः॥कहियो, निषेधात्मिकया॥ निषेधरूप भक्तिले, अथवा॥
अथवा, अन्यया॥ विधिरूप भक्तिले, मद्भावं॥ मेरे भावमा, आप्नोति॥ प्राप्त
हुन्छ, अत्र॥ यसमा, संशयः॥ शंका, न॥ छैन ।

भाषा

ब्रह्म मद्द्वं भन्नु विधि कहिन्छ यो
सम्पूर्ण हो ब्रह्म भने निषेध भे ।
जुनभावले हुन्छ मलाई संशय
मिल्नेछ मैमा पछि सत्य संशय ।

मूल

पृष्टस्त्वया यो मयि तत्त्वविस्तरो
वक्ष्यामि मातः शृणु तं सविस्तरम् ।
यस्याऽवबोधेन विमुच्यते पुमान्
नसज्यते प्राकृतिकैर्गुणै र्यतः ॥

अन्वयार्थ

मातः॥हे माता, त्वया॥तपाईले, मयि॥ममा, यः॥जुन, तत्त्वविस्तरः
॥तत्त्वको विस्तार, पृष्टः॥सोधियो, सविस्तरं॥विस्तारपूर्वक, तं॥त्यसकन,
वक्ष्या॥मिभन्दछु, शृणु॥सुन्नुहोस्, यस्य॥जसको, अवबोधेन॥ज्ञानले,
पुमान्॥पुरुष, विमुच्यते॥मुक्त हुन्छ, यतः॥ जुन ज्ञानबाट, प्राकृतिकैः॥मा-
यासम्बन्धी, गुणैः॥गुणहरु, नसज्यते॥बाँधिदै ।

भाषा

जो सोधनुभो तत्व विशेषको कुरा
 भन्छु सबै सुन्नु हओस् पुरा पुरा ।
 जस्लाइ जानेपछि मूढ भैकन
 बाँधिन्न मायामय जालले जन ॥

तत्वमञ्जूषा

अनादि रात्मा पुरुषः पुरातनो
 यो निर्गुणो यः प्रकृतेः परस्थितः ।
 एकः स्वयंज्योति रपीह विश्वधृक्
 सहस्रधा यो रविवत् घटादिषु ॥

अन्वयार्थ

अनादिः=आदिनभएको, यः=जुन, पुरातन=पुरानु, पुरुषः=पुरुष,
 यः=जो, निर्गुणः=गुणले रहित छ, यः= जो, प्रकृतेः=मायादेखि, पर-
 स्थितः=पर छ, स्वयंज्योतिः=आफै प्रकाशमान, यः=जो, एक अदि=एउटै
 भए तापनि, इह=यो जगत्मा, विश्वधृक्=विश्वलाई धारणा गर्दोछ्छंदो,
 घटादिषु=घड़ा आदिमा, रविवत्=सूर्य सँगै, यः=जुन, सहस्रध=हजार-
 किसिमको, आत्मा=आत्मा, अस्ति=छ ।

भाषा

अनादि आत्मा जुन हो पुरातन
 असङ्ग माया पर जो छ निर्गुण ।
 एकै भए तापनि प्राणिमात्रमा
 देखिन्छ जो धेरै घटादिमा ॥

(५३)

मूल

स एष सूक्ष्मां प्रकृति गुणात्मिकां
यदृच्छयैवोपगतां स्वलीलया ।
गुणै सरूपाः सृजतीं प्रजा अजां
विलोकयन् संमुमुहेऽत्र मायया ॥

अन्वयार्थ

स एष=सोही यो आत्मा, सूक्ष्मां=मिहीन, गुणात्मिकां=गुणको उत्पत्ति,
स्थान भएकी, स्वलीलया=आफ्ना लीलाले, गुणैः=गुणहरूले, सरूपां=
उस्तै रूप भएका, भौतिक प्रजाः=प्रजाकन, सृजती=सृष्टि गर्ने भएकी
अजां=नजन्मने (भ्रान्तिरूप), यदृच्छया एव=स्वेच्छाले नै, उपागतां=
प्राप्त भएकी, प्रकृति=मायाकन, विलोकयन्=हेर्दोछुँदो, अत्र =यहाँ, मा-
यया = मायाले, संमुमुहे=मोहित भयो ।

भाषा

अनादि माया गुणतत्त्वले गरी
सरूपका प्राणि बनाउँदी छुँदी ।
यदृच्छया निस्क खडा हुँदामहाँ
देखेर आत्मा भुलिगो उनैमहाँ ॥

मूल

स एव तस्यां प्रकृतौ स्थितः पुमान्
विसृजते तत्क्रियमाणकर्मसु ।
असङ्गरूपोऽपि गुणानुजोषणाद्
विभाव्य कर्तृत्वमसौ निबध्यते ॥

अन्वयार्थ

एव=यस प्रकारले, तस्यां=तिनै, प्रकृतौ=मायामा, स्थितः=रहेको,
 सः=सो, पुमान्=पुरुष, तत्क्रियमाणकर्मसु=ती मायाले गरिने काममा,
 विसृज्यते=लाग्दछ, असङ्गरूप अपि=अकेला भए तापनि, असौ=यो,
 गुणानुजोषणात्=गुणका पछि लागनाले, कर्तृत्व=कर्ताको भावकन,
 विभाव्य=कल्पना गरेर, निवध्यते=बाँधिन्छ

भाषा

यै रीतले त्यो प्रकृति सँगै बसी
 तिन्ले गरिने सब कार्यमा फसी ।
 असङ्ग हो तापनि सो गुणी बनी
 बाँधिन्छ कर्तृत्व लिई महुँ बना ॥

मूल

देहेन्द्रियादींस्तदधीशकल्पनां
 करोति माया त्रिगुणात्मिका स्वयम् ।
 पुमान् स तस्मिन् सुखदुःखभोक्ता
 प्राप्नोति मायागुणसङ्गदोषतः ॥

अन्वयार्थ

त्रिगुणात्मिका=तीन गुणकी आत्मा भएकी, माया=माया, देहे-
 न्द्रियादीन्=शरीर, इन्द्रिय आदिकन, तदधीशकल्पनां=ती देहेन्द्रियका
 देवताको कल्पनाकन, स्वयं=आफै, करोति=गर्दछिन्, सः=सो, पुमान्=
 पुरुष, मायागुणसङ्गदोषतः=मायाका गुणहरूका सङ्ग दोषले, तस्मिन्=त्यो
 देहमा, प्राप्नोति=प्राप्त हुन्छ ।

भाषा

शरीर यो इन्द्रिय देवता सब
बनाउँ छिन् ती प्रकृति स्वयं जब ।
पुमान् उसैमा सुखदुःख भोगकै
कर्तृत्वमा हेतु भएर बस्छ गै ॥

मूल

भूम्यम्बुग्निसरुन्नभोभि रपरै स्तन्मात्रकैः पञ्चभि
युक्तै बोधककारकैश्च द्विविधैस्तै ज्ञानकर्मेन्द्रियैः ।
चित्ताहंकृतिबुद्धिहृद्भि रखिलै जाता चतुर्विंशति-
स्तत्प्राधानिक मेषयेन च पुमान् बद्धो भवेत्संसृतौ॥

अन्वयार्थ

भूम्यम्बुग्निसरुन्नभोभिः=पृथ्वी, अप्, तेज, वायु, आकाश,
पञ्चभिः=पाच बी र, अपरै=अरु, तन्मात्रकै=रूप, रस, गन्ध, स्पर्श, शब्दले,
युक्तैः=युक्त भएका, बोधककारकैः=बुझ्ने र गर्ने, द्विविधैः=दुइ किसिमका,
तैः=ती, ज्ञानकर्मेन्द्रियैः=ज्ञानेन्द्रिय र कर्मेन्द्रियले, चित्ताहंकृतिबुद्धिहृद्भिः=
चित्त, अहंकार, बुद्धि मनयी, अखिलैः=सम्पूर्णले, चतुर्विंशति=चौबीस,
जाता=भयो, तत्=त्यही समूह, प्राधानिकं=प्राधानिक हो, येन=जसले, एष=
यो, पुमान्=पुरुष, संसृतौ=संसारमा, बद्धः=बाँधिएको, भवेत्=होला ।

भाषा

पृथ्वी आदि यि पञ्चभूत तिनका तन्मात्र जम्मा गरी
फेरि ज्ञान र कर्मका दुइथरी दश इन्द्रियैले गरी ।
चित्ताहंकृति बुद्धि मन सहित भै चौबीस जम्मा भयो
यै प्राधानिक भन्दछन् जसमहाँ भुल्दा पुरुष बाँधियो ॥

मूल

संख्याताः सगुणस्य ब्रह्मण इमे यत्सन्निवेशात्मकं
चेष्टा मातनुते यतः स भगवान् कालस्वरूपः स्वयम्
अन्तः पूरुषरूपतामुपगतः प्राधानिकं रक्षति
कालाख्येन वहिः स्थितेन स पुमान् रूपेण तद्भक्षति॥

अन्वयार्थ

सगुणस्य=सगुणस्वरूप, ब्रह्मणः=ब्रह्मको, इमे=यी पञ्चमहाभूतादि,
संख्याताः=संख्या शरिए, यत्सन्निवेशात्मकं=यो जसको समुदायकन,
कालस्वरूपः=कालस्वरूप, स भगवान्=सोही परमात्मा, स्वयं=आफै,
अन्तः=भिन्न, पूरुषरूपतां=पूरुषरूपकन, उपगतः=प्राप्त भएको
छँदा, चेष्टां=चेष्टाकन, आतनुते=प्रकाश गर्दछन्, प्राधानिकं=तत्त्वसमू-
हकन, रक्षति=रक्षा गर्छन् सपुमान्=सोही परमात्मा, वहिःस्थितेन=बाहिर
रहेको, कालाख्येन=कालसंज्ञा भएको, रूपेण=रूपले, तत्=त्यही, प्राधा-
निकन, भक्षति=इस्दछन् ।

भाषा

संख्या जो गरिए सगुण स्वरूपका त्यै तत्त्व गोलोकन
चेष्टा गर्दछ पूरुषै उसमहाँ कालस्वरूप भैकन ।
आत्मा पूरुषरूपले शरिरको रक्षा सदा गर्दछन्
आत्मै बाहिर कालरूप हुन गै यस्लाई नै डस्दछन् ॥

मूल

यत्तत्सत्त्वगुणं प्रशान्त ममलं विष्णोः पदं शाश्वतं
चित्तं तन्महद्वात्मकं च कथितं यद्वासुदेवाभिधम् ।

शान्तत्वं च तथाऽमलत्वं च अविकारित्वं च यदवृत्तिभिः
ज्ञातव्यं कविभिः प्रकीर्तितं मिदं तच्चेतसो लक्षणम्
अन्वयार्थ

यत्=जुन, सत्वगुणकं=सत्वगुण भएको. प्रशान्तं=शान्त, अमलं=निर्मल, विष्णोः=विष्णुको, शाश्वतं=निरन्तर रहने, पदं=स्थान हो, वासुदेवामिधं=वासुदेव नाम भएको, यत्=जुन, वृत्तिभिः=कामले, शान्तत्वं=शान्त हुनु, तथा=त्यस्तै, अमलत्वं=निर्मल हुनु, अविकारित्वं=क्षोभ नहुनु, कविभिः=कविहरूले, प्रकीर्तितं=कहिएको. तत्=यो, चेतसः=चित्तको, लक्षणं=लक्षण, इदं=यो, ज्ञातव्यम्=जान्न योग्य छ ।

भाषा

जो यो सत्व छ शुद्ध शान्त र सफा श्रीविष्णुको पद छ जो भन्छन् जस्कन वासुदेव गुणिले त्यै सत्वरूप चित्त हो ।
विक्षेपादीविहीन शान्त र सफा झल्कन्छ जस्मा मति जान्नु लक्षण चित्तका यति कुरा भन्छन् विवेकी जति ॥

मूल

योऽयं कारणकार्यकर्तृ त्रिविधो भूत्वा महत्तत्त्वतो
जातश्चन्द्रियपञ्चभूतमनसां यस्तैजसस्तामसः ।
यो वैकारिकतामुपागत इदं येनैव विस्तार्यते
सोऽहंकार इतीयोऽय मखिलैः संकर्षणः प्रोच्यते ॥

अन्वयार्थ

यः अयं=जो यो, महत्तत्त्वतः=महत्तत्त्वबाट, जातः=पैदा भएको छँदो, इन्द्रियपञ्चभूतमनसां=पञ्च महाभूत र मनको, कारणकार्यकर्तृ=

त्रिविधः = कारण, कार्य, कर्ता, तीन, भूत्वा = भएर. यः = जो, तैजस = तैजस
 र, तामसः = तामस, (भवति = हुन्छ) यः = जो, वैकारिकां = वैकारिक-
 भावमा; उपागतः = प्राप्त भयो, येन = जसले, इदं = यो जगत्, विस्ता-
 र्यते = बढाइन्छ, सः = सो, अहंकार इति = अहंकार भनीकन, ईर्यते =
 कहिन्छ, अखिलैः = सम्पूर्णले, अयं = यो, संकर्षणः = संकर्षण, प्रो-
 च्यते = कहिन्छ ।

भाषा

जो यो कारणं कार्य कर्तृ तिन भै प्राधानिकैमा रहि
 जो ज्ञानेन्द्रिय पञ्चभूत मनको तैजस र तामस भई ।
 जो वैकारिक भै बढाउँछ जगत् सोही अहंकार हो
 संकर्षण भनि मानिइन्छ सबले यो चित्तकै अंश हो ॥

मूल

यत्संकल्पविकल्पलक्षणयुतं वैकारिका जायते
 यत्तत्त्वं मन इत्युदीरितं मिदं यस्माच्च कामोद्भवः।
 यत्तद् वृत्तिजिहासयाऽनुसमयं ध्यायन्ति विद्वज्जना
 स्तद्विद्यादनिरुद्धसंज्ञितं मिदं सर्वेन्द्रियाधीश्वरम् ॥

अन्वयार्थ

संकल्पविकल्पलक्षणयुतं = संकल्प, विकल्प लक्षणले युक्त भएको,
 यत् = जुन, वैकारिकात् = वैकारिकबाट, जायते = पैदा हुन्छ, यत्तत्त्वं =
 जुन तत्त्व, मन इति = मन भनी, उदीरितं = कहियो, यस्मात् = जसबाट,
 कामोद्भवः = कामको उदय, हुन्छ तद्वृत्तिजिहासया = त्यही संकल्प,
 विकल्प वृत्ति छोड्नालाई, विद्वज्जनाः = विद्वान्जनहरू, अनुसमयं =

हरवखत, यत=जसकन, ध्यायन्ति = ध्यान गर्दछन्, इदं=यो, सर्वेन्द्रि-
याधीश्वरं=सम्पूर्ण इन्द्रियको मालिक, तत्=त्यो, अनिरुद्धसंशितं=
अनिरुद्ध नाम भएको भनीकन, विद्यात्=जानोस् ।

भाषा

जो संकल्प, विकल्प लक्षण लिई इच्छा उठाईदिने
जो वैकारिकबाट जन्मन गयो मन् तत्वले मानिने ।
निःसंकल्प भएर बस्न जसको ध्यान गर्दछन् योगिजन
जान्नु ती अनिरुद्ध इन्द्रिय सबैका मुख्य मालीक हुन् ॥

मूल

द्रव्यस्य स्फुरणेन संशयविपर्यासस्मृती निश्चयं
तस्मिन् या कुरुते प्रपञ्चविषये संभूय या तैजसात् ।
या प्रद्युम्न इतीरिता भगवतो मूर्ति स्तूरियांशज
यां ध्यायन्ति मुमुक्षवः प्रतिदिनं सा बुद्धिरित्युच्यते ॥

अन्वयार्थ

द्रव्यस्य = कोही चीजको, स्फुरणेन=फुर्नाले, प्रपञ्चविषये=व्यव-
हारको विषय भएको, तस्मिन् = त्यो द्रव्यमा, याः=जो, संशयविपर्यास-
स्मृतीः= शंका, झुट्टा विचार सम्झनाकन, कुरुते=गर्दछिन्, या=जो,
तैजसात् =तैजसबाट, संभूय=पैदा भएर, निश्चयं= निश्चयकन (कुरुते=
गर्दछिन्) प्रद्युम्न इतीरिता=प्रद्युम्न भनिने नामले युक्त भएकी, या=
जुन, भगवतः= भगवान्की, तुरीयांशजा = चौथा अंशबाट पैदा
भएकी, मूर्तिः=मूर्ति हुन्, मुमुक्षवः=मुमुक्षुहरू, यां=जसकन, प्रतिदिनं=
दिनदिनै, ध्यायन्ति = ध्यान गर्दछन्, सा= तिनी, बुद्धि इति=बुद्धि
भनी, उच्यते=कहिन्छिन् ।

भाषा

कोही चीज अगाडि झल्कि उसमा शंका र झुट्टा स्मृति
गछिन् तैजसबाट जन्मि उसमा बस्छिन् जउन् भै मति ।
जस्तलाई प्रभुकै चतुर्थ अवतार् प्रद्युम्न हुन् भन्दछन्
ध्यान गछिन् जसको मुमुक्षुहरूले त्यै तत्त्वरूप बुद्धि हुन् ॥

मूल

ज्ञानक्रियाशक्तिसमाश्रितो यः

स तैजसादिन्द्रियसर्ग एष ।

प्राणस्य या शक्तिरिह क्रियाया

विज्ञातृता शक्ति रियं हि बुद्धेः ॥

अन्वयार्थ

इह=यो देहमा, यः=ज्ञो, ज्ञानक्रियाशक्तिसमाश्रितः = ज्ञानशक्ति र
क्रियाशक्तिको आश्रित छ, तैजसात्=तैजसबाट, स एष=सोही यो, इन्द्रि-
यसर्गः=इन्द्रियको सृष्टि छ, इदं= यस शरीरमा, क्रियायाः=क्रियाको,
या शक्ति= जुन समर्थ छ त्यो, प्राणस्य=प्राणको हो, इदं=यो, विज्ञातृ-
ताशक्तिः= जान्ने शक्ति, बुद्धेः=बुद्धिको हो, हि=निश्चय ।

भाषा

ज्ञान क्रियाको गरि मुख्य आश्रय

पैदा भए तैजसबाट इन्द्रिय ।

क्रियात्मिका शक्ति कहिन्छ प्राणको

विज्ञान शक्ति उसमा छ बुद्धिको ॥

(६१)

तद्विन्नचक्राक्षविभिन्नकूवर मनो
निरीक्षयातिभयाकुला सुतम् ।
आदाय तं दुग्धमपाययत्तदा
तदानने विश्वमिदं ददर्श सा ॥

अन्वयार्थ

सा=ती यशोदा, विन्नचक्राक्षविभिन्नकूवरं=पाङ्ग्रा, धूरि, हरिस फुल्ले-
को, तत्=त्यो, अनः = गाड़ाकन, निरीक्षय=देखेर, अतिभयाकुला=
डरले आकुल भएकी छँदी, सुतं=छोराकन, आदाय = लिएर, दुग्धं=
दूधकन, अपाययत् = प्याइन्, तदा=त्यसै वेला, तदानने=ती कृष्णका
मुखमा, इदं=यो, विश्वं=संसारकन, ददर्श=देखिन् ।

भाषा

देखेर गाडातिरको चमत्कृति डराइ छोरो लिई ती यशोमती ।
लागिन् दूध खाउन हेरि मुखमहाँ, देखिन् चराचर्प्रभुका मुखैमहाँ॥

मूल

ततस्तृणावर्त इतीरितो वली
कंसाज्ञया वात्यवपुर्धरोऽसुरः ।
समागतः कृष्णजिघांसया यदा
स मातुरङ्गो गुरुता मुपागतः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, यदा=जब, तृणावर्त इति=तृणावर्त यस्तो, ईरि-
तिः=कहिएको, वली=बलियो, वात्यवपुर्धरः=भुमरीको रूप भएको,

असुरः=दानव, कंसाज्ञया=कंसका आज्ञाले, कृष्णजिघांसया=कृष्णलाई
माने इच्छाले, समागतः=आयो, तदा त्यसवखतमा, सः=सो कृष्ण, मातुः=
आमाका, अंके=काखमा, गुरुतां=गहौं कन, उपागतः=हुनुभो ।

भाषा

थियो तृणावर्त असुर्तुलो बसी त्यो कंसको पाइ हुकुं हुरी भई ।
आयो जसै माने भनेर दुर्मति हुनु भयो काखमा गहौं अति ॥

मूल

ततो यशोदा सभया सुविस्मिता
दधार भूमौ गरिमाण मात्मजम् ।
सोऽयं खरस्पर्शतरो महानिलो
नभस्तमावर्तमिषेण नीतवान् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहांपछि, सभया=डराएकी, सुविस्मिता=आश्चर्य भएकी,
यशोदा=यशोदाले, गरिमाणं=गहौं भएका, आत्मजः=कृष्णलाई, भूमौ=
भैमा; दधार=राखिन्, स अयं=सोही यो, खरस्पर्शतरः=कडासंग बहेको,
महानिलः=ठूलो हुरी, आवर्तमिषेण=भुमरीका छलले, तं=ती कृष्णकन,
नभः=आकाशमा, नीतवान्=लांदोभयो ।

भाषा

गहौं हुँदा थामिनसक्नु भै अति
डराइ आश्चर्य भई यशोमती ।
राख्तीभइन् भूमिमहाँ जसै अनी
आई उडायो भुमरी सरी बनी ॥

मूल

वोढुं हरिं तञ्जतुभारवद्गुरुं

गुरुं त्रिलोक्या नशशाक दानवः ।

गले गृहीतो हरिणा नभस्तला-

त्पपात भूमौ च समार तत्क्षणम् ॥

अन्वयार्थ

दानवः=यो तृणावर्तले, जतुभारवद्गुरुं=शीशाको भारी मैं गहौं,
त्रिलोक्याः=तीनै लोकका, गुरुं=पूज्य भएका, तं हरिं=ती कृष्णकन, वोढू=
वोक्नलाई, नशशाक=सकेन, हरिणा=हरिले, गले=घाँटीमा, गृहीतः=
समातिएको नभस्तलात्=आकाशवाट, भूमौ=भैमा, पपात=खस्यो,
तत्क्षणं=त्यसै बीचमा, समार=मरयो ।

भाषा

त्रिलोकका मालिक ती स्वयं हरि

वोकी नसक्नु हुनु भै शिशा सरी ।

घाँटी अँठ्याईदिनु भो जसै अनी

बजारियो भूमिमहाँ मन्यो पनि ॥

मूल

ततो यदूनां च पुरोहितो मुनि

रोगत्य गर्गो वसुदेवचोदितः ।

नन्दाज्ञया बालकयो स्तदाऽकरोत्

स रामकृष्णाविति नामनी तयोः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, यदूनां=यादवका, पुरोहितः=पुरोहित, वसुदेव-
चोदितः=वसुदेवले सूचन गरिएका, गर्गः=गर्गभन्ने, मुनिः=ऋषि,
आगत्य=आएर, नन्दाज्ञयाः=नन्दका आज्ञाले, तदा=त्यस बखतमा,
बालकयोः=दुइ बालकको, रामकृष्णौ इति=राम र कृष्ण यस्तो, नामनी=
दुइ नाम, अकरोत्=राख्ताभए ।

भाषा

सूचन हुँदा कयै वसुदेवबाट नै
आचार्य यादवहरूका तिनन्द गै।
निता मिली नन्दजीबाट खुशभई
नवारन गरे राम र कृष्णको गई ॥

मूल

क्रीडन्वयस्यः सह लीलयां हरि
जग्ध्वा मृदं तन्मिषतः स्वमातरम् ।
अदर्शयद्विश्वमिदं चराचर
मास्ये दिशो खञ्च सचन्द्रतारकम् ॥

अन्वयार्थ

वयस्यैः सह=साथीसँग, क्रीडन्=खेल्दा छँदा, हरिः=कृष्णले,
लीलया=लीलाले, मृदं=माटोकन, जग्ध्वा=खाएर, तन्मिषतः=
त्यसैका छलले, मातरं=आमालाई, आस्ये=मुखमा, इदं=यो, चराचरं=
चर र अचर, विश्वं=संसार, दिशः=दश दिशा, सचन्द्रतारक=चन्द्रमा र
तारा सहित, खञ्च=आकाशकन पनि, अदर्शयत्=देखाउनुभयो ।

भाषा

छेलेर साथीसँग दिल्लगी गरी
 छापेर माटो उही भानले गरी ।
 माताजीलाई रविचन्द्र तारक
 देखाउनुभो मुखमा चराचर ॥

मूल

गव्यं मुषित्व । तमुलूखले स्थितं
 पुष्यन्त मृक्षं स्वसुतं निरीक्ष्य सा ।
 बबन्ध दाम्नाऽमुमुलूखले स तं
 वभञ्ज नोत्वा यमलार्जुनौ द्रुमौ ॥
 आकाशतन्मात्रं मभूच्च तामसा च्छ्रोत्रं
 विनिर्भिद्य हृदन्तरेऽविशत् ।
 शब्दं तदर्थश्रयताविचिन्तनं
 विज्ञायतां तन्नभसोऽत्र लक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

आकाशतन्मात्रं=आकाशतन्मात्रा, तामसात्=तामसबाट, अभूत्=भयो,
 च=पनि, श्रोत्रं= कानकन, विनिर्भिद्य= छेडेर, हृदन्तरे = हृदयभित्र,
 अविशत्=पस्तोभयो, अत्र=यही हृदयमा, शब्दः=शब्द, र, तदर्थश्र-
 यताविचिन्तनं=त्यो शब्दका अर्थको विचार गर्नु, तत्=त्यो, नभसः=
 आकाशको, लक्षणं = लक्षण, विज्ञायतां=जानियोस् ।

भाषा

पैदा भई तामसबाट जो यहाँ
 आकाश तन्मात्र रहन्छ कानमा ।
 सुन्न शब्द गर्नु त्यहाँ विवेचन
 आकाशकै जान्नु हओस् यी लक्षण ॥

मूल

भूतेन्द्रियप्राणहृदाश्रयत्वकं
 छिद्रत्वदानं बहिरन्तरं तथा ।
 नाड्यादिषु छिद्रतया प्रवर्तन
 आकाशवृत्तिं प्रवदन्ति तात्त्विकाः ॥

अन्वयार्थ

तात्त्विकाः=तत्त्वजान्नेहरू, भूतेन्द्रियप्राणहृदाश्रयत्वकं=पञ्चमहा-
 भूत, इन्द्रिय, प्राण, अन्तस्करण इत्यादिको आधार हुन, बहिः=
 बाहिर र, तथा=त्यस्तै, अन्तः=भित्र, छिद्रत्वदानं=खुलापना दिनु,
 नाड्यादिषु=नाडी आदिमा, छिद्रतया=खुलाभावले, प्रवर्तनं=रहनुकन,
 आकाशवृत्तिं=आकाशको कामकन, प्रवदन्ति=भन्दछन् ।

भाषा

आधार भूतेन्द्रिय प्राणको भई
 खुला भई बाहिर भित्र नै रही ।
 नाडीहरू भित्र खुलाउने पनि
 आकाशको वृत्ति बताउँछन् गुणो ॥

(६७)

मूल

तन्मात्रतोऽस्मा नभसो विकुर्वतः
स्पर्शोऽभवत्कालवशात्ततोऽनिलः ।
शैत्यं तथोष्णं खटमार्दवादिकं
त्वक्स्पर्शतन्मात्र मिदं नभस्वतः ॥

अन्वयार्थ

कालवशात्=कालका वशले, विकुर्वतः=परिपाक गरिएको, नभसः=
आकाशको, अस्मात्=यही, तन्मात्रतः=तन्मात्रावाट, स्पर्शः=स्पर्शतन्मात्रा
ततः=त्यसवाट, अनिलः=वायु, अभवत्=भयो, नभस्वतः=वायुको,
शैत्य=चिसो, तथा त्यस्तै, खरमार्दवादिकं=कडा र कोमल आदि,
इदं=यो, त्वक्स्पर्शतन्मात्र=छालाको स्पर्शतन्मात्रा, (कथितं=कहियो) ।

भाषा

सो शब्द तन्मात्र विकारवान् हुँदा

भो स्पर्शतन्मात्र शरीरमा छुँदा ।

कडा नरं शीत र उष्ण भो जब

त्यो स्पर्श तन्मात्र खडा भयो तब ॥

मूल

प्रसारणाकुञ्चन आशु धावनं

नेतृत्व मन्यत्र च वस्तुशब्दयोः ।

उद्घाटनं व्यूहन मिन्द्रियात्मता

जानीहि वायोरिति कर्मलक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

प्रसारणाकुञ्चने=पसानुं र खुम्ब्याउनु, आशु=छिटो, धावनं=दौडनु, अन्यत्र=अन्त, वस्तुशब्दयोः=कोही चीज वा शब्दकन, नेतृत्वं=लैजाने हुनु, उद्घाटनं=उघानुं, व्यूहनं=जम्मा गर्नु, इन्द्रियात्मता=इन्द्रियमय हुनु, इति=यस्तो, वायोः=वायुको, कर्मलक्षणं=कामको लक्षण, जानीहि=जान्नुहोस् ।

भाषा

पसानुं, खुं ब्याउनु, हिंडनु, दौडनु
क्यो चीज वा शब्द लिई पुन्याउनु ।

उघानुं मिल्नु भइ इन्द्रियात्मता
जान्नुहओस् यी सब काम वायुका ॥

मूल

तत्स्पर्शतन्मात्रत उत्थितं परं
रूपं ततश्चक्षुरभूच्च रूपभाक् ।
द्रव्याकृतित्वं लघुगौरवादिकं
यच्चक्षुषा ग्राह्य समुष्य लक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

तत्स्पर्शतन्मात्रतः=त्यही स्पर्श तन्मात्रावाट, परं=अर्को, रूपं=रूप-
तन्मात्रा, उत्थितं=खडा भो, ततः=त्यसवाट, रूपभाक्=रूपको ग्रहण
गर्ने, चक्षुः=आँखा, अभूत्=भयो, लघुगौरवादिकं=सानु ठूलो आदि,
द्रव्याकृतित्वं=वस्तुको आकार प्रकार, यत्=जुन, चक्षुषा=आँखाले,
ग्राह्यं=ग्रहण गर्नेछ, (तत्=त्यो) अमुष्य=त्यही रूपको, लक्षणं=लक्षण हो

भाषा

तयै स्पर्शमात्रा बिचवाट रूप भौ
उस्वाट तेजै भइ चक्षुरूपको ।
सानू ठुलो आकृति वस्तुको सब
जो नेत्रले देखछ उ रूप भो तब ॥

मूल

प्रद्योतनं पाचनं अन्नपानयोः
शीतार्दनं शोषणं मुष्णतापनम् ।
क्षुधा तृषा कान्तिरपि प्रकीर्तिताः
विज्ञायतां तैजसवृत्ताय स्त्विमाः ॥

अन्वयार्थ

प्रद्योतनं=बल्नु, अन्नपानयोः=अन्नपानादिको, पाचनं=पचाउनु,
शीतार्दनं=जाडो छुटाउनु, शोषणं=सोस्नु, मुष्णतापनं=गर्मावट दिनु
क्षुधा=भोक, तृषा=तिर्खा, कान्तिः=प्रकाश, अपि=पनि, प्रकीर्ति-
ताः=कहिएका, इमा=यी, तैजसवृत्तयः=तेजका वृत्ति, विज्ञायताम्=
जानियोस् ।

भाषा

जल्नु पचाउनु र अन्नपानको
जाडो हटाउनु र उष्णराप भी ।
क्षुधा, तृषा कान्ति यी आदि लक्षण
जान्नुहओस् हुन् सब तेजका गुण ।

मूल

तद्रूपमात्रा दपि तेजसोऽभवत्
तन्मात्र मन्यत्कथितं रसाभिधम् ।
रसग्रह स्तद्रसनेन्द्रियोऽभव
दनेकधा येन रसो विभाव्यते ॥

अन्वयार्थ

तद्रूपमात्रात् = त्यो रूपतन्मात्रा भएको, तेजसः = तेजवाट, रसाभिधं =
रसनाम भएको, अन्यत् = अर्को, कथितं = कहिएकी, तन्मात्रं = तन्मात्रा,
अभवत् = भयो, तत् = त्यही, रसग्रहः = रस ग्रहण गर्ने, रसनेन्द्रियः =
जिह्वा, अभवत् = भयो, येन = जसले, रसः = रस, अनेकधा = अनेक
किसिमको, विभाव्यते = छुट्याइन्छ ।

भाषा

जो रूपतन्मात्र उ तेजवाट नै
अर्को खडा भो रसमात्र नाम भै ।
जिह्वा बन्यो सो रस नै रसेन्द्रिय
जानिन्छ जसले छ थरी उही रस ॥

मूल

द्रव्योन्दनं क्लेदनपिण्डनादिकं
प्राणाश्रयत्वं बलपुष्टिवर्द्धनम् ।
तृप्तिप्रदानं च तृषापनोदनं
जानीहि मातर्जलवृत्तयस्त्विमाः ॥

अन्वयार्थ

द्रव्योन्दनं=वस्तुलाई नरं गर्नु, क्लेदनं=पिण्डनादिकं=भिङ्गनु र
डल्लो गर्नु आदि, प्राणाश्रयत्वं=प्राणको आश्रय बन्नु, बलपुष्टि-
वर्द्धनं=बल र पोस बढाउनु, तृप्तिप्रदानं=तृप्ति दिनु, तृषापनोदनं=
तिर्खा छुटाउनु, मातः=हेआमा, इमाः=यी, जलवृत्तयः=जलका वृत्ति
हुन्, जानीहि=जान्नुहोस ।

भाषा

भिज्जु नरं गर्नु र गोल गर्दिनु
यो प्राणको आश्रय बन्नु बल्दिनु ।
तिर्खा छुटाऊनु र तृप्ति गर्दिनु
मातर्खाबै यी जलवृत्ति संझनु ॥

मूल

कालेन तस्माद्रसमात्रतस्तथा
भूगन्धतन्मात्र भभूद्विलक्षणम् ।
सुगन्धदुर्गन्धकरम्भकादिभिः
स गन्ध एको बहुधा विभाव्यते ॥

अन्वयार्थ

कालेन=केही कालले, तस्मात्=त्यो, रसमात्रतः=रसमात्राबाट,
विलक्षणं=अनौठा, भूगन्धतन्मात्रं=पृथ्वीको गन्धतन्मात्रा, अभूत्=
भयो, एकः=एउटै, सगन्धः=त्यही गन्ध नै, सुगन्धदुर्गन्धकरम्भका-
दिभिः=सुगन्ध, दुर्गन्ध र मिश्रित गन्धले, बहुधा=धेरै किसिमको,
विभाव्यते=भावना गरिन्छ ।

भाषा

कयै कालले त्यो रसमात्रवाट नै
 भूगन्धतन्मात्र वन्यो विलक्षणै ।
 सुगन्ध दुर्गन्ध र मिश्र गन्धको
 भा भेदले गन्ध अनेक ढंगको ॥

मूल

सर्वेन्द्रियाणां सगुणात्मन स्तथा
 स्थानं गुणानां जलतेजसो रपि
 विधारकत्वं क्षितिवृत्तिरुच्यते
 मात मयोक्ता इति पञ्चवृत्तयः ॥

अन्वयार्थ

सर्वेन्द्रियाणां=सम्पूर्ण इन्द्रियको, तथा=त्यस्तै, सगुणात्मनः=जी-
 वात्माको, स्थानं=स्थान हुनु, गुणानां=गुणहरूको र, जलतेजसोऽपि=
 जलको र तेजको पनि, विधारकत्वं=धारणा गर्ने हुनु, मातः=हेआमा,
 क्षितिवृत्तिः=पृथ्वीको काम, उच्यते=कहिन्छ, इति=यी, पञ्चवृत्तयः=
 पञ्चतन्मात्राका काम, मया=मैले, उक्ताः=कहिए ।

भाषा

आत्मा र गुण इन्द्रिय तेज पानिको
 आधार भै स्थान हुनु तमामको ।
 कहिन्छ भवृत्ति मनन हओस् अब
 यी पञ्चतन्मात्र कुरा कहें सब ॥

मूल

एते शरीरेऽखिलकर्मकारिण
आत्मा तु तत्साक्षितयोपलक्ष्यते ।
यथैव लोकाः सवितुः प्रकाशतः
कुर्वन्ति कर्माणि फलानि भुञ्जते ॥

अन्वयार्थ

शरीरे=शरीरमा, अखिलकर्मकारिणः=सम्पूर्ण काम गर्ने, एते=यिनै हुन्, आत्मा तु=आत्मा त, तत्साक्षितया=यिनीहरूकै साक्षिभावले, उपलक्ष्यते=देखिन्छ, यथैव=जस्तै, लोकाः=जनहरू, सवितुः=सूर्यका, प्रकाशतः=उज्यालोले, कर्माणि=कामकन, कुर्वन्ति=गर्दछन्; फलानि फलकन, भुञ्जते=भोग्दछन् ।

भाषा

शरीरमा यी सब काम गर्दछन्
आत्मा त्यहाँ केवल साक्षि मात्र छन् ।
जस्तै उज्यालो रविले त केवल
गर्छन् प्रजा कर्म र भोग्दछन् फल ॥

मूल

नदृश्यते कापि हि कर्तृताऽत्मनः
कर्ताऽहमस्मीति कथं वदे दूबुध ।
अतद्विदां वाद इतीरितो ह्ययं
करोमि कर्तास्मि शुभाशुभात्मनाम् ॥

अन्वयार्थ

आत्मनः=आत्माको, कापि=कहीं पनि, कर्तृता=कर्तृत्व, नदृश्य-
ते=देखिदैन, हि=यसैले, बुधः=ज्ञानी, अहं=म कर्ता हुँ भनी, इति=
यस्तो, कथं=कसरी, वदेत्=भनोस्, अहं=म, शुभाशुभात्मनां=शु-
भाशुभ कर्मको, कर्ता अस्मि=कर्ता हुँ, करोमि=गर्दछु, इति=यस्तो,
अतद्विदां=तत्त्वज्ञान नभएकाको, वादः=कुरा, ईरितः=कहियो ।

भाषा

देखिन्न कर्तृत्व कहीं र आत्मको
कर्ता म हुँ भाव हुँदैन ज्ञानिको ।
गर्न म हूँ काम म गर्छु भन्नु यो
अतत्त्ववेताहरूको कुरा भयो ।

मूल

एवं स्वमात्रे ऽखिलतत्त्वसंग्रह
मसङ्गतात्मात्मन आत्मबोधतः ।
प्रदर्शयन् संप्रथयौ तथा स्तुत
स्तदुक्तितो जीवनमुक्ति माप सा ॥

अन्वयार्थ

एवं=यस प्रकारले, स्वमात्रे=आफ्नी आमालाई, अखिलत्वं=
संग्रहं=सम्पूर्ण तत्त्वको विस्तारकन र, आत्मबोधतः=आत्मज्ञानद्वारा,
आत्मनः=आत्माको, असङ्गतां=असङ्गताकन, प्रदर्शयन्=देखाउँदा
छँदा, तथा=तिनीले, स्तुतः=स्तुति गरिएका (कपिलदेव) संप्रथ-
यौ=जाँदाभए, तदुक्तितः=उहाँकै उपदेशले, सा अपि=ती देव-
इति पनि, जीवनमुक्ति=जीवन मुक्तिकन, आप=पाउँदी भइन् ।

भाषा

माताजिलाई गुण तत्व आदिको
देखाइ कर्तृत्व असङ्ग आत्मको ।
सलकाइ बीदा भइ पाल्नुभो अनि
जानी चढिनु जीवनमुक्तिमा उनी ॥

॥ इति कपिलदेवावतार ॥

अथ दत्तात्रेयावतार

मूल

षष्ठे ऽत्रिसूनुरभवद्विजदेवतात्मा
सन्तोषितः सुतपसा भगवान्स तेन ।
प्रल्हादहैहययदुष्वथ तां सशौक्ल-
सावित्र दाक्षत्रिविधां निजगाद विद्याम् ॥

अन्वयार्थ

षष्ठे=छैटौमा, द्विजदेवतात्मा=ब्राह्मण र देवताका आत्मा भएका,
सः=सो, भगवान्=विष्णु, तेन=तिनले, सन्तोषितः=खुशी गराइएका
छँदा, अत्रिसूनुः=अत्रिका छोरा, (दत्तात्रेय) अभवत्=हुनुभयो, अथ=
त्यहापछि, सः=सो दत्तात्रेयावतारले, प्रल्हादहैहययदुषु=प्रल्हाद,
काक्षवीय^१ यदुमा, शौल्कसावित्रदाक्षत्रिविधां=शौल्क, सावित्र र
दाक्ष यी तीन किसिमका, तां=त्यो, विद्यां=विद्याकन, निजगाद=
भन्नुभयो ।

(७६)

भाषा

दैखी ठूलो तप भई तिनदेखि तुष्ट
छैटौमहाँ हुनुभयो प्रभु अत्रिपुत्र ।
प्रल्हाद, हैहय, यदूकन भो सुशिक्षा
सावित्र शौक्ल अति दाक्ष यी तीन विद्या ॥

मूल

यदृच्छयोपगत मेन मसौ कदाचिद्
दव निरीक्ष्य भगवन्त मनल्पपुण्यः ।
राजा यदुस्तमनुमान्य विमुक्तिमार्ग-
जिज्ञासयाऽऽह समयोचितजातबोधः ॥

अन्वयार्थ

अनल्पपुण्यः=ठूलो पुण्य भएका , समयोचितजातबोधः=मौका
मौकामाफिक बुद्धि उपस्थित भएका, असौ=यी राजा यदुले, कदा-
चित्=केही बखतमा, यदृच्छया=स्वेच्छाले, उपगतं=प्राप्त भएका,
भगवन्तं=भगवान्, दत्तं=दत्तात्रेयकन, निरीक्ष्य=देखेर, तं=तिनीकन,
अनुमान्य=सत्कार गरेर , विमुक्तिमार्गजिज्ञासया=मुक्तिमार्ग जान्नाका
इच्छाले, आह=भन्दाभए (सोद्धाभए) ।

भाषा

स्वेच्छाबमोजिम लिई अवधूत भेष
हुने प्रभूकन चिनेर यदु क्षिताश ।
सोद्धाभए समयमाफिक बोध आई
मुक्ती हुने असल मार्ग यि दत्तलाई ॥

मूल

बुद्ध्याऽनुमीय बहवो गुरवोऽपि येन
 संस्थापिता यदनुभूतमशेषवृत्तम् ।
 आदेयहेयविषयं निजशिक्षितं य-
 त्तेभ्यःस आह यदवे स्वमनुव्रताय ॥

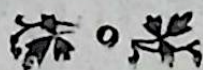
अन्वयार्थ

येन=जुन दत्तात्रेयले, बुद्ध्या=बुद्धिले, अनुमीय=अनुमान गरेर,
 बहवः=घेरै, गुरवः=गुरुहरू, संस्थापिताः=राखिएका थिए; सः=तिनले,
 यत्=जुन कुरा, तेभ्यः=ती गुरुहरूबाट, निजशिक्षितं=आफूलाई शिक्षा
 गरिएको, आदेयहेयविषयं=लिने र छोड्ने विषयको, अनुभव गरिएको,
 अशेषवृत्तं=सम्पूर्ण विस्तार, स्वं=आफ्नो, अनुव्रताय=उपासना गर्ने,
 यदवे=यदुराजालाई, आह=भन्नुभयो ।

भाषा

देखेर खाली उनको व्यवहार चाल
 मान्नुभयो गुरु अनेक गरी विचार ।
 छोड्ने लिने दुइथरी उनबाट जो जो
 शिक्षा मिल्यो उ यदुलाई बताउनुभो ॥

इति दत्तात्रेयावतार

यज्ञावतार

मूल

सन्तुष्टता मुपगत स्तपसा रुचे र्य
आकृतिसूनु रभवद्धृतयज्ञमूर्तिः ।
स्वायम्भुवोपि दुहितु स्तनयं तमीशं
सन्तोष्य तं रुचि मया चत पुत्रिकार्थे ॥

अन्वयार्थ

रुचेः=रुचिको, तपसा=तपस्याले, सन्तुष्टतां=खुशी हुनुकन, उप-
गतः=प्राप्त भएका, धृतयज्ञमूर्तिः=यज्ञमूर्तिधारण गरेका(विष्णु)आकृति-
सूनुः=आकृतिका छोरा, अभवत्=हुनुभयो, स्वायम्भुवः अपि=
स्वायम्भुव मनुले पनि, तं=ती, रुचिं=रुचिलाई, सन्तोष्य=खुशी गरा-
एर, पुत्रिकार्थे=धर्म पुत्रीका निमित्त, दुहितुः=छोरीका, तनयं=छोरा,
तं=तिनै, यज्ञमूर्ति=विष्णुकन, अयाचत=माग्दा भए ।

भाषा

हुनु भएर रुचिको तपदेखि खुशी
आकृतिपुत्र हुनुभो भइ यज्ञरूपी ।
नाती म पाल्छु भनी ज्वाइँ खुशी गराई
मागी लगे मनु गई प्रभु यज्ञलाई ॥

मूल

लक्ष्म्यांशजेयमिति तां सहजां विशक
आकृतिजा मुद्वहत्सहि दक्षिणाख्याम् ।
तोषप्रतोषसहिता द्विषडंशभूताः
पुत्रास्तयोः समभवन्तु पिताभिधेयाः ॥

अन्वयार्थ

सः=सो यज्ञ, हि=निश्चय, इयं=यी, लक्ष्म्यंशजा=लक्ष्मीकी अंश
हुन् भनी, इति=यही हेतुले, विशंकः=सम्बन्ध दोषको शंका नभएका
छँदा, सहजां=संगै जन्मेकी, तां=ती दक्षिणा भन्ने, आकृतिजां=
आकृतिकै छोरीकन, उदवहत्=विवाह गर्नुभो, तयोः=ती दुइका,
अंशभूताः=अंशमय भएका, तोषप्रतोष सहिताः=तोष प्रतोषले सहित,
तुषिताभिधेयाः=तुषिता नाम भएका, द्विषट् = बाह, पुत्राः=छोरा,
सं अभवत्=हुँदाभए ।

भाषा

लक्ष्मी बुझी नगरि संशय क्यै कुराको
भो दक्षिणासँग विवाह पनि उहाँको ।
तोष प्रतोष र यी आदि भए उहाँका
छोरा बाहार तुषिता भनि नां भएको ॥

मूल

विस्तारयन् जगति कीर्ति समुष्यसर्ग
भूत्वा स्वयं स मघवान् भगवान्तदानीम् ।
यामादिभिः सुरगणै स्तनयैः स्वकीयैः
स्वायम्भुवान्तर मपात्सहि यज्ञसूतिः ॥

अन्वयार्थ

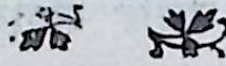
भगवान्=पूज्य, सः=सो यज्ञ, तदानीम्=त्यस बखतमा, स्वयं=
आफै मघवान्=इन्द्र, भूत्वा=भएर, अमुष्य=यी मनुको, सर्गः=सृष्टि-
कन र, कीर्तिम्=कीर्तिकन, जगति=जगत्मा, विस्तारयन्=बढाऊँदा

छँदा, सः=सो, यज्ञमूर्तिः=यज्ञावतार, स्वकीयैः=आफना, तनयैः=छोरा, यामादिभिः=यामादि गरेका, सुरगणैः=देवगणले, स्वायम्भुवान्तरं=स्वायम्भुव मनुकन, अपात्=रक्षा गर्नुभो ।

भाषा

फैलाई कीर्ति मनुको सब सृष्टिलाई
आफै महेन्द्र बनी गर्नुभयो रिहाई ।
यामादि देवगण पुत्रहरू सहित्मै
गर्नुभयो ती मनुलाई भलाई खुशमै ॥

॥इति यज्ञावतार॥

अथ ऋषभदेवावतार

मूल

सोऽयं तथैव भगवानथ मेरुदेव्या
माग्नीध्रजो ऋषभदेव इति प्रसिद्धः ।
भूत्वा शशास पृथिवीं बहुवर्षपूगाम्
पुत्रा नशिक्षयत पारमहंस्यधर्मैः ॥

अन्वयार्थ

स अयं=त्यही, भगवान्=विष्णु, अथ=यहाँउपान्त, तथाएव=त्यस्तै नै, आग्नीध्रजो=आग्नीध्रका छोरा (नाभिराजा) बाट, मेरुदेव्यां मेरुदेवीमा, ऋषभदेव इति=ऋषभदेव भन्ने नामले, प्रसिद्धः=प्रख्या-

त, भूत्वा=भएर, बहुवर्षपूगान्=धेरै वर्षसम्म, पृथिवीं=पृथ्वीकन,
शशास=हुकुम गर्नुभो, च=फेरि, पारमहंस्यधर्मः=मोक्षधर्मले, पुत्रान्=
छोराहरूकन, अशिक्षयत्=शिक्षा गर्नुभो ।

भाषा

आग्नीध्रका तनय नाभि नरेशवाट
मै मेरुदेवि विच धेदिन राजपाठ ।
गर्नु भई ऋषभदेव वनि मुक्तिनिष्ठा
छोराहरू उपर गर्नु भयो सुशिक्षा ॥

मूल

मुक्तिं यदीच्छथ मदीयसुता भवाब्धेः
सत्सङ्गमाचरत संन्यजतान्यसङ्गम् ।
क्रीडामृगेषु ललनासु कृतं तु सङ्गं
द्वारं वदन्ति नरकस्य सहानुभावाः ॥

अन्वयार्थ

मदीयसुताः=हेमेरा छोरा हो, यदि=ज्यदि, भवाब्धेः=संसारसागर-
वाट. मुक्तिं=छुटकन, इच्छथ=इच्छा गर्छौं भने, सत्सङ्गं=सङ्गजनको
सङ्गकन, आचरत=गर, अन्यसङ्गं=अरुको सङ्गकन, संन्यजत=छोड,
महानुभावाः= महात्माहरू, क्रीडामृगेषु=मृगको जस्तो क्रीडामा रत हुने
पुरुषहरूमा र ललनासु=स्त्रीजातिमा, कृतं=गरिएको, सङ्गन्तु= सङ्गकन
ता, नरकस्य=नरकको, द्वारं=ढोकाकन, वदन्ति=भन्दछन् ।

भाषा

गर्छौं भने तिम्रीहरू यदि मुक्ति इच्छा
छोडी कुसङ्ग भए सङ्गजनसङ्गदीक्षा ।

कामीमहाँ र जुनसँग छ नारिजन्मा
भन्छन उ हो नरकद्वार भनी महात्मा ॥

मूल

सौहार्दभावेन मयि प्रवृत्ता
मन्निष्ठया मत्कथया प्रहृष्टाः ।
ये साधवो लोक मिमं पुनन्ति
तेष्वेव सङ्ग स्त उपासनीयाः ॥

अन्वयार्थ

मैमा सदा , सौहार्दभावेन=सुहृद्भावले, मयि=ममा, प्रवृत्ताः=
लागेका, मन्निष्ठया=मेरै निष्ठाले, मत्कथया=मेरै कथाले, प्रहृष्टाः=
खुशी रहेका; ये=जो, साधव=साधुहरू, इमं=यो, लोकं=लोककन,
पुनन्ति=पवित्र गर्छन्, तेषु एव=तिनैमा नै, सङ्गः=सङ्ग होस्,
ते=तिनीहरू, उपासनीयाः=उपाना गर्न योग्य छन् ।

भाषा

मैमा सदा सौहृदभाव गर्ने
मेरै कथाले गरि मग्न पर्ने ।
जो साधु यो लोक पवित्र गर्छन्
तिन्मा हओस् सङ्ग उपास्य ती छन् ॥

मूल

भोपुत्रकाः शृणुत मानुषदेहभाजां
देहोऽय मर्हति न बन्धनकर्म गह्यम् ।

तस्मादसङ्ग समलं तपसात्मरूपं
ज्ञातुं यतध्वमनिशं त्यजतान्यधर्मान् ॥

अन्वयार्थ

भोपुत्रकाः=हेपुत्र हो, शृणुत=सुन, मानुषदेहभाजां=मनुष्यदेह
धारण गर्नेहरूको, अयं=यो, देहः=शरीर, गर्ह्यं=निन्दित, बन्धनकर्म=
बाँधिने कामकन, नअहति=योग्य छैन, तस्मात्=त्यसैकारणले, तपसा=
तपस्याले, असङ्गः=तटस्थ भएको, समलं=निर्मल, आत्मरूपं=आफ्नो
स्वरूपकन, ज्ञातुं=गान्नलाई, अनिशं=हरवखत, यतध्वम्=यत गर,
अन्यधर्मान्=अरु धर्मलाई, त्यजत=छोड ।

भाषा

हेपुत्र हो सुन मनुष्यशरीर पाई
कौ योग्य छैन अरु बन्धनकर्मलाई ।
निलेप स्वच्छ उद्दि आत्मस्वरूप चित्र
कर्तव्य ये छ तपले गर खूब यत्न ॥

मूल

दारासुताप्तसुहृदोऽपि यदर्थं येते
सन्ति प्रियाः प्रियतमोस्ति यतःस एक ।
प्रेमास्पदोऽयमपरैः किमनर्थसङ्घै
स्तस्माद् विचारयत केवलमात्मरूपं ॥

अन्वयार्थ

यतः=जुन कारणले, यदर्थं=जसका निमित्त, एते=यी, दारासुताप्त-
सुहृद अपि=स्त्री, पुत्र, मित्र, बान्धवहरू पनि, प्रियाः=प्यारा छन्, स

एकः=त्यही एउटा आत्मा, प्रियतमः=अत्यन्त प्यारो, अस्ति=छ, प्रेमा-
स्पदः=प्रेमको स्थान, अयं=यही आत्मा छ भने, अपरैः=अरू अनर्थ-
संधैः=फजूलका सङ्गले, किं=के हुन्छ, तस्मात्=त्यसैकारणले, केवलं
खालि, आत्मरूपं=आफ्नो स्वरूपकन, विचारयत विचार गर ।

भाषा

स्त्री, पुत्र, बान्धवहरू जसका निमित्त
प्यारा भए बुझि उ उत्तम प्रेम मित्र ।
आत्मा महाँ अब निरन्तर लाउ चित्त
कै चल्दछौ अरु अनर्थ कुरा निमित्त ॥

मूल

अन्योन्यवैरौ सुखदुःखसंज्ञिता वा-
देयहेयौ विषयौ सुरागिणाम् ।
पूर्वार्थ मेवाश्रयते जनस्तयोः
प्राप्नोति तद्धेय तयोज्झितं पुरः ॥

अन्वयार्थ

सुरागिणाम्=विषयी पुरुषहरूका, सुखदुःखसंज्ञितौ=सुख र दुःख
नाम भएका, अन्योन्यवैरौ=परस्पर वैरभाव भएका, आदेयहेयौ=लिन
र छोडन योग्य, विषयौ=दुइ विषय, स्तः=छन्, जनः=जन, पूर्वार्थ एव=
पहिलेकन नै, आश्रयते=आशा गर्छ, हेयतया=हेलाले, उज्झितं=छोडि-
एको, यत्=जुन छ, तत्=त्यो, पुरः=अगाडि, प्राप्नोति=प्राप्त हुन्छ ।

भाषा

अन्योन्य वैरी सुख दुःख नामका
खोज्ने र छोड्ने दुइ छन् यि लेभिका ।

तिन्मा अधिल्लैकन खोज्दछन् तर
जुन छोड्नछन् आउँछ त्यै अधिल्लिर॥

मूल

सुखाशया यत्कुरुचे यदीहते
तदत्र जानीत विमोहकारणाम् ।
तस्मात्तदुद्देश मपोह साधवो
नकुर्वतेऽसत्सु विवेकशालिनः ॥

अन्वयार्थ

सुखाशया = सुखका आशाले, यत् = जुन कुराकन, ईहते = इच्छा
गर्छ, यत् = जुन कुराकन, कुरुते = गर्दछ, अत्र = यो संसारमा, तत् =
त्यो कुरा, विमोहकारणं = मोहको कारणकन, जानीत = जान, तस्मात् =
त्यसैकारणले, विवेकशालिनः = विचारशाली, साधवः = साधुहरू, इह =
यो जगत्मा, असत्सु = अनित्य कुरामा, तदुद्देशं अपि = त्यसको उठान-
सम्म पनि, नकुर्वते = गर्दैनन् ।

भाषा

जो गर्छ इच्छा सुख आशाले गरी
त्यै मोहको कारण जान यो घरी ।
तस्मात् असत्तर्फ विवेकी साधुको
उद्देश नै हुन्न कुनै सुखादिको ॥

मूल

मनस्तु कर्मात्मकता मुपागतां
पुनःपुनारोहयतीह विग्रहम् ।

न देहयोगेन विमुच्यते पुमान्
यावन्मनः कर्मणि संप्रयुज्यते ॥

अन्वयार्थ

कर्मात्मकता = कर्ममा तन्मय हुनुकन, उपागतं = प्राप्त भएको, मनः = तमनले, पुनःपुनः = बारंवार, इह = यहां, विग्रहं = शरीरकन, रोह-यति = पैदा गर्छ, यावत् = जहांसम्म, कर्मणि = काममा, मनः = मन, सम्प्रयु-ज्यते = लाइन्छ, तावत् = त्यहांसम्म, पुमान् = पुरुष, देहयोगेन = दे-हका सम्बन्धले, नविमुच्यते = छोडिन्न ।

भाषा

जहाँ त कर्मात्मक बन्छ यो मन
उहाँ उ उब्जाउँछ देहसाधन ।
लाइन्छ मन कर्ममाहाँ जहाँतक
छुट्दैन यो देह बुझ्यो उहाँ तक ॥

मूल

अधावत स्तिष्ठति यत्स्वसन्निधौ
प्रधावतो धावति यत्पुरः पुरः ।
छायेव जानीत सुखं सहस्थितं
यदाप्नु मीशेन पुमान्प्रयत्नतः ॥

अन्वयार्थ

यत्सुखं = जुन सुख, छायाइव = छाया भै, अधावतः = नदौड्नेको, ।
स्वसन्निधौ = आफ्नै नजीकमा, तिष्ठति = रहन्छ, यत् = जुन, प्रधावतः =
दौड्नेका, पुरःपुरः = अधिअधि, धावति = दौड्न्छ, पुमान्पुरुष, ।

यत् = जुनकन, प्रयत्नतः = कोशीशले, आप्तुं = पाउनलाई, नईशेत् = समर्थ हुन, तत्सुखं = त्यो सुख, छायाइव = छाया भै, सहस्थितं = संगै रहेकोकन, जानीत = जान ।

भाषा

नदौडनेका नजिकमहाँ रहो
छ दौडनेका पान यो अघाअघा ।
छायासरी यो सुख साथ भै पनि
समात्न सक्तैन कसै गरे पनि ॥

मूल

धनाप्तदारात्मजहगेबान्धवा
भवन्ति चैते सुखभोगभूमयः ।
परन्तु तेषामपि मूलकारणं स्त्रियं
विजातोत यथाऽन्यसंग्रहः ॥

अन्वयार्थ

धनाप्तदारात्मजहगेबान्धवाः = धन, आफन्त, स्त्री, छोरा, घर, दा-
ज्यूभाइ, सुखभोगभूमयः = सुखका स्थान, एते = यिनै, भवन्ति हुन्छन्,
परन्तु = परिणाममा, तेषामपि = तिनीहरूमा पनि, मूलकारणं = मुख्य
कारण, स्त्रियं = स्त्रीकन, विजातोत = जान, यथा = जसले, अन्यसंग्रहः
= अरुको संग्रह, (भवति = हुन्छ) ।

भाषा

स्त्री पुत्र आफन्त र गेह बान्धव
जान्नु यिनै हुन् सुखभूमिका सब ।

तीमध्यमाहाँ पनि मुख्य कारणी
स्त्री नै छ जस्देखि बढे अरू पनि ॥

मूल

भवन्तु यावन्ति धनानि भूतले
स्त्रियश्च यावत्य इहाप्तयौवनाः ।
करोतु भोगान्विबुधायुषा पुन
नृत्ति मायाति तथापि मूढधीः॥

अन्वयार्थ

भूतले = पृथ्वीमा, धनानि = धनहरू, यावन्ति = जति छन्, भवन्तु
= हुन्, इह = यो जगत्मा, आप्तयौवनाः = जवानी प्राप्त भएका, स्त्रियश्च
= स्त्रीहरू पनि, यावत्यः = जति छन्, भवन्तु = हुन्, पुनः = फेरि, वि-
बुधायुषा = देवताका आयुले, भोगान् = भोगहरूकन, करोतु = गरोस्,
तथापि = त्यसो भए तापनि, मूढधीः = मूर्ख पुरुष, नृत्ति = सन्तुष्ट हुनुकन,
मायाति = प्राप्ति हुँदैन ।

भाषा

यो लोकमा जति छ भोग्यसम्पत्ति
पाओस् हउन स्त्री तरुणी भए जति ।
धौता सरी बाँधि उ भोग्गरे पनि
हुँदैन तृप्ती अब ता पुग्यो भनी ॥

मूल

अतोऽत्र यूयं मनसाऽसदाग्रहं
विमुञ्चतात्मानं मवाप्तुं मञ्जसा ।

यतध्व माराध्य महत्समागमं
भवार्ष्वं सन्तर ताशु दुस्तरम् ॥

अन्वयार्थ

अतः=यसैकारणले, यूयं=तिमीहरू, अञ्जसा=सहजै, आत्मानं
=आफूकन, अवातुं=पाउनलाई, मनसा=मनले, असदाग्रहम्=
अनित्यको इच्छाकन, विमुञ्चत=छोड, महत्समागमं=ठूलाको सङ्गकन,
आराध्य=मानेर; यतध्वम्=यत्न गर, दुस्तरं=तरिनसक्नु, भवार्ष्वं
=सन्सारसागरकन, आशु=चाँडै, सन्तरत=तर ।

भाषा

यै निंति आशाकन छोड भोगको
सदा सुसेवा गर साधु सन्तको ।
चिनिन्छ आत्मा सजिलैसँगै तर
अपार यो संसृतिरूप सागर ॥

मूल

नायं गुरुर्वा जननी न सा भवेत्
न बान्धवोऽसौ न सुहृत्सखाऽप्ययम् ।
ज्ञात्वाऽपि यः संसृतिमुक्तिकारणं
विमुक्तये नोपदिशेत्स्वकं जनम् ॥

अन्वयार्थ

यः=जो, संसृतिमुक्तिकारणं=संसारबाट छुट्ने युक्तिकन, ज्ञात्वा-
पि=ज्ञानेर पनि, विमुक्तये=मुक्तिका निमित्त, स्वकं जनं=आफन्तकन,
नोपदिशेत्=उपदेश गर्दै न भने, अयं=यो, गुरुः=बाबु वा गुरु,

हेन = थ सा = त्यो, जननी = आमा, न = हैन, असौ = यो, बान्धवः = दाज्यूभाइ, न = हैन, सुहृत् = मित्र, न = हैन, अयं = यो, सखा = साथी, अपि = पनि, न = हैन ।

भाषा

यो बाबु आमा यि भनी न संझनू
यो मित्र यो बान्धव हो कसो भनू ॥
जो आफु जानीकन मुक्तिका कुरा
भन्दैन आफन्तमहाँ भने पुरा ॥

मूल

युष्मभ्य मेतत्सदयं यतोऽधुना
गतव्यलीकं वचनं मयेरितम् ।
विनश्वरं सर्वं भिदं चराचरं ज्ञात्वा
यतध्वं तपसाऽत्मलब्धये ॥

अन्वयार्थ

यतः = यसैकारणले, मया = मैले, अधुना = अहिले, युष्मभ्यं =
तिमीहरूलाई, एतत् = यो, गतव्यलीकं = निष्कपटको, वचनं = कुरा, सद-
यं = दयापूर्णक, ईरितम् = कहियो, सर्व = सबै, चराचरं = चराचर, वि-
नश्वरं = नाश हुने, ज्ञात्वा = जानेर, आत्मलब्धये = आत्मा जान्नलाई,
तपसा = तपस्याले, यतध्वम्कोशीश गर ।

भाषा

ये निमित्त मैले तिमोहेरूमा सब
विमुक्तिको कारण यो कहें सब ।
जानेर यो नाश हुने चराचर
सदा तपस्या गर मुक्ति खातिर ॥

मूल

एवं सुतेभ्योऽखिलबन्धमुक्तये
 दत्वोपदेशं सदयस्तदर्षभः ।
 तेषां वरिष्ठं भरतं नृपासने
 धृत्वाऽगमत्पारमहंस्य साश्रितः ॥

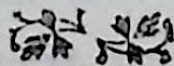
अन्वयार्थ

सदयः=दयालु, ऋषभः=ऋषभदेवले, एवं=यस प्रकारले,
 अखिलबन्धुमुक्तये=सम्पूर्ण बन्धनवाट मुक्तिका निमित्त, सुतेभ्यः=छोराह-
 रूलाई, उपदेशं=अर्तिकन. दत्वा=दिएर, तेषाम्=तिनीहरूमा,
 वरिष्ठं=श्रेष्ठ भएका. (जेठा) भरतं=भरतकन, नृपासने=राजगद्दीमा,
 धृत्वा= राखेर, पारमहंस्यं=परमहंस धर्मकन, आश्रितः=लिएका छँदा,
 अगमत्=जाँदाभए ।

भाषा

छोराहरू माथि ठुलो दया भई
 विमुक्तिका कारण यी कुरा कही ॥
 जेठा भरतलाई दिई नृपासन
 पाल्नुभयो पारमहंस्य लोकन ॥

इति ऋषभदेवावतारः

अथ पृथु अवतारः

मूल

अङ्गोऽभवद्वे नपिता सुधार्मिकः
स्वायम्भुवस्यैव सुतान्वये नृपः ।
सोऽयं स्वदुष्पुत्रभया द्विशंकितो
विनिर्गतः पौरजनै रलक्षितः ॥

अन्वयार्थ

स्वायम्भुवस्य एव=स्वायम्भुव मनुका नै, सुतान्वये=छोराका वंशमा,
सुधार्मिकः=धर्मात्मा, वेनपिता=वेनका बाबु, अङ्गनृपः=अङ्गराजा, अभ-
धत्=थिए, स अयं=सोही राजा, स्वदुष्पुत्रभयात्=आफ्नै खराब छोरो
वेनका भयले, विशंकितः=शंकित भएका छँदा, पौरजनैः=पुरवासीले,
अलक्षितः=नदेखिएका छँदा, विनिर्गतः=निकले ।

भाषा

राजा थिए अङ्ग भनी कुनै त्यहाँ
प्रसिद्ध स्वायम्भुव पुत्रवंशमा ॥
दुष्पुत्र भो वेन र दिक्क भै अनि
भई विपत्ता वनमा पसे उनी ॥

मूल

अराजके दस्युभयेन वेपिता
दृष्ट्वा प्रजा वेन ममुं द्विजर्षभाः ।
चक्रुर्नृपं सोऽति मदान्धलोचनः
प्रोवाच सर्वान् पटहेन घोषयन् ॥

अन्वयार्थ

द्विजर्षभाः=ब्राह्मणहरूले, अराजके=राजा नभए छँदामा, दस्युभये-
न=चोरका डरले, वेपिताः=काँपेका, प्रजाः=प्रजाहरूकन, दृष्ट्वा=देखेर,
अमुं=यी, वेनं=वेनकन, नृपं=राजा, चक्रुः=गर्दाभए, मदान्धलोचनः=
घमण्डले अन्धो भएको, सः=सो वेन, पटहेन=भयालीले, घोषयन्=
भयाली पिटाउँदो छँदो, सर्वान्=सबैलाई प्रोवाच=भन्दोभयो ।

भाषा

राजा नहुँदा भइ चोरको डर
देखी प्रजालाइ अतीव व्याकुल ।
राजा गराए जब वेनलाई नै
झ्याली पिट्यो रैतीमहाँ मदान्ध भै ॥

मूल

मयैव पानाशनरक्षणादिभिः
प्रवर्द्धिता यूय मपीह साम्प्रतम् ।
कथं मदन्यं कुरुथात्मदैवत मुपासते
जारपतिं स्त्रियो यथा ॥

अन्वयार्थ

मया एव=मैले नै, पानाशनरक्षणादिभिः=खानु पिउनु रक्षा गर्नु
आदिले, प्रवर्द्धिताः=बढाइएका, यूयं अपि=तिमीहरू पनि, साम्प्रतं=अहिले,
इह=यहाँ, मदन्यं=मदेखि अर्को, आत्मदैवतं=आफ्नो देवता, कथं=
कसरी, कुरुथ=गर्दछौ यथा=जस्तो, स्त्रियः=स्त्रीजाति, जारपतिं=
जारपतिकन, उपासते=मान्दछन् ।

भाषा

मघाट नै खानु पिनु र रक्षण
 भइ बढेका तिमिहरूले किन ।
 मान्छौ मदेखि अरु देव यो घरी
 स्त्रीजातिले जारपती भजे सरी ॥

मूल

समर्हणीयोऽहमहं नृपासने
 स्थितोऽहमेको नरदेवसंज्ञितः ।
 मत्तो नचान्योऽस्ति सुरोत्तमो हि
 वस्तस्मन्नदर्चा क्रियतां प्रयत्नतः॥

अन्वयार्थ

अह=म, समर्हणीयः=पूजा गर्न योग्य छु, अहं=म, नृपासने=
 राजगद्दीमा, स्थितः=रहेको छु, अहं=म, नरदेवसंज्ञितः=नरदेवनाम
 गरेको, एकः=एक मात्र छु, वः=तिमीहरूको, मदन्यः=मवाहेक अर्को,
 सुरोत्तमः=उत्तम देवता, न अस्ति=छैन, तस्मात्=त्यसै कारणले,
 प्रयत्नतः=कोशीशसाथ, मदर्चा=मेरै पूजा, क्रियताम्=गरियोस् ।

भाषा

हेरैति हो हूँ नरदेव नामको
 पूजा गरीने दुनियाँ तमामको ।
 मदेखि ठूलो अरु देवता कुनै
 छैन न बुझ्यौ मान्नु सदा मलाई नै ॥

मूल

इतो न यूयं यजतान्यदैवतं दानं

न देयं द्विजबन्धुषु क्वचित् ।

होतव्यं सग्नौ नच मामृते मुधा

यतो ह मेकोऽखिलदेवरूपभाक् ॥

अन्वयाथ

यूयं=तिमीहरू, इतः=अबउप्रान्त, अन्यदैवतं=अर्को देवताकन,
नयज्ञत=पूजा नगर, क्वचित्=कहीं; द्विजबन्धुषु=धूर्त बाहुनहरूमा,
दानं=दान, नदेयं=नदिनू, माम्=मलाई, ऋते=छोडेर, मुधा=व्यर्थ,
अग्नौ=अग्निमा, नहोतव्यं=होम नगनू, यतः=किनभने, अखिल-
देवरूपभाक्=संपूर्ण देवताको रूप लिने, अहं एकः=म एकै हुँ ।

भाषा

नमान्नु अर्को अब देवता यहाँ

नदेऊ दान पनि यी द्विजातिमा ।

मलाई छोडीकन अग्निमा अब

नहोम्नु मै हुँ सब देवतामय ॥

मूल

तिरस्कृता इत्थमिमेदुरुक्तिर्भा

रराजदुःखादिव सौन मास्थिताः ।

ऊचुस्तमेन पुनरेव सामभिर्नासौ

जहौ ब्राह्मणदेवदूषणम् ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस प्रकारका, दुरुक्तिभिः=गालीले, तिरस्कृताः=निन्दा गरिएका, इमे=यी ब्राह्मणहरू, अराजदुःखात् इव=राजा नहुनु दुःखले हो कि भने मै, मौनं=चुपचापमा, आस्थिताः=रहे, पुनरेव=फेरि पनि, सामभिः=मिजासले, एनं=यो वेनलाई, ऊचुः=भन्दाभए, असौ=यसले, ब्राह्मणदेवदूषणं=बाहुन र देवताको द्वेषकन, नजहौ=छोड्दो भएन ।

भाषा

निन्दा मिले तापनि यो दुरुक्तिले
चूपै रहे विप्र । अराज दुःखले ॥
संझाउँदा फेरि पनि मिजासले
छोडेन नास्तिकता उ दुष्टले ॥

मूल

प्रौवाचैतान् प्रहसन्नास्तिकोऽसौ
वेनः स्वं वै पण्डितं मन्यमानः ।
धूर्ता यूयं ब्रूत मां को मदन्यो
देवो यस्मान्निग्रहानुग्रहौ च ॥

अन्वयार्थ

स्वं वै=आफैकन, पण्डितं मन्यमानः=पण्डित संस्कने, नास्तिकः=नास्तिक, असौ=यो, वेनः=वेन, प्रहसन्=हाँस्दोछँदो, एतान्=यी ब्राह्मण-हरूकन, प्रौवाच=भन्दोभयो, यूयं=तिमीहरू, धूर्ताः=धुतार वहौ, मदन्यः=

मदेखि अर्को, देवः=देवता, कः=को छ, मां=मलाई, ब्रूत=भन,
यस्मात्=जसवाट, निग्रहानुग्रहौ=सजाय र निगाहा, (भवतः=हुन्छन्)

भाषा

भन्छन् चार्बाक वेन ती विप्रलाई
आफैलाई मात्र विद्वान ठमाई ।
धूर्तै नै हौ लौ बताऊ मलाई
को छुन द्यौता हुन धा भर्नलाई ॥

भूल

आलप्यालं नास्तिकोक्तया किमत्र
वेनोऽत्यर्थं ब्राह्मणां स्तान्निनिन्द ।
श्रुत्वा चैतां वेद्वे निन्दां क्रुद्धाः
प्रोचुस्तं शपन्तो द्विजाश्च ॥

अन्वयार्थ

वेनः=वेनले, तान्=ती, द्विजान्=ब्राह्मणहरूलाई, अत्यर्थं=अत्यन्त
निनिन्द=निन्दा गरथो, अत्र=यहां, नास्तिकोक्तया=नास्तिकका कुराले
किं=के हुन्छ, आलप्य=कुरा कोट्याएर, अलं=भैगयो, द्विजाश्च=
ब्राह्मणहरू पनि, एतां=यो, वेदविद्वेदनिन्दां=ब्राह्मणको र वेदको निन्दा
कन, श्रुत्वा=सुनेर, क्रुद्धाः=रिसाएका छँदा, तं=त्यो वेनकन, शपन्तः=
शाप गर्दै, प्रोचुः=भन्दाभए ।

भाषा

निन्दा जो जो वेनले विप्रलाई
बोल्थो त्यो त्यो हुन्छ के धेर गाई ।
त्यस्का निन्दादेखि सार्दै रिसाई
भन्छन् झोकी विप्र ती वेनलाई ॥

मूल

योऽयं लोके जातिवर्णाश्रमाणां
स्वे स्वे धर्मे स्थापनायाभिषिक्तः ।
लोकं सर्वं नास्तिकं कर्तुमिच्छन्
सोऽयं पापो ह्युत्पथे वर्ततेऽद्य ॥

अन्वयार्थ

यः अयं=जो यो, लोके=लोकमा, जातिवर्णाश्रमाणां=जात, आश्रम
वर्णहरूको, स्वे स्वे धर्मे=आफना आफना धर्ममा, स्थापनाय=राखना-
लाई, अभिषिक्तः=अभिषेक गरियो, पापः=पापी, सअयं=सोही यो, सर्वं=
सबै, लोकं=जनलाई, नास्तिकं=नास्तिक, कर्तुं=गर्नलाई, इच्छन्=इच्छा
गर्दा छँदो, अद्य=आज, उत्पथे=कुवाटामा, वर्तते=रहन्छ, हि=निश्चय

भाषा

हैतीको जो जातिवर्णाश्रमादि

आफना आफना धर्ममा राखनलाई ।

राजा मान्यौ 'सोही पकी कुवाटे

लोकैलाई नास्तिकै पार्न आँख्यो ॥

मूल

ज्ञेया विष्णोर्वाङ्मयीं मूर्तिं रेषा

लोकैर्मान्या या व वेदाभिधेया ।

यस्तां निन्देद्गीयते नास्तिकाऽसौ

तत्संसर्गाद्यात्यधः सज्जनोऽपि ॥

अन्वयार्थ

या=जुन, लोकैः=लोकहरूले, मान्या=मानिने भएकी, वेदाभिधेया=वेदनाम भएकी, एषा=यी, विष्णो=विष्णुकी, वाङ्मयी=वचनमय भएकी, मूर्तिः=मूर्ति हुन्, यः=जो, तां=तिनीकन, निन्देत्=निन्दा गर्दछ, असौ=यो, नास्तिकः=नास्तिक, गीयते=कहिन्छ, यत्संसर्गात्=जसका वस-उठले, सज्जन अपि=सज्जन पनि, अधः=तलतिर, याति=जान्छ ।

भाषा

विष्णुको जो वाङ्मयी मूर्ति खास
लोकै जस्का छन् सदा वश्यदास ।
यस्ता वेद द्रोहिको सङ्ग यहाँ
गर्ने जो होस् पछि गै नर्कमहाँ ॥

मूल

यो भूदेवः कर्ममार्गप्रणेता यस्मा-
त्क्षेमं याजकाः प्राप्नुवन्ति ।

यं वै विष्णु वक्ति विप्रो मदंश
स्तं को निन्देद्वा न मुत्सृज्य विप्रम् ॥

अन्वयार्थ

यः=जुन, भूदेवः=पृथ्वीको देवता (ब्राह्मण) कर्ममार्गप्रणेता=कर्ममार्गका नेता छन्, यस्मात्=जसबाट, याजकाः=यजमानहरू, क्षेमं=कल्याणकन, प्राप्नुवन्ति=पाउँछन्, विष्णुः=विष्णु, यं=जसकन विप्र=ब्राह्मण, मदंशं=मेरो अंश हो, (इति=यस्तो) वक्ति=भन्दछन् ।

तं विप्रं=ती ब्राह्मणकन, वेनं=वेनलाई, उत्सृज्य=छोड़ेर, कः=को,
निन्देत्=तिन्दा गलाई ।

भाषा

नेता जो छुन कर्मकाण्डादिलाई
जो हुन याजकलाई कल्याणदायी ।
बाहुन मै हूँ विष्णु जस्ताई भन्छु
सो बाहुन भो वेनको आज दुष्मन् ॥

मूल

यज्ञद्वेष्टा नास्तिकोऽयं गुरुद्विड्
स्थेयोऽस्माकं राज्यसिंहासने किम् ।
तस्मादस्माच्छापमर्हत्ययोऽयं
पूतो यस्मान्नाचरे द्विष्णुनिन्दाम् ॥

अन्वयार्थ

यज्ञद्वेष्टा=यज्ञको द्वेष गर्ने, गुरुद्विड्=गुरु (बाबु) को द्वेष गर्ने,
अयं=यो, नास्तिकः=नास्तिक, अस्माकं=हाम्रो, राजसिंहासने=राज
गद्दीमा, स्थेयः किं=के वस्तु योग्य छ ? तस्मात्=त्यसैकारणले,
अघः=पापरूप, अयं=यो, अस्मात्=हामीबाट, शापं=शापकन, अर्हति=
योग्य छ, यस्मात्=जसबाट, पूतः=पवित्र भएको छँदो, विष्णुनिन्दां=
विष्णुको निन्दाकन, न आचरेत्=न गरोस् ।

भाषा

नास्तिक पापी यो गुरुद्वेषिलाई
राख्नु न्यायक छैन गद्दी दिलाई ।
तस्मात् हामीबाट यो शाप पाओस्
चेतोस् विष्णुद्वेषि मै फेर्नआओस् ॥

मूल

अराजदुःखादपि दुस्तरोऽपरो
जातः कुराजोऽयमिति प्रकोपिताः ।
शेषु द्विजास्तं स ममार तत्क्षणं
ममन्थुरेतस्य भुजं द्विजर्षभाः ॥

अन्वयार्थ

अराजदुःखात् अपि=राजा नहुनुको दुःखभन्दा पनि, अयं=यो,
अपरः=अर्को, कुराजः=खराब राजा, जातः=भयो, इति=यही हेतुले,
प्रकोपिताः=मोफिएका, द्विजाः=ब्राह्मणहरू, तं=त्यसकन, शेषुः=शेष
गर्दा भए, सः=त्यो, तत्क्षणं=त्यसै बखतमा, ममार=मर्दोभयो, द्विजर्षभाः
=ब्राह्मणहरूले, एतस्य=यसको, भुजं=हातकन, ममन्थुः=मथन गरे ।

भाषा

अराजभन्दा पनि यो कुराजले
दियो बडो दुःख भनेर रीसले ।
गरे सराप ब्राह्मणले मर्दो पनि
त्यै वेनको बाहु मथन गरे अनि ॥

मूल

तैः प्रार्थितो राष्ट्ररिरक्षयर्षिभिः
जितो हरिर्मन्थितवेनबाहुतः ।
भूत्वा पृथुस्ते मनयः प्रहर्षिता
स्तस्याभिषेकार्हणमादधु मुदा ॥

अन्वयार्थ

राष्ट्ररिक्त्या=राज्यको रक्षाका इच्छाले, तैः=ती, ऋषिभिः=
 ऋषिहरूले, प्रार्थितः=प्रार्थना गरिएका, हरिः=विष्णु, पृथुः=पृथु,
 भूत्वा=भएर, मन्थितवेनबाहुतः=मन्थन गरेका वेनका बाहुबाट,
 जातः=जन्मनुभयो, प्रहर्षिताः=खुशी भएका, मुनयः=मुनिहरूले,
 तस्य=तिनैको, अभिषेकार्हाणं=अभिषेक उत्सवकन, आदधुः=
 गर्दाभए ।

भाषा

सो राज्यकै पालनका निमित्तमा भग्दा पृथु भैहरि वेनबाहुमा ।
 पैदा हुनुभो ऋषिहरूले तब गरे उहाँको अभिषेक गौरव ॥

मूल

शङ्खाब्जचक्रादिकरस्थलक्षणै
 ज्ञात्वा हरिं वैन्य मिसं द्विजर्षभाः
 सूतादिकानाहु रमुं स्तुवन्तु भो
 साक्षादयंपार्षिवरूपधृग्घरिः ॥

अन्वयार्थ

द्विजर्षभाः=ब्राह्मणहरूले, शङ्खाब्जचक्रादिकरस्थलक्षणैः=शङ्ख,
 कमल, चक्र आदि हातमा भएका लक्षणले, इमं=यी, वैन्यं=वेनका
 पुत्रकन, हरिं=विष्णुकन, ज्ञात्वा=जानेर, सूतादिकान्=सूतमागध
 आदिकन, आहुः=भन्दाभए, भो=हेसूतादि हो, अयं=यी, साक्षात्=
 प्रत्यक्ष, पार्षिवरूपधृक्=राजाको स्वरूप धारण गर्ने, हरिः=विष्णु
 हुन, अमुं=यिनीकन, स्तुवन्तु=स्तुति गर ।

(१०३)

भाषा

शंखाब्ज चक्रादि यि चिन्ह हातमा
देखेर भन्छन् ऋषिहेरुले त्यहाँ ।
हेसूत ! हेमागध ! वन्दि हो ! सब
यि विष्णु हुन् कीर्तन गाउ लौ अब ॥

॥ मूल

सूतादयः सर्वजनाः प्रहर्षिता
मुनिप्रयुक्ताश्च तदन्तिके तदा ।
दृष्ट्वा महापुरुषलक्षणान्वितं
पृथुं स्तुवन्तिस्म गुणानुवर्णनैः ॥

अन्वयार्थ

मुनिप्रयुक्ताः=ऋषिहेरुले लाइएका, प्रहर्षिताः=खुशी भएका,
सर्वजनाः=सारा जन, तदा=त्यस बखतमा, महापुरुषलक्षणान्वितं=
विष्णुका लक्षणले युक्त भएका, पृथुं=पृथुकन दृष्ट्वा=देखेर, तदन्तिके
=तिनका नगीचमा, गुणानुवर्णनैः = गुणका बयानले, स्तुवन्तिस्म=
स्तुति गर्दाभए ।

भाषा

आज्ञा ऋषिबाट मिली खुशी भई
सूतादि सारा जन सामुमा रही ।
देखी महापुरुषका ति लक्षण
थाले पृथूका गुणकीर्ति गाउने ॥

मूल

ततः प्रजाभिः स्तवनं कृतं स्वकं
 श्रुत्वा पृथुस्तत्स्वगुणानुवर्णनम् ।
 निवारयन् विष्णुयशः प्रगापय-
 न्नुवाच सर्वान् सदयावलोकनैः ॥

अन्वयार्थः

ततः=त्यहाँपछि, पृथुः=पृथु, प्रजाभिः=प्रजाहरूले, कृतः=गरिएको
 स्वकं=आफ्नो, स्तवनं=स्तुतिकन, श्रुत्वा=सुनेर, तत्=त्यो, स्वगुणानु-
 वर्णनम्=आफ्नु गुणानुवादकन, निवारयन्=रोक्छुँदा, सदया-
 वलोकनै=दयापूर्वकका हेराइले, विष्णुयशः=विष्णुका कीर्तिकन,
 प्रगापयन्=गाउन गाउदा छँदा, उवाच=भन्दाभए ।

भाषा

सुनेर आफ्नो गुणकीर्तिवर्णन प्रजाहरूबाट खुशी नभैकन ।
 श्रीविष्णुकै कीर्तन गर्न लाउँदै भन्छु पृथु रतिमहाँ दयालु भै ॥

मूल

अहं भवद्भ्यः स्वगुणानुवर्णनं
 न साधु मन्ये तदलं महाशयाः ।
 गायध्व मेतेऽच्युतकीर्तिवर्णनं
 येनापवर्गाय पुमान् प्रकल्प्यते ॥

अन्वयार्थ

महाशयाः=हे रैती हो, अहं=म, भवद्भयः=तिमीहरूबाट, स्वगुणानु-
वर्णनम्=आफ्नो गुणको बयानकन, साधु=असल, न मन्ये=ठान्दिन,
तत्=त्यसकारणले, अलं=भैगयो, एते=यी, (यूयं=तिमीहरू) अन्युत-
कीर्तिवर्णनं=विष्णुका कीर्ति वर्णनकन, गायध्वं=गाऊ, एन=जसले,
पुमान्=पुरुष, अपवर्गाय=मुक्तिलाई, प्रकल्प्यते=कल्पना गरिन्छ ।

भाषा

तिमीहरूबाट म आफ्नो कीर्तन
चाहन्न भैगो सुन हे प्रजाजन ।
गाऊ सबै अच्युतकै ठुलो यश
जसबाट मुक्ति हुन बन्छ लायक ।

मूल

ज्ञान्तुं ततोऽस्यैव पृथोः पराक्रम
भृशानि बीजानि चखाद मेदिनी ।
तां ग्रस्तबीजां स विलक्ष्य मेदिनीं
हन्तुं प्रवृत्तो धृतबाणकामुकः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, मेदिनी=पृथ्वीले, अस्यैव=यिनै पृथुको, पराक्रमं=
पराक्रमकन, ज्ञान्तुं=ज्ञान्नालाई, उप्तानि=छरेका, बीजानि=विउकन,
चखाद=खाँदी भइन्, स पृथुः=सो पृथुले पनि, ग्रस्तबीजां=विउ खाइ
दिने, तां=तिनीकन, विलक्ष्य=देखेर, धृतबाणकामुकः=धनुर्बाण

लिएका छँदा, मेदिनी=पृथ्वीकन, हन्तुं=मानलाई, प्रवृत्तः=तत्पर भए ।

भाषा

फेरी पृथुको पुरुषार्थ जाँचनमा
खाईदिइन् बीज र भूमिले त्यहाँ ।
ती ग्रस्तबीजाकन माईछु भनी
लीई धनुर्वाण अधीसरे उनी ॥

मूल

भूमि स्तदाकर्षणतोऽतिविह्वला
गोरूप मास्थाय समागता पुरः ।
स्तुत्वाऽऽह तं कामदुघाऽस्मि रक्षमां
कामं पयो दोग्धु भवान्जनैः सह ॥

अन्वयार्थ

तदाकर्षणतः=ती पृथुका आकर्षणबाट, अतिविह्वला=अत्यन्त
विह्वल भएकी, भूमि=पृथ्वी, गोरूपं=गाइको रूपकन, आस्थाय=धा-
रण गरेर, पुरः=अगाडि, समागता=प्राप्त भएकी, तं=ती पृथुकन,
स्तुत्वा=स्तुति गरेर, आह=भन्छिन्, अहं=म, कामदुघा=इच्छा-
पूर्वक दूध दिने, अस्मि=छु, मां=मलाई, रक्ष=रक्षा गर्नु होस्, जनैः
सह=जनहरूसँगै सहित, भवान्=तपाईं, कामं=इच्छापूर्वक, पयः=दूध,
दोग्धु=दुहुनु होस् ।

भाषा

खीचैर आकर्षण मन्त्रले गरौ
आइन् ति गाई बनि कामि थर्थरी ।

(१०७)

विन्ती गरिन् गाइ हुँ ज्यान यो वचोस्
इच्छामुताविक दुध दोहिवक्सियोस् ॥

मूल

ततः पृथूक्ता नरदेवदानवाः

सकिन्नराः स्थावरजङ्गमादयः ।

स्ववत्सपात्रादिविभिन्नसंश्रयाः

स्वं स्वं पयस्ते दुदुहु वसुन्धराम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहांपछि, पृथूक्ताः=पृथुले कहिएका, सकिन्नराः=किन्नरले
सहित, स्थावरजङ्गमादयः=स्थावरजङ्गमआदि, ते=ती, नरदेवदानवाः=
मनुष्य, देवता र दानवहरू, स्ववत्सपात्रादिविभिन्नसंश्रयाः=आफ्ना वा-
च्छा र गौवा आदि भिन्न भिन्न लिएका छँदा, वसुन्धरां=पृथ्वीकन, स्वं
स्वं पयः=आफ्नु आफ्नु ईप्सित दूधकन, दुदुहुः=दुहुँ दामए ।

भाषा

आज्ञा पृथूको मिलि देवदानव

सारा चराचर्पशुपक्षिमानव ।

पृथक पृथक वत्सर पात्रले गरी

दुहे सबैले चिजबिज् थरो थरी ॥

मूल

एवं पृथुः कामदुघां ससागरा

मनन्यनाथां दयितामिवावनिम् ।

भुक्त्वा स्वपुत्रानिव पालयन्प्रजा ।
मलैर्यजन्नच्युत माप तत्पदम् ।

अन्वयार्थ

एवं=यस प्रकारले, पृथुः=पृथु, कामदुघां=इच्छापूर्वक दुहिने,
ससागरां=सागरलेसहित, अनन्यनाथां=अर्को मालिक नभएकी, अवनि=
पृथ्वीकन, दयितां इव=रानीकन भैं, भुक्त्वा=भोगेर, स्वपुत्रान् इव=
आफ्नै छोराकन भैं, प्रजाः=प्रजाकन, पालयत्=पाल्दाछँदा, मलैः=
यश्ले, अच्युतं=विष्णुकन, यजन्=पूजा गर्दाछँदा, तत्पदं=उहाँकै
पदकन, आप=पाउँ दाभए ।

भाषा

यै रीतले सागरको सिमा धरी
भोगी यि पृथ्वीकन रानी झ गरी ।
पालेर छोरा सरी रैति यशले
भक्ती गरी अच्युतमा भई मिले ॥

॥ इति पृथु अवतार ॥

मत्स्याश्रवतारः

मूल

ततः समात्स्यं वपु रादीपूरुषो
दधार सत्यव्रतसन्निधौ जले ।

स तर्पणायोद्धृतवारिमध्यगं
ददर्श सूक्ष्मं मकराकृति हरिम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, आदिपुरुषः=विष्णु, सत्यव्रतसन्निधौ=सत्यव्रतका नजीक, जले=जलमा, (कृतमासा नदीका जलमा) मात्स्यं=माछाको, वपुः=शरीरकन, दधार=धारणा गर्नुभो, सः=ती सत्यव्रतले, तर्पणाय=तर्पण गर्नलाई, उद्धृतवारिमध्यगं=लिएको जलका माझमा रहेको, सूक्ष्मं=सानु, मकराकृतिं=माछाको आकार भएका, हरिं=विष्णुलाई, ददर्श=देख्ताभए ।

भाषा

हुनू भयो मत्स्यशरीरको भई

स्वभक्त सत्यव्रतका नजिक गई ।

पानी लिदा तर्पणका निमित्तमा

देखे उही मत्स्यशिशू स्वहस्तमा ॥

मूल

ततो विमोक्तुं स्वकरान्नदीजले

प्रवृत्तमात्रं सफरोऽब्रवीद्वचः

अदन्ति मामत्र जलेचरा भवान्

मा मुञ्चतान्मा मव भो नराधिप ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, स्वकरात्=आफ्ना हातबाट, नदीजले=नादीक पानीमा, विमोक्तुं=छोड्नलाई, प्रवृत्तमात्रं=तत्पर भएका सत्यव्रतलाई,

सः=सो माछोरूप विष्णुले, वचः=वचनकन, अब्रवीत्=भन्नुभो,
भो नराधिप=हे राजन्, अत्र=यहां, मां=मलाई, जलेचराः=जलजन्तु-
हरूले, अदन्ति=खान्छन्, भवान्=तपाईं, मां=मलाई, मा मुञ्चतात्=
नछोड्नुहोस्, अव=रक्षा गर्नुहोस् ।

भाषा

जाओस् नदीकै जलमा बसोस् भनी

लागे जसै छोड्न र भन्नु भो अनि ।

खान्छन् मलाई जलजन्तुले यहाँ

नछोड्नुहोस् राख्नुहोस् सँगै ॥

मूल

श्रुत्वा वचस्तस्य महीपति स्तदा

निधाय तं पूर्णजले कमण्डलौ ।

विधाय नित्यापचितिं जपादिकां

निनाय तं मत्स्यशिशुं स्वकं गृहम् ॥

अन्वयार्थ

तस्य=ती मत्स्यको, वचः=वचनकन, श्रुत्वा=सुनेर, महीपतिः=
राजा; तदा=त्यस बखतमा, पूर्णजले=पानीभरेको, कमण्डलौ=कम-
ण्डलुमा, तं=ती मत्स्यकन, निधाय=राखेर, जपादिकां=जपआदि,
नित्यापचितिं=नित्यपूजाकन, विधाय=गरेर, तं=त्यो, मत्स्यशिशुं=।
माछाको बच्चाकन, स्वकं=आफ्नो, गृहं=घरमा, निनाय=लांदाभए

भाषा

ती मत्स्यका पति कुरा सुनी त्यहाँ

पानी भरी राखि कमण्डलुमहाँ ।

सकैर सन्ध्याजप नित्यपूजन

फर्के धरै सानु ति मत्स्य लीकन ॥

मूल

तत्रैकरात्रेण स कुण्डिकान्तरे

लब्धावकाश स्तमुवाच भूपतिम् ।

प्रवर्धमानोऽत्र नवस्तु मुत्सहे

तत्कल्पयौको विपुलं त्वमाशु मे ॥

अन्वयार्थ

एकरात्रेण=एकै रातले, तत्र=त्यहां, कुण्डिकान्तरे=कमण्डलुभिन्न,
अलब्धावकाशः=ठाउँ नपाएका, सः=ती, तं भूपतिं=ती राजाकन, उवाच
=भन्दाभए, प्रवर्धमानं=बढ्न लागेको म, अत्र=यहां, वस्तुं=बस्नलाई,
नउत्सहे=मन गर्दिन, तत्=त्यसैले, त्वं=तिमी, आशु=चाँडै, मे=म.
लाई, विपुलं=ठूलो, ओकः=ठाउँ, कल्पय=बनाउ ।

भाषा

त एकरात्रैभरमा त्यहाँ रही कमण्डलूमा नअटाउने भई ।
भन्नूभयो भूप यहाँ त सानु भो देऊ मलाई अब ठाउँ क्यै ठूलो ॥

मूल

ततः स राजा मणिकं जलाशयं

निर्मापयँस्तत्सलिलेन पूर्णम् ।

आदायतं तत्र न्यधान्मुहूर्ततो

हस्तत्रयोत्सेध उवाच तं पुनः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, स राजा=ती राजाले सलिलेन=पानीले, पूरितं=भरिएको, मणिकः=टाटाको, जलाशयं=डूँडकन, निर्माणयन्=तयार गर्दा छँदा, तं=ती मत्स्यकन, तत्र=त्यहाँ, न्यधात्=राख्ताभए, मुहूर्ततः=एकै मुहूर्तले, हस्तत्रयोत्सेधः=तीनहात लामु भएको छँदो, पुनः=फेरि, तं=ती राजाकन, उवाच=भन्नुभयो ।

भाषा

यस्तो सुनो इट्पट मृतिकामय
बनाइ अर्कै तहि नै जलाशय ।
राखे त्यहीँ एक मुहूर्त मात्रमा
तिन् हात लामु भइ भन्नु भो त्यहाँ ॥

मूल

राजन् सुखं वस्तु मुदञ्चनन्त्विदं
नालं तदन्यं पृथु देहि मे पदम् ।
श्रुत्वा तदानीय नृपः सरोवरे
निक्षिप्तवान् मीनवपुर्धरं हरिम् ॥

अन्वयार्थ

राजन्=हेराजन्, सुखं=सुविस्तासंग, वस्तुं=बस्नलाई, इदं=यो, उदञ्चनं=जलाशय, न अलं=पुगेन, तत्=त्यसकारणले, मे=मलाई, अन्यं=अर्को, पृथु=ठूलो, पदं=स्थान, देहि=देउ, तत्=त्यो कुरा, श्रुत्वा=सुनेर, नृपः=राजाले, मीनवपुर्धरं=माछाको शरीर धारण गर्ने तं=ती, हरिं=विष्णुकन, आनीय=ल्याएर, सरोवरे=तलाऊमा, निक्षिप्तवान्=छोड्दाभए ।

भाषा

राजन् सुविस्तासंग बरुनलाइ ता
सानै छ यो ठाउँ म जाउँ लौ कता ।
अकै बनाउ सुनि यो कुरा त्यहाँ
राखे लगी कोहि सरोवरैमहाँ ॥

मूल

क्षणेन तस्मिन्नपि वृद्धिऽमागतो
लब्धावकाशः परिवर्तनाय तम् ।
स आह राजन्नवकाशता न मे
तन्मां विशालं सलिलाशयं नय ॥

अन्वयार्थ

क्षणेन=छिनैले, वृद्धि=बढनुकन, आगतः=आएको, तस्मिन्
अपि=त्यो तलाउमा पनि, परिवर्तनाय=फर्कनालाई, अलब्धावकाशः=
ठाउँ नपाएका, सः=ती मत्स्यले, तं=ती राजाकन, आह=भन्नुभो,
राजन्=हे राजन्, मे=मलाई, अवकाशता=फराकपना, न=भएन,
तत्=त्यसकारणले, विशालं=ठूलो, सलिलाशयं=जलाशयमा,
नय=लैजाउ ।

भाषा

बढी छिनैमा उ सरोवरै पनि
भो साँघुरै फर्कन सानु भो भनी ।
भन्नुभयो लौ अब हेनराधिप
लैजाउ कवै खोजि ठुलै जलाशय ॥

मूल

स यत्र यत्रामुससौ निनाय तं
 भूत्वा महीयान् नमसौ ततस्ततः ।
 नीत्वा समुद्रं विससर्ज तं नृप
 स्तमाह मीनः शतयोजनायतः ॥

अन्वयार्थ

स असौ=सोही राजाले, तं अमु=सोही मत्स्यावतारकन, यत्र तत्र=
 जहाँ जहाँ, निनाय=लगे, असौ=यी, महीयान्=ठूला, भूत्वा=भएर,
 ततस्ततः=त्यहाँ त्यहाँबाट, समुद्रं=समुद्रमा, नीत्वा=लगेर, नृपः=राजाले,
 तं=ती मत्स्यकन विससर्ज=छोड़दाभए, शतयोजनायतः=सय योजन
 लामु भएका, मीनः=मत्स्य, तं=ती राजाकन, आह=भन्नुहुन्छ ।

भाषा

अहाँ अहाँ राखन लगे उहाँ उहाँ
 ठूलो हुँदा ठाउँ न भै समुद्रमा ।
 छोडीदिपथे नृपले जसै अनि
 भन्नूभयो चासय कोसको बनी ॥

मूल

मा मुञ्चतान्मां मकरालये भवा-
 नेतावदेभ्यो भवता यतोऽवितः ।
 सन्त्यत्र सत्तोऽप्यधिका जलेचरा
 अद्भन्ति ते मा मवितुं त्वमर्हसि ॥

अन्वयार्थ

भवान्=तपाईं, मकरालये=ग्राहादिका घर (समुद्र) मां, मां=मलाई, मामुञ्चतात्=नछोड़नुहोस्, यतः=किनभने, भवता=तपाईंले, एतावत्=एतिन्जेल, एभ्यः=यी जलजन्तुबाट, अवितः=रक्षा गरियो अत्र=यहाँ, मत्तः=मभन्दा, अपि=पनि, अधिकाः=ठूला, जलेचराः=जलजन्तुहरू, सन्ति=छन्, ते=तिनीहरू, मां=मलाई, अदन्ति=खान्छन्, त्वं=तपाईं, अविदुः=रक्षा गर्न, अर्हसि=योग्य हुनुहुन्छ ।

भाषा

गर्नु भयो आजतलक दया समा
नछाड्नुहोस् आज महासमुद्रमा ।
यहाँ मभन्दा पनि छन ठूला अरु
खान्छन् ति अन्तै उगि राख्नुहोस् वरु ॥

मूल

प्रवर्धमानश्च तथा प्रतिक्षणं

प्रतिक्षणं स्वम्प्रति वल्गुभाषिणम् ।

दृष्टा महामीनवपुर्धरं हरिं

कृताञ्जलि विस्मित आह तं नृपः ॥

अन्वयार्थ

प्रतिक्षणं=छिनछिनमा, प्रवर्धमानं=बढ्ने, तथा=त्यस्तै, प्रतिक्षणं=छिन छिनमा, स्वम्प्रति=आफ्ना उपरमा, वल्गुभाषिणं=मीठो बोल्ने, महामीनवपुर्धरं=ठूलो माछाको स्वरूप लिने, हरिं=हरिकन, दृष्ट्वा=

देखैर, विस्मितः=ताज्ज्व भएका, कृताञ्जलिः=हात जोड़ेका, नृपः=
राजा, तं=ती मत्स्यकन, आह=भन्दछन् ।

भाषा

मनुष्य झै बोलनुहुने घरी घरी
ठुलो हुने छिन्छिनमै बढी बढी ।
देखी अनौठा तिनि मत्स्यको ढप
जोडी दुवै अञ्जलि भन्दछन् नृप ॥

मूल

कोऽयं महामीनवपुर्धरो भवान् ।
मिषेण मत्स्याकृतिनेह साम्प्रतम् ।
समागतः कस्य चिकीर्षया भवान्
करोति कस्माच्चरितं विडम्बनम् ॥

अन्वयार्थ

मत्स्याकृतिना=माछाका आकारको, मिषेण=छलले; साम्प्रतं=
अहिले, इह=यहाँ, महामीनवपुर्धरः=ठुलो माछाको देह लिने, अयं=
यो, भवान्=तपाईं; कः=को हुनुहुन्छ, कस्य=के कामको, चिकीर्षया=
इच्छाले, समागतः=आउनुभो, कस्मात्=के कारणले, विडम्बनं=अनौठा,
चरितं=चरित्र, करोति=गर्नुहुन्छ ।

भाषा

को हौ हजुर्यो घनघोर मत्स्यको
स्वरूपको छलुगरि आउने प्रभो ।

(११७)

के कामका खातिर पालनु भै यहाँ
देखाउनु भो यि विचित्रता ममा ॥

मूल

नूनं भवान् विष्णुरिति प्रतीयते
झषस्वरूपेण समागतस्त्वह ।
इच्छामि विज्ञातु मदो बृहद्गु
धृतं किमर्थं भवता जलौकसः ॥

अन्वयार्थ

झषस्वरूपेण=माछाको स्वरूपले, इह=यहाँ, समागतः=पालनु-
भएको, भवान्=तपाईं, नूनं=निश्चय, विष्णु इति=विष्णु नै, प्रतीयते=
ठानिनु हुन्छ, किमर्थं=केका निमित्त, भवता=तपाईंले, जलौकसः=
जलजन्तुको, अदः=यो, बृहत्=ठूलो, वपुः=शरीर, धृतं=धारण गरियो,
विज्ञातुं=जान्न, इच्छामि=इच्छा गर्छु ।

भाषा

ठान्छु म साँचै प्रभु विष्णु हो भनी
पालनुभएको झषरूपको बनी ।
मजिँ हभोस् लौ किन यत्तिको ठूलो
लोबकिसयो मत्स्यशरीर यो विभो ॥

मूल

इति ब्रुवाणं निजभक्तनायकं
सत्यव्रतं तं धृतमीनविग्रहः

(११८)

उवाच राजन् प्रलयाम्बुधा वहं
विहर्तुं कामोऽस्मि भवादृशैः सह ॥

अन्वयार्थ

धृतमीनविग्रहः=माछाको स्वरूप लिने विष्णुले, इति=यस्तो,
ब्रुवाणं=बोल्ने, निजभक्तनायकं=आफ्ना भक्तमा नायक, तं=ती,
सत्यव्रतं=सत्यव्रतकन, उवाच=भन्नुभो, राजन्=हेराजन्, अहं=म,
भवादृशैः सह=तिमी जस्तै भक्तहरूले सहित, प्रलयाम्बुधौ=प्रलयको
सागरमा, विहर्तुं कामः=खेल्नाको इच्छा गर्ने, अस्मि=छु ।

भाषा

यो विन्ति गर्ने निजभक्तमा : छुला
तिन्लाई यो मर्जि भयो खुलंखुला ।
राजन् म आएँ तिमि झै अरु पनि
लिएर एकार्णवमा डुलौं भनी ॥

मूल

चतुर्विधा ये प्रलयाः प्रकीर्तिता
स्तेष्वेव यः प्राकृतिको लयः स्मृतः ।
राजन् स एवाद्यतनाच्च सप्तमे
दिने समायास्यति नात्र संशयः ॥

अन्वयार्थ

राजन्=हेराजन्, चतुर्विधाः=चार किसिमका, ये=जुन, प्रलयाः
प्रलयहरू, प्रकीर्तिताः=कहिए, तेष्वेव=तिनैमा नै, यः=जुन, प्राकृ-

तिकः=प्राकृतिक भन्ने, लयः=प्रलय, स्मृतः=कहियो, सः=त्यो,
अद्यतनात्=आजका, सप्तमे=सातौ, दिने=दिनमा, समायास्यति=
आउनेछ, अत्र=यो कुरामा, संशयः=शङ्का, न=छैन ।

भाषा

जो चार्किसिंका कहिए अधी लय
ती मध्यमा प्राकृति नामको लय ।
राजन् बुझ्यौ त्यो अव सात दिन्महाँ
अवश्य नै आउँछ जान लौ यहाँ ॥

मूल

ब्राह्मो निशा यावदियं प्रवर्तत
एकार्णव स्तावदयं भविष्यति ।
तावद्भवन्तोऽपि सहर्षिलोकपै
र्नावि स्थिताःसंविचरन्तु निर्भयाः ॥

अन्वयार्थ

यावत्=जहाँसम्म, अयं=यो, एकार्णवः=एउटै समुद्र, भविष्यति=
हुनेछ, तावत्=त्यहाँसम्म, ऋषिलोकमैः=ऋषिहरू र लोकपालहरूले, सह=
सँगै, नावि=नाउँमा, स्थिताः=रहेका, निर्भया=भय नभएका,
भवन्त अपि=तिमीहरू पनि, संविचरन्तु=डुल्नु ।

भाषा

ब्रह्माजिको रात्रि छ यो जहाँतक
एकार्णवै हुन्छ बुझ्यौ उहाँतक ।

(१२०)

घौता महर्षिसँग भै तिमीहरू ,
डुङ्गामहाँ निर्भय भै बसीरहु ॥

मूल

मदीयशृङ्गे तरणीं महाहिना
बध्वा भवन्तोऽखिलजीवजीवनम् ।
धृत्वौषधी बीजचयं च तत्र वै
तिष्ठन्तु साऽऽयास्यति नौ महीमयी ॥

अन्वयार्थ

भवन्तः=तिमीहरू, मदीयशृङ्गे=मेरा सीङमा, महाहिना=वासुकी
नागले, तरणीं=डुङ्गाकन, बध्वा=बाँधेर, अखिलजीवजीवनं=सम्पूर्ण
प्राणीको जीवन भएको, बीजचयं=बीउको थुप्रो र, औषधीः=बूटी-
हरूकन, धृत्वा=राखेर, तत्र वै=त्यही डुङ्गामा नै, तिष्ठन्तु=बस, सा=त्यो,
महीमयी=पृथ्वीमय, नौ=डुङ्गा, आयास्यति=आउनेछ ।

भाषा

डोरी ठुला वासुकि नागको गरी
मेरा सिङमा कसि नाउ बेसरी ।
बस्नुलाई बीजबुटीहरू पुरा
पृथ्वीमयी नाउ अवश्य आउला ॥

मूल

इतिब्रुवन्मीनवपुर्धरो हरि
विवेश चान्तः सलिले तदैव हि ।

(१२१)

राजा स्मरन्नच्युतभाषितं हृदा
प्रतीक्षमाणः कथितं तथाऽभवत् ॥

अन्वयार्थ

इति=यस्तो, ब्रुवन्=बोल्ने भएका, मीनवपुर्धरः=माछाको
स्वरूप धारण गर्ने, हरिः=विष्णु, तदैव हि=त्यसै बखतमा, अन्तः
सलिले=पानीभित्र, विवेश=पस्नुभयो, राज्ञा=राजा (सत्यव्रत)
अच्युतभाषितं=विष्णुका कुराकन, हृदा=मनले, स्मरन्=संझदा,
प्रतीक्षमाणः=पर्खदा छँदा, कथितं=कहिएको कुरा, तथा=त्यस्तै,
अभवत्=भयो ।

भाषा

यो मर्जि भै मत्स्यशरीरका हरि
पस्नुभयो, पानिमहाँ उसै घरी ।
संझेर राजा पर्खी प्रभुका सबै कुरा
पर्खीरहेथे हुन गो पुरा पुरा ॥

मूल

इत्थं स सत्यव्रतरक्षणेहया
धृत्वा महामीनवपुर्हरिस्तदा ।
व्यापाद्य शंखासुरदानवोत्तमं
तेनाऽऽहृतान्वेदगणान् स्तदाऽऽनयत् ॥

अन्वयार्थ

स हरिः=सो विष्णु, इत्थं=यस प्रकारले, सत्यव्रतरक्षणेहया=
सत्यव्रतको रक्षा गर्नका इच्छाले, महामीनवपुः=ठूलो माछाको

(१२२)

शरीरकन, धृत्वा=धारण गरेर, तदा=त्यसै बखतमा, शङ्खासुरदान=
वोत्तमं=शङ्खासुर दानवकन, व्यापाद्य=मारेर, तेन=त्यसले, आहृतान्=
ल्याइएका, वेदगणान्=वेदहरूकन, तदा=त्यस बखतमा, आनयत्=
ल्याउनुभयो ।

भाषा

यस्ता प्रकाले गरि मत्स्य भै हरि
रक्षा ति सत्यव्रतको गरी वरी ।
मारेर शंखासुरलाई तेसले
घोरी लगेका सब वेद ल्याइए ॥

इति मत्स्यावतारः

कूर्मावतार

मूल

वृत्रासुरे विनिहते समरे मघोना
जाता तदैव मतिभीषणविप्रहत्या ।
सानुक्षणं तमभिवीक्ष्य सुराधिनाथं
हन्तुं गता सच पराद्रवदेकज्वर्याम् ॥

अन्वयार्थ

मघोना=इन्द्रले, समरे=लडाइँमा, वृत्रासुरे=वृत्रासुर, विनिहते=
मारेछँदांमा, तदाएव=त्यसै बखतमा, अतिभीषणविप्रहत्या=अत्यन्त

भयानक ब्रह्महत्या, जाता=पैदा भई, सा=त्यो, अनुक्षारा=छिनछिनमा
सुराधिनार्थ=देवताका मालिक, तं=ती इन्द्रकन, अभिवीक्ष्य=हेरेर,
हन्तुं=मानलाई, गता=गई, एकः=एकलै, सः=सो इन्द्र पनि, ऊव्यां=
पृथ्वीमा, पराद्रवत्=भागे ।

भाषा

ति इन्द्रले समरमा जब वृत्रलाई
मारे उ विप्रबधवाट बडो रिसाई ।
आइ ति इन्द्रकन मान र विप्रहत्या
भागे सुरेन्द्र पृथिवीतिर भै बिपत्ता ॥

मूल

गव च मानससरोवर मञ्जकोशे
लीनः स भृङ्ग इव तत्र समासहस्रम् ।
तावच्छतक्रतुरभून्नहुषस्तदैन्द्रं
स्वर्गं बुभोज स शची मपहाय सर्वम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो इन्द्र, मानससरोवरे=मानसरोवरमा, गत्वा=गएर,
अञ्जकोशे=कमलमा, भृङ्ग इव=भमरो भैं, तत्र=त्यहीं, समासहस्रं=
हजार वर्ष, लीनः=दबिए, तावत्=त्यहाँसम्म, नहुषः=नहुष, शत=
क्रतुः=इन्द्र, अभूत=भए, सः=ती नहुषले, शचीं=इन्द्राणीकन, अप=
हाय=छोडेर, सर्वं=सबै, तदैन्द्रं=त्यो इन्द्रपद, स्वर्गं=स्वर्गकन,
बुभोज=भोग गरे ।

भाषा

लूके गएर तिनि मानसरोवरैमा
हजार वर्ण भ्रमरो सरि मै कमलमा ।
त्यै कालमा नहुष इन्द्र बनेर जाई
इन्द्राणिबाहेक तमाम गरे रजाई ॥

मूल

लब्धासु दिव्यरमणीष्वपि सोर्वशीषु
भोगेच्छया प्रहितवान् स पुलोमजार्थम् ।
दूतं तथापि कथितं शिविकां द्विजोढा
मागच्छ नेतु मिह मामधिरुह्य देव ॥

अन्वयार्थ

सः=सो नहुष, सोर्वशीषु=उर्वशी सहित, दिव्यरमणीषु=स्वर्गीय स्त्रीहरू,
लब्धासु अपि=पाइएका छँदा पनि, भोगेच्छया=भोगका इच्छाले,
पुलोमजार्थं=इन्द्राणीका निमित्त, दूतं=दूतकन, प्रहितवान्=पठाउँदा-
भए, तथा अपि=तिनले पनि, देव=हेदेव, द्विजोढां ब्राह्मणले बोकिएको,
शिविकां=पालकीकन, अधिरुह्य=चढेर, मां=मलाई, नेतुं=लानालाई,
इह=यहाँ, आगच्छ=आउनुहोस् भनी, कथितं=भनियो ।

भाषा

स्वर्गीय सुन्दरि ति उर्वशी आदि पाई
इच्छा पुरा नभइ इन्द्रकि पत्निलाई ।
छोडेर दूतकन भनिन् द्विजलाइ लाई
बोकाइ पालकि लिन पाल्नुहओस् मलाई ॥

मूल

तस्मान्निशम्य वचनं सच सारगर्भं
 संमुह्य हृच्छयवशीकृतचित्तवृत्तिः ।
 विप्रानवाहयत्सौ शिविका मगस्तिं
 सर्पेति गां परिवदन् गमितः स सर्पम् ॥

अन्वयार्थ

स च=सो नहुषले पनि, तस्मात्=त्यो दूतवाट, सारगर्भ=मतलब
 घुसेको, वचनं=वचन, निशम्य=सुनेर, हृच्छयवशीकृतचित्तवृत्तिः=
 कामदेवले चित्तको धृत्ति खिचिएका छँदा, विप्रान्=ब्राह्मणहरूकन,
 शिविकां=पाल्की, अवाहयत्=बोकाए, अगस्तिं=अगस्तिकन, सर्प
 इति=हिंड भन्ने, गां=वचनकन, परिवदन=बोल्दाछँदा, असौ=यी नहुष,
 सर्पः=सर्पहुनुकन, गमितः=प्राप्त गराइए ।

भाषा

त्यो सारगर्भित कुरा पनि कयै नमाना
 कामान्ध भै ऋषिहरूकन छानि छानी ।
 बोकाइ पाल्कि ति अगस्तिजिलाई सर्प
 भन्दा सराप परि आफु बने ति सर्प ॥

मूल

भूयो बृहस्पतिपुरःसरविप्रवर्या
 इन्द्रस्य वृत्रवधपापविमोचनार्थम् ।

(१२६)

यज्ञेन विष्णु मयजन् सच तेन तुष्टः
कृत्वा गतैन सममुश्च जगाम धाम ॥

अन्वयार्थ

भूयः=फेरि, बृहस्पतिपुरःसरविप्रवर्याः=बृहस्पति आदि गरेका ब्राह्म-
णाहरूले, इन्द्रस्य=इन्द्रकी, वृत्रवधपापविमोचनार्थं=वृत्रासुरलाई मारेको
पाप छुटाउनलाई, यज्ञेन=यज्ञले, विष्णुं=विष्णुकन, मयजन्=यज्ञगरे,
तेन=त्यसैले, तुष्टः=खुशी भएका, सच=विष्णुले पनि, अमुं=यिनलाई,
गतैनसं=पाप गएको, कृत्वा=गरेर, धाम=धाममा, जगाम=जानुभयो ।

भाषा

फेरी बृहस्पतिजि आदि मिली महर्षि
ति इन्द्रको सकल पाप पखाल्न निंति ।
गर्दाभए जब त यज्ञ र विष्णु आई
निष्पाप पारिदिनुभो अनि इन्द्रलाई ॥

मूल

कदाचि दैरावतपृष्ठगामिना
विहर्तु कामेन भुवं यदृच्छया ।
अदर्शि मार्गेऽत्रिसुतो महामुनिः
श्रियाभिसञ्जातमदेन वज्रिणा ॥

अन्वयार्थ

कदाचित्=कोही, वरतमा, ऐरावतपृष्ठगामिना=ऐरावतमा सवार
गरेका, यदृच्छया=आप्ना इच्छाले, भुवं=पृथ्वीकन, विहर्तु कामेन=

विहारको इच्छा गर्ने, श्रिया=धनले, अभिजातमदेन=घमण्ड पैदा
भएका, वज्रिणा=इन्द्रले, मार्गे=वाटामा, महामुनिः=ठूला ऋषि,
अत्रिसुतः=अत्रिका छोरा (दुर्वासा) अदर्सि=देखिए ।

भाषा

छठेर पेरावतमा कुनै दिन
ति इन्द्रजी श्रीमदमत्त भैकन ।
घुंदा अचानकसँग मार्गेमध्यमा
अत्री ऋषिका सुत भेटिए त्यहाँ ॥

मूल

शिवेन दत्तां नवपुष्पमालिकां
स्वांशे धृतां तामवतार्य सत्वरम् ।
अयच्छदस्मा दय मन्त्रिनन्दनो
न तां महेन्द्रःशिरसा करेऽग्रहीत् ॥

अन्वयार्थ

अयं=यी, अत्रिनन्दनः=दुर्वासाले, शिवेन=शिवजीले, दत्तां=
दिइएको, स्वांशे=आफ्ना काँधमा, धृतां=लाइएको, नवपुष्पमालिकां=
नयाँ फुलको मालाकन, सत्वरं=तुरुन्त, अवतार्य=उतारेर, तां=त्यो,
अस्मै=यी इन्द्रलाई, अयच्छत्=दिंदाभए, महेन्द्रः=इन्द्रले, तां=त्यो
मालाकन, शिरसा=शिरले, न अग्रहीत्=ग्रहण गरेनन्, करे=हातमा,
अग्रहीत=लिंदाभए ।

भाषा

जो पुष्पमाला शिवबाट बक्सिस
हो पाइएको उ उतारि झपट्टै ।

दिंदाभए इन्द्रमहाँ उ इन्द्रले,
संक्षेर कौ मामुलि हातमा लिए ॥

मूल

तेनेभकुंभे निहिता विडौजसा
पपात तस्माद्गजपद् धृतौ भुवि ।
स चापि पादेन समर्द तां स्रजं
चुकोप शक्राय तदत्रिनन्दनः ॥

अन्वयार्थ

तेन=ती, विडौजसा=इन्द्रले, इभकुंभे=हात्तीको शिरमा, (सा=
त्यो माला) निहिता=राखियो, तस्मात्=त्यहाँबाट, गजपद्धतौ=हात्तीको
बाटामा, भुवि=भूमिमा, पपात=खस्यो, स च अपि=त्यो हात्तीले पनि,
पादेन=पाउले, तां=त्यो, स्रजं=मालाकन, समर्द=कुल्च्यो, तत्=
त्यसै कारणले, अत्रिनन्दनः=दुर्वासा, शक्राय=इन्द्रदेखि, चुकोप=
रिसाए ।

भाषा

ति इन्द्रले त्यो गजराजकुंभमा
राखीदिए खस्न गयो उ मार्गमा ।
कुल्च्यो पयलें जब हात्तिले पनी
सान्है रिसाए अनि इन्द्रमा मुनि ॥

मूल

त्रैलोक्यसाम्राज्यपदाभिमानिना
त्वया मदीया स्रगियं निराकृता ।

अत त्वदीयाः सुरलोकसम्पदो
मज्जन्तु पाथोधिजले सुराधम ॥

अन्वयार्थ

सुराधम=हे देवतामाका अधम, त्रैलोक्यसाम्राज्यपदाभिमानिना=
त्रैलोक्यको साम्राज्यपदले अभिमानी भएको, त्वया=तैले, इयं=यो,
मदीया=मेरो, सक्=गाला, निराकृता=फ्याँकियो, अतः=यसैकार-
णले, त्वदीयाः=तेरा, सुरलोकसंपदः=स्वर्गका संपत्तिहरू, पाथोधिजले
समुद्रका जलमा, मज्जन्तु=डुबून्।

भाषा

त्रैलोक्य साम्राज्य मिलेर मत्त भै
हेला गरी फ्याँकिदिइस् प्रसाद नै ।
यै निन्ति तेरा सुरलोकका धन
डुबून् सबै सागरमा सुराधम ॥

मूल

दुर्वाससाऽमोघगिरा समन्युना
शप्ते महेन्द्रेऽखिललोकसम्पदः ।
ममज्जु रेतस्य पयोदधौ ततो
निःश्रीकता मापु रितः सुरादयः ॥

अन्वयार्थ

समन्युना=रिसले चूर भएका, दुर्वाससा=दुर्वासाले, अमोघगिरा=
सत्यवाणीले, महेन्द्रे=इन्द्र, शप्ते=शाप गरिए छँदामा, एतस्य=यी इन्द्रका,

(१३०)

अखिललोकसम्पदः = सम्पूर्ण स्वर्गीय सम्पत्तिहरू, पयोदधौ = समु-
द्रमा, ममज्जुः = डुवे, ततः = त्यहाँपछि, इतः = यहाँदेखि, सुरादयः =
देवता आदि, निःश्रीकतां = निर्धनताकन, आयुः = प्राप्त भए ।

भाषा

दिप ऋषीले बहुतै रिसाउँदै

अमोघ यो शाप ति इन्द्रमा जसै ।

डुवे तिनीका तिन लोकका धन

भए सबै देव अनी अकिञ्चन ॥

मूल

ततः स निःश्रीकतया शचीपति

विषण्णचेता गतचित्तसंयमः ।

अकिञ्चनानां श्रयणीय मच्युतं

गतः शरण्यं मनसा जनार्दनम् ॥

अन्वयार्थ

ततः = त्यहाँपछि, निःश्रीकतया = निर्धनताले, विषण्णचेताः = दिग-
दार भएका, गतचित्तसंयमः = मन स्थिर नभएका, शचीपतिः = इन्द्र,
मनसा = मनले, शरण्यं = शरण पर्नेमा दया गर्ने, अकिञ्चनानां =
दुःखीहरूको, श्रयणीयं = सेवा गरिने, जनार्दनम् = जनहरूका दुःख
छुटाउने, मच्युतं = विष्णुकन, गतः = प्राप्त भए ।

भाषा

त्यहाँपछि दौलथ गै शचीपति

धिरकिले माझिन गै र कयै मति ।

(१३१)

संक्षेपे अनी मन्मथले जनार्दन
संज्ञाञ्छ जसूलाई सदा अकिञ्चन ॥

मूल

आविर्वभौ तत्र जनार्दनः स्वयं
क्षेमं विचिन्वन्निजपादसेविनाम् ।
प्रोवाच तस्मै हरये शचीपति
दुर्वाससः शापनिमित्त कारणम् ॥

अन्वयार्थ

निजपादसेविनां=आफ्ना पाउको सेवा गर्नेहरूको, क्षेमं=कल्याणकन, विचि-
न्वन्=तलाश गर्ने, स्वयं=आफै, जनार्दनः=विष्णु, तत्र=त्यहाँ आविर्वभौ=
प्रातहुनुभो, शचीपतिः=इन्द्रदे, तस्मै हरये=ती विष्णुलाई, दुर्वाससः=
दुर्वासाको, शापनिमित्तकारणं=शापको निमित्त, कारण, प्रोवाच=
बिन्ति गरे ।

भाषा

स्वभक्तको मङ्गल गर्दिने हरि
प्रत्यक्ष भैबक्सनुभो उसै घरी ।
दुर्वासको हो जुन शापकारण
बिन्ति गरे इन्द्रजिले उहाँकन ॥

मूल

ततो हरिःसस्मित माह वज्रिणं
मा खिद्यतां तत्क्रियतां सुरोत्तम ।

(१५२)

यथा भवद्भिः सह दैत्यदानवै
विमथ्यतेऽयं जलधिस्तदाप्तये ॥

अन्वयार्थः

ततः=त्यहाँपछि, हरिः=विष्णुले, वज्रिणं=इन्द्रकन, सस्मितं=कैही
हास्तै, आह=भन्नुभो, सुरोत्तम=हे देवेन्द्र, मा खिद्यतां=खेद नगर,
तदाप्तये=ती डुवेका ऐश्वर्य प्राप्तिका निमित्त, दैत्य दानवै=दैत्यदानव-
हरूले, सह=सहित, भवद्भिः=तिमीहरूले, यथा=जसरी, अयं=यो,
जलधिः=समुद्र विमथ्यते=मथिन्छ, तत्=त्यो क्रियतां=गरियोस् ।

भाषा

मर्जी भयो इन्द्रजिलाई विष्णुले
नहोउ दिक् लौ गर यत्न युक्तिले ।
जसोरि होस् दानव दैत्य साथ ली
मथ्नुपन्यो सागर नै मिली जुली ॥

मूल

मन्थानकं तत्र विधाय मन्दरं
नेत्रं विधायोरगनाथवासुकिम् ।
वयं सुराः पुच्छ महे रमङ्गलं
तस्मान्न गृणहीम इति प्रजल्पत ॥

अन्वयार्थः

तत्र=त्यो समुद्रमा, मन्दरं=मन्दराचलकन, मन्थानकं=मधानी,
विधाय=गरेरु, अरुणाथवासुकिं=सर्पका सालिक वासुकिकन, नेत्रं=नेती

विधाय=गरेर, वयं=हामी, सुराः=देवता हुँ, अहेः=सर्प को, पुच्छं=पुच्छर, अमङ्गलं=अशुभ छ, तस्मात्=त्यसै कारणले, नृणहीमः=लिन्नौ (पुच्छरतर्फ, समात्तौ) इति=यस्तो कुरा, प्रजल्पत=भन ।

भाषा

मथने मधानी धरि मन्दराचर
नेती तहाँ वासुकि नागको गर ।
घौता भयौं हामि छ यो अमङ्गल
छुन्नौ पुच्छरतर्फ भनी कुरा गर ॥

मूल

तेनैव संमोहितचेतसोऽसुरा
नूनं वदिष्यन्ति वयं च काश्यपाः ।
पुच्छं न नृणहीम इति प्रजल्पत
स्तानेव च ग्राहयताहिमस्तकम् ॥

अन्वयार्थ

तेनैव=त्यही वचनले, समोहितचेतसः=मोहित चित्त भएका, असु=राश्च=दानवहरू पनि, वयं च=हामी पनि, काश्यपाः=कश्यपकै पुत्र हुँ भनी, नूनं=निश्चय, वदिष्यन्तिः=भन्ने, तान्=ती दानवहरूकन, अहि-मस्तकम्=सर्प (वासुकिको) शिरकन, ग्राहयत=लिन लाऊ ।

भाषा

त्यै वाक्यले मोहित दानवै पनि
हामी पनि काश्यप हुँ छ को कमी ।

(१३४)

छुन्नौ पुछर्तर्फ भनेर गड्बड
गर्नन दिनू लेउ भनो शिरैतिर ॥

मूल

उष्णं विनिश्वास महेर्विषोल्बण
माघ्राय यास्यन्ति च दानवाः क्षयम् ।
पुच्छप्रदेशे वसत स्तथान वः
सुखेन मथ्नीत सुधां पयोनिधिम् ॥

अन्वयार्थ

अहेः=सर्पको, विषोल्बणं=विषले भरिएको, उष्णं=तातो, विनि-
श्वासं=श्वासकन, आघ्राय=सुँ घेर, दानवाः=दानवहरू, क्षयं=नाशकन,
यास्यन्ति=प्राप्त हुनेछन्, पुच्छप्रदेशे=पुच्छर तर्फ, वसतः=बस्ने, वः=
तिमीहरूकन, तथा=त्यस्तो, न हश्चोइन, सुखेन=सुखैले, सुधां=अ-
मृतकन र, पयोनिधिं=समुद्रकन, मथ्नीत=मथन गर ।

भाषा

विषाइलो श्वास परेर सर्पको
जाला बुझ्यौ ज्यानसमेत दैत्यको ।
घस्ता पुछर्तर्फ तिमिहरूकन
होभैन कयै मथ्नु सुधा सुखैसंग ॥

मूल

विलीनता मेव्यति मन्दरोऽपि चै
द्वोढाऽभविष्यां धृतकच्छपाकृति ।

इत्थं सदुद्योगबलेन चाञ्जसा
यूयं सुराः प्राप्स्यथ चामृतं धनम् ॥

अन्वयार्थ

मन्दरः अपि=मन्दराचल पनि, विलीनतां=डुब्नुकन, एष्यति
चेत्=प्राप्त भो भने, धृतकच्छपा कृतिः=कछुवाको रूप लिएको म,
बोढा=बोक्ने, अभविष्यम्=हुनेछु, इत्थं=यस प्रकारको, सदुद्योग-
बलेन=असल उद्योगको बलले, यूयं=तिमी, सुराः=देवताहरू, अमृतं=
अमृत र धनं=धनकन पनि, प्राप्स्यथ=पाउनेछौ ।

भाषा

मथ्दा हुने मन्दर त्यो उसघरि
म बोक्नुं ला जल्दि बनेर ठोठरी।
यै युक्तिका उद्यमले सुखैसित
मिल्ला डुबेको जति द्रव्य अमृत ॥

मूल

यूयं तु तस्मिन्फलभागिनस्तथा
तत्क्लेशभाजोऽसुरदानवादयः ।
सत्यं भविष्यन्ति तदत्र दानव
यूयं विनम्राः कुरुताद्य मेलनम् ॥

अन्वयार्थ

यूयं=तिमीहरू, तस्मिन्=त्यो काममा, फलभागिनः=फल भोग गर्ने

र, असुरदानवाः=दैत्यदानवहरू, तत्कलेशमाजः=त्यसको दुःख भोग गर्ने,
 सत्यं=साँच्चै, भविष्यन्ति=हुनेछन्, तत्=त्यसैकारणले, अत्र=यो
 काममा, दानवैः=दानवहरूसँग, विनम्राः=नुहेका, यूयं=तिमीहरू,
 अद्य=अहिले नै, मेलनं=मेलकन, कुरुत=गर ।

भाषा

तिमीहरू सार जती जमाउने
 हौला हुनन् दानव दुःख पाउने ।
 तस्मात् अहीले सब खूब नम्र भै
 दानवहरूका सँग राख मेल नै ॥

मूल

इत्थं समादिश्य सुराञ्जनार्दनः
 प्राप स्वकं धाम यतः समागतः ।
 देवास्तथा दानवसङ्गता स्ततः ।
 प्रोचुर्मिथः सागरमन्थनाय ते ॥

अन्वयार्थ

जनार्दनः=विष्णु, सुरान्=देवताकन, इत्थं=यस्तो, समादिश्य=
 आज्ञा गरेर, यतः=जहाँबाट, समागतः=आउनुमएको थियो, तत्=
 त्यही, स्वकं=आफ्नो, धाम=धाममा, प्राप=प्राप्त हुनुभो, ततः=त्यहाँ
 पछि, तदा=त्यसै बखतमा, दानवसङ्गताः=दानवसँग मिलेका, ते=
 ती, देवताः=द्यौताहरू, मिथः=आपसमा, सागरमन्थनाय=सागरमन्थन
 लाई, प्रोचुः=भन्दाभए ।

भाषा

यो मर्जि भै ती सब देवताकन

पालनुभयो धाममहाँ जनार्दन ।

द्यौता पनी दावनका संगै गई

भन्छन् मथौं सिन्धु दुवैथरा भई ॥

मूल

भो दानवाः पश्यत लीनतां गत

मैश्वर्यं मस्माकं मशेषं मर्णवे ।

वयश्च सर्वे मिलिताः परस्परं

कुर्मस्तदुद्धर्तुं समुष्य मन्थनम् ॥

अन्वयार्थ

भो दानवाः=हे दानव हो, अस्माकं=हाम्रो, अशेषं=सबै,
मैश्वर्यं=सम्पत्ति, मर्णवे=प्रमुद्रमा, लीनतां=डुब्नुकन, गतम्=प्राप्त भो,
पश्यत=हेर, परस्परं=आपसमा, मिलिताः=मिलेका, सर्वे=सबै, वयं=
हामीहरू, तदुद्धर्तुं=तिनै फिकनलाई, अमुष्य=यो, समुद्रको, मन्थनं=
मथनकन, कुर्मः=गरौं ।

भाषा

हे दैत्य हो हेर यही समुद्रमा

हामी दुवैका धन माल छन यहाँ ।

तस्मात् मिली हामि दुवैथरो अब

समस्ता सो झिक्त मथौं न सागर ॥

मूल

यूयं वयं चापि तदुद्भवन्तु
 यत्कृत्वोभयं तद्विभजामहै समम् ।
 तथेति चोक्ते सुरदानवादय
 अक्रुस्ततः सागरमन्थनोद्यमम् ॥

अन्वयार्थ

यूयं=तिमीहरू र, वयं च=हामीहरू पनि, तदुद्भवं=त्यसबाट
 निस्केको, यत्=जुन कुरा छ, तत्=त्यो, उभयं=दुइभाग, कृत्वा=गरेर,
 समं=बराबर, विभजामहै=बाँडौला, तथा इति=हुन्छ भनीकन, उक्ते=
 भने छँदामा, ततः=त्यहाँपछि, सुरदानवादयः=द्यौता र दानवादि-
 हरू, सागरमन्थनोद्यमं=समुद्र मन्थने उद्योगकन, अक्रुः=गर्दाभिए ।

भाषा

निस्कन्छ जो जो चिज सो दुवैथरी

ल्युँला बुझ्यौ बाँडिचुडी बराबर ।

मज्जुर्गरे दानवले जसै त्यहाँ

लागे दुवै पक्ष उही कुरामहाँ ॥

मूल

तदैव गत्वा शतयोजनोच्छ्रित

मामूल मुत्पाद्य बलेन मन्दरम् ।

आनिन्यु रते पथि दुर्वहादगिरि

धर्तुं नरोकुः स पपात भूतले ॥

अन्वयार्थ

एते=यी देवता र दानवहरू, तदाएव=त्यसै बखतमा, गत्वा=गएर,
 शतयोजनोच्छ्रितं=सय योजन अग्लो, मन्दरं=मन्दराचलकन, बलेन
 =बलले, आमूलं=तलैदेखि, उत्पाद्य=उखलेर, आनिन्युः=ल्याए,
 पथि=बाटामा, दुर्वहात्=बोकिनसक्नु हुनाले, गिरिं=पर्वतकन, धतुं=
 थाप्न, नशेकुः=सकेनन्, सः=त्यो पर्वत, भूतले=पृथिवीतलमा, पपात=
 खस्यो ।

भाषा

तुरुन्त गै चासय कोश उन्नत
 ल्याए उखेली गिरि मन्दराचल ।
 बाटामहाँ बोकिनसक्नु भो जब
 थाप्नै सकेनन् र खस्यो अचानक ॥

मूल

स चूर्णयामास सुरासुरान् गिरि
 स्तानिच्छयाऽजीवयदच्युतः स्वयम्
 बोधुं ततोऽशक्नुवतो निरीक्ष्य तान्
 करे सलीलं तमुवाह मन्दरम् ॥

अन्वयार्थ

स गिरिः=त्यो पर्वतले, सुरासुरान्=देवता दानवकन, चूर्णयामास=
 धूलो पारथो, स्वयं=आफै, अच्युतः=विष्णुले, इच्छया=इच्छाले,

तान्=तिनीहरूकन, अजीवयत्=वचाउनुभो, ततः=त्यहाँपछि, तं=त्यो
पर्वतकन, बोहुं=बोक्नु =अशक्नुवत=नसक्ने, तान्=तिनीहरूलाई,
निरीक्ष्य=देखेर, करे=हातमा, मन्दरं=मन्दरकन, सलीलं=लीलैसँग,
उवाह=धारण गर्नुभो ।

भाषा

त्यो अद्रिले ती थिचिपर विष्णु गै
जियाइदीवक्सनु भो दयालु भै ।
नदेखिकैको पनि बोक्न बग्न
लिनूभयो हातमहाँ उ पर्वत ॥

मूल

स्वांशे समारूढ ममुं सपर्वत
मानीतवान्विष्णुरथो विहायसा ।
ततः समुद्रे विससर्ज तं हरि
देवासुरं वासुकिना बबन्ध तम् ॥

अन्वयार्थ

विष्णुरथः=गरुडले, स्वांशे=आफ्ना काँधमा समारूढं=चढेका,
सपर्वतं=पर्वतले सहित, ममुं=यी विष्णुकन, विहायसा=आकाशमार्गले,
मानीतवान्=ल्याए, ततः=त्यहाँपछि, हरिः=विष्णुले, तं=त्यो मन्दर-
कन, समुद्रे=समुद्रमा, विससर्ज=छोडनुभयो, देवासुरं=देवासुरका
समूहले, तं=त्यसकन, वासुकिना=वासुकिले, बबन्ध=बाँधे ।

भाषा

बोकी अनी पर्वतले सहित हरि
ल्याए गरुडले त्यहि पीठमा धरी ।

(१४१)

छोडीदिनुभो हरिले समुद्रमा
नेती गरी वासुकिले कसे त्यहाँ ॥

मूल

यथोपदिष्टा हरिणा पुरा सुरा
आरेभिरे तं मथितुं सदानवाः।
ततोऽतिगम्भीरतया स मन्दरो
ममज्ज तस्मिञ्जलधौ महानपि ॥

अन्वयार्थ

हरिणा=विष्णुले, पुरा=पहिले, सुराः=देवताहरू, यथा=जस्तो,
उपदिष्टाः=उपदेश गरिएथे, सदानवाः=दानवलेसहित, तं=त्यो,
समुद्रकन, मथितुं=मथन, आरेभिरे=शुरू गरे, ततः=त्यहाँपछि, सः=सो,
मन्दरः=मन्दराचल, महान् अपि=ठूलो भए तापनि, अतिगम्भीरतया=
अत्यन्त गहिरो हुनाले, तस्मिन्=त्यो, जलधौ = समुद्रमा,
ममज्ज=डुब्यो ।

भाषा

मजीं भएथ्यो अघि जो उसै गरी
थाले मथन गर्न मिली दुबैथरी ।
ठूलो भए तापनि मन्दराचल
डुब्यो गहिरो भइ सिन्धुको जल ॥

मूल

दृष्ट्वा विषण्णान्सुरदानवान्हरि
विवेश तस्मिन्धृतकच्छपाकृतिः ।

धृत्वा शरीरं शतयोजनायतं
दधार पृष्ठेन स मन्दराचलम् ॥

अन्वयार्थ

विषण्णान्=दिगदार भएका, सुरदानवान्=देवता दानवकन,
दृष्ट्वा=देखेर, धृतकच्छपाकृतिः=कछुवाको आकार भएका, स हरिः=
सो विष्णु, शतयोजनायतं=सय योजन फरक, शरीरं=शरीरकन,
धृत्वा=धारण गरेर, तस्मिन्=त्यो समुद्रमा, विवेश=पस्नुभो, पृष्ठेन=
पिछ्युँले, मन्दराचलं=मन्दराचलकन, दधार=बोक्नुभयो ।

भाषा

देखी बडा खिन्न ति देव दानव
पस्नुभयो विष्णु बनेर कच्छप ।
शरीर ली चासँय कोशको त्यहाँ
बोक्नुभयो मन्दरलाई पीठमा ॥

मूल

सचान्तराले धृतमन्दराचल
स्तस्थौ तदा मेरुरिवात्र निश्चलः
सुखं ममन्थुर्जलधिं सुधां
ततः सुराऽसुराः प्रापु रशेषसम्पदः॥

अन्वयार्थ

धृतमन्दराचलः=मन्दराचल धारण गर्ने, सः=सो हरि, तदा=त्यस
वखतमा, तत्र=त्यो समुद्रमा, अन्तराले=बीचैमा, मेरु, इव=सुमेरु पर्वत

(१४३)

भै, निश्चलः=निश्चल भएकाछँदा, तस्थौ=बस्नुभयो, ततः=त्यहाँ=
पछि, सुराऽसुराः=देवता दानवलो, जलधि=समुद्रमा, सुधा=अमृत-
कन, सुखं=सुखपूर्वक, ममन्थुः=मथे, अशेषसम्पदः=सम्पूर्ण संपत्तिकन,
प्रापः=पाए ।

भाषा

अडी विचैमा धरि मन्दराचल
हुनुभयो मेरुसमान निश्चल ।
मथी सुखैसाथ सुधा र सागर
झके सबै द्रव्य मिली सुरासुर ॥
इति कूर्मावतारचरितम्

—०—

अथ धन्वन्तर्यवतारः

मूल

प्रमथ्यमाने जलधौ सुरासुरै
स्तन्निर्गतो लोकभयावहो गरः ।
ज्वलन् स लोकान्प्रदहन्निवावभौ
वितत्रसुस्ते सुरदानवादयः ॥

अन्वयार्थ

सुरासुरैः=देवता दानवहरूले, जलधौ=सागर, प्रमथ्यमाने=

मथिए छँ दामा, तन्निर्गतः=त्यहाँबाट निस्केको, लोकभयावहः=लोक०
लाई हाहा पार्ने, सः=त्यो, गरः=विष, ज्वलन्=बल्दोछँदो, लोकान्=
लोकैकन, प्रदहन् इव=बाल्छ कि भने भैं, आवभौ=देखियो, ते=ती,
सुरदानवादयः=देव दानवादि, वितत्रसुः=डराए ।

भाषा

गर्दा मथन सागरमा अचानक
निस्क्यो सबै लोक कपाउने विष ।
लोक दहन गर्छ कि झ भई त्यहाँ
सङ्ग्रालियो त्यो भय भो सबैमहाँ ॥

मूल

ततः समालक्ष्य जगद्भयावहं
हालाहलं प्रज्वलितं महोल्बणम् ।
भीताः प्रजा वीक्ष्य जनार्दनो
ऽवदयूयं भवं तोषयताशु कीर्तनैः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि; जनार्दनः=विष्णुले, जगद्भयावहं=लोकलाई भय
दिने, महोल्बणं=साह्रै क्रडा, प्रज्वलितं=बलेको, हालाहलं=हालाहल
विषकन, समालक्ष्य=देखेर, भीताः=डराएका, प्रजाः=प्रजाकन,
वीक्ष्य=हेरेर, अवदत्=भन्नु भो, यूयं=तिमीहरू, आशु=चाडै, कीर्तनैः=
भजनले, भवं=महादेवकन, तोषय=खुशी गर ।

भाषा

त्यहाँपछि सर्प जगत् कपाउने
देखेर त्यो विष्कन दन्दनाउने ।

(१४५)

मज्जीं भयो ती सबलाई विष्णुने
खुशी गराओ शिवलाई भक्तिले ॥

मूल

भो देवदानवगणा भगवन्त मीशं
गौरीपतिं भजत रक्षति सैव युष्मान् ।
शक्तोऽवितुं जगति भीतिप्रदादमुष्मा
हृलाहलाच्छिव ऋते ह्यधुनास्ति नान्यः ॥

अन्वयार्थ

भो देवदानवगणाः=हे देव दानव हो, गौरीपतिं=गौरीका पति, भ-
गवन्तं=भगवान्, ईशं=महादेवकन, भजत=भज, सैव=सोही महादेव,
युष्मान्=तिमीहरूकन, रक्षति=रक्षा गर्नु हुन्छ, भीतिप्रदात्=भय दिने,
अमुष्मात्=यो, हृलाहलात्=हृलाहल विषवाट, अवितुं=रक्षा गर्ने,
शक्तः=सक्ने, शिवं ऋते=शिवजीवाहेक, अन्यः=अर्को, जगति=
जगत्मा, नास्ति=छैन, हि=निश्चय ।

भाषा

हे देव दानव सबै भज शंभुलाई
गर्नु हुनेछ उहाँले सबको भलाई ।
यो भीतिदायि विषवाट बचाउ गर्ने
सक्तैन कोहि अहिले शिवदेखि अन्य ॥

मूल

श्रुत्वा वचो भगवतः सुरदानवास्ते
स्तोतुं तदैव मुपचक्रमिरे महेशम्

भक्त्या विनम्रशिरसः करुणास्वरेण
संयोज्य पाण्डियुगलं भगवन्तमीशम्
अन्वयार्थ

भगवतः=विष्णुको, वचः=वचनकन, श्रुत्वा=सुनेर, भक्त्या=भक्तिले, विनम्रशिरसः=शिर नुहाएका, ते=ती, सुरदानवाः=देवता र दानवहरू, पाण्डियुगलं=दुइ हातकन, संयोज्य=जोडेर, तदैव=त्यसै बख-
तमा, भगवन्तं=भगवान्, ईशं=मालिक, महेशं=महादेवकन, स्तोतुं=स्तुति गर्न, उपचक्रमिरे=लाग्दाभए ।

भाषा

यो विष्णुको सदुपदेश सबै सुनेर
सारा सुरासुर परस्परमा मिलेर ।
जोडेर हात धरि भक्ति नुहाइ साथ
लागे ति गर्न शिवकै स्तुति दैन्यसाथ ॥

मूल

हे दीननाथ करुणामय हे उमेश
भक्तार्तिनाशनपरायण हे महेश ।
अस्मान्नवोल्बणसुदुः सहकाल-
कूटात्रातारमेव भगवन्नपरं न विद्मः ॥

अन्वयार्थ

हे दीननाथ=हे दुःखीका नाथ, करुणामय=हे दयामय, हे उमापते-
भक्तार्तिनाशनपरायणः=भक्तको दुःख हर्न तत्पर हुने, हे महेश=हेमहा-

(१४७)

देव, अस्मात्=यो, नवोत्थणसुदुःसहकालकूटात्=नयां सङ्ग्रालिएको
कडा कालकूटबाट, भयहरं=डर छुदाउने, त्वतः=तपाईदेखि, अपरं=
अर्को, शरणं=शरणकन, नविघ्नः=जान्दैनौ ।

भाषा

हे दोननाथ करुणामय हे उमेश
हे भक्तको भय छुटाइदिने महेश ।
यो कालकूट विषवाट बचाउनुहोस्
हौं दास छैन अरु को नढिलाउनुहोस् ॥

मूल

इत्यादिभिः कलपदै भगवन्तमोशं
यावत्प्रसाद्य च विरेमु रनन्यनाथाः ।
तावन्महेश्वर उमां प्रतिबोध्य चैत
तद्रक्षणाय कृपया सहसाऽऽजगाम ॥

अन्वयार्थ

अनन्यनाथाः=अर्को नाथ नभएका ती, इत्यादिभिः=यी पूर्वोक्त,
कलपदैः=सुन्दर पदले, भगवन्तम्=पूज्य, ईशं=शिवजीकन, प्रसाद्य=
स्तुति गरेर, यावत्=जहाँसम्म, विरेमुः=चुप लागे, तावत्=त्यहाँसम्ममा नै,
महेश्वरः=महादेव, उमां=पार्वतीकन, एतत्=यो कुरा, प्रतिबोध्य=बुझा-
एर, कृपया=दयाले, तद्रक्षणाय=तिनीहरूको रक्षाका निमित्त, सहसा=
अकस्मात्, आजगाम=आउनुभो ।

भाषा

इत्यादि वाक्यपदले प्रभुको प्रभाव
गाई जसै चुप रहे गरि भक्तिभाव ।

(१४६)

ज्ञानेर सो गरि दया खुशि भै पुरादि
संझाइ गौरिकन भो त्यहि नै सवारी ॥

मूल

माभैष्ट हे अमरदानवलोकपालाः
प्राप्तोऽहमद्य भवतां परिरक्षणाय ।
नाहं त्यजामि शरणागत मात्मनोऽर्थे
हालाहलं गरल ममृतवत् पिवामि ॥

अन्वयार्थ

हे अमरदानवलोकपालाः=हे देव, दानव, लोकपालहरू हो, माभैष्ट=
नडराऊ, भवतां=तिमीहरूको, परिरक्षणाय=रक्षाका निमित्त, अहं=
म, अद्य=आज, प्राप्तः=आएँ, अहं=म, आत्मनोऽर्थे=आफ्ना
निमित्त, शरणागतं=शरण परेका भक्तकन, अमृतवत्=अमृत सँगै
पिवामि=पिउँछु ।

भाषा

धन्दा नमान सुर, दानव, लोकपाल
रक्षा म गछु भनि आइरहेछु हाल ।
आफ्ना निमित्त शरणागत भक्तलाई
त्याग्दीन खान्छु विष अमृत झैं म बाई ॥

मूल

इत्थं नदन्पुरहरो गरलं निपीय
यातोऽभवत्स भगवानथ नीलकण्ठः

दृष्ट्वा परोपकृतितां त्रिपुरान्तकस्य
सर्वे शशंसु रमरा अथ दानवाश्च

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=मन्दै, पुरहरः=महादेव, गरलं=विषकन,
विपीय=पिएर, यातः=ज्ञानुभयो, अथ=यहांदेखि, स भगवान्=सो
महादेव, नीलकण्ठः=नीलो घांटी भएको, अभवत्=हुनुभयो, त्रिपुरान्त-
कस्य=महादेवको, परोपकृतितां=परोपकारकन, दृष्ट्वा=देखेर, अथ=
अनि, सर्वे=सबै, अमराः=देवता र, दानवाश्च=दानवहरू पनि,
शशंसुः=तारीफ गर्दाभए।

भाषा

यो मर्जी मै बिष पिएर भयो सवारी
मै नीलकण्ठ भनि अद्भुत नाम धारी ।
देखी परोपकृति अद्भुतको उहाँको
लागे सबै सरनि गर्न उसै कुराको ॥

मूल

भूयो समन्थु रुदधिं सुरदानवास्ते
प्राप्तानि यानि जगृहुःसहस्रा सुरास्ते ।
कन्या ततःसमभवज्जलजायताक्षो
या वारुणीति जगृहुस्तरसाऽसुरास्ताम् ॥

अन्वयार्थ

ते=ती, सुरदानवाः=देव दानवले, भूयः=फेरि, रुदधिं=समुद्रकन,

ममन्थुः=मथे, यानि=जुन जुन, प्रातानि=पइए, सहसा=जबदस्तीले,
ते सुराः=ती देवताहरूले, जगद्गुः=लिए, ततः=यहाँपछि, जल-
जायताक्षी=कमलजस्ता नेत्र भएकी, या=जुन, वारुणी इति=
वारुणी भन्ने, कन्या=कन्या, समभवत्=पैदा भइन्, तां=तिनीकन,
असुराः=दानवहरूले, तरसा=हड्बडले, जगद्गुः=लिए ।

भाषा

कैरी मथे जलधिमा जति चीज पाए
सारा ति देव मिलि आफनुतर्फ ल्याए ।
पैदा भइन् जब त वारुणि नामवाली
कन्या लिए असुरले यिनि एक खालि ॥

मूल

तन्मथ्यमानजलधेरमृतार्थिभिस्त
जातःस्वयं परमपूरुष एक एषः ।
स्रग्वी तमालरुचिराभरणादियुक्तः
पीताम्बरः सुमणिकुण्डलमण्डितास्यः ॥

अन्वयार्थ

अमृतार्थिभिः=अमृतको इच्छा गर्ने, तैः=तिनीहरूले, तन्मथ्यमा-
नजलधेः=त्यो मथन लागिएका सागरबाट, एकः=एउटा, एषः=यी,
स्रग्वी=माला पहिरेका, आभरणादि युक्तः=गहनाले युक्त भएका, सुम-
णिकुण्डलमण्डितास्यः=सुमणि कुण्डलले सुशोभित मुहार भएका,
पीताम्बरः=पीताम्बर, तमालरुचिः=श्याम वर्ण भएका, स्वयं=आफै,
परमपूरुषः=विष्णु, जातः=पैदा भए ।

भाषा

पीयूष निंति मथिने उ समुद्रदेखि
 निस्के कुनै पुरुष सुन्दर दिव्यवेषी ।
 नीला तमाल सरि कुण्डल, बाहु हार
 पैहो र पीतपट सुन्दर ली मुहार ॥

मूल

इन्दीवराननसुकुञ्चितनीलकेशो
 मत्तेभशुण्डभुजदण्डयुगः शुभाङ्गः ।
 पीयूषपूरितमनोहरजातरौप्यं
 बाहौ निधाय कलशं सहसोदतिष्ठत् ॥

अन्वयार्थ

इन्दीवराननसुकुञ्चितनीलकेशः = नीलकमलजस्तो मुहारमा नीला
 अलक झुलेका, मत्तेभशुण्डभुजदण्डयुगः = मत्ताहात्तीका शूड जस्ता
 दुई बाहु भएका, शुभाङ्गः = सुन्दर अङ्ग भएका ती, पीयूष पूरित
 मनोहरजातरौप्यं = अमृतले भरिएको सुन्दर सुवर्णको, कलशं = घडा-
 कन, बाहौ = हातमा, निधाय = राखेर, सहसा = अकस्मात्, उदतिष्ठत् =
 निस्कँदाभए ।

भाषा

नीलो कमल सरि मुहार अलक झुलेका
 बाहु दुई ति गजका शूड झ' खुलेका ।

(१५२)

यस्तौ अलौकिक मनोहर मूर्तिधारी
निरुके सुवर्णमय अमृतको घडा ली ॥

मूल

योऽयं प्रधानपुरुषेश्वरदेवविष्णो
रंशावतार इति भावविदो वदन्ति ।
धन्वन्तरि निर्गदितः स्रजः पुमांसो
यन्नाममात्रग्रहणान्निरुजो भवन्ति ॥

अन्वयार्थ

यः अयं=जुन यी, प्रधानपुरुषेश्वरदेवविष्णोः=सम्पूर्णका अधिपति
विष्णुको, अंशावतार इति=अंशावतार मनीकन, भावविदः=भाव जान्ने
हरू, वदन्ति= भन्दछन्, धन्वन्तरिः=धन्वन्तरि, निर्गदिताः=कहिएका
हुन्, 'यन्नाममात्रग्रहणात्=जसको नाम लिनामात्र, स्रजः=रोगी
पुमांसः=पुरुषहरू, निरुजः=निरोगी, भवन्ति=हुन्छन् ।

भाषा

साक्षात् प्रधान पुरुषेश्वर विष्णुका जुन
अंशावतार यिनि हुन् भनि जानि भन्छन् ।
धन्वन्तरी यि यिन्को जपि नाम खाली
रोगी पुरुष पनि बन्छ निरोगशाली ॥

॥ इति धन्वन्तर्यवतारचरितम् ॥

अथ मोहिनी अवतार

मूल

दृष्ट्वा संपूर्णकलशं पुरुषं युवानं

कृत्वाऽऽत्मसात्तमनयन्नसुराः स्वपक्षे ।

धन्वन्तरौ परिहृते सति दानवाद्यै

देवा हरिं शरणं मोयु रनन्यनाथाः ॥

अन्वयार्थ

असुराः=दानवहरूले, संपूर्णकलशं=पूर्णकलशले सहित,
युवानं=जवान, पुरुषं=पुरुषकन, दृष्ट्वा=देखेर, तं=तिनीकन, आत्म-
सात् कृत्वा=आफ्ना अधीनमा पारेर, स्वपक्षे=आफूपट्टि, अनयत्=
लगे, दानवाद्यैः=दानवादिले, धन्वन्तरौ=धन्वन्तरि; परिहृते सति=
लगे छँदामा, अनन्यनाथाः=अर्को मालिक नभएका, देवाः=देवताहरू,
शरणां=शरणस्वरूप, हरिं=विष्णुकन ईयुः=प्राप्त भए ।

भाषा

देखी युवा पुरुष ती घटधारिलाई

ल्याए घडासहित दानवले समाई ।

धन्वन्तरीकन लगे जब दानवले

सङ्गे प्रभुकन त्यहाँ सब देवताले ॥

मूल

ज्ञात्वा स्वभक्तभजनं भगवान्मुकुन्दो

नारीस्वरूपमद्रधादनवद्यमीशः ।

पाणौ निधाय शुभकन्दुकमेकमूर्व्यां
हस्तेन तं मुहुरनुक्षणमुत्क्षिपन्ती ॥

अन्वयार्थ

ईशः=मालिक भएका, भगवान्=पूज्य, मुकुन्दः=विष्णुले, स्वभक्त-
भजनं=आफना भक्तकों भजनकन, ज्ञात्वा=जानेर, अनवद्यं=अत्यन्त
सुन्दर, नारीस्वरूपं=स्त्रीको स्वरूपकन, अदधात्=लिनुभयो, एकं=
एउटा, शुभकन्दुकं=सुन्दर भकुण्डोकन, पाणौ=हातमा, निधाय=
राखेर, हस्तेन=हातले, तं=त्यसकन, अनुक्षणं=छिनछिनमा, मुहुः=बारं-
बार, उर्व्यां=पृथ्वीमा, उत्क्षिपन्ती=फ्याँक्ने भएकी ।

भाषा

जानेर देवगण दुःखित झट् मुरारि
हुनुभयो अधिक सुन्दरि एक नारी ।
लिपर हातबिच कन्दुक एक तहाँ
फ्याँक्ती उ कन्दुक बराबर भूमिमहाँ ॥

मूल

नीलालकावृतमुखी नलिनायताक्षी
विम्बाधरा शुकनसी सुदती सुकेशी ।
कर्णावसक्तमकराकृतिकुण्डलाभ्यां
सौम्याकपोलयुगला सुमुखी सुनेत्रा ॥

अन्वयार्थ

नीलालकावृतमुखी=काला अलकले मुख छोपिएकी, नलिना-

येताक्षी=नीलकमल मैं फराक नेत्र भएकी, विम्बाधरा=गोल्काँकी जस्ता
 ओठ भएकी, शुकनशी=शुगाको जस्तो नाक भएकी, सुदती=सुन्दर
 दांत भएकी, कर्णावसक्तमकराकृतिकुण्डलाभ्यां=कानमा लागेका
 माछाका आकार भएका कुण्डल दुइले, सौम्याकपोलयुगला=सुन्दर
 दुइ गाला भएकी, सुनेत्रा=असल नेत्र भएकी ।

भाषा

काला अलक् नजर नीलकमलसमान
 गोल्काँकि झैं अघर नाक शुककै समान ।
 कानमा दुई मकरजोडिसमानकुण्डल
 हिल्दा कपोल दुइ उज्ज्वल विघ्न सुन्दर ॥

मूल

आकुञ्चितेऽप्यपगुणे धनुषीव युग्मे
 तस्या भ्रुवौ भगवतो मकरध्वजस्य ।
 नेत्रे तदीयवदने शरदियन्दुविंबसा-
 दृश्यता उपगते लघुमीनयुग्मे ॥

अन्वयार्थ

तस्याः=ती मोहिनीका, भ्रुवौ=दुइ भ्रु, भगवतः=भगवान्, मकरध्वजस्य=
 कामदेवका, अपगुणे=ताँदो नलागेका, अपि=पनि, आकुञ्चिते=केही
 बाझिएका, युग्मे=जोडी, धनुषी इव=दुइ धनु जस्ता थिए, शरदिन्दु-
 विम्बसादृश्यतां=शरच्चन्द्र विम्बको तुल्यतामा, उपगते=प्राप्त भएको,
 तदीयवदने=तिनका मुखमा, नेत्रे=दुइ नजर, लघुमीनयुग्मे इव=
 असला माछाको जोडी मैं (आस्तां) थिए ।

भाषा

ताँदो नलागिकन आरुह खुँ चिएका ।
 ती कामका धनुसरी भुकुटी घुमेका ।
 तिन्का शरतशशिसरी मुखमा अमूल्य
 थोए दुइ नजर सुन्दर मत्स्यतुल्य ॥

मूल

तामीदृशीं सुललितां नवयौवनाढ्यां
 लीलायतीं करतलाहतकन्दुकेन ।
 संवीक्ष्य हृच्छयवशीकृतचेतसस्ते
 प्रोचुर्मिथः कथमियं समुपागतेति ॥

अन्वयार्थ

इदृशीं=यस्ती, सुललितां=सुन्दरी, नवयौवनाढ्यां=नयाँ जवानिले
 युक्त भएकी, करतलाहतकन्दुकेन=हत्केलाले हानिएका भकुन्डाले,
 लीलायतीं=दिल्लगी गर्ने, तां=ती मोहिनीकन, संवीक्ष्य=देखेर, हृच्छय-
 वशीकृतचेतसः=कामदेवले चित्त वश गरिएका, ते=ती दानवहरू,
 इयं=यी, कथं=कसरी, समुपागता=प्राप्त भइन्, इति=यस्तो, मिथः=
 परस्परमा, प्रोचुः=भन्दाभए ।

भाषा

यस्ती नवीन तरुणी अति सुन्दरी ती
 खेल्ने विचित्रसँग कन्दुक हातमा ली ।
 देखेर कामवश भैकन दानवादि
 भन्छन् अहो !! कसरि आइपुगिन यहाँ यी ॥

(१५७)

मूल

॥ नस्याद्यतोऽप्यधिकृतं ललितं यदस्या
हस्ताच्च फुल्लितसुतामरसाभिरामात् ।

अस्यै ददाम वय ममृतभाजनं नो
गृह्णम देवदनुजास्तदनेन दत्तम् ॥

अन्वयार्थ

वयं=हानीहरू, नः=हाम्रो, अमृतभाजन=अमृतको घडा, अस्यै=
यिनीलाई, ददाम=दिऊँ, यतः=किनभने, यत्=जुन, अस्या=यिनीको,
फुल्लितसुतामरसाभिरामात्=फुलेको लाल कमल जस्ता सुन्दर भएको,
हस्तात्=हातदेखि, अधिकृतं=बढता गरिएको, ललितं=सुन्दर,
किमपि=केही पनि, नस्यात्=होवैन, देवदनुजाः=देवता दानवहरू,
अनेन=यही हातले, दत्तं=दिइएको, तत्=त्यो, अमृतं=अमृतकन,
गृह्णम=लिऊँ ।

भाषा

राता दुई कमल झैं कर क्या खुलेका
केछन यिदेखि बढि सुन्दरमा गुनेका ।
अमृत घडा दिउँ यि सुन्दरी दारिलाई
खाऊँ दिउन यि यहि बाहुलिले खटाई ॥

मूल

इत्थं विचिन्तनपराः कृतदल्गुहासां
तां मोहिनीं समधिगम्य वदन्ति दैत्याः ।

हे देवी संश्रुणु वयं सुरदानवाःस्म
सर्वे समा जलधिमन्थनदुःखभाजः ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, विचिन्तनपराः=चिन्तनामा लागेका, दैत्याः=दैत्यहरू,
स्मितवल्गुहासां=सुन्दर हास्य भएकी, तां=ती, मोहिनीं=मोहिनी-
कन, समधिगम्य=प्राप्त भएर, वदन्ति=भन्दछन्, हे देवि=हेदेवि, संश्रुणु=
सुन, वयं=हामी, सुरदानवाः=देवता र दानव, सर्वे=सबै, जलधि-
मन्थनदुःखभाजः=समुद्र मथनको दुःख भोग्ने; समाःस्म=बराबर छौं ।

भाषा

यस्तो विचारतिर मग्न भएर तहाँ
भन्छन् ति दैत्यहरू मोहिनि विष्णुमहाँ
हे देवि ! लौ सुन सुरासुर हामी आई
सागरमैथ्यौं मिलि बराबर दुख पाई ॥

मूल

तस्मादिदं विभजतां भवतो समांश
मर्हन्ति दानवगणा अपि देवतुल्याः ।
अभ्यागता त्वमिह तेन नपक्षपात
स्मन्यामहे विवदमानसुरासुरेषु ॥

अन्वयार्थ

देवतुल्याः=देवतातुल्य भएका, दानवगणाअपि=दानवगण पनि,
समांशं=बराबर भागकन, अर्हन्ति=लायक छन्, तस्मात्=त्यसै कार-

एले, भवती=तिमी, इदं=यो, अमृत=अमृतकन विभजतां=बण्डा गर,
 त्वं=तिमी, इह=यहाँ, अभ्यागता=भरखर आएकी छौ, तेन=
 त्यसैले, विवदमानसुरासुरेषु=झगडा गर्ने देवता र दानवमा, पक्षपातं=
 पक्षपातकन, नमन्यामहे=ठान्दैनौ ।

भाषा

तस्मात् यि देव सरि अमृत भाग खान
 छुन योग्य दानव पनि तिमि सत्य जान ।
 आपस्तमा छ झगडा यिनमा तथापि
 निष्पक्ष छौ तिमि अचानक आइयाकी ॥

मूल

अस्मद्विवादशमनाय विधिप्रयुक्ता
 मध्यस्थता उपगता त्वमिहागतासि
 पीयूषभाजन मिदं स्वकरे निधाय
 शन्नो विधेहि समभागविभाजनेन ॥

अन्वयार्थ

अस्मद्विवादशमनाय=हाम्रो झगडा शमन गर्नका निमित्त, विधि-
 प्रयुक्ता=दैवले खटाइएकी, मध्यस्थतां=बीच हुनुकन, उपगता=
 प्राप्त भएकी, त्वं=तिमी, इह=यहाँ, आगतासि=आएकी छौ,
 स्वकरे=आफ्ना हातमा, इदं=यो, पीयूषभाजनं=अमृतको भांडोकन,
 निधाय=राखेर, समभागविभाजनेन=बराबर भाग बाडिदिनाले, नः=
 हाम्रो, शं=कल्याणकन, विधेहि=गर ।

भाषा

मध्यस्थ भै तिमि अचानक आउनु जो
 यो दैवको खटेन गडवड तोडन नै हो ।
 लाऊ तसर्थ तिमि अमृत या समाऊ
 बाँडी बराबर दुवै थरिलाई खाऊ ॥

मूल

श्रुत्वाऽथ दानववचांसि विमोहिनीयं
 गूढेङ्गितस्मितनिरीक्षणवल्गुवाक्यैः ।
 तानाह भो सुनयकोविदपूर्वदेवा
 यूयं कथं कुरुथ नीतिविरुद्ध मेतत् ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहां उपान्त, इयं=यी, विमोहिनी, दानववचांसि=दानवका
 कुराकन, श्रुत्वा=सुनेर, गूढेङ्गितस्मितनिरीक्षणवल्गुवाक्यैः=गंभीर चेष्टा
 ईषत्हास्य हेराइ र सुन्दर वाक्यले, तान्=तिनीहरूकन, आह=भन्दछिन्,
 भो सुनयकोविदपूर्वदेवाः=हे नीतिविद् दानव हो, यूयं=तिमीहरू, कथं=
 कसरी, नीतिविरुद्धं=नीतिविरोधी, एतत्=यो कुरा, कुरुथ=गर्दछौ ।

भाषा

सुनीसकी सकल दानवका कुरा ती
 गाम्भीर्यपूर्ण झिकि लज्जत स्वाड पारी ।
 भन्छिन् अहो !! तिमिहरू सब नीतिविद् भै
 नीतिविरोधि गरि कुरा किन गर्दछौ है ॥

मूल

यः पुंश्रलीषु ललनासु सकैतवेषु
विश्वासमेति स पुमान्सद्गन्ध एव ।
यूयं स्वयं तदिह संविभजध्वमेत-
न्मह्यं प्रयच्छत न नीतिवहिष्कृतायै ॥

अन्वयार्थ

यः=जो, पुंश्रलीषु=वेश्या, ललनासु=खीहरूमा र, सकैतवेषु=कपटीहरूमा, विश्वासं=विश्वासकन, एति=प्राप्त हुन्छ, स पुमान्=त्यो पुरुष, सद्गन्ध=आँखा भएको, अन्धएव=अन्ध हो, तत्=त्यसकारणले, यूयं=तिमीहरू, स्वयं=आफै, एतत्=यो अमृत, संविभजध्वं=वण्डा गर, नीतिवहिष्कृतायै=नीतिले बाहिर गराइएकी, मह्यं=मलाई, न प्रयच्छत=नदेऊ ।

भाषा

विश्वास गर्छ जुन रण्डि र धूर्तमा जो
आँखा भए पनि कहिन्छ उ कानु नै हो ।
तस्मात् स्वयं मिलिजुजिकन बाँडिलेऊ
यो नितिले म छु वहिष्कृत भो नदेऊ ॥

मूल

श्रुत्वापि तन्निगदितं सरलस्वभावा
स्तन्माययाऽविदितवाक्यनिगूढभावाः ।

तस्य ददुस्तदमृतं परिगृह्य सापि
देवा नपाययदसावमृतं सुरां तान् ॥

अन्वयार्थ

सरलस्वभावाः=सरल स्वभाव भएका तिनीहरूले, तन्निगदितं=ती मोहिनीका कुराकन, श्रुत्वा अपि=सुने तापनि, तन्मायया=तिनका मायाले, अविदितवाक्यनिगूढभावाः=कुराको भित्री आशय नजानेका छँदा, तस्यै=तिनीलाई, अमृतं=अमृतकन, ददुः=दिए, सा असौ अपि=सोही यिनीले पनि, तत्=त्यो, परिगृह्य=लिएर, देवान्=देवताकन, अमृतं=अमृत, तान्=ती दानवकन, सुरां=मदिरा, अपाययत्=खाइन् ।

भाषा

सो गूढ भाव कपटाशय क्यै नजानी
तिनका कुरा सकल दिल्लगिमात्र ठानी ।
सुम्पे तिनकन घडा उनले सुधा ली
खाइन् ति देवकन दानवमा सुरा दी ॥

इति मोहिनी अवतार

नृसिंहावतार

मूल

आसीद्धिरण्यकशिपुर्दितिनन्दनोऽस्य
पुत्रोऽभवत्परमधार्मिक विष्णुभक्तः

(१६३)

स्वाङ्के निधाय स च दैत्यपतिः कदाचि-
ह्रेम्णा तमाह तनयं पठितं त्वया किम् ॥

अन्वयार्थ

दितिनन्दनः=दितिको छोरो, हिरण्यकशिपुः=हिरण्यकशिपु, आ-
सीत्=थियो, अस्य=यसैका, पुत्रः=छोरा, परमधार्मिकविष्णुभक्तः=
अत्यन्त धर्मात्मा, विष्णुभक्त, अभवत्=भए, स च=सोही, दैत्यराजले,
कदाचित्=कोही बखतमा, स्वाङ्के=आफ्ना काखमा, तनयं=छोराकन,
निधाय=राखेर, ह्रेम्णा=ह्रेमले, त्वया=तिमीले, किं=के, पठितं=
पढ़ियो, इति=यस्तो, तं=तिनीकन, आह=भन्दोभयो ।

भाषा

थियो हिरण्यकशिपू भनि कोहि दैत्य
त्यस्का भए सुत सुधार्मिक विष्णुभक्त ।
राखेर काखबिच कै दिन पुत्रलाई
सोध्यो पढ्यौ कुन कुरा भन लौ मलाई ॥

मूल

श्रुत्वा पितुर्वचन मच्युतभक्तिनिष्ठः
प्रोवाच तं स्वजनकं मधुरस्वरेण ।
ज्ञातो मया स पितरक्षर एक एव
विष्णुः पुराणपुरुषो न परं ततोऽन्यत्
अन्वयार्थ

पितुः=बाबुको, वचनं=वचनकन, श्रुत्वा=सुनेर, मच्युतभक्तिनिष्ठः=

विष्णु भक्तिमा निष्ठा भएका, सः=सो प्रल्हाद, तं=ती, स्वजनकं=
 आफ्ना बाबुकन, मधुरस्वरेण=मधुर स्वरले, प्रोवाच=भन्दाभए, पितः=
 हे पिताजी ! मया=मैले, अक्षरः=अक्षर (कहिलै नाश नहुने) एकः=
 एउटा, सः=सो, पुराणपुरुषः=पुराणपुरुष, विष्णुः=विष्णु, जातः=
 जाने, ततः परं=उहाँदेखि दोस्रो, अन्यत्=अर्को कुरा, न करहेनछ ।

भाषा

ती बाबुका यति कुरा सुनि भक्तिसाथ
 भन्छन् पिताकन ति बालक जौरि हात ।
 जाने पिता फगत अक्षर भन्नु खालि
 हुन् विष्णु एक पुरुषोत्तमनामधारी ॥

मूल

तत्कीर्तनश्रवणवन्दनपादसेवा-
 पूजास्तुतिप्रणतिचिन्तनदास्यभावैः ।
 विष्णुं चराचरगुरुमनसा स्मरामि
 ध्यायामि नौमि विदधे हृदि चिन्तयामि ॥

अन्वयार्थ

तत्कीर्तनश्रवणवन्दनपादसेवापूजास्तुतिप्रणतिचिन्तनदास्यभावैः=उहाँ-
 कै चरित्रगान, श्रवण नमस्कार, पाउको सेवा, पूजा, स्तुति,
 नति, चिन्तन इत्यादि दासभावले, चराचरगुरुं=चराचरका पिता,
 विष्णुं=विष्णुकन, मनसा=मनले, स्मरामि=संझ्छु, ध्यायामि=
 ध्यान गर्छु, नौमि=ढोक्छु, हृदि=हृदयमा, विदधे=धारणा गर्छु,
 चिन्तयामि=चिन्ताउँछु ।

(१६५)

भाषा

उन्कै चरित्र सुनि ढागदछु पाउ पर्छु
ली दासभाव गरि चिन्तन ध्यान गर्छु ।
जानी चराचरपिता प्रभु विष्णुलाई
संझन्छु ढागछु म चिताउँछु भक्ति लाई ॥

मूल

श्रुत्वा तदा स्वतनयेरितवाक्य मेतत्
कोपाज्ज्वलन्निव स तं स्फुरिताधरोष्ठः ।
प्रल्हाद माह तव शत्रुगुणानुरागिञ्छास्ता
क आशु वद तं प्रणिहन्मि सद्यः ॥

अन्वयार्थ

स्वतनयेरितै=आफ्ना छोरा ले भनेको, एतत्=यो, वाक्यं=कुरा-
फन, श्रुत्वा=सुनेर, कोपात्=रिसले, ज्वलन्निवी=बल्ला भने भै,
स्फुरिताधरोष्ठः=दुवै ओठ फुरेको, सः=सो हिरण्यकशिपु, तं=ती,
प्रल्हादं=प्रल्हादकन, आह=भन्दछ, शत्रुगुणानुरागिन्=हे वैरीका
गुणमा रमाउने, तव=तेरो, शास्ता=गुरु, कः=को हो, आशु=चाँडै,
वद=भन, तं=त्यसकन, सद्यः=अहिले, प्रणिहन्मि=मार्दछु ।

भाषा

यो पुत्रको सुनि कुरा रिसले जलैको
बल्ला भने झइ उ ओठ दुवै फुरेको ।
प्रल्हादलाई अनि भन्छु बता मलाई
तेरो छ को गुरु म मार्दछु तेसलाई ॥

(१६६)

मूल

अस्मत्सपत्नविबुधे रनुगीतकीर्तिः
पितृव्यहा स तव यं भजसे त्वमज्ञ ।
विज्ञाय दैत्यदनुजामयमेन मय
मा याहि पुत्रक विपक्षगुणानुरक्तिम् ॥

अन्वयार्थ

अज्ञ=हे मूर्ख, यं=जसकन, त्वं=तँ, भजसे=भज्दछस्, सः=त्यो,
तव=तेरो, पितृव्यहा=काका (हिरण्याक्ष) लाई मारने, अस्मत्सपत्नवि-
बुधैः=हाम्रा वैरी देवताले, अनुगीतकीर्तिः=कीर्ति गाइने हो, एनं=यस
(विष्णु) कन, दैत्यदनुजामयं=दैत्य दानवहरूको रोगकन, विज्ञाय=
जानेर, पुत्रक=हे पुत्र, विपक्षगुणानुरक्तिम्=वैरीका गुणमा प्रेमी हुनु-
कन, मा याहि=प्राप्त नहो ।

भाषा

हाम्रा यि वैरी सुरले गुण गाइने जौ
तेरा पितृव्यकन मारिदिने यही हे ।
जानेर आफ्नु कुलको यसलाई व्याधि
धस्का चरित्रतिर चित्त नला तँ पाजी ॥

मूल

इत्थं वदन् गुरुसुतेन सुरारिनीतिं
सम्बोधितोऽपि न पपाठ यदा स बालः ।
रोषेण सर्पविषवन्निहगजास्त्रसंधै
दर्यापादयन्स नशशाक सुतं निहन्तुम् ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=बोल्दो छँदो, सः=सो, गुरुसुतेन==गुरु-
 पुत्रद्वारा, सुरारिनीतिं=दानवी नीतिकन, विज्ञापितः=सिकाइएका,
 अपि=पनि, स वालः=ती बालक प्रल्हाद, यदा=जब, न पपाठ=पढ्दा
 भएनन्, सः=त्यो कशिपु, रोपेण=रिसले, सर्पविषवन्हिगजास्त्रसंधैः=
 सर्प, विष, अग्नि हतियारहरूले, व्यापादयन्=मार्न खोज्दो छँदो
 सुतं=छोराकन, निहन्तु=मार्नलाई, न शशाक=सक्तो भएन ।

भाष

पती भनेर गुरुपुत्र खटाइ नीति
 लाये। पढाउन छुटेन जसै कुरीति ।
 माछू भनेर विष, सर्प, गजादि लाये
 लागेन केही सिप मार्न र हार खाये ॥

मूल

धृत्वा करेऽपगतकोशमसिं कराल
 माकृष्य तं वदति कुत्र तवास्ति विष्णुः ।
 स्तम्भान्तरेऽपि किमुताह्वय ते तमीशं
 यं व्यापकं वदसि मूढमते सुमूर्ख ॥

अन्वयार्थ

करे=हातमा, अपगतकोशं=नङ्गा, करालं=डरलाग्दो, असिं=तल-
 धारकन, धृत्वा=समातेर, तं=ती प्रल्हादकन, वदति=भन्छ, तव=
 तेरो, विष्णुः=विष्णु, कुत्र=कहाँ, अस्ति=छन्, उतः=के, स्तम्भान्त-

रेऽपि=खम्बाभिन्न पनि, किं=छ कि. ? ते=तेरो, ईशं=मालिक तं=
 त्यसकनं, आह्वय=बोला, मूढमते=हेमूर्ख, यं=जसलाई, व्यापकं=
 व्यापक भनीकन, वदसि=भन्दछस् ।

भाषा

लिपर नङ्गि तलवार गई समाई
 त्यो भन्छ डाक अब कहाँ छ उ विष्णुलाई ।
 खम्बामहाँ पनि छ कि अब लौ बता झट्
 जसलाई व्यापक भनेर त मूढ भन्छस् ॥

मूल

दृष्ट्वा करालकरवाल मसौ तदुक्तिं श्रुत्वा
 सशङ्कितमनाः सभयस्तदानीम् ।
 स्तम्भान्तरे पिहितवाष्पकलाकुलाक्ष
 आर्तस्वरेण जगदीश्वर माजुहाव ॥

अन्वयार्थ

असौ=यी प्रह्लादले, करालकरवाल=डरलाग्दो तरवारकम, दृष्ट्वा=
 देखेर, तदुक्तिं=त्यसका कुरा, श्रुत्वा=सुनेर, सशङ्कितमनाः=शङ्कित मन
 भएका, सभयः=डरले सहित, तदानीं=त्यसै बखतमा, स्तम्भान्तरे=
 खम्बामा, पिहितवाष्पकलाकुलाक्षः=अश्रुपूर्ण भजेर लाएका छँदा,
 आर्तस्वरेण=आतुर स्वरले, जगदीश्वरं=जगत्का मालिक विष्णुकम,
 आजुहाव=पुकारे ।

भाषा

देखी कराल तरवार सुनी कुरा ती
 धुकचुक परेर मनमा पनि क्यै डराई ।
 हेरेर थामतिर अश्रुकला बहाए
 आर्तध्वनी गरि प्रभूकन विन्ति लाए ॥

मूल

सर्वात्मकोऽसि भगवन् यदि ते स्वरूपं
 स्तम्भान्तरे घटय मां कुरु सत्यवाचम् ।
 नाहं विभेमि पितु रात्तसुतीक्ष्णहेते
 भूयान्मृषा न मम सत्यवचो यदुक्तम् ॥

अन्वयार्थ

भगवन्=हे भगवन्, यदि=जयदि, सर्वात्मकः=सर्वात्मा, असि=
 हुनुहुन्छ भने, ते हजूरको, स्वरूपं=स्वरूपकन, स्तम्भान्तरे=खम्बाभित्र,
 घटय=देखाउनहोस, मां=मकन, सत्यवचं=साँचो बोल्ने, कुरु=गानुहोस्,
 आत्तसुतीक्ष्णहेतेः=धारिलो तलवार लिएका, पितुः=बाबुदेखि, अहं=म
 नविभेमि=डराउन्न, मम=मैले, उक्तं=भनिएको, यत्=जुन, सत्यवचः=
 साँचो कुरो, मृषा=भूटो, नभूयात्=नहोस् ।

भाषा

ध्यापक हजुर्यदि भए यहि थाममाहाँ
 भैबकसियोस् प्रकट सत्य बन्न म याहाँ ।
 यो खड्गले सहितका यि पिताजिदेखि
 भान्दीन केहि डर मान्छु असत्यदेखि ॥

(१७०)

मूल

इत्थं वदन्नसुरजो विरराम यावत्
तावत्स दैत्यपति रुच्यतचन्द्रहासम् ।
स्तम्भे रुषा प्रहितवान्स तदा द्विधाऽभू-
त्तस्मादजायत नृसिंहमयः सुरेशः ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=बोल्दा छँदा, असुरजः=दैत्यका छोरा
(प्रल्हाद) यावत्=जहाँसम्म, विरराम=चुप लागे, तावत्=त्यहाँ-
सम्ममा, दैत्यपतिः=दैत्यराज, सः=सो कशिपुले, रुच्यतचन्द्रहासं=
उज्याएको तलवार, रुषा=रिसले, स्तम्भे=थाममा, प्रहितवान्=हान्यो,
सः=त्यो खम्बा, द्विधा=दुइचिरा, अभूत्=भयो, तस्मात्=त्यसबाट,
नरसिंहमयः=नृसिंहस्वरूप, सुरेशः=विष्णु, अजायत्=पैदा हुनुभो ।

भाषा

एती भनी चुप भए जब ती कुरामा
तत्काल थामबिच खड्ग गन्यो प्रहार ।
खम्बा चरक चिरिया उसबाट भारी
पैदा भए हरि नृसिंहस्वरूपधारी ॥

मूल

दृष्ट्वा तमुग्रवपुषं नरसिंहमेष भूत्वा
ति विस्मितमनाः सभयोऽपि तूणम् ।

बध्वा रुषा परिकरं शतचन्द्रखङ्गौ

दोभ्यां प्रगृह्य नृहरिं सहसाऽऽजगाम ॥

अन्वयार्थ

एषः=यो कशिपुले, उग्रवपुषं=भयानक रूप भएका, तं=ती, नर-
सिंहं=नरसिंहकन, दृष्ट्वा=देखेर, अतिविस्मितमनाः=अत्यन्त ताज्ज्व मन
भएका, भूत्वा=भएर, समयः अपि=केही डराएको छँदो पनि, तूर्णम्=
चाँडै, रुषा=रिसले, परिकरं=कछाडकन, बध्वा बाँधेर, दोभ्याम्=
दुइ हातले, शतचन्द्रखङ्गौ=ढाल तलवारकन, प्रगृह्य=लिएर, सहसा=
एकदम, नृहरिः=नृसिंहकन, आजगाम आए ।

भाषा

ती उग्ररूप नरसिंहजिलाई देखी

झस्क्यो तथापि मनमा लिइ खूब सेखी ।

लिएर ढाल, तरवार कसी कछाड

आयो नृसिंहसँग लड्न गरेर आँट ॥

मूल

दोभ्यां गृह्य तमराति मसह्यतेजाः

स्वाङ्गे निधाय स वभञ्ज तदुद्यतासिम् ।

श्येनः पतत्रिण इवास्य विशालवक्षो

वज्राक्षतं सरभसं करजैर्ददार ॥

अन्वयार्थ

असह्यतेजाः=उग्र तेज भएका, सः=सो नृसिंहले, अराति=वैरी-

भैएको, तं=त्यसकन, दोभ्यां=दुइ हातले, विग्रह्य=समातेर, स्वाङ्के=काखमा, निधाय=राखेर, तदुद्यतासि=त्यसले उज्याएको तलवारकन, वभञ्ज=भाँच्नुभो, अस्य=यो कशिपुको, वज्रक्षतं=वज्रले नछेडेको, विशालवक्षः=फराक छातीकन, श्येनः=बाजले, पतत्रिण इव=चराको मै, सरभसं=एकदम, करजैः=नङ्गाले, ददार=चिनुभो ।

भाषा

पक्रेर बाहु दुइले त्यस वैरिलाई
तलवार भाँचिकन काखमहाँ लडाई ।
कै बाजले लघु चरोकन झैं समाति
मान्नुभयो नङ्ग धसेर चिरेर छाती ॥

मूल

हत्वा हिरण्यकशिपुं तदतीव रोषाल्लो-
कान्दहत्किमिति संववृधे तदोजः
प्रह्लादबालकपुरस्कृतपद्मजाद्यैः
संप्रार्थितस्य तदमुष्य शशाम तेजः

अन्वयार्थ

हिरण्यकशिपुं=हिरण्यकशिपुकन, हत्वा=मारेर, अतीव रोषात्=अत्यन्त रिसले, लोकान्=लोकन, दहत् किं इति=दहन गर्छु किं भने मै, तदोजः=ती नृसिंहको तेज, संवृधे=बढ्दो भयो, प्रह्लादबालक-पुरस्कृतपद्मजाद्यैः=प्रह्लादलाई अघि सारेकां. ब्रह्मादिले, संप्रार्थितस्य=प्रार्थना गरिएका, अमुष्य==यी नृसिंहको तत्=त्यो, ओजः=तेज, शशाम=शान्त भो ।

(१७३)

भाषा

मारी हिरण्यकशिपु अति रोस गइइ
लोकै डढाउँ छ कि झैं भइ कोप बढ्दा ।
प्रह्लादलाई अधिसारी मिली तमाम
ब्रह्मादीले स्तुति गरेर घट्यो उ धाम ॥

मूल

तस्मिन् हिरण्यकशिपौ निधनं प्रयाते
प्रह्लादस्य तनयं दनुजाधिपत्ये
संस्थाप्य तं नरहरिः प्रययौ स्वधाम
दत्त्वा वरानभयवाच समुष्यवंशे

अन्वयार्थ

तस्मिन्=त्यो, हिरण्यकशिपौ=हिरण्यकशिपु, निधनं=मृत्युकन,
प्रयाते=गएछुँदामा, अस्य=यसैका, तनयं=छोरा, तं=ती, प्रह्लादं=
प्रह्लादकन, दनुजाधिपत्ये=दानवका राज्यमा, संस्थाप्य=राखेर, अमुष्य
=यिनको, वंशे=कुलमा, अभयवाचं=अबध्य वरकन, अस्मै=यिनी-
लाई, वरान्=वरदानकन, दत्त्वा=दिएर, नरहरिः=नृसिंह, स्वधाम=
आफ्ना घाममा, प्रययौ=जानुभयो ।

भाषा

त्यो कशिपू जब मर्न्यो उसकै कुमार
प्रह्लादलाई दिइ दानव राज्यभार ।

(१७४)

षक्सेर धेर वरदान भयो सवारी

उन्को सबै कुलसमेत अबध्य पारी ॥

इति नृसिंहावतार

अथ वामनावतार

मूल

पीयूषपान मनवाप्य विवृद्धरोषा

वैरोचनिप्रभृतयोऽसुरदानवास्ते ।

भक्त्या विनम्रशिरसः शरणं भृगूणां

गत्वा निपेतुरखिलाश्चरणेषु दैत्याः

अन्वयार्थ

पीयूषपानं=अमृत पानकन, अनवाप्य=नपाएर, विवृद्धरोषाः=
रिसले जलेका, वैरोचनिप्रभृतयः=बलिलगायंत, ते=ती, अखिलाः=
सम्पूर्ण, दैत्याः=दैत्यहरू र, असुरदानवाः=असुर दानवहरू, भृगूणां=
भृगुका, शरणं=शरणमा, गत्वा=गएर, भक्त्या=भक्तिले, विनम्र-
शिरसः=शिर नुहाएका छँदा, चरणेषु=पाउमा; निपेतुः=पर्दाभए ।

भाषा

पीयूषपान नमिली रिसले जलेका

ती दानवादि बलि आदि सबै मिलेका ।

(१७५)

खुद् भक्तिले शिर जुहाइ गई भृगूको

पर्दाभए शरण पाउ परी भृगूको ॥

मूल

अयाजयन् विश्वजिता बलिं यदा

भृग्वादयो ब्रह्मविदो महर्षयः।

तदोर्जितस्तेन बलिः सहासुरै

विनिर्ययौ स्वर्गजिगीषया पुनः ।

अन्वयार्थ

ब्रह्मविदः=ब्रह्मज्ञानी, भृग्वादयः=भृगु आदि, महर्षयः=महर्षिले,
यदा=जब, विश्वजिता=विश्वजित् यज्ञले, बलिं=बलिकन, अयाजयन्=
यज्ञ गराए, तदा=तब, तेन=यो यज्ञले, ऊर्जितः=बलवृद्धि भएका,
बलिः=बलि, असुरैः सह=दानवहरूले सहित, पुनः=फेरि, स्वर्गजिगी-
षया=स्वर्ग जित्नाका इच्छाले, विनिर्ययौ=निस्के ।

भाषा

ब्रह्मिष्ठ जी भार्गवहरूले जब राजा बलीको क्रतु विश्वजित् तब ।
दिप गराई उसका प्रभावले लिई फउन् स्वर्ग जितौ भनी गए॥

मूल

ज्ञात्वा तदुद्योग मसह्यवर्चसं

दृष्ट्वा बलिं स्वस्य गुरुं बृहस्पतिम्

प्रावोचदिन्द्रोऽतिविषण्णमानसो

विधेय मस्माभि रतः किमुच्यताम्

(१७६)

अन्वयार्थ

तदुद्योगं=ती बलिको उद्योगकन, शत्वा=जानेर, असह्यतेजसं=ठूलो तेज भएका, बलिं=बलिकन, दृष्ट्वा=देखेर, विषण्णमानसः=खिन्न मन भएका, इन्द्रः=इन्द्रले, स्वगुरुं=आफ्ना गुरु, बृहस्पतिं=बृहस्पतिकन, प्रावोचत्=भन्दाभए; " अतः=अब, अस्माभिः=हामीले, किं=के, विधेयं=गर्न योग्य छ, उच्यताम्=कहियोस् "

भाषा

जानेर त्यो कोशिश विष्ण तेजिला

देखी बलीलाई बनी उदासीला ।

बृहस्पतीलाई ति इन्द्रले अनि

सोधे गुरो हामी कसो गरौं भनी ॥

मुल

श्रुत्वा तदिन्द्रस्य वचो बृहस्पति

रुवाच राजन् नजयोऽस्ति तेऽधुना

प्रतीक्षमाणः समयं त्रिविष्टप

मुत्सृज्य यूयं व्रजताद्य कुत्रचित्

अन्वयार्थ

बृहस्पतिः=बृहस्पतिले, इन्द्रस्य=इन्द्रको, तत्=त्यो, वचः=कुराकन, श्रुत्वा=सुनेर, उवाच=भन्दाभए, राजन्=हे राजन्, अधुना=अहिले, ते=तिम्रो, जयः=जित, न अस्ति=छैन, समयं=मौकाकन, प्रतीक्षमाणः=पर्खदा छँदा, यूयं=तिमीहरू, त्रिविष्टप=स्वर्गकन, उत्सृज्य

(१७७)

छोडेर, अद्य=अहिले, कुत्रचित्=कतैतिर, व्रजत=जाओ ।

भाषा

यो इन्द्रको विन्ति सुनी बृहस्पति
भन्छन् अहिले अरुकै छ उन्नति ।
मौका कुही क्यै दिन देवता सब
छोडेर यो स्वर्ग कतै गई बस ॥

मूल

तेजः स्वकीयं भृगुणोपसंभृत
अस्मिन्स्वशिष्ये हि बलौ महात्मनि ।
तदत्र यूयं प्रभवो न साम्प्रतं
विष्णुं विना योद्धु मनेन संयुगे ॥

अन्वयार्थ

भृगुणा=शुक्रले, स्वकीयं=आफ्नो, तेजः=तेज, स्वशिष्ये=आ-
फ्ना शिष्य, महात्मनि=महात्मा, अस्मिन्=यी, बलौ=बलिमा, उप-
संभृतं=राखियो, तत्=त्यसकारणले, यूयं=तिमीहरू, अत्र=यहां,
संयुगे=लडाईमा, साम्प्रतं=अहिले, अनेन=यीसंग, योद्धुं=लड्न-
लाई, विष्णुं विना=विष्णु नभैकन, नप्रभवः=समर्थ हुन्नौ ।

भाषा

आफ्नू तपो बल भृगुले स्वशिष्यमा
राखोदिप. हेर यिनै बलीमाहाँ ।
समर्थ हुन्नौ तिमिहरू यो घरी
विष्णु नभै यीसँग लडन क्यै गरी ॥

भा० १२

(१७६)

मूल

श्रुत्वा गुरोस्तद्वचनं दिवौकसः
पलायितास्त्यक्तसुरालया भयात् ।
भृगुप्रसादाप्तमहेन्द्रवैभवो
बलिस्तदैन्द्रासन माप चाजसा ॥

अन्वयार्थ

गुरोः=गुरुको, तद्वचनं=त्यो कुराकन, श्रुत्वा=सुनेर, भयात्=
डरले, त्यक्तसुरालयाः=स्वर्ग छोड़का, दिवौकसः=देवताहरू, पला-
यिताः=भागे, भृगुप्रसादाप्तमहेन्द्रवैभवः=भृगुका अनुग्रहले इन्द्रैश्वर्य
पाएका, बलिः=बलिले, अजसा=सहजैसांग, तदा=त्यस बखतमा, इन्द्रा-
सनं च=इन्द्रासनकन पनि, आप=पाउदाभए ।

भाषा

बृहस्पतीको सुनि वाक्य देवमा
छोडीदिई स्वर्ग भए ति बेपता ।
पाए बलीले भृगुको अनुग्रह
हुँदा महेन्द्रासन स्वर्गवैभव ॥

मूल

अखण्ड माखण्डलता भवेदिति
शतेन शुक्रो हयमेघवर्हिषा ।
अयाजयत्तं सच तत्प्रभावतो
जातस्त्रिलोक्यां प्रथितो महायशाः ॥

अन्वयार्थ

अखण्डं=खण्डित कहिल्यै नहुने प्रकारले, अखण्डलता=इन्द्रत्व,
भवेत्=होस्, इति=यस हेतुले, शुक्रः=शुक्रले, शतेन=सय, हयमेध-
वर्हिषा=अश्वमेधले, तं=ती वलिकन, अयाजयत्=यज्ञ गराए, सच=
सो बलि पनि, तत्प्रभावतः=त्यसैका प्रभावले, त्रिलोक्यां=तीनै लोकमा
प्रथितः=प्रख्यात, महायशाः=ठूलो कीर्तिवाल, जातः=भए ।

भाषा

अखण्ड इन्द्रासनका निमित्तले

स्वशिष्यलाई शत अश्वमेधले ।

ति शुक्रले यज्ञ गराउँदा अनि

त्रैलोक्यमा कीर्ति चढ्यो वली भनी ॥

मूल

यदा सपत्नाञ्जयकाशिनः सुरान्

पलायितानात्मसुतान्स्मरन्त्यसौ ।

विलप्य दीना पतिसन्निधौ सती

करोद सा वास्पमुखी तदाऽदितिः ॥

अन्वयार्थ

सा=तिनै, असौ अदितिः=यी अदिति, यदा=जब, जयकाशिनः=
जितले प्रकाश भएका, स पत्नान्=वैरीहरूकन, पलायितान्=भागैका,
आत्मसुतान्=आफ्ना छोराहरूकन, (संकेत), तदा=त्यस बखतमा
सती=प्रतिव्रता, दीना=दुःखी, वास्पमुखी,=आंसुले मुख भिजेकी, सा=

ती अदिति, पतिसन्निधौ=पतिका नजीकमा, सुरान्=देवताहरूकन,
विलाप्य=विलाप गरेर, सरोद=रोहन् ।

भाषा

देखेर बैरीहरूको महोन्नति संज्ञेर छेराहरूको उ दुर्गति ।
रोहन् पतीका नगिचैमहाँ रही ती देवमाता अदिती विकल्मई ॥

मूल

ततः समाधे विरतः स कश्यपो
दृष्ट्वा विषयणा मदिति स्वसन्निधौ ।
उवाच किं रोदिषि देवि कारणं
वदऽधुना ते वितरामि वाञ्छितम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, समाधेः=समाधिदेखि, विरतः=बिउँमेका, स
कश्यपः=सो कश्यप, स्वसन्निधौ=आफ्ना नगीचमा, विषयणां=उदासिनी
भएकी, अदिति=अदितिकन, दृष्ट्वा=देखेर, उवाच=भन्दाभए, देवि=
हेदेवि, किं=किन, रोदिषि=रुन्छथौ, कारणं=कारणकन, वद=भन,
अधुना=अहिले नै, ते=तिम्रो, वाञ्छितं=इप्सित कुराकन, वितरामि=
दिन्छु ।

भाषा

समाधिदेखी बिउँझेर कश्यप
देखे रुने ती अदिती प्रिया जब ।
भन्छन् पियारी रुनलाइ कारण
के हो उ सन्ताप छुटाउँछु भन ॥

(१८१)

मूल

दाक्षायणी भर्तृवचो निशम्य तद्

बद्धाञ्जलिः कश्यपमाह सादरम् ।

भर्तारमासाद्य भवद्विधं प्रभो

त्वत्तो न किं स्यादनवाप्त मत्र मे ॥

अन्वयार्थ

दाक्षायणी=अदितिले, तत्=त्यो, भर्तृवचः=पतिको वचन, नि-
शम्य=सुनेर, बद्धाञ्जलिः=हात जोरेकीछंदी, सादरं=आदरपूर्वक,
कश्यपं=कश्यपकन, आह=भन्छिन्, प्रभो=हे प्रभो, भवद्विधं=हजूरजस्ता,
भर्तारं=पतिकन, आसाद्य=पाएर, मे=मेरो, अत्र=यहां, त्वत्तः=हजू-
रबाट, अनवाप्तं=नपाउने कुरा, किं=केही, नस्यात्=होओइन ।

भाषा

दाक्षायणीले पतिका सबै कुरा

सुनी दुवै भञ्जली बाँधि भै खडा ।

बिन्ती गरीन् नाथ पती हुँ दामहाँ

नपाउनु के छ कुरा विभो ममा ॥

मूल

चक्रारपङ्क्तयेव विवर्तमानया

स्वयं नियत्या हि पुरन्दरादयः ।

निर्हासिताश्चापि सदात्मजा विभो

नबोध मायाति तथापि मे मनः ॥

(१८२)

अन्वयार्थ

विभो=हेनाथ, चक्रारपङ्क्त्यवइ=पाङ्ग्राका चुकुल भैं, विवर्त-
मानया=धुम्ने भएका, नियत्या=भाग्यले, पुरन्दरादयः=इन्द्रआदि,
मदात्मजाः=मेरा छोराहरू, हि=निश्चय, स्वयं=आफै, निर्वासिताश्च
अपि=निकालिएका हुन्तापनि, तथापि=त्यसो भए तापनि, मे मनः=
मेरो मन, बोध=बोधमा, न आयाति=आउँदैन ।

भाषा

धूमेर चक्रैसरि भाग्यपङ्क्तिले
निकालिए तापनि पुत्रशोकले ।
विह्वलछु गर्दैछु विचार तापनि
धुइदैन यो चित्त कसै गरे पनि ॥

मूल

शताश्वमेधैश्च वलिर्विराजते
सुरालये सासुर इन्द्रसम्पदा ।
सुता मदीया हिमशैलसानुषु
प्रच्छन्नरूपैर्विचरन्ति दुःखिताः ॥

अन्वयार्थ

सासुरः=दानवले सहित, वलिः=वलि, इन्द्रसम्पदा=इन्द्रकी
संपत्तिद्वारा, शताश्वमेधैः=सय अश्वमेधयज्ञले, सुरालये=अमरावतीमा
विराजते=शोभित छन्, दुःखिताः=दुःख पाएका, मदीयाः=मेरो, सुताः=

(१८३)

छोराहरू, हिमशैलसानुषु=हिमालयका टापूहरूमा, प्रच्छन्नरूपैः=गुप्त
रूपले, विचरन्ति=डुल्दछन् ।

भाषा

शताश्वमेधीतक हाल भै वली
गछेन रहा स्वर्गमहाँ ढलीमली ।
इन्द्रादि मेरा सुत गै हिमालमा
बस्छन् छिपी दुःख सहेर हालमा ॥

मूल

सर्वाः सपत्न्यो मिलितास्तथैकतः

स्थिताहमेकेति च वेत्ति तद्भवान् ।

दन्तावलीनां रसनेव मध्यगा

त्वयाभिगुप्ता सभयाऽपि सर्वदा ॥

अन्वयार्थ

एकतः=एकापट्टि, सर्वाः=सबै, सपत्न्यः=सौताहरू, मिलिताः=
मिलेका छन्, तथा=त्यस्तै, (एकतः=एकापट्टि,) अहं=म, एका
इति=एउटी मात्र, स्थिता=रहेकी छु, तत्=त्यो कुरा, भवान्=तपाई,
वेत्ति==जान्नुहुन्छ, दन्तावलीनां=दाँतका पंक्तिका, मध्यगा=ब्रीचमा
परेकी, रसना इव=जिह्वा भैं, त्वया=तपाईले, अभिगुप्ता अपि=रक्षा
गरिएको भए तापनि, सर्वदा=सधैं, सभया=थर्कमान छु ।

भाषा

सारा सपत्नीहरू एक तर्फछन्
म एकली छु सब रिस गर्दछु ।

(१८४)

दन्तावलीका विचक्रो रसग्रह
जिह्वासरी छ प्रभुवाट रक्षित ॥

मूल

यदि प्रसन्नोऽस्ति पति भवान्मयि
मत्तोऽभिजाता भवतः सुताः सुराः ।
स्वर्गं पुनः प्राप्नुयु राशु दानवा
निर्यान्तु सर्वे पुनरेव पूर्ववत् ॥

अन्वयार्थ

यदि=ज्यदि, पतिः=पति, भवान्=तपाइ, मयि=ममा, प्रसन्नः=
खुशी, अस्ति=हुनुहुन्छ भने, मत्तः=मबाट, अभिजाताः=पैदा भएका,
भवतः=तपाइका, सुताः=छोरा, सुराः=देवताहरू, पुनः=फेरि, आशु=
चाँडै, स्वर्गं=स्वर्गकन, प्राप्नुयुः=गऊन्, सर्वे=सबै, दानवाः=
दानवहरू, पुनरेव=फेरि पनि, पूर्ववत्=पहिले भैं, निर्यान्तु=निकलून् ।

भाषा

मदेखी खुशा भइबक्सीए यदि
ममा भएका प्रभुका यि सन्तति ।
पाएर द्यौताहरू स्वर्गमा बस्छु
यो दैत्य सारा अघि हँ फरक रहून् ॥

मूल

श्रुत्वाऽदितेस्तद्वचनं स्वमर्मभित्
त्रैणं तदात्मानं ससौ विगर्हयन् ।

(१८५)

विदूयमानो निजगाद कश्यपः
पयोव्रतं त्वं विधिना समाचर ॥

अन्वयार्थ

अदितेः=अदितिको, तत्=त्यो, स्वमर्मभित्=आफ्नो मर्म छेड्ने,
वचनं=वचनकन, श्रुत्वा=सुनेर विदूयमानः=दिक्दार भएका, असौ=
यी, कश्यपः=कश्यप, तदा=त्यस बखतमा, स्त्रैणं=स्त्रीवश्य, आत्मानं=
आफूकन, विगर्हयन्=निन्दा गर्दा छँदा, निजगाद=भन्दाभए, त्वं=
तिमी, विधिना=विधिले, पयोव्रतं=पयोव्रतकन, समाचर=गर ।

भाषा

सुनी कुरा ती भइ भित्र दुःखित
स्त्रीवश्य आफूकन संझि निन्दित ।
दिक्दार ली मन्मनमा ति कश्यप
भन्छन् विधीले गर लौ पयोव्रत ॥

मूल

विष्णुं विना ते मनसेऽसितं फलं
दातुं समर्थोऽस्ति न देवि कश्चनः ।
तस्मादनेनैव भजस्व माधवं तुष्टः
स वै दास्यति ते मनोरथम् ॥

अन्वयार्थ

देवि=हे देवि, विष्णु=विष्णुलाई, विना=छोडेर, ते=तिमी,

(१८६)

मनेसा=मनले, ईप्सितं=इच्छा गरिएको, फलं=फलकन, दातुं=दिन-
लाई, समर्थः=सक्ने, कश्चनः=कोही, न अस्ति=छैन, तस्मात्=त्यसै
कारणले, अनेन=यो पयोब्रतले, माधवं=विष्णुकन, भज=सेवा गर,
तुष्टः=खुशी भएका, सः=सो विष्णु, ते=तिम्रो, मनोरथं=मनमा लागेको,
कुराकन, वै=निश्चय, दास्यति=दिनेछन् ।

भाषा

तिम्रो मनोरथकन पूर्ण गर्दिन
विष्णु विना छैन समर्थ कौ जन ।
तस्मात् यसैले गर विष्णुको भजन
खुशी भए माधव पूर्ण गर्दिनन् ॥

मूल

इत्थं गदित्वा च तदा पयोब्रत-
विधान मुद्यापनकर्मसंयुतम् ।
स वर्णयामास चकार सापि त-
तो नैव तुष्टोऽभवदच्युतस्ततः॥

अन्वयार्थ

सः=सो कश्यपले, इत्थं=यस्तो, गदित्वा=भनेर, तदा=त्यस
बखतमा, उद्यापनकर्मसंयुतं=उद्यापनले सहित, पयोब्रतविधानं=
पयोब्रतको विधानकन, वर्णयामास=वयान गरे, सा अपि=तिनीले
पनि, तत्=त्यो, चकार=गरिन्, तेन एव=त्यसै ब्रतले, अच्युतः=विष्णु,
तुष्टः=खुशी, अभवत्=हुनुभो ।

(१८७)

भाषा

पती भनी कश्यपले पयोव्रत
बताउनुभो अदितीमहाँ जब ।
गरिन् उनीले व्रत त्यो जसै अनि
खुशी हुनुभो प्रभु विष्णु नै पनि ॥

मूल

स आह तां देवि वरं गृहाण म-
त्तवोसितं किं वितरामि तेऽधुना ।
तमब्रवीत्सा तनयो भवेति मे
तथेति चोक्त्वाऽन्तरधीयताऽच्युतः ॥

अन्वयार्थ

सः=सो विष्णु, तां=तिनीकन, आह=भन्नुहुन्छ, देवि=हेदेवि,
मत्=मबाट, वरं=वरदानकन, गृहाण=लेऊ, तव=तिम्रो, ईप्सितं=
इच्छित कुरा, किं=के छ, अधुना=अहिले, ते=तिमीलाई, वितरामि=
दिन्छु, सा=तिनीले, तं=ती विष्णुकन, मे=मेरा, तनयः=छोरो,
मम=हुनुहोस् इति=यो, अब्रवीत्=भनिन्, अच्युतः=विष्णु, तथा
इति=हुन्छ भनीकन, उक्त्वा=भनेर, अन्तरधीयत=अन्तर्धान हुनुभो ।

भाषा

भन्नुभयो यो वर माग लौ तिम्रो
दिन्छु सबै ईप्सित जे भने पनि ।

(१८८)

बिन्ती गरिन् पुत्र बनेर जन्मन
हँ ला भनी अलिपनु भो जनादन ॥

मूल

अथोच्चसंस्थे ग्रहपञ्चके हरि
जातोऽदितौ स्वेन स दिव्यवर्ष्मणा
स्तुत्वा तमिन्द्रस्य रिरक्षया वले
विनाशनार्थं भगवन्त माह सा ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपढ़ि, स हरिः=सो विष्णु, ग्रहपञ्चके=पाँचै ग्रह, उच्चसंस्थे=
उच्च स्थानमा रहेछँदामा, स्वेन=आफ्ना, दिव्यवर्ष्मणा=दिव्यदेहले,
अदितौ=अदितिमा, जातः=जन्मनुभयो, इन्द्रस्य=इन्द्रको, रिरक्षया=
रक्षा गर्नाका इच्छाले, ईश्वरं=ईश्वर, भगवन्तं=भगवान्कन, स्तुत्वा=
स्तुति गरेर, वलोः=वलिको, विनाशनार्थं=नाश गर्ने कुराकन, आह=
भनिन् ।

भाषा

उच्चस्थ पञ्च ग्रहयोग ली हरि
पैदा हुनुभो निजरूपले गरी ।
मारी वली इन्द्र झिकाउने गरी
बिन्ति गरिन् विष्णुमहाँ उसै घरी ॥

मूल

तामाह विष्णुर्वलिरेष सामकः
प्रल्हादपौत्रोऽय मबध्यतां गतः

(१८९)

याञ्चाछलेनैव तदस्य सम्पदो
दास्यामि पुत्राय विडौजसे तव ॥

अन्वयार्थ

विष्णुः=विष्णुले, तां=तिनीकन, आह=भन्नुभो एषः=यी,
वलिः=वलि, मामकः=मेरो भक्त हुन्, अयं=यी, प्रल्हादपौत्रः=
प्रल्हादका नाति हुनाले, अवध्यतां=नमारिने कक्षामा, गतः=प्राप्त-
भएका छन्, तत्=त्यसकारणले, याञ्चाछलेन=मागुका छलले,
अस्य=यिनको, सम्पदः=सम्पति, तव=तिम्हा, पुत्राय=छोरा, विडौ-
जसे=इन्द्रलाई, दास्यामि=दिनेछु ।

भाषा

भन्नुभयो यी वलि आफ्नु भक्त हुन्
प्रल्हादका नाति हुँदा अबध्य छन् ।
मागी छल्लेले यीनको सबै धन
दिन्छु हजुर्का सुत इन्द्रजीकन ॥

मूल

इत्थं वदन् वामनरूप मास्थितो
भूत्वोपनीतो विधिना स वेधसः ।
मौञ्जीनिबद्धाजिनमेखलो वटुः
पाणयोः समादाय च दण्डकुण्डिके ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=भन्दा छँदा, सः=सो विष्णु, वामनरूप=

वामनावतारकन, आस्थितः=लिएका, विधिनां=विधिले, वेधसः=
ब्रह्माजीबाट, उपनीतः=व्रतबन्ध गरिएका, मौञ्जीनिबद्धाजिनमेखलाः=
मुजका डोरीले मृगचर्म मेखला बाँधेका, पाण्योः=दुई हातमा, दण्ड
कुण्डिके=दण्ड, कमण्डलुकन, समादाय=लिएर, वटुः=ब्रह्मचारी,
भूत्वा=भएर ।

भाषा

पती भनी वामनरूपले गरि
ब्रह्माजीदेखी व्रतबन्ध भै हरि ।
बाँधेर मौञ्जी धरि मेखला वटु
बनी लिई दण्ड अनी कमण्डलु ॥

मूल

स वर्णिलिङ्गी ज्वलितो महौजसा
मुष्णन्सचक्षूंसि मनांसि देहिनाम् ।
जगाम काव्यदिभि रार्षभै वले
वितायमानां शुभयज्ञवाटिकाम् ॥

अन्वयार्थ

वर्णिलिङ्गी=ब्रह्मचारीको मेष लिएका, सः=सो वामन, महौजसा=
ठूलो तेजले, ज्वलितः=बलेका, देहिनां=देहधारीका, सचक्षूंसि=आँखाले
सहित, मनांसि=मनकन, मुष्णन्=खिन्दा छँदा, काव्यादिभिः=शुक्रा-
चार्य आदि, आर्षभैः=ऋषिहरूले, वितायमानां=गर्न लागिएको,
वलेः=वलिको, शुभयज्ञवाटिकां=सुन्दर यज्ञ वाटिकामा, जगाम=
जानुभयो ।

(१९१)

भाषा

मै ब्रह्मचारी बनी तेजिला अति
खिन्दै सबैको मन नेत्रको गति ।
शुक्रादि गर्थे बलिको हवन जहाँ
जानूभयो त्यै वलियज्ञवाटेमा ॥

मूल

दृष्ट्वा तमायान्त मनल्पतेजसं सत्त्विकं
सदस्याः सहसोपतस्थिरे ।
वैरोचनि स्तं मधुपर्कसंयुतैः
पाद्यार्घगन्धादिभि रभ्यपूजत ॥

अन्वयार्थ

सात्विकसदस्याः=ऋत्त्विक सहित सदस्यहरू, आयान्तं=आउने,
अनल्पतेजसं=ठूलो तेज भएका, तं=ती वामनकन, दृष्ट्वा=देखेर,
सहसा=एकदम, उपतस्थिरे=उठदा भए, वैरोचनिः=वलिलो, मधुपर्क-
संयुतैः=मधुपर्कले युक्त भएका, पाद्यार्घगन्धादिभिः=पाद्य अर्घचन्दन
आदिले, तं=ती वामनकन, अभ्यपूजत=पूजा गर्दाभए ।

भाषा

देखी त्यहाँ वामनलाई आउने
ऋत्त्विक सदस्यादि उठी खडा भए ।
राजा वलीले मधुपर्क आदिले
पाद्यार्घ गन्धादि गरी पूजा गरे ॥

मूल

ततो वलिः सादर माह वामनं
 कुतो भवान्वामनको धृतव्रतः ।
 किमर्थं मायात इहाद्य मेऽध्वरे
 ब्रवीतु कामं वितरामि याचितम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, वलिः=बलि, सादर=आदरसंग, वामनं=वामनकन, आह=भन्छन्, धृतव्रतः=व्रत लिएका, वामनकः=बाहुन्ने, भवान्=तिमी, कुतः=कहाँबाट, किमर्थं=केका निमित्त, अद्य=आज, इह=यहाँ, मे=मेरो, अध्वरेः= यज्ञमा, आयातः=आयौ, कामं=मन लागेको, ब्रवीतु=भन, याचितं=मागेका कुरा, वितरामि=दिन्छु ।

भाषा

भन्छन् वली आदरले उहाँकन
 आयौ कहाँबाट यहाँ तिमी किन ।
 माग्ने कुरा ईप्सित के छ मन्महाँ
 दिन्छु म सो लौ भन हे वटो ममा ॥

मूल

श्रुत्वा वलेस्तद्वचनं जनार्दनो
 ब्रवीति चैतच्छलधारिवामन ।
 राजन्नचान्यत्किमपोह कामये
 प्रयच्छ मह्यं त्रिपदाक्रमां क्षितिम् ॥

(१९३)

अन्वयार्थ

यलोः=वलिको, तद्वचनं=त्यो कुराकन, श्रुत्वा=सुनेर, छलधारि-
वामनः=छलले वामन भएका, जनार्दनः=विष्णु, एतत्=यो, ब्रवीति=
भन्नुहुन्छ, राजन्=हेराजन्, इह=यहाँ, अन्यत्=अर्को कुरा, किमपि=
केही पनि, न कामये,=इच्छा गर्दिन, मह्यं=मलाई, त्रिपदाक्रमां=तीन
पाउले ढाक्न सकेको, क्षितिम्=जमीनकन, देहि=देऊ ।

भाषा

सुनी बलीका यि कुरा जनार्दन
भन्छन् त्यहाँ यो छलधारी वामन ।
माग्दोन राजन् अरु कयै कुरा पनि
देऊ मलाई तिन पाउ मेदिनी ॥

मूल

स्वल्पाशयस्त्वं किमुतावतीम्महीं
ब्रवोषि मां तां बहुयोजनायताम् ।
याचस्व दास्यामि यया त्वमञ्जसा
वर्तिष्यसे स्वाश्रममण्डले सुखम् ॥

अन्वयार्थ

स्वल्पाशयः=सानु चित्त भएको, त्वं=तिमी, तावतीं=त्यतिमात्र,
महीं=पृथ्वीकन, किमु=किन, ब्रवीषि=भन्दछौ, मां=मसँग, बहुयोजना-
यतां=बेरै योजन फराक, तां=ती पृथ्वीकन, याचस्व=माग, दास्यामि=
दिनेछु, यया=जुन बिर्ताले, त्वं=तिमी, अञ्जसा=सजिलैसँग, स्वाश्रम
मण्डले=आफ्ना आश्रममा, सुखं=सुखैसँग, वर्तिष्यसे=रहौला ।

(१९४)

भाषा

माछौ हरे के तिन पाउ यो जिमी
अनेक योजन तक माग लौ तिमी ।
दिन्छु म जेले अरु क्यै न भै पनि
आनन्दले आश्रममा रहे पनि ॥

मूल

न कामयेऽहं बहुयोजनयतां
भूमिं ययाऽहंकृतिरेव जायते ।
तावद्भुवाऽलं मम देहि तावतीं
सन्तोषवृत्त्याऽत्र, सुखं वसाम्यहम् ॥

अन्वयार्थ

अहं=म, बहुयोजनायतां=धेरै योजन फराक, भूमिं=पृथ्वीकन,
न कामये=इच्छा गर्दिन, यया=जुन भूमिले, अहंकृतिरेव=अहंकार
मात्र, जायते=जन्मन्छ, मम=मलाई, तावद्भुवा=त्यति भूमिले, अलं=
पुग्दछ, तावतीं=त्यतिमात्र, इमां=यी पृथ्वीकन, देहि=देऊ, सन्तोष-
वृत्त्या=सन्तोष वृत्तिले, इह=यहाँ, सुखं=आनन्दले, वसामि=बस्दछु ।

भाषा

गर्दिन इच्छाम विशाल भूमिको
जन्मन्छ जस्वाट अहंकृती ठुलो ।
देऊ तिनै पाउ जमिन भए पनि
सन्तोषले बस्छु तहीं सुखी बनी ॥

मूल

अश्वं गजं गां रजतं च काञ्चनं
 कोशं बलं राज्यमपि त्वदोपसितम् ।
 अदेयं मन्यन्न किमस्ति ते वदो
 याचस्व तावद्धरया तु किं भवेत् ॥

अन्वयार्थ

वदो=हेब्रह्मचारी, ते=तिमीलाई नदिइने, अन्यत्=अर्को कुरा,
 किं=केही, नअस्ति=छैन, तावद्धरया=त्यत्ति पृथ्वीले, किं भवेत्=के
 होला, अश्वं=घोडा, गजं=हात्ती, गां=गाई, रजतं=चाँदी, काञ्चनं=
 सुन, कोशं=ढुकुटी, बलं=फौज, राज्यं अपि=राज्यै पनि, त्वदोपसितं=
 तिम्रो मन लागेकोकन, याचस्व=माग ।

भाषा

घोडा र हात्ती, सुन चाँदि आदिले
 राज्यैसमेतै पनि दिन्छु माग जे ।
 के हुन्छ बिर्ता तिन पाउ मात्रले
 अदेय क्यै छैन बताउ चाहिने ॥

मूल

आयुर्यशो ज्ञानमपि द्विजन्मनां
 नश्यन्ति सर्वाणि नृपप्रतिग्रहात् ।
 तस्मात्तपः कर्तुं महन्तु तावतीं
 वस्तु धरित्रीं भवतोऽभिकामये ॥

अन्वयार्थ

नृप=हेराजन्, प्रतिग्रहात्=दानले, द्विजन्मनां=ब्राह्मणको, आयुः=आयु, यशः=कीर्ति, ज्ञानं=ज्ञान, अपि=पनि, सर्वाणि=सबै, नश्यन्ति=नाश हुन्छ, तस्मात्=त्यसैले, अहंतु=म ता, तपः=तपस्या, कतुं=गर्नलाई, वस्तुं=बस्न, भवतः=तपाईंबाट, तावतीं=त्यति, धरित्रीं=पृथ्वीकन, अभिकामये=इच्छा गर्दछु ।

भाषा

द्विजातिका आयु र ज्ञान बल् यशः

हुन्छन् सबै नाश लिदा प्रतिग्रहः ।

तस्मात् तपस्या गरि बस्न आसन

माग्छु म तिष्पाउ जमिन् तिमीसंग ॥

मूल

तथेति वाचं वदतो बले स्तदा

निवारयन् भार्गव आह तं बलिम् ।

राजन्नयं विष्णुरिति प्रतीयते

देहि त्वमस्मै नच तावतीं महीम् ॥

अन्वयाथ

तथाइति = हुन्छ भन्ने यस्तो, वदतः = बोल्ने, बलेः = बलिको, वाचः=वचनकन, निवारयन्=रोक्ता छँदा, तदा=त्यस बखतमा, भार्गवः=शुक्र, तं=न बलिकन, आह=भन्छन्, राजन्=हे राजन,

(१९७)

अथ=यी, विष्णुइति=विष्णु जस्तै, प्रतीयते=देखिन्छन्, त्वं=तिमी,
तावती=त्यति, महीम्=पृथ्वीकन, अस्मै=यिनलाई, न देहि=नदेऊ ।

भाषा

लौ भो भनी ती वलिले भने जब
उन्लाइ रोकै भृगु भन्दछन् तब ।
राजन् बुझ्यौ विष्णु यि हुन् यिनीमहाँ
न देऊ तिन्पाउ जमिन् तिमि यहाँ ॥

मूल

दातुं प्रतिश्रुत्य पुरा द्विजाय तां
लोभाददत्वा भवितास्मि मोघवाक् ।
पश्चाद्यथा स्या दधुना मृषाभया-
दास्यामि चास्मै वटवे वसुन्धराम् ॥

अन्वयार्थ

पुरा=पहिले, द्विजाय=ब्राह्मणलाई, दातुं=दिन, प्रतिश्रुत्य=
कबुल गरेर, लोभात्=लोभले, अदत्वा=नदिएर, मोघवाक्=भूटो-
बोल्ने, भविताऽस्मि=हुनेछु, पश्चात्=पछाडि, यथा स्यात्=जस्तो होस्,
अधुना=अहिले, मृषा भयात्=भूटाका डरले, अस्मै=यी, वटवे=
नक्षचारीलाई, तां=ती, वसुन्धरां=पृथिवीकन, दास्यामि=दिन्छु ।

भाषा

पहिले म दिन्छु भनि लोभले अनि
नछुँ भने दातुं पुरो दुरो पनि ।

(१९६)

पछाडि जे होस् तर हाललाई ता
दिन्छु यिनीलाई म भूमिदान ता ॥

मूल

दाता विपद्येत यदि प्रदानतो दानं
न तन्नीतिविदां सुसम्मतम् ।
दानं चतुर्थांश मितं प्रशस्यते
तस्मात्त्वयाऽस्मै सकलं न दीयताम् ॥

अन्वयार्थ

दाता=दान गर्ने, यदि=जयदि, प्रदानतः=दानबाट, विपद्येत=
दुःख पाउँछ भने, तत्=त्यो, दानं=दान, नीतिविदां=नीति जान्नेको,
सुसम्मत=रायको, न=छैन, चतुर्थांशमितं=चौथाइ सम्म, दानं=दान,
प्रशस्यते=तारीफ गरिन्छ, तस्मात्=त्यसकारणले, सकलं=सम्पूर्ण, न
दीयताम्=नदिइयोस् ।

भाषा

दाता विपद् पाउँछ जौन दानले
माग्छन् उता उद्धत नीतिवालले ।
दानं चतुर्थांश असल् कहिन्छ ये
तस्मात् यिनीलाई सबै नदेउ है ॥

मूल

भूमिप्रदानाय मया प्रजलितं
सर्वस्व मस्मै न मया प्रदीयते ।

अधस्तथोर्ध्वं भुवनद्वयञ्च मे
पदत्रयेणैव च किं करिष्यति ॥

अन्वयार्थः

मया=मैले, भूमिप्रदानाय=भूमि दिनलाई, प्रजल्पितं=बोलियो,
मया=मैले, अस्मै=यिनीलाई, सर्वस्वं=सर्वस्व, न प्रदीयते=दिइन्न,
अधः=तल, तथा=त्यस्तै, ऊर्ध्वं=माथि, भुवनद्वयं=दुवै भुवन, मे=
मेरो छ, पदत्रयेण एव=तीन पाउले नै, किं=के, करिष्यति=गर्लान् ।

भाषा

पृथ्वी दिनेचाहि कबुल् गरे अनि
सर्वस्व ता दिन्न कसै गरे पनि ।
मेरे छ माथी तलको मुहुक भने
लीनन् कती यी तिन पाउ दानले ॥

मूल

अधस्तथोर्ध्वं भुवनद्वयञ्च ते

द्वाभ्यां च पदभ्यां वृणुते तृतीयकम् ।

किमत्र तातीयपदेऽभिदास्यति

तस्मान्नदेयं ह्यलवेषधारिणे ॥

अन्वयार्थः

ते=तिम्हा, अधः=तल र, तथा=त्यस्तै, ऊर्ध्वं=माथिका, भुवन=
द्वयं=दुवै लोककन, द्वाभ्यां=दुइ, पदभ्यां=पाउले, वृणुते=लिन्छन् ।

अत्र=यहाँ, तार्तीयपदे=तेस्रो पाउलाई, तृतीयकं=तेस्रो, किं=के,
दास्यसि=देउला, तस्मात्=त्यसकारणले, छलवेप्र धारिणे=कपटी वेप्र
लिने, (विष्णुलाई) नदेयं=दिन योग्य छैन ।

भाषा

तिम्रा यि माथी तलका मुलूक ता
ढाके भने पाउ दुवै बढाउँदा ।
के देउला ठाँउ तृतीय पाउको
तस्मात् नदेऊ छल जानि विष्णुको ॥

मूल

यद्वा छलेनव तथा करोति चेत्
सर्वं गृहीत्वा किमसौ करिष्यति ।
तस्मान्नदद्यामिति वक्तुमुत्सहे
वाचं न चास्मै वटवे वसुन्धराम् ॥

अन्वयार्थ

असौ=यी, यद्वा=अथवा छलेनएव=छलले नै, तथा=त्यस्तो,
करोति चेत्=गर्छन् भने, सर्वं=सम्पूर्ण, गृहीत्वा=लिएर, किं=के,
करिष्यति=गर्लान्, तस्मात्=त्यसकारणले, अस्मै=यीवटवे=ब्रह्मचारीलाई,
वसुन्धरां=पृथिवीकन, नदद्यां=दिन्न, इति=यस्तो, वाचं=वचनकन,
वक्तुं=बोल्नलाई, न उत्सहे=सक्तिन, ।

भाषा

यद्वा छलैले यि उसै गरुन् तर
सबस्व लिन्छन् त यिदेखि के डर ।

(२०१)

भू दिन्न भन्नै त कसै गरे पनि
॥ सक्तीन यिन्लाइ गुरा मरे पनि ॥

मूल

चुकोप शुक्रः स्वगिरस्त्वनादरा-
दुवाच निःस्वो भवितासि दुर्मते ।
ददौ स दानं हरये मृषाभयात्
त्रिविक्रमोऽभूत् सच वामनस्तदा ॥

अन्वयार्थ

शुक्रः=शुक्राचार्य, स्वगिरः=आफ्ना कुराको, अनादरात्= अना-
दरले, चुकोप = रिसाए, दुर्मते = हेदुर्मति, निःस्वः = धन नभएको,
भवितासि=हुनेछस्, (इति=यस्तो) उवाच = भन्दाभए, सः= सो
बलिले पनि, मृषाभयात्=झुट्टाका डरले, हरये=वामनलाई, दानं=
दानकन, ददौ = दिँदाभए, सच=सो, वामन=पनि, तदा=त्यस बख-
तमा, त्रिविक्रमः=त्रिविक्रम, अभूत्=हुँदाभए, ।

भाषा

आफ्ना कुरा खण्डन भै ति शुक्रले
सर्वस्वले हीन भएस् भनीदिये ।
दीए बलिले पनि साँचिलो हुन
भए त्रिविक्रम तहि नै ति वामन ॥

मूल

क्रान्त्वा च पद्भ्यां दिवमारसातलात्करे
समादाय वलिं जगाद तम् ।

(२०२)

देहि तृतीयाङ्घ्रिविधारणाय मे
स्थानं त्वमन्यत्कुरु सत्यपालनम् ॥

अन्वयार्थ

पद्भ्यां=दुई पाउले, आरसातलात्=रसातलकन, दिवं=स्वर्गकन,
क्रान्त्वा,=ढाकेर, करे=हातमा, समादाय=समातेर, तं=ती, वलि=
वलिकन, जगाद=भन्नुभयो, त्वं=तिमी, मे=मेरो, तृतीयाङ्घ्रिवि-
धारणाय=तेस्रो पाउ राखनलाई, अन्यत्=अर्को, स्थानं=ठाउँ, देहि=
देऊ, सत्यपालनं=सत्यको पालन, कुरु=गर, ।

भाषा

स्वर्लोकदेखी सहसा रसातल
पुन्याइ पाऊ हरि भन्दछु तब ।
लौ देउ तेस्रो पदलाई राखन
ठाउँ मलाई गर सत्य पालन ॥

मुल

देयं नपश्याम्यपरं तथापि ते
दास्यामि तार्तीयपदाय मे शिरः ।
नाहं त्यजेयं शपथं कृतन्तुत-
त्प्रसीद मे त्वं शिरसैव माधव ॥

अन्वयार्थ

ते=हजूरको, तार्तीयपदाय=तेस्रो पाउलाई, देयं =दिन लायक,
अपर=अर्को कुरा, न पश्यामि= देखिन, तथापि=त्यसो भए तापनि,
CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu Collection

(२०३)

मे=मेरो, शिरः=शिर नै, दास्यामि=दिन्छु, अहं=म, कृतं= गरिएको,
शपथ=कबूलकन, नृत्यजेयं=छोड्दिन, माधव=हेउमापते, त्वं=तपाईं,
मे=मेरो, शिरसा एव=शिरैले नै, प्रसीद=खुशी हुनुहोस्, ।

भाषा

देख्तीन टक्रयाउन केहि आखिर
तृतीय पाउकन दिन्छु यै शिर ।
छोड्दीन आफ्नु हठ ता कसै पनि
खुशी हुनुहोस् शिरले प्रभु पनि ॥

मूल

तथेति चोक्त्वां निरयापय द्रुलिं
धृत्वा पदं मूर्ध्नि रसातले पुनः ।
शक्राय दत्वा त्रिदिवं ततो हरि
स्तद्द्वारपो भक्तवशंवदोऽभवत् ॥

अन्वयार्थ

तथा इति=हुन्छु भनीकन, उक्त्वा=भनेर, मूर्ध्नि = मस्तकमा,
पदं=पाउकन, धृत्वा = राखेर, वलिं=वलिकन, रसातलं= रसातलमा,
निरयापयत्=पुन्यानुभयो, शक्राय=इन्द्रलाई, त्रिदिवं=स्वर्ग, दत्वा=
दिएर, ततः=त्यहाँपछि, भक्तवशंवदः=भक्तले भने मै गर्ने, हरिः=
विष्णु, तद्द्वारपः=ती वलिको द्वारपाल, अभवत्=हुनुभयो ।

भाषा

हो भो भनी पाउ धरेर शिर्माँ
पुन्याउनुभो र रसातलैमहाँ ।

(२०४)

दी स्वर्ग ती इन्द्रजीलाइ खुश गरी
पाले हुनूभो बलिराजको हरि ॥

इति वामनावतार

—०—

परशुरामावतार

मूल

गाधेः सुतां सत्यवती मृचीकः
कश्चिद्विजोऽयाचत भार्गवोऽयम् ।
अयोग्यमेनं तनया प्रदातुं
स मन्यमानो निजगाद विप्रम् ॥

अन्वयार्थ

कश्चित्=कोही, भार्गवः = भृगुका वंशमा पैदा भएका, अयं=यी,
मृचीकः=मृचीक भन्ने ऋषिले, गाधेः=गांधिराजाकी, सुतां=छोरी,
सत्यवतीं=सत्यवतीकन अयाचत=मागे, सः= सो गाधिले, तनयां=
छोरीकन, प्रदातुं = दिनलाई, अयोग्यं = अयोग्य, एनं = यिनलाई,
मन्यमानः=ठान्दाछँदा, विप्रं = ऋषिकन, निजगाद=भन्दाभए ।

भाषा

मृचीक क भार्गव विप्र आई

मागे जसै गाधिक छोरीलाई ।

(१०५)

तिन्लाइ कन्या दिनलाइ मग्ने
अयोग्य ठानेर भने उनीले ॥

मूल

कर्णासितानां हिमसन्निभानां
सहस्रमेकं च तुरङ्गमाणाम् ।

शुक्लं सुताया यदि दीयते चे-

दास्यामि तुभ्यं तनुजां स्वकीयाम् ॥

अन्वयार्थ

कर्णासितानां = कान काला भएका, हिमसन्निभानां = हिउँ जस्ता
सेता ॥ तुरङ्गमाणाम् = घोडाहरूको, एकं सहस्र = एक हजार, सुतायाः =
छोरीको, शुक्लं = मोल, यदि = ज्यदि, दीयते चेद् = दिइन्छ भने,
तुभ्यं = तपाईंलाई, स्वकीयां = आफ्नो, तनुजां = छोरीकन, दास्या-
मि = दिनेछु ।

भाषा

कागमात्र काला हिम झैं सफेद

हजार, घोडा यिनको छ मोल ।

सके दिनहुँस र मलाई ल्याई

दिन्छु अनी छोरी तपाइलाई ॥

मूल

तथेति चोक्त्वा वरुणालयात्ता-

नानीय दत्त्वा स उवाह कन्याम् ।

(२०६)

दृष्ट्वा स्वजामातु रमोघवीर्यं
सविस्मयो गाधिनरेश्वरोऽभूत् ॥

अन्वयार्थ

तथा इति=हुन्छ भनीकन, उक्त्वा=भनेर, वरुणालयात्=वरुणका
घरबाट, तान्=ती श्यामकर्ण घोडाहरूकन, आनीय=ल्याएर, दत्त्वा=
दिएर, स=सो ऋचीकलो कन्यां=कन्याकन, उवाह=विवाह गरे,
वजामातुः=आफ्ना ज्वाइँको, अमोघवीर्यं=सत्यपुरुषार्थकन, दृष्ट्वा=
देखेर, गाधिनरेश्वरः=गाधिराजा, सविस्मयः=ताजुब, अभूत्=हुँदाभए ।

भाषा

घोडा वरुणबाट लगे हजार
दिई गरे सत्यवती विवाह ।
देखी ऋषिको पुरुषार्थ भारी
आश्चर्यले पूर्ण भए ती गाधि ॥

मूल

श्वश्रै कदां स्वस्य च धर्मपत्न्या
स प्रार्थितः सन्ततिकाम्ययाऽसौ ।
जातिक्रमेणैव विभिन्नमन्त्रैः
कृत्वा चरुं स्नातु मगाच्च गङ्गाम् ॥

अन्वयार्थ

एकदा=एक दिन, श्वश्रा=सासूले र, सन्ततिकाम्यया =सन्तानका

इच्छाले, स्वस्य=आफ्नी, धर्मपत्न्या=धर्मपत्नीले, प्रार्थितः=प्रर्थना=
गरिएका, स असौ=सोही ऋषि, जातिक्रमेण एव=जातका कमले नै,
विभिन्नमन्त्रैः=वेगलावेगलै मन्त्रले, चरुं=पायसकन, कृत्वा=बनाएर,
स्नातुं=नुहाउन, गङ्गां=गङ्गाजीमा, अगात्=जाँदाभए ।

भाषा

सासु र पत्नी दुइले कुनै दिन
मागे जसै पुत्र असल यिनीसँग ।
जाती क्रमैले फुकि भिन्न मन्त्रले
राखी चरु न्वाउन यी नदी गण ॥

मूल

माता तदाऽऽगत्य सुतामुवाच तां
मह्यं चरुं देहि सुते सुसंस्कृतम् ।

सा चापि मात्रे प्रददौ स्वकं चरुं
स्वयं चखादोशु च मातृकं चरुम् ॥

अन्वयार्थ

माता=आमा, तदा=त्यस बखतमा, आगत्य=आएर, सुता=छोरी,
तां=ती सत्यवतीकन, उवाच=भनिन्, सुते=हे पुत्रि, सुसंस्कृतं=संस्कार
गरिएको, चरुं=पायसकन, मह्यं=मलाई देहि=देउ, साच अपि=तिनीले
पनि, आशु=झटपट, मात्रे=आमालाई, स्वकं=आफ्नु, चरुं=चरुकन,
प्रददौ=दिइन्, मातृकं=आमाको, चरुं=चरुकन, स्वयं=आफूले,
चखाद=खाइन् ।

भाषा

आइन् र माता त्यहि बीचमा अनि
मागीन् चरु देउ मलाई लौ भनी ।
माताजिलाई लगि आफ्नु भाग दी
खाइन् उनीको नचिनेर भाग ली ॥

मूल

आगत्य नद्याः स मुनिस्तथाविधं
ज्ञात्वा चरो व्यत्ययमाह तां ततः ।
करोमि किं हन्त कृतं त्वया प्रिये
भ्रान्त्या स्वयं मातृचरुस्तु भक्षितः ॥

अन्वयार्थ

समुनिः=ती ऋषि, नद्याः=नदीबाट, आगत्य=आएर, ततः=त्यहाँपछि, चरोः=चरुको, तथाविधं=त्यस्तो, व्यत्ययं=उल्टोपाल्टी-कन, ज्ञात्वा=जानेर, आह=भन्दछन्, प्रिये=हे प्यारी, हन्त=धिकार, त्वया=तिमीले, किं=के, कृतं=गरियो, भ्रान्त्या=भूलले, मातृचरुः=आमाको चरु, स्वयं=आफै, भक्षितः=खाइयो, किं=के, करोमि=गरुँ ।

भाषा

आई ऋषिले चरुको कुरा सब
उल्टा परेको बुझि भन्दछन् तब ।
खाई दिई छौं लिइ मातृको चरु
साहै खराब काम गर्नु कसो गरुँ ।

मूल

क्षत्रश्रितो दण्डधरः सुत स्तव
 भ्राता च ते ब्रह्मविदुत्तमो भवेत् ।
 मैवं तथा स्यादिति साऽब्रवीन्मुने
 पौत्रो भवेत्तर्हि तथाऽऽह तां पुनः ॥

अन्वयार्थ

तव=तिम्रो, सुतः=छोरा, क्षत्रश्रितः=क्षत्रियधर्म लिएको, दण्डधरः=दण्ड-
 धारण गर्ने, ते=तिम्रा, भ्राता=भाइ, ब्रह्मविदुत्तमः=ब्रह्मशानीमा पहिला,
 भवेत्=होलान्, सा=तिनीले, मुने=हेमुनि, तथा=त्यस्तो, मा स्यात्=
 नहोस्, इति=यस्तो, अब्रवीत्=भनिन्, तर्हि=त्यसो भए, पौत्रः=
 नाति, तथा=त्यस्तो, भवेत्=होलान्, एव=यस्तो, तां=तिनीकन, आह=
 भन्दाभए ।

भाषा

होला" कुमार क्षत्रिय हैं बडो कडा
 भाई हुनन ब्राह्मण ज्ञानि हैं बडा ।
 बिनती गरीन त्यस् रितको नहो मुने
 भन्दा भए नाति हवोस् उसो भने ॥

मूल

ब्राह्मैः सुमन्त्रैः श्रपितस्य तच्चरोः
 प्रभावतो गाधिसुतोऽथ कौशिकः ॥

जातः स पश्चात्तपसा द्विजोऽभवत्

ब्रह्मर्षिता माप वशिष्ठवाक्यतः ॥

अन्वयार्थ

ब्राह्मैः=ब्रह्मसंबन्धी, सुमन्त्रैः=असल मन्त्रले, श्रपितस्य=बनाइएको, तन्वरोः=त्यही चरुको, प्रभावतः=प्रभावले, अथ=यहाँपछि, गाधिसुतः=गाधिका छोरा, प्रभावतः=प्रभावले, अथ=यहाँपछि, गाधिसुतः=गाधिका छोरा, कौशिकः=विश्वामित्र, जातः=जन्मे, सः=ती, पश्चात्=पछिबाट, तपसा=तपस्याले, द्विजः=ब्राह्मण, अभवत्=भए, वशिष्ठवाक्यतः=वशिष्ठका वचनले, ब्रह्मर्षितां=ब्रह्मर्षिपदकन, आप=पाउँ दाभए ।

भाषा

ब्राह्मण विशेषकै चरु मन्त्रले गरी

ती गाधिका पुत्र भए द्विजै सरी ।

आखिर्तपस्या गरी विप्र नै भए

ब्रह्मर्षिको पद्वि वशिष्ठले दिए ॥

मूल

गाधेः सुतायां जमदग्निरात्म-

वित्तस्मा हचीकाद्भवन्महायशाः ।

रतोऽभवत्तस्य सुतः कुठारभृ-

त्तदन्यत्ययात्क्षत्रियवद्रणप्रियः ॥

अन्वयार्थ

गाधेः=गाधिकी, सुतायां=छोरीमा, तस्मात्=तिनै, श्रुचीकात्=

ऋचीकवाट, आत्मवित्=आत्मज्ञानी, महायशाः=ठूला कीर्तिवाल,
जमदग्निः=जमदग्नि ऋषि, अभवत्=भए, तस्य=तिनैका, सुतः=
छोरा, तद्व्यत्ययात्=त्यही चरुका उल्टापालटीले, क्षत्रिवयत्=क्षत्रिय भैं,
रणप्रियः=लडाहूँ निको मान्ने, कुठारभृत्=बञ्चरो लिने, रामः=परशुराम
अभवत्=भए ।

भाषा

ती गाधिकै छोरीमहाँ ऋचीकका
छोरा भए कै जमदग्नि नामका ।
जन्मे तिनैका सुत पशुराम भै
उल्टा चरुका गुणबाट क्षत्रि भैं ॥

नारायणोऽयं द्विजतामुपागतो
हृत्पान्भुवो ब्राह्मणविद्विषो नृपान् ।
हन्तुं प्रवृत्तोऽर्जुन हैहयांहसा
त्रिःसप्तकृत्वोऽयमनीनशच तान् ॥

अन्वयार्थ

भुवः=पृथ्वीका, ब्राह्मणविद्विषः=ब्राह्मणद्वेषी, हृत्पान्=घमण्डी,
नृपान्=राजाहरूकन, हन्तुं=मार्नलाई, प्रवृत्तः=लागेका, अयं=यी,
नारायणः=विष्णु हुनुं, अयं=यिनले, अर्जुनहैहयांहसा=कार्तवीर्यका
कसूरले, त्रिःसप्तकृत्वः=एकईसपटक, तान्=ती क्षत्रीहरूकन, अनी-
नशत=नाश गरे ।

(११२)

भाषा

जो विप्रविद्वेषि घमण्ड क्षत्रि हुन
तिन्लाइ नाश गर्न भनी हरि स्वयम् ।
ब्राह्मण भई हैहयका कसूरले
निष्पक्ष एकाइसपद्वतक् गरे ॥

मूल

सन्तोष्य दत्तं सच हैहयाधिपः
सिद्धीस्तथा बाहुसहस्रमाप्तवान् ।
तृणाय मत्वा निखिलं चराचरं
स्वच्छन्दवृत्त्या विचचार गामसौ ॥

अन्वयार्थ

सच=सो पनि, हैहयाधिपः=कार्तवीर्य, दत्तं=दत्तात्रेयकन, सन्तोष्य=
खुशी गराएर, सिद्धीः=अष्टसिद्धि (पाएर), तथा=त्यस्तै, बाहुसहस्रं=
हजारहातकन, आप्तवान्=पाएका छँदा, निखिलं=सम्पूर्ण, चराचरं=
चराचरकन, तृणाय=कारजस्तै, मत्वा=ठानेर, स्वच्छन्दवृत्त्या=मनलाग्दो
तवरले, असौ=यी, गां=पृथ्वीमा, विचचार=डुल्दथे ।

भाषा

खुशा गरी दत्तजिलाई हैहय
हजार हात सिद्धि मिछेर निर्भय ।
ठानी चराचरकन झार जत्तिकै
घुःये उनी पृथ्वीमा प्रसन्न भै ॥

(२१३)

मूल

अथैकदासौ मृगयार्थमागतौ
राजा ससैन्यो जमदग्निकाननम् ।
तत्रावसत्सोऽपि ससैन्यमादरा-
द्राजार्हणै रेन मपूपुजन्मुदा ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, मृगयार्थ=शिकारका निती,
अगौ=यी, राजा=कार्तवीर्य, ससैन्यः=फौजले सहित, जमदग्निकाननं=
जमदग्निका वनमा, आगतः=आएका छँदा, तत्र=त्यहाँ, अवसत्=बस्ता-
भए, सअपि=ती ऋषिले पनि, ससैन्यः=फौजले सहित, एनं=यी
राजाकन, मुदा=हर्षले, राजार्हणैः=राजोपचारले, अपूपुजत्=पूजा गरे ।

भाषा

एक दिन ति राजा जमदग्निको त्यहाँ
वनमा शिकारखेलन गई बसे उहाँ ।
भारी तबले ऋषिले खुशी भई
सत्कारगरे सबकन खानपान दी ॥

मूल

राजा च तत्कामदुघानुभाविर्दु
तदाऽयाचत ता मृषीश्वरम् ।

नयं मदीया वरुणस्य गौरियं
तस्मान्नदेयेति तमब्रवीन्मुनिः ॥

अन्वयार्थ

तदा=त्यस बखतमा, तत्कामदुधानुभाववीत्=तिनकी कामधेनुको
प्रभाव जान्ने, राजा=कार्तवीर्यले, ऋषीश्वरं=जमदग्निसँग, तां धेनुं=
ती गाईकनः, अयाचत=मागे, मुनिः=मुनिले, इयं गौः=यी गाई,
वरुणस्य=वरुणकी हुन्, इयं=यी, मदीया=मेरी, न=हैनन्, तस्मात्=
त्यसैले, न देया=दिन योग्य छैनन्, इति=यस्तो, तं=ती कार्तवीर्य-
कन, अब्रवीत्=भन्दाभए ।

भाषा

देखी चमत्कार उ कामधेनुकै

मागे ऋषिका सँग खूब नम्र भै ।

यी मेरि छैनन् यिनि हुन् वरुणजिकी

दीऊँ कसोरी ऋषिले भने यति ॥

मूल

ऋषिं त्वनाहत्य स हैहयाधिपो

हृठेन तां गामनयत्पुरं बली ।

आगत्य रामः श्रुतविस्तरस्ततः

कोपाज्जगामाशु कुठारचापभृत् ॥

अन्वयार्थ

बली=बलवान्, सः=यो, हैहयाधिपः=हैहयको मालिक कार्तवीर्यले

ऋषि=ऋषिकन, अनाहत्य= नगनेर, हठेन=जबर्दस्तीले, तां गां=ती
गाईकन, पुरं=शहरमा, अनयत्=लगे, ततः=त्यहाँपछि, आगत्य=आएर
श्रुतविस्तरः=विस्तार सुनेका, चापकुठारभृत्=धनु र बन्चरो भिने,
रामः=परशुराम, आशु=तुरुन्त, कोपात=रिसले, जगाम=जाँदाभए ।

भाषा

सुनी यती ती ऋषिको अनादर
गरी जबर्दस्ति लगे ति गौ घर ।
आई सुनी राम पनि कुपितभई
दौडे धनुर्वाण र बन्चरो लिई ॥

मूल

तमापतन्तं संधनुःपरश्वधं
चर्माम्बरं पिङ्गजटं रविप्रभम् ।
दृष्ट्वा तदाऽचोदयदजुनो रुषा
ह्यक्षौहिणीः सप्तदशातिभीषणाः ॥

अन्वयार्थ

अजुनः=कार्तवीर्यले पनि, चर्माम्बरं=मृगचर्मालाएका, पिङ्गजटं=
पहेँला जटा भएका, संधनुःपरश्वधं=धनु र बन्चरो भिरेका, रविप्रभं=
सूर्यको जस्तो तेज भएका, आपतन्तं=आउने, तं=ती परशुरामकन,
दृष्ट्वा=देखेर, रुषा=रिसले, अतिभीषणः=अत्यन्त भयानक, सप्तदश=
सत्र, अक्षौहिणीः=सेनाकन, अचोदयतू=खटाए ।

(२१६)

भाषा

कैला जटा भै मृगचर्म मेखला
मिर्ने धनुर्वाण कुठार तेजिला ।
देखी तिनीलाई उ कार्तवीर्यले
अक्षौहिणी सत्र अगाडि सार्दिप ॥

मूल

सञ्जीकृतं दिव्यधनुर्दधत्करे मुञ्च-
न्नसंख्यानिशितान्छिलीमुखान् ।
वनं दिधक्षञ्ज्वलितोऽग्निवद्रुषा
ता राम एको निजघान सायकैः ॥

अन्वयार्थ

सञ्जीकृतं=ताँदो चढाईएको, दिव्यधनुः=दिव्यधनुकन, करे=
हातमा, दधत्=धारणा गर्ने, असंख्यान्=अनेक, निशितान्=धारिला,
छिलीमुखान्=वाणहरूकन, मुञ्चन्=छोड्दाछुँदा, वनं=वनकन, दिध-
क्षन्=डढाउन इच्छा गर्ने, ज्वलितः=बलेका, अग्निवत्=आगो कै,
रुषा=रिसले, सायकैः=वाणहरूले, एकः=एउटा, रामः=परशुरामले,
ताः=ती (सत्र अक्षौहिणी) सेनाकन, निजघान=मार्दाभए ।

भाषा

ताँदो चढाई धनु राखि हातमा
छोड्दै बराबर्जरजाल बेरिमा ।

(२१७)

जङ्गलमहाँ अग्नि पसे सरी गरी
एकला ति रांले सब नाशि एअरि ॥

मूल

रामेण सैन्यं विनिपातितं स्वकं
दृष्ट्वाऽर्जुनः पञ्चशतेषु बाहुषु ।
तावन्ति सज्यानि धनूषि धारय-
न्युयोध तेनैव समं महाबलः ॥

अन्वयार्थ

रामेण=रामले, विनिपातितं=गिराइएको, स्वकं=आफ्नु, सैन्यं=
सेनाकन, दृष्ट्वा=देखेर, महाबलः=अत्यन्त बलवान्, अर्जुनः=
कार्तवीर्य, पञ्चशतेषु=पाँचसय, बाहुषु=हातमा, तावन्ति=त्यत्ति नै,
सज्यानि=ताँदो लागेका, धनूषि=धनुहरूकन, धारयन् = लिँदाछँदा,
तेनैव=तिनै परशुरामसँग, युयोध=लड़दाभए ।

भाषा

मारीदिपथे जब फौज रामले
देखेर सो धीर उ कार्तवीर्यले ।
लिपर पाँचै सय हातमा धनु
लडे ति रामसँग धीर के भनू ॥

मूल

रामोऽपि तस्यागणयद्विलीमुखा-
भ्रुकुठार मादाय करद्वयेन तम् ।

(२१८)

दत्तप्रसादाप्तसहस्रतत्कराँ
चिच्छेद शाखा इव तान्वनस्पतेः ॥

अन्वयार्थ

रामः अपि=रामले पनि, तस्य=त्यसका, शिलीमुखान्=वाणहरू-
कन, अगणयन्=गिन्ती नराख्ते, करद्वयेन=दुइ हातले, तं=त्यो,
कुठारं=बञ्चरोकन, आदाय=लिएर, वनस्पतेः=वृक्षका, शाखा इव=
हाँगाकन मै, दत्तप्रसादाप्तसहस्रतत्करान्=दत्तात्रेयका अनुग्रहले
पाएका त्यसका हजार हातकन, चिच्छेद=काट्दाभए ।

भाषा

गिन्ती नराखी शर कार्तवीर्यको
उज्याइ बाहु दुइले उ बन्चरो ।
जो बाहु हजारअघि दत्तले दिए
ती वृक्षशाखा सरि सब छिमल्दिए ॥

मूल

परश्वधेनैव जहार तच्छिरः
पराद्रवत्तस्य भयात्सुताऽयुतम् ।
आदाय गामाश्रममण्डलं पितु
रागत्य तस्मै तद्वणयत्कृतम् ॥

अन्वयार्थ

परश्वधेन=बञ्चराले, तच्छिरः=ती कार्तवीर्यको शिरकन, जहार=

हरणः=गरे, तस्य=तिनका, सुतायुतं=दश हजार छोराको बथान,
भयात्=डरले, पराद्रवत्=भागे, गां=गाईकन, आदाय=लिएर,
पितुः=बाबुका, आश्रममण्डलं=आश्रममा, आगत्य=आएर, तस्मै=
ती पिताजीलाई, कृतं=गरेको, तत्=त्यो युद्धको खबर, अवर्णयत्=
घयान गरे ।

भाषा

कुठारले काटिदिण जसै शिर
भागे अयुत्पुत्र थिए तिमि दशतिर ।
गाई लिई आइ पिताजिलाई त्यो
सारा गरे वर्णन हाल युद्धको ॥

मूल

मूर्धाभिषिक्तस्य बधं निशम्य तं
नातिप्रसन्नो जमदग्नि राह तम्
विगर्हितं कर्म कथं कृतं त्वया
राज्ञो बधो ब्रह्मवधान्महत्तरः ॥

अन्वयार्थ

मूर्धाभिषिक्तस्य=राज्याभिषेक पाएका राजाको, तं=त्यो, बधं=
बधकन, निशम्य=सुनेर, नातिप्रसन्नः=उस्तो खुशी नभएका, जमदग्निः=
जमदग्निलो, तं=ती परशुरामकन, आह=भने, त्वया=तिमीले, विगर्हितं=
निन्दित, कर्म=काम, कथं=कसरी, कृतं=गरियो, राज्ञः=राजाको,
बधः=बध, ब्रह्मवधात्=ब्रह्महत्या भन्दा पनि, महत्तरः=ठूलो छ ।

(१२०)

भाषा

राजा सहस्राजु नको सुनी बध
भन्छन् पिता खिन्न बडो भई तब ।
के कां गन्यो यो नृपलाई मारु ता
हो ब्रह्महत्यासरिकै बडो कडा ॥

मूल

दृष्ट्वैव विप्रान् कुपितास्तु हैहया
छिद्रं विचिन्वन्त इमे सहस्रशः
रामेऽपयाते जमदग्नि माश्रमे
हत्वा च ते रामभयात्पलायिता ॥

अन्वयार्थ

विप्रान्=ब्राह्मणहरूकन, दृष्ट्वैव=देखनासाथ, कुपिताः=रिसाउने,
छिद्रं=छिद्रकन, विचिन्वन्तः=खोज्ने, इमे=यी, सहस्रशः=हजार
हैहयहरू, रामे=परशुराम, अपयाते=निस्केछ्छंदामा, आश्रमे=आश्रममा,
जमदग्निं=जमदग्निकन, हत्वा=मारेर, ते=तिनीहरू, रामभयात्=
रामका डरले, पलायिताः=भाग्ने ।

भाषा

देख्ने जली ब्राह्मणमाथि रीसले
खोज्ने सदा छिद्र यि हैहयादिले ।
निस्के जसै राम गएर यी सबै
मारेर भागे जमदग्निलाई नै ॥

(२३१)

मूल

आगत्य रामः स्वपितुर्वधाच्छुचा
रुषाकुलस्तानवधीत्पलायितान् ।
निक्षत्रियां क्षमामकरोत्तदंहसा
त्रिःसप्तवारं परितो भ्रमन्महीम्

अन्वयार्थ

रामः=राम, आगत्य=आएर, स्वपितुः=आपना बाबुको, वधात्=
मानाले, शुचा=शोकले, रुषा=रिसले, आकुलः=आकुल भएका छँदा,
पलायितान्=भागैका, तान्=ती हैहयहरूकन, अवधीत्=मार्दाभए, तदं-
हसा=तिनैका कसूरले, मही=पृथिवीकन, परितः=चारौतर्फ, भ्रमन्=
घुम्दाछँदा, त्रिःसप्तवारं=एक्काईसपल्ट, क्षमां=पृथ्वीकन, निःक्षत्रियां=
क्षत्रिय नभएकी, अकरोत्=गनुभयो ।

भाषा

सुनी पिताको बध रामले पनि
मारी सबै हैहयवंशि नै अनि ।
त्यै रीसले क्षत्रियशून्यमेदिनी
एकाइसौ पल्ट गरे घुमीघुमी ॥

मूल

तत्क्षत्रियाणां रुधिरैः प्रपूरितान्
हृदाघ्नचित्वा नवशोणितोदकात् ।

पितृनताप्सीं द्रुधिरेण चाध्वरं
कृत्वा द्विजेभ्यो विततार मेदिनीम् ॥

अन्वयार्थ

तत्क्षत्रियाणां=तिनै क्षत्रियहरूका, रुधिरैः=रगतले, प्रपूरितान्=भरिएका, शोणितोदकात्=रगतै जल भएका, नव=नौओटा, हृदीन्=तलाउकन, रचित्वा=बनाएर, रुधिरेण=रगतले, पितृन्=पितृहरूकन, अताप्सीत्=तर्पण गरे, अध्वरं=यज्ञकन, कृत्वा=गरेर, द्विजेभ्यः=ब्राह्मणहरूलाई, मेदिनीम्=पृथ्वीकन, विततार=दान गरे ।

भाषा

खनाइ नौ पोखरी क्षत्रि क्षत्रिको
भरी रगतले त्यहिं न्वाइ पितृको ।
तर्पण गरी यज्ञ गरेर शान्त भै
दिष्ट ति ब्राह्मणहरूलाई पृथ्वि नै ।

मूल

इष्ट्वाऽच्युतं जीवनहेतुना पितुः
सन्धाय तच्छिन्नशिरोऽस्य कन्धरे ।
अजोवयत्सोऽपृषिमण्डलाश्रितः
सप्तर्षितामापु रितो महर्षयः ॥

अन्वयार्थ

पितुः=बाबुको, जीवनहेतुना=वाचनका कारणले, अच्युतं=विष्णुकन,

इष्टी=यज्ञ गरेर, तच्छिन्नशिरः=ती बाबुको काटिएको शिरकन,
 अस्य=यिनको, कन्धरे=काँधमा, सन्धाय=जोरेर, अजीवयत्=बचाए,
 सपि=सोजमदग्नि पनि, ऋषिमण्डलाश्रितः=ऋषिसमाजको आश्रय गर्दाछि-
 दा, इतः=यहाँ देखि ; महर्षयः=महर्षिहरू, सप्तर्षितां=सप्तर्षिको भावकन,
 आपुः=पाउँ दाभए ।

भाषा

बाचून् पिताजी भनि यज्ञले हरि
 खुशी गरी शिर्गिडमा लगी धरी ।
 जोडी जियाए ऋषिपङ्क्तिमा अनि
 मिल्दा भए सप्तऋषि पुरा पनि ॥

-ॐ।०।ॐ-

रामावतार

मूल

इहाऽभवत्सगरनरेश्वरान्वयै
 महीपति दशरथ इत्युदीरितः ।
 नचाप्तवान्सच सहिषीषु तिसृषु
 सुतोद्भवं नवतिशताब्दकै रपि ॥

अन्वयार्थ

इह=यहाँ, सगरनरेश्वरान्वय=सगर राजाका वंशमा, दशरथ

इति=दशरथ भनीकन, उदीरितः=कहिएका, महीपतिः=राजा,
 अभवत्=थिए, सच=सो राजाले, तिसृषु=तीन, महिषीषु=रानीहरूमा,
 नवतिशताब्दकैः अपि=नौ हजार वर्षले पनि, सुतोद्भव=पुत्रोत्पत्ति कन,
 न आसवान्=पाउँदा भएनन् ।

भाषा

थिए कुनै सगर नरेश वंशमा
 महीपति दशरथ नामका यहाँ ।
 न भै तिनै महिषिविषे कतै कुमार
 हुँदाभए दशरथ वर्ष नौ हजार ॥

मूल

ततो वशिष्ठं स्वगुरुं महीपति
 दीनाननो दीनगिराह चैकदा ।
 इक्ष्वाकुवंशोद्भवपार्थिवेषु वै
 नमत्समोऽन्योऽस्त्यसुतः सुदुःखितः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, दीनाननः=दुःखी मुहार भएका, महीपतिः=राजा,
 एकदा=एक दिन, दीनगिरा=दुखी वचनले, स्वगुरुं=आफना गुरु, वशिष्ठं=
 वशिष्ठकन ; आह=भन्दछन् , इक्ष्वाकुवंशोद्भवपार्थिवेषु=इक्ष्वाकु-
 वंशमा पैदा भएका राजाहरूमा, मत्समः=म जस्तै, असुतः=छोरा
 नभएको, सुदुःखितः=दुःखी, अन्यः=अर्को, न=छैन ।

(३३५)

भाषा

वशिष्टजीका संगमा कुनै दिन
भन्छन् ति राजा अति खिन्न भैकन ।
इक्ष्वाकुवंशी नृपहेरुमा अरू
छैनन् म झैं दुःखी अपुन कौ गुरु ॥

मूल

ये मे मदीयाः कुलपूर्वजा गुरो
ज्ञात्वान्तिमं मामसुतं विशंकिताः ।
दत्तं मया तर्पणवारि शीतलं
पिबन्ति निश्वासकवोष्ण मद्य ते ॥

अन्वयार्थ

गुरी=हेगुरु, मे=मेरा, ये=जुन, मदीयाः=मसम्बन्धी, कुल-
पूर्वजाः=कुलमा पहिले जन्मेका छन्, असुतः=छोरो नभएको, अन्तिमं=
आखिरको, मां=मकन, ज्ञात्वा=जानेर, विशंकिताः=शंका मानेकाछँदा,
अद्य=आज, मया=मैले, दत्तं=दिइएको, तर्पणवारि=तर्पणको जल,
शीतलं=ठण्डा, निःश्वासकवोष्णं=सुस्केरालो तातो भएकोकन, पि-
बन्ति=पिउँ छन्

भाषा

गुरो ति मेरा सब पितृले पनि
मलाई देखेर कुलै दुख्यो भनी ।

(२३६)

तर्पण गरेको जललाई सासले
तातो तुल्याईकन प्यूँ दछन् हरे ॥

मूल

ध्यात्वा वशिष्ठोऽपि चिरन्तमब्रवी-
त्सन्त्यन्तरस्था बहवः सुताश्च ते ।
राजन्नवेक्षन्त उपायमास्थिताः
प्राङ् मन्थना त्सागररत्नसन्निभाः ॥

अन्वयार्थ

वशिष्ठअपि=वशिष्ठले पनि, चिरं=एकछिन्, ध्यात्वा=ध्यान गरेर,
तं=ती दशरथलाई, अब्रवीत्=भन्दाभए, राजन्=हेराजन्, ते=तिम्हा,
अन्तरस्था=भिन्न रहेका, प्राङ् मन्थनात्=मथ्नुअगाडि, सागररत्न-
सन्निभाः=सागरका रत्नतुल्य भएको, उपायं=उपायकन, अवेक्षन्तः=
हेर्दाछँदा, आस्थिताः=रहेका, बहवः=धेरै, सुताः=छोराहरू,
सन्ति=छन् ।

भाषा

कयै वेर्गरी ध्यान वशिष्ठ भन्दछन्
तपाईँका पुत्रहरू त धेर छन् ।
मथन् न भै सागर भिन्न रत्न झैं
पखीरहेछन् सब ती उपाय नै ॥

मूल

तदृश्यशृङ्गाकरणं विधीकयां

कृत्वा तमाचार्य महं सुतप्रदम् ।

(२२७)

खं करिष्यामि च तत्प्रभावतः
सुता भविष्यन्ति तवेन्द्रसन्निभाः ॥

अन्वयार्थ

तत्=त्यसकारणले, ऋष्यशृंगाकरणं=ऋष्यशृंगलाई बोला-
वट, विधीयतां=गरियोस्, अहं=म, तं=तिनैलाई, आचार्यं=आचार्य,
कृत्वा=गरेर, सुतप्रदं=पुत्र दिने (पुत्रकामेष्टि) मखं=यशकन, करि-
ष्यामि=गर्नेछु, तत्प्रभावतः=त्यसैका प्रभावले, तव=तपाईंका, इन्द्र-
सन्निभाः=इन्द्रतुल्य भएका, सुताः=छोराहरू, भविष्यन्ति=हुनेछन् ।

भाषा

यै नितिले शृंगि ऋषी झिकाइयून्
आचार्य पुत्रेष्टिमहाँ उनै हऊन् ।
गर्दियून् सो यज्ञ र तेसले गरी
छोरा हुनेछन् सब इन्द्रकै सरी ॥

मूल

श्रुत्वा वचस्तत्तमृषिं विभाण्डज
मानीय पुत्रेष्टिमकारयन् नृपः ।
होमावसाने हुतभुक् द्विजाकृति
र्ददौ हविः काञ्चनपात्रपूरितम् ॥

अन्वयार्थ

नृपः=राजाले, तद्वचः=त्यो कुरा, श्रुत्वा=सुनेर, विभाण्डजः=

(२२६)

विभाण्डका छोरा, तं=ती, ऋषिं=ऋषिकन, आनीय=ल्याएर,
पुत्रेष्टिं=पुत्रेष्टि यज्ञकन, अकारयत्=गराए, होमावसाने=हवनका आ-
खिरमा, द्विजाकृतिः=ब्राह्मणको स्वरूप लिएका, हुतभुक्=अग्निले,
काञ्चनपात्रपूरितम्=सुवर्णका पात्रमा भरिएको, दविः=पायस, ददौ=
दिदाभए ।

भाषा

यो बात्सुनी ल्याई ति शृंगिजीकन

लाए उ पुत्रेष्टि हवन गराउन ।

सुवर्णको पात्र लिएर अग्निले

आखिरमा खीर भरी दिदाभए ॥

मूल

वामाङ्गिनी तस्य च कोशलेशजा

कनीयसी केकयनन्दिनी प्रिया ।

अतः स आभ्यामददाद्विधाकृतं

ते तां सुमित्रां ददतुःस्वभागतः ।

अन्वयार्थ

तस्य च=ती दशरथकी पनि, वामाङ्गिनी=धर्मपत्नी, कोशलेशजा=
कौशल्या हुन्, प्रिया=प्यारी, कनीयसी=कान्छी, केकयनन्दिनी=कैकयी
हुन्, अतः=यसै कारणले, स=ती राजाले, आभ्यां=यी दुइलाई,
अददात्=दिए, ते=ती दुइले, स्वभागतः=आफ्नु भागबाट, तां=ती,
सुमित्रां=सुमित्रालाई, ददतुः=दिदाभए ।

(२२९)

भाष

वामाङ्गिनी कौशलराजपुत्रिः हुन
कान्छी हुँदा प्यारि इ केकयी थिइन ।
दीये दूई भाग यि दुइले मिली
दीये सुमित्राकन खिअलीअली ॥

मूल

कौशल्ययाऽसौ जनितो रमापती
रामस्तदंशं भरतन्तुः केकयी ।
सालक्ष्मणं शत्रुनिवर्हणं यमा-
वसूत राज्ञो महिषी च मध्यमा ॥

अन्वयार्थ

असौ=यी, रमापतिः=लक्ष्मीका पति, रामः=रामचन्द्र, कौशल्यया
=कौशल्याले (बाट), जनितः=पैदा हुनुभो, तदंशं=उहाँके अंश भएका,
भरतं=भरतकन, केकयी=केकयी, असूत=पाइनु, राज्ञः=राजाकी,
मध्यमा=माहिली, महिषी=रानी, सा=ती सुमित्राले, लक्ष्मणं=लक्ष्मण
र, शत्रुनिवर्हणं=शत्रुघ्नकन पनि, यमौ=जल्याहा, असूत=पैदा
गरिन् ।

भाषा

जेठी महाराजिजिबाट राम भए
अर्का भरत केकयिका कुमार्भए ।

(२३०)

लक्ष्मण र शत्रुघ्न यि जंल्यहा भई
जन्मे सुमित्रा महिषीबिषे गई ॥

मूल

सलक्ष्मणं रामममुश्च कौशिको
यज्ञस्य संरक्षणहेतुना नृपम् ।
अयाचताऽसौ गुरुणाऽनुबोधितो
ददावृषिस्तावनयत्तपोवनम् ॥

अन्वयार्थ

कौशिकः=विश्वामित्रले, यज्ञस्य=यज्ञको, संरक्षण हेतुना=रक्षा
गर्तुको कारणले, सलक्ष्मणं=लक्ष्मणले सहित, अमुं=यी, रामं=राम-
कन, नृपं=राजासँग अयाचत=मागदाभए, असौ=यी राजा, गुरुणा=
गुरुले, अनुबोधितः=बुझाईएका छंदा, ददौ=दिंदाभए, तौ=ती राम
लक्ष्मणकन, ऋषिः=ऋषिले, तपोवनं=तपोवनमा, अनयत्=लाँदाभए ।

भाषा

कौशिक् ऋषी गैकन राम लक्ष्मण
मागे उहाँ राक्षस नाश गराउन ।
वशिष्ठका सम्मतिले नरेशले
दिइ ऋषीले वनमा लिई गए ॥

मूल

ततो वला चातिवला प्रकीर्तिते
विद्ये ससौमित्रिरघुत्तमाय ते ।

ददौ स याभ्यां क्षुधया तृषाथवा
नवाध्यतेऽसौ तदुपासको जनः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, असौ=यी विश्वामित्रले, बला च अतिबला=बल
र अतिबला, प्रकीर्तिते=कहिएका, ते=ती, विद्या=दुइ विद्या, ससौमित्रि-
रघूत्तमाय=लक्ष्मणले सहित भएका रामलाई, ददौ=दिंदाभए, याभ्यां=
जुन दुइ विद्याका प्रभावले, तदुपासकः=तिनको उपासना गर्ने, जनः=
जन, क्षुधया=भोकले, अथवा=अथवा, तृषा=तिर्खाले, नवाध्यते=
वाधिन्त्यो, ।

भाषा

त्यहाँपछि जंगलमा लिई गई
यी राम लक्ष्मण दुइदेखि खुश भई ।
विद्या दुई कौशिकले दिंदा भए
जो भोक प्यास् कत्ति नलाग्ने थिए ॥

मूल

अपश्यतां तावपि रामलक्ष्मणौ
निशाचरीं तत्र स ताडकाभिधाम् ।
उद्यम्य शूलं स्वसमीपमागतां
दृष्ट्वैव वाणेन जघान राघवः ॥

अन्वयार्थ

ती अपि=ती दुइको, रामलक्ष्मणौ=राम लक्ष्मणले, तत्र=त्यहाँ,

ताडकाभिधां=ताडकः नाउं गरेकी, निशाचरीं=राक्षसीकन, अप=
 श्यतां=देख्दाभए, शूलं=त्रिशूलकन, उद्यम्य=लिएर, स्वसमीपं=
 आफ्ना नजीकमा, आगतां=ग्राएकी, तां=त्यसकन, दृष्ट्वाएव=देख्ने-
 बित्तिकै, सराधवः=सो रामचन्द्रले, एकैन=एउटा, वाणेन=वाणले,
 नधानं=मानुंभयो

भाषा

देखाइदिए ऋषिले यिनीकन

निशाचरी भीषण ताडकाकन ।

त्रिशूल ली आइ नजीकमा जब

छोडेर एकै शर मानु भो तब ॥

मूल

सुवाहु मैकेन शरेण चावधीन्मा-

रीच मग्येन स सागरान्तिके ।

अपातयत्तं शतयोजनान्तरे

तत्कार्यशेषान्न च तं तदाऽवधीत् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो रामचन्द्रले, एकैन=एउटा, शरेण=वाणले, सुवाहुं=सुवां-
 हुकन, अवधीत्=मानुंभो, अन्येन=अर्कोले, मारीचं=मारीचकन,
 शतयोजनान्तरे=सययोजनपर, सागरान्तिके=समुद्रतीरमा, अपातयत्=
 पछ्यानुभयो, तत्कार्यशेषात्=त्यसको काम बाँकी हुनाले, तदा=त्यस
 बखतमा, तं=त्यो सुवाहुकन, न अवधीत्=मानुं भएन ।

(२३३)

भाषा

एक् वाणले नाश सुवाहुको गरी
एक् वाणले मारिचलाई त्यै घरी ।
फ्याँकी सये योजन सिन्धुतीरमा
कां बाँकि भै छोडी दिनुभयो त्यहाँ ॥

मूल

रामं निनायाथ स गौतमाश्रमं
यस्मिन्नहल्या सुचिरं शिलामया ।
तां कौशिकेना भिहितो रघूत्तमः
पस्पर्श पादेन स गौतमाङ्गनाम् ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, सः=सो विश्वामित्रले, रामं=रामकन गौतमाश्रमं=
गौतमका आश्रममा, निनाय=लगे, यस्मिन्=जसमा, अहल्या=अहल्या,
सुचिरं=धेरै काल, शिलामया=पत्थरमय थिइन्, कौशिकेन=विश्वामित्रले,
अभिहितः=भनिएका, सः=सो, रघूत्तमः=रामचन्द्रले, तां=ती, गौतमा-
नां=गौतमकी पत्नीकन, पादेन=पाउले, पस्पर्श=छुनुभयो ।

भाषा

गौत कृषीका कुटिमा लगे अनि
बस्थिन् अहल्या जसमा शिला बनी ।
आज्ञा हुँदा कौशिकबाट रामले
छोईदिनुभो तिनलाई पाउले ॥

(२३४)

मूल

रामस्य पादाब्जरजः पवित्रिता
विमुक्तशापा सहसा तदुत्थिता ।
स्तुत्वा परिक्रम्य रघूत्तमं तदा
तदाज्ञया सा पतिसन्निधिं गता ॥

अन्वयार्थ

रामस्य=रामको, पादाब्जरजःपवित्रिता=पाउरूपी कमलका धूलाले
पवित्र भएकी, विमुक्तशापा=शाप छुटेकी, सहसा=एकदम, तदुत्थिता=
त्यो हशिलाबाट व्युँतेकी, सा=ती अहल्या, तदा=त्यस ब्रह्मतमा,
रघूत्तमं=रामचन्द्रकन, स्तुत्वा=स्तुति गरेर, परिक्रम्य=प्रदक्षिणा गरेर,
तदाज्ञया=रामकै आज्ञाले पतिसन्निधिं=पतिकहाँ, गता=गइन् ।

भाषा

श्रीरामको पादधुली कृपा भई
पवित्र भै शाप छुटी खडा भई ।
स्तुती परिक्रम रघुनाथको गरी
गइन् अहल्या पतिलोक त्यै धरी ॥

मूल

अथानयत्तं मिथिलां सकौशिकः
सीताविवाहार्थं मनेन राघवम् ।
आवेद्य सर्वा जनकाय तत्कथाः
अदर्शयन्त्वंभुवनमहत्तरम् ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, सकौशिकः=ती विश्वामित्रले, तं=ती, राधवं=रामकन, अनेन=यिनै रामसँग, सीताविवाहार्थं=सीताको विवाहका निमित्त, मिथिलां=मिथिलामा, अनयत्=लगे, तत्कंथाः=अहल्याको वृत्तान्त, सर्वा=सबै, जनकाय=जनकलाई, आवेद्य=सुनाएर, महत्तरं=ठूलो, शंभुधनुः=महादेवको धनुकन, अदर्शयत्=देखाइदिए ।

भाषा

लगे ऋषीले मिथिलामहाँ अनि
सीताजिका साथ विवाह होस् भनी ।
सुनाउँदै हाल सबै विदेहमा
देखाइदिए धनु शंभुको त्यहाँ ॥

मूल

यद्गौरवात्पञ्चसहस्रसैनिका
भवन्ति तेचेद्युगपन्नियोजिताः
शक्ताः समुत्थापयितुं च तद्धनुः
करेण वामेन सलीलमाददे ॥

अन्वयार्थ

यत्=जुन, धनुगौरवत्=गह्रौं हुमाले, युगपत्=एकैबाजि, नियोजिताः
चेत्=लाइए भने, ते=ती, पञ्चसहस्रसैनिकाः=पाँच हजार सिपाहीहरू,
समुत्थापयितुं=उचाल्नलाई, शक्ताः=सक्ने, भवन्ति=हुन्छन्,

(२३६)

तैद्धनुः=त्यहीधनु, वामेन=बायाँ, करेण=हातले, सलीलं=खेलबाडैसँग,
आददे=लिनुभयो ।

भाषा

एकैपटक् जौन धनु उचाल्न ता
लाग्थे सिपाहीहरू पाँचहजार ता ।
त्यस्तो धनु शंकरको उसै घरी
उचाल्नुभो बाहुलि वामले घरी ॥

मूल

ततोऽस्य दृष्ट्वा पुरुषार्थं मद्भुतं
सीताकरं ग्राहयितुं वरं वरम् ।
मत्वा स तस्मा अददात्स्वजानकीं
भ्रातृभ्य एतस्य तथाऽनुजात्मजाः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, सः=सो जनकले, अस्य=यी रामको, अद्भुतं=अनौठा,
पुरुषार्थं=पराक्रमकन, दृष्ट्वा=देखेर, सीताकरं=सीताको पाणि,
ग्राहयितुं=ग्रहण गराउनलाई, वरं=बेस, वरं=दुलहा, मत्वा=ठानेर,
तस्मै=ती रामलाई, स्वजानकीं=आफ्नी सीता(छोरी) कन, अददात्=
दिए, तथा=त्यस्तै, एतस्य=यी रामकां, भ्रातृभ्यः=भाइहरूलाई,
अनुजात्मजाः=भाइका छोरीहरूकन, अददात्=दिदाभए ।

भाषा

देखी उहाँको पुरुषार्थ दुष्कर
जानेर सीता दिन योग्यको वर ।

(२३७)

दिपर पुत्रीकन आफ्नु भाइका
छोरी दिप ती भरतादिलाइ ता ॥

मूल

राजापि ताज्ञातकरग्रहान्सुतान्
दृष्ट्वा प्रजाना मनुरक्ति मागतान् ।
वशिष्ठमामन्त्र्य नृपं रघूत्तमं
कर्तुं स सम्भार मकारयजनैः ॥

अन्वयार्थ

राजा अपि=राजाले पनि, जातकरग्रहान्=विवाह भैसकेका,
प्रजानां = दुनियाँको, अनुरक्ति = प्रेममा आगतान् = प्राप्त भएका
तान्=ती, सुतान्=छोराहरूकन, दृष्ट्वा=देखेर, वशिष्ठं=वशिष्ठसँग,
आमन्त्र्य=सल्लाह गरेर, रघूत्तमं=रामचन्द्रलाई, नृपं कर्तुं=राजा
बनाउन, जनैः=जनद्वारा, सम्भारम्=सामान, अकारयत्=गराए ।

भाषा

विवाह संस्कारसमेत भै सबै
समर्थ छोराहरूदेखि खुशभै ।
वशिष्ठका संमतिले नरेशले
श्रीराममा राज्य दिने कुरा गरे ॥

मूल

पत्यौ वरौ न्यस्तवती तु केकयी
भ त्वा च तन्मन्थरया सुशिक्षिता ।

(११६)

अयाचतामुं भरताय तत्पदं
वनञ्च रामाय समाश्रतुर्दश ॥

अन्वयार्थ

पत्यौ=पतिमा, वरौ=दुइ वरदान, न्यस्तवती=थाँती राखने भए-
की, केकयी=केकयीले, तत्=त्यो कुरा, श्रुत्वा=सुनेर, मन्थरया=
मन्थराले, सुशिक्षिता=पढाइएकी छँदी, तत्पदं=त्यो राजगद्दी, अमुं=
यी राजासँग, भरताय=भरतलाई र, रामाय=रामलाई, समाश्रतुर्दश=
चौध वर्ष, वनं=वनवासकन, अयाचत=मागिन् ।

भाषा

नासो पतीमा वर भै ति केकयी
त्यो मन्थराबाट नजखुँला भई ।
मागिन् भरतलाई उही नृपासन
चौधौं वर्षतक वनवास रामकन ॥

मूल

पित्राज्ञया सोऽपि ससीतसानुजो
गुर्वर्धमेवं च जगाम काननम् ।
मृतो नृपो रामवियोगदुःखतः
क्रुध्वा स्वमात्रे भरतस्तमन्वगास्त ॥

अन्वयार्थ

पित्राज्ञया=बाबुका आज्ञाले, ससीतसानुजः=सीता र भाइलेसहित,
स अपि=सो राम पनि, गुर्वर्थं एव=बाबुका निमित्तमा नै, काननं=वनमा

(३३९)

अगाम=जानुभयो, नृपः=राजा पनि, रामवियोगदुःखतः=रामको
वियोगका दुःखले, मृतः=मरे, भरतः=भरत, स्वमात्रे=आफनी
आमादेखि, क्रुध्वा=रिसाएर, तं=ती रामका, अन्वगात्=पछि लागे ।

भाषा

साथै लिई लक्ष्मणजी सिताकन
जानुभयो पितृकबुल् पुन्याउन ।
राजा पनि मृत्यु भए विकल् भई
होई भरत केकयिदेखि झोकिई ॥

मूल

दत्त्वा च तस्मै भरताय पादुके
ससामभि स्तश्च निवर्त्य राघवः ।
पितुः क्रियां तत्र विधाय सीतया
ससानुजः पञ्चवटीमगात्ततः ॥

अन्वयार्थ

स राघवः=सो रामचन्द्र, तस्मै=ती, भरताय=भरतलाई, पादुके=
खराउ, दत्त्वा=दिएर, सामभिः=मिज्ञासले, तं=तिनलाई, निवर्त्य=
फर्काएर, तत्र=त्यहाँ, पितुः=बाबुको, क्रियां=क्रियाकन, विधाय=गरेर,
सानुजः=भाइले सहित, सीतया=सीताले सहित, ततः=त्यहाँपछि,
पञ्चवटीं=पञ्चवटीमा, अगात्=जानुभयो ।

भाषा

भाइ भरतलाई पनि खराउ दी
ससामि फर्काउने साथै रही ।

(२४०)

क्रिया पिताको गरि पति भाइ ली
जानूभयो पञ्चवटीतरफू भई ॥

मूल

पणौटजं तत्र विरच्य राघव
उवास तस्यां सह सीतया प्रभुः ।
अथैकदा तत्र दशाननानुजा
समागता शूर्पणखाऽतिभीषणा ॥

अन्वयार्थ

प्रभुः=मालिक, भएका राघवः=रामचन्द्र, तत्र=यो पञ्चवटीमा,
पणौटजं=पर्णकुटी, विरच्य=बनाएर, तस्यां=त्यसैमा, सीतया=सीता-
ले, सह=सहित, उवास=बस्नुभयो, अथ=यसपछि, एकदा=एक
दिन, तत्र=त्यहाँ, दशाननाऽनुजा=रावणकी वहिनी, अतिभीषणा=
अत्यन्त डरलाग्दी, शूर्पणखा=शूर्पणखा, समागता=आई ।

भाषा

बस्नुभयो पञ्चवटीमहाँ गई
सीता र भाई दुइलाई साथ ली ।
कै एक दिन रावणकै सहोदरी
आई त्यहाँ शूर्पणखा निशाचरी ॥

मूल

दृष्ट्वैव सा राममतीव सुन्दरं
भूत्वा स्वयं चापि सुरूपिणी तदा ।

(३४१)

उवाच तं सुन्दर वीर मां भवान्
करोतु पत्नीं स्वयमागता सिंह ॥

अन्वयार्थ

सा=त्यसले, रामं=रामकन, अतीवसुन्दरं=अत्यन्तसुन्दर, दृष्ट्वा=देखेर, एवं=नै, स्वयं च=आफू पनि, तदा=त्यसै बखतमा, सुहृ-
पिणी=सुन्दरी, भूत्वा=भएर, उवाच=भनी, सुन्दरः=सुन्दर,
वीर=हेवीर, भवान्=तपाईं, इह=यहाँ, स्वयं=आफै, आगतां=
आएकी, मां=मकन, पत्नीं=स्त्रीकन, करोतु=गर्नुहोस् ।

भाषा

देखेर श्रीरामजिलाई सुन्दर
आफू पनी लीकन रूप सुन्दर ।
भन्दीभई पति गराउ राघव
आए स्वयं भजन न त्याग लौ अब ॥

मूल

॥ इयं मदीया गृहिणी वरानने
भजस्व मे आतर मप्रियं शुभे ।
गता च सा तं पुनराह तामसौ
दासं किमर्थं भजसे भजस्व तम् ॥

अन्वयार्थ

वरानने=सुन्दर मुहार भएको, शुभे=हेकल्याणि, इयं=यी, मदी-

भा० १६०

(२४३)

धा=मेरी, गृहिणी=रानी हुन् , मे=मेरो, अप्रियं=प्यारो नभएका,
भ्रातरं=भाइकन, भजस्व=भजन गर, सा=त्यो, तं=ती लक्ष्मणकहाँ,
गता=गई, पुनः=फेरि असौ=यी लक्ष्मण, तां=त्यसकन, आह=भन्द-
छन्, दासं=दासकन , किमर्थं=केका निमित्त, भजसे=भज्दछ्यौ,
तं=उनै रामकन, भज=भज ।

भाषा

मेरी पियारी त यिनै सिताजि छन्
छैनन् यिनीका गर भाइकै भजन ।
लक्ष्मणतरफ् गै र फेरि भन्दछन्
दासहू उहाँको गर रामकै भजन् ॥

मूल

विज्ञाय तद्भास्यवचस्तयो स्तदा
धृत्वाऽऽगतां घोरतरां निजाकृतिम् ।
सीतां निहन्तुं च सलक्ष्मणो रुषा
प्रगृह्य चक्रे विनसां विकर्णिकाम् ॥

अन्वयार्थ

तदा=त्यस बखतमा, तयोः=ती दुइको, तत्=त्यो, हास्यवचः=
ठट्यौली कुरा, विज्ञाय=जानेर, अथ=त्यहाँपछि, रुषा=रिसले, घोर-
तरां=डरलाग्दो, निजाकृतिं=आफ्नो स्वरूपकन, धृत्वा=लिएर, सीतां=
सीताजीकन, निहन्तुं=मार्नलाई, आगतां=आएकीकन, सलक्ष्मणः=
ती लक्ष्मणले, प्रगृह्य=समातेर, विनसां=नाक नभएकी, विकर्णिकां=
कान नभएकीकन, चकार=गर्दामए ।

भाषा

जानी दुवैका ति ठटेउली कुरा
लिई ठुलो राक्षसि देह भै खडा ।
आई सिताजीकन मान रोसले
लक्ष्मणजीले नाक र कान काट्दिप ॥

मूल

गत्वा वदन्ती खरदूषणान्तिके
रुरोद सा वाष्पमुखी कथास्तयोः ।
क्रुद्धौ ततस्तौ खरदूषणावपि
योधुं गतौ तत्र ससैनिकौ रुषा ॥

अन्वयार्थ

वाष्पमुखी=आँसुले मुख भिजेकी, सा=त्यो शूर्पणखा, खरदूषण-
णान्तिके=खरदूषणका नजीकमा, गत्वा=गएर, तयोः=ती राम
लक्ष्मणको, कथाः=कुरा वदन्ती=भन्दिछँदी, रुरोद = रोई,
ततः=त्यहाँपछि, क्रुद्धौ=रिसाएका, तौ=ती, खरदूषणौ अपि=खर
दूषण पनि, रुषा=रिसले, तत्र=त्यो पञ्चवटीमा, ससैनिकौ=फौजले
सहित भएकाछँदा, योधुं=जड्न्, गतौ=गए।

भाषा

रुँदै गई ती खरदूषणादिमा
विस्तार्कही लक्ष्मण रामको त्यहाँ ।

(२५५)

सारे रिसाईकन ती दुवै पनि
गए त्यहाँ फौज लिह लइन नै भनी ॥

मूल

चतुःसहस्रञ्च दशोत्तरं बलं
हत्वा तयो स्तावपि जघनतुश्च तौ ।
ततो विकर्णा विनसा हतप्रभा
लङ्कां गता रावणमाह तत्कथां ॥

अन्वयार्थ

तौ=ती राम लक्ष्मणले, तयोः=ती खरदूषणका, दशोत्तरं चतुः
सहस्रं=चौध हजार, बलं च=फौज पनि, हत्वा=मारेर, तौ अपि=
ती दुइलाई पनि, जघनतुः=मार्दाभए, ततः=त्यहाँपछि, विकर्णा=
कान नभएकी, विनसा=नाक नभएकी, हतप्रभा=हेर्न नहुने, लङ्कां=
लङ्कामा, गता=गएकी छँदी, तत्कथां=त्यो कुरा, रावणं=रावण-
कन, आह=भनी ।

भाषा

तिनले सहित चौध हजार वीसबै
मारीदिए यी दुइ भाईले जसै ।
त्यहाँपछि त्यो नकटी र बुद्धि भै
लंका गई रावणलाई भन्दि भै ॥

मूल

श्रुत्वा ससीताहरणाय सोत्सुको
मारीचमेनं मृगवेषधारिणम् ।

प्रास्थापयत् पञ्चवटीवनान्तरे
सुतप्तचामीकरसन्निभातिम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो रावणले, श्रुत्वा=सुनेर, सीताहरणाय=सीताजी हर्नलाई
सोत्सुकः=इच्छा गर्दोछँदो, सुतप्तचामीकरसन्निभातिम्=गालेको
सुनको जस्तो कान्ति भएको, मृगवेषधारिणं=मृगको स्वरूप लिने,
मारीचं=मारीचकन, पञ्चवटीवनान्तरे=पञ्चवटीवनमा, प्रास्थापयत्=
पठायो ।

भाषा

सुनेर सीताकन हर्न शुर्गरी
मारीचलाई छल गर्न त्यै घरी ।
सुवर्णको मिर्ग बनाइ झट् त्यहाँ
भेज्यो उही पञ्चवटीवनैमहाँ ॥

मूल

ज्ञातानुभावोऽपि समर्तुमागत
श्चचार चित्रं जनकात्मजाग्रतः ।
तया नियुक्तो रघुनन्दनोऽप्यमं
हन्तुं गतोऽसौ धृतवाणकार्मुकः ॥

अन्वयार्थ

ज्ञातानुभावः अपि=प्रभाव जानेको छँदो पनि, सः=त्यो मारीच,
मर्तुं=मर्नलाई, आगतः=आएको छँदो, जनकात्मजाग्रतः=

(२४६)

सीताजीका अगाडि, चित्रं=राम्रोसँग, चचार=चदोभयो, तथा=तिनै
सीताले, नियुक्तः=प्रेरणा गरिएका, घृतवाणकामुं कः=धनुर्वाण लिए-
का, असौ=यी, रघुनन्दनः=रामचन्द्र, अमुं=यो मारीचकन, हन्तुं=
मार्नलाई, गतः=जानुभयो।

भाषा

आँहा थियो रामप्रताप तापनि
थाल्यो त्यही चर्न उ मर्न नै भनी ।
बिन्ती गरिन् जानकिले जसै अनि
निस्के धनुर्बाण लिएर रामपनि ॥

मूल

अर्धावलीढान्हरितान्स्तृणाङ्कुरान्-
न्मार्गं विमुञ्चन्मविवृतान्मुखात् ।
धावन्भ्रमश्चित्रगतिं प्रदर्शय-
न्निनाय रामं स सुदूरकाननम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सौ मारीच, अर्धावलीढान्=आधा चपाएका, हरितान्=
हरिया, तृणाङ्कुरान्=घाँसका मुनाहरूकन, भ्रमविवृतात्=थकाइले
वाएका, मुखात्=मुखबाट. विमुञ्चन्=दगुदै, धावन्भ्रमन्=घुँदै,
चित्रगतिं=सुन्दर चालकन, प्रदर्शयन्=देखाउँदो छुँदो, रामं=राम
कन, सुदूरकाननम्=केही टाढै जङ्गलमा, निनाय=लाँदोभयो।

(२४७)

भाषा

आधा चपाईकन घाँसका मुना
छुदै बराबमुख खोलि मार्गमा ।
घुंदै दगुदै गरि दिव्य चालले
ढाढै पुन्यायो प्रभुलाई जालले ॥

मूल

रामोऽपि मायाविन मेन माशुगं
मुमोच चैकं निशितं शिलीमुखम् ।
तेद्वे धितो लक्ष्मणमाह सत्वरं
भ्रात हतोऽहं हरियोति वृद्धना ॥

अन्वयार्थ

रामः अपि = रामले पनि, आशुगं = चाँडै दगुने, मायाविनं = माया
जान्ने, एनं = यो मारीचकन, एकं = एउटा, निशितं = धारिली, शिली-
मुखं = वाणकन, मुमोच = छोड्नुभयो, ते द्वे धितः = त्यसले लागिएको
छंदो, सत्वरं = तुरुन्त, लक्ष्मणं = लक्ष्मणकन, भ्रातः = हेभाइ, अहं = म,
हरिणा = मृगले, हतः = मारिएँ, इति = यस्तो छ, वृद्धना = कपटले, आह =
भन्दोभयो ।

भाषा

श्रीरामले त्यो छलधारि मिर्गमा
छोड्नुभयो वाण तिखो जसै त्यहाँ ।

(२४८)

लाग्यो र त्यस्ले छलले भन्यो अनि
हेभाइ हेलक्ष्मण लौ मरे भनी ॥

मूल

इत्थं वदन् राममवाप तद्धतो
भीता तदुक्त्या जनकात्मजा ततः ।
प्रायुंक्तं तं लक्ष्मण आशु तत्र तां
तदन्तरं प्राप्य दशाननोऽहरत् ।

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=भन्दै, तद्धतः=ती रामले मारिएको छँदो,
रामं=रामकन, अवाप=पायो, ततः=त्यहाँपछि, तदुक्त्या=त्यसका
कुराले, भीता=डराएकी, जनकात्मजा=सीताले, तत्र=त्यहाँ, तं=
ती, लक्ष्मणं=लक्ष्मणकन, आशु=चाँडै नै, प्रायुंक्तं=पठाइ नू, दशा-
ननः=रावणले, तदन्तरं=त्यही मौका, प्राप्य=पाएर, तां=ती
सीताकन, अहरत्=हर्दोभयो ।

भाषा

एती भनी राममहाँ मिल्यो मरी
काँपिन सिता त्यै छलवाक्यले गरी ।
भेजिन् तिलक्ष्मणकन राम खोजमा
सीता हन्यो रावणले उ बीचमा ॥

मूल

ततः परावृत्त्य रघूत्तमोऽपि तां
सीतामदृष्ट्वा सहलक्ष्मणः शुचा ।

(२४६)

तामेव चिन्वन्परितो भ्रमन्वनं
जटायुषं गृद्धमवाप सातुरम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, रघूत्तमःअपि=राम पनि, परावृत्य=फर्केर, सीतां=सीताकन, अट्टङ्गा=नदेखेर, सहलक्ष्मणः=लक्ष्मणलो सहित, शुचा=शोकले, तामेव=ती सीतालाई, चिन्वन्=खोज्दै, वनं=वनमा, परित-चारौतर्फ, भ्रमन्=घुंदाछँदा, सातुरं=मर्न लागेका, जटायुषं=जटायु, गृद्धं=गिद्धकन, अवाप=भेटनुभयो ।

भाषा

फर्कि त्यहाँबाट नदेखि जानकी
आकुलभई लक्ष्मणलाई साथ ली ।
घुंदा सिताजीकन खोजि बन्दनै
फेला परे एक जटायु गिद्ध कै ॥

मूल

ज्ञात्वा ततो रावणतोऽथ जानकी
विमोचनार्थं यतमानमाहवे ।
तच्छिन्नपक्षं मृतमात्मसन्निधौ
जटायुषं भक्त समोचयद्धरिः ॥

अन्वयार्थ

संहरिः=सो रामचन्द्रले, ततः=त्यहाँपछि, रावणतः=रावणबाटै,

(२५०)

जानकी=सीताकन, विमोचनार्थ=छुटाउनलाई, यतमानः=कोशीश गर्ने,
आहवे=लडाईमा, तच्छिन्नपक्ष=रावणले पखेटा काटिदिएका,
आत्मसन्निधौ=आफ्ना नजीकमा, मृत=मर्ने, भक्त=भक्त, जटायुषं=
जटायुकन, अमोचयत्=मुक्ति दिनुभो ।

भाषा

जानेर यो रावणबाट जानकी
छुटाउने कोशिशले गई लडी ।
टुटी पखेटा रही सामुमा भई
मर्ने बुझी मुक्ति दिनुभयो त्यही ॥

मूल

हत्वा विराधं पथि सानुजस्ततो
गतः शवर्याश्रममण्डलं शुभम् ।
भक्त्या तयाऽऽस्वाद्य सुसञ्चितानि-
न्यपि चखाद रामो वदरीफलानि सः ॥

अन्वयाथ

सानुजः=भाइले सहित, सः=सो रामचन्द्रले, ततः=त्यहाँपछि, पथि=
बाटामा, विराधं=विराधकन, हत्वा=मारेर, शुभं=कल्याणदायक, शवर्या
श्रमण्डले=शवरीका आश्रममा, गतः=जानुभयो, तया=तिनले, आस्वा
द्य=चाखेर,, सुसञ्चितानि अपि=राखिएका पनि, वदरीफलानि=बयर
हरू, चखाद=खानुभयो ।

भाषा

वि राधलाई अनि मारि मार्गमा
जानूभयो ती शवरी थिइन् जहाँ ।
चाखेर मीठो जति रामको भनी
राखिन् बयखानुभयो विनीविनी ॥

मूल

भक्त्यार्पितं स्वादु सुधामयं शुभं
त्वमेतदीयं फलमद्धि लक्ष्मण ।
इत्थं वदन्नेकफलं स राधवः
सौमित्रयेऽदात्सच तत्करेऽग्रहीत् ॥

अन्वयार्थ

लक्ष्मण=हे लक्ष्मण ? भक्त्यार्पितं=भक्तिले अर्पण गरेको, शुभं=
असल, स्वादु=मीठो, सुधामयं=अमृतमय, एतदीयं=यी शवरीको,
फलं=फल, त्वं=तिमी, अद्धि=खाऊ, इत्थं=यस्तो, वदन्=भन्दै, स
राधवः=सो रामले, एकफलं=एउटा फल, सौमित्रये=लक्ष्मणलाई,
अदात्=दिनुभयो, सच=सो लक्ष्मणले पनि, तत्=त्यो, करे=हातमा
अग्रहीत्=लिए ।

भाषा

यो भक्त सौगात छ विघ्न स्वादिलो
लाऊ तिमी एक त खाइहेर यो ।

(२५२)

एती भनी एक बयेर भाइमां

बकस्यो लिप लक्ष्मणले उ हातमा ॥

मूल

सोऽयं तदुच्छिष्टभयाद्विशंकितो

रामो नविद्यादिति मद्घृणीकृतम् ।

अपश्यतो दाशरथेस्तदैव त-

त्पृष्ठप्रदेशे स्वकरान्निरस्तवान् ॥

अन्वयार्थ

सः अयं=सोही, (लक्ष्मण) तदुच्छिष्टभयात्=ती शवरीको जूठाको डरले, विशंकितः=शंकित हुँदा छँदा, मद्घृणीकृतं=मैले घिनाई-एको, रामः=रामले, नविद्यात्=नजानून्, इति=यस हेतुले, तदा-एव=त्यसै बीचमा, दाशरथेः=रामको, अपश्यतः=अदेखामा, पृष्ठ-प्रदेशे=पिठयूतिर, स्वकरात्=आफ्ना हातबाट, तत्=त्यो बयर, नि-रस्तवान्=फ्याँक्दाभए ।

भाषा

संक्षी जुठो केहि घिनाउँदै यिनी

थाहा नहोस् राघवलाई यो भनी ।

आँखा छली रामजिको पिठयूतिर

फालीदिप लक्ष्मणले यी आखिर ॥

मूल

द्रोणाचले तत्पतितं तदाऽभवत्

सञ्जीविनोनाम महोषधि स्ततः ।

(२५३)

अजीयन्मूर्छित मेनमाहवे

तथा सुषेण स्तदशेषभाववित् ॥

अन्वयार्थ

तदा=त्यस बखतमा, तत्=त्यो वयर, द्रोणाचले=द्रोणाचलमा,
पतितं=खस्यो, ततः=त्यसवाट, सञ्जीविनीनाम=सञ्जीविनीनाम
शरेको, महौषधिः=ठूलो औषधि, अभवत्=भयो, आहवे=लडाईमा,
मूर्छितं=मूर्छा परेका, एनं=यी लक्ष्मणलाई, तदशेषभाववित्=त्यो
वयरको संपूर्ण प्रभाव जान्ने, सुषेणः=सुषेणले, तथा=त्यही औषधिले,
अजीवयत्=बचाये ।

भाषा

खस्यो उ द्रोणाचलमा गई जब
सञ्जीविनी नाम बुटी बन्यो तब ।
मूर्छा हुँदा युद्धमहाँ यसैकन
खाए सुषेणले र बचे ति लक्ष्मण ॥

मूल

ततः शवर्याश्रमतो विनिर्गतो
जगाम पंपापुलिने सलक्ष्मणः ।
बुध्वा ततोऽस्यागमनस्य कारणं
सुग्रीव आगत्य चकार मित्रताम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, शवर्याश्रमतः=शवरीका आश्रमबाट, विनिर्गतः

निस्कैका, सलक्ष्मणः=लक्ष्मणले सहित, पंपापुलिने=पंपाशहरका कि-
नारमा, जगाम=जानुभयो, ततः=त्यसपछि, अस्य=यी रामको, आगम-
नस्य=आउनुको, कारणं=कारण, बुध्वा=बुझेर, सुग्रीवः=सुग्रीवले,
आगत्य=आएर, मित्रतां=मैत्रीकन, चकार=गर्दाभए ।

भाषा

त्यस्देखि निस्क लिइ भाइ साथमा
भो राज पंपासरका किनारमा ।
बुझी उहाँ आउनु मुख्य कारण
सुग्रीवले मैत्रि गरे उहाँसँग ॥

मुल

हत्वा ततः संयति वालिनं तयो
ददौ स्वमित्राय च तन्नृपासनम् ।
चकार राज्यं स तदाज्ञया पुरे
प्रवर्षणे राम उवास सानुजः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहांउप्रान्त, तयोः=ती दुइको, संयति=लडाईमा,
वालिनं=वालीकन, हत्वा=मारेर, तन्नृपासनं=त्यो वालीको राजगद्दी-
कन, स्वमित्राय=आफ्ना मित्रलाई, ददौ=दिनुभयो, सः=ती सुग्रीव,
तदाज्ञया=रामकै आज्ञाले, पुरे=शहरमा, राज्यं=राज्यकन, चकार=
गर्दाभए, सानुजः=भाइले सहित, रामः=राम, प्रवर्षणे=प्रवर्षण
पर्वतमा, उवास=बस्नभयो ।

(३५५)

भाषा

वाली र सुग्रीव लडे दुई त्यहाँ
माथेर वालीकन राज्य मित्रमा ।
दी मर्जि भो राज्य गरे उहाँ गई
श्रीराम भो राज प्रवर्षणै गई

मूल

वर्षासु तावुच्चतरं प्रवर्षण
मारुढवन्तौ रघुनाथवारिदौ ।
सीताविगाश्रुनवाम्बुसञ्चयं
समञ्च तौ ववृषतुः शुचा मुदा ॥

अन्वयार्थ

वर्षासु=वर्षाऋतुमा, उच्चतरं=अग्लो, प्रवर्षणं=प्रवर्षण पर्वतमा,
मारुढवन्तौ=चढेका, तौ=ती, रघुनाथवारिदौ=रामचन्द्र र मेघ, सीता-
वियोगाश्रुनवाम्बुसञ्चयं=सीताका बिछोटको आंसु र नया पानीको समूह,
शुचा=शोकले र, मुदा=हर्षले, समं=एकैपटक, ववृषतुः=वर्षा
गर्दा भए ।

भाषा

वर्षा ऋतु भो र प्रवर्षणैमहाँ
सँगै रही राम र बादलै त्यहाँ ।
सीता वियोगाश्रु र पानी बेसरी
पाए सरी शोक र हर्षले गरी ॥

(२५६)

मूल

गतासु वर्षासु स लक्ष्मणाज्ञया
सुग्रीव आज्ञापयतिस्म वानरान् ।
अन्वेषयन्तो रघुनाथजानकीं
गता असंख्याः कपयो दिशो दश ॥

अन्वयार्थ

वर्षासु=वर्षा , गतासु=वितेछँ दामा , सः=सो, सुग्रीवः=सुग्रीव,
लक्ष्मणाज्ञया =लक्ष्मणका आज्ञालो, वानरान्=वानरहरूकन, आज्ञा-
पयतिस्म=हुकुम गरे, रघुनाथजानकीं=रामचन्द्रकी सीताकन, अन्वेष-
यन्तः=खोज्दाछँ दा, असंख्याः=वेठेगान, कपयः=वानरहरू, दश दिश=
दशै दिशा, गताः=गए ।

भाषा

वर्षा बित्यो लक्ष्मणले कहीदिए
सुग्रीवले वानर धेखँटाइए ।
हुकुं हुनासाथ अनेक वानर
सीताजि खोज्नै ति गए दशैतिर ॥

मूल

जटायुषो भ्रातर मग्नजं वने
संपाति गृहं ददशु वनौकसः ।
बुध्वा दशास्येन हतां विदेहजां
चक्रुर्मिथस्ते समयं प्रहर्षिताः॥

(२५७)

अन्वयार्थ

वनौकसः=वानरहरूले, वने=वनमा, जटायुषः=जटायुका,
अग्रजं=जेठा, भ्रातरं=भाइ, संपातिगृहं=सम्पाति गिद्धकन, ददृशुः=
देखे, अथ=यहाँपछि, दशास्येन=रावणले, हृतां=हरिएकी, विदेहजां=
सीताकन, बुध्वा=जानेर, प्रहर्षिताः=खुशी भएका, ते=तिनीहरू, मिथः=
परस्परमा, समयं=सल्लाहकन, चक्रुः=गर्दाभए ।

भाषा

जटायुका दाजु थिए त्यहाँ ठुला
सम्पाति भेटेर सिताजिका कुरा ।
सुनी परस्परसँग दाँजदै बल
गर्दाभए सागर तर्ग कंसल ॥

मूल

ततो हनूमान्धृताराममुद्रिक
स्तीर्त्वा समुद्रं शतयोजनायतम् ।
भ्रान्त्वा स लङ्कां परिणाम आप्रवा-
न्सीतां सशोकां तदशोककानने ॥

अन्वयार्थ

ततः=यहाँपछि, धृताराममुद्रिकः=रामचन्द्रको आँठी लिएका, स
हनूमान्=ती हनुमानले, शतयोजनायतं=सय योजन फराक, समुद्रं=
समुद्रकन, स्तीर्त्वा=तरेर, लङ्कां=लङ्काकन, भ्रान्त्वा=धुमेर, परिणामे=

आखिरमा सशोकां=शोक गर्ने भएकी, सीता=सीताकन ॥ तदशोक
कानने=त्यो अशोक बनमा, आतवान्=पाउँदाभए ।

भाषा

कूदे हनुमान् लिइ ओँठी रामको
सागर्तरी चारुय कोस फाँजिलो ।
लंका घुमी आखिर भेटिइन्त्यहाँ
सशोक सिताजि अशोक बागमा ॥

मूल

विज्ञाप्य तस्यै रघुनाथविस्तरं
दत्वा पुनः रामधृताङ्गुलीयकम् ।
हत्वा दशास्यात्मजमक्षयं पुरं
दग्ध्वा स सीताप्तमणिः न्यवर्तत ॥

अन्वयार्थ

सः=तीहनुमानले, तस्यै=ती सीतालाई, रघुनाथविस्तरम्=राम-
चन्द्रको विस्तार, विज्ञाप्य=बिन्ती गरेर, पुनः=फेरि, रामधृताङ्गुलीयकः=
रामको ओँठीकन, दत्वा=दिएर, दशास्यात्मजः=रावणको छोरो, अक्षयं=
अक्षय कुमारकन, हत्वा=मारेर, पुरं=लङ्का शहरकन, दग्ध्वा=पोलेर,
सीताप्तमणिः=सीताबाट मणि पाएका छँदा ॥ न्यवर्तत=फर्कँदाभए ।

भाषा

बिन्ती चढाई रघुनाथको कुरा
पत्यार पारीकन ओँठि दी पुरा ।

(३५९)

मारेर लो अक्षय पोलिदी शहर
चिन्न मणी पाई फिरे उ यस्तरफ् ॥

मूल

चूडामणि वीक्ष्य धृतं स्वभार्यया
क्षणां विलप्याह स वानरर्षभान् ।
लंकां व्रजामोऽद्य कथं वदन्तु भो
तीर्त्वार्यवं भीममहोर्मिमालिनम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो राम, स्वभार्यया=आपनी रानीले, धृतं=धारण गरेको,
चूडामणिं=चूडामणिकन, वीक्ष्य=देखेर, क्षणां=एकछिन, विलप्य=
शोक गरेर, वानरर्षभान्=वानरहरूकन, आह=भन्नुभो, भो=हे, अद्य=
आज, भीममहोर्मिमालिनं=डरलाग्दा जुहार भाटा भएको, अर्णवं=
समुद्रकन, तीर्त्वा=तरेर, कथं=कसरी, लङ्कां=लङ्कामा, व्रजामः=जाऊ,
वदन्तु=भन ।

भाषा

चूडामणी देखि पियारिको त्यहाँ
गदैँ विलाप् मजि भयो सबैमहाँ ।
तरेर यो हेरिनसक्नु सागर
लंका पुगौं के गरि लौ विचारगर ॥

मूल

वानर—

स्कन्धौ समारुह्य युवां हनूमतः
सुखेन तीर्त्वार्यव मद्य गच्छताम् ।

(२६०)

वयं लवङ्गाः स्वयमेव बाहुभिः
पारेसमुद्रं भवितास्म आशु वै ॥

अन्वयार्थ

युवां=हजूर दुई, हनूमतः=हनुमानका, स्कन्धौ=दुई काँधमा,
समारुह्य=चढ़ेर, अद्य=आज, सुखेन=सुखैले, अर्णवं=समुद्रकन,
तीर्त्वा=तरेर, गच्छतां=जाइयोस्, वयं=हामीहरू, लवङ्गाः=वानर व्हौ,
स्वयमेव=आफै नै, बाहुभिः=हांतैले, पारेसमुद्रं=समुद्रपार, भवितास्म=
हुनेछौ ।

भाषा

हजु दुई यी हनुमानमा चढी
आनन्दका साथ सवारि होस् बढी ।
हामीहरू वानर हूँ यसै पनि
तछौँ सइज सागर पौडै अनि ॥

मूल

ततः समुद्रं निजगाढ राघवो
मार्गप्रदानं कुरु मे महोदधे ।
न दत्तवान् सोऽस्य जिघांसया शरं
सन्धाय मौर्व्या धनुराददे रुषा ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, राघवः=रामले, समुद्रं=समुद्रकन, निजगाढ=

(२६१)

भन्नुभो, महोदधे=हे महासागर, मे=मलाई, मार्गप्रदानं=बाटो दान,
कुरु=गर, सः=सो समुद्रले, न दत्तवान्=दिएनन्, अस्य=यी समुद्रलाई,
जिघासयां =माने इच्छाले, मौर्व्यां=ताँदोमा, शरं=वाणकन
सन्धाय=चढाएर, रुषा=रिसले, धनुः=धनुकन, आददे=लितुभयो ।,

भाषा

असाध्य ठानीकन यो कुरा अनि
बाटो ती सागर्सँग देउ लौ भनी ।
माग्दा दिएनन् र रिसाइ रामले
ताँदो चढाई धनु हातमा लिए ॥

मूल

भीतः समुद्रस्तमथाऽऽह राघवं
धृत्वा वपुः सादर मग्रतः स्थितः।
विधाय सेतुं मयि गम्यतां विभो
पश्चाच्चिरं स्थास्यति ते महद्यशः ॥

अन्वयार्थ

अथ=त्यहाँपछि, भीतः=डराएका, वपुः=शरीरकन, धृत्वा=
धारण गरेर, अग्रतः=अगाडि, स्थितः=रहेका, समुद्रः=समुद्रले,
तं=ती, राघवं=रामचन्द्रकन, आह=बिन्ती गरे, विभो=हेप्रभु, मयि=
भमा, सेतुं=पुलकन, विधाय=राखेर, गम्यतां=सवारी होस्, ते=
हजूरको, पश्चात्=पछि, चिरं=धेरै कालसम्म, महत् यशः=ठूलो
कीर्ति, स्थास्यति=रहनेछ ।

(२६२)

भाषा

समुद्रले विन्ति गरे उसै घरी
जोडी दुवै अञ्जलि क्यै अघि सरी ।
बधाइ पुलबाट सवारि होस् अनि
हुनेछ कीर्ति प्रभुको पछी पनि ॥

मूल

तद्वाक्यतः सेतुमथार्णवे शुभं
बबन्ध रामः कपिभिर्महात्मभिः
तत्रैव रामेश्वरमात्मबाहुना
संस्थापयामास च सेतुसन्निधौ ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँ पछि, तद्वाक्यतः=ती समुद्रकै वचनले, अर्णवे=समुद्रमा,
शुभं=सुन्दर, सेतुं=पुलकन, महात्मभिः=ठूला, कपिभिः=वानरद्वारा,
रामः=रामचन्द्रले, बबन्ध=बाध्नुभयो, तत्रैव=त्यहीं, सेतुसन्निधौ=पु-
लका नजीकै, रामेश्वरं=रामेश्वरकन, आत्मबाहुना=आफ्ना हातले,
संस्थापयामास=स्थापना गर्नुभो ।

भाषा

ती सिन्धुकै धाक्य सुनेर रामले
खडा गराई पुल वानरादिले ।
बनाइ रामेश्वर आफ्नु बाहुले
गर्नुभयो स्थापन खूब भक्तिले ॥

(२६३)

मूल

विभीषण स्तत्र दशाननानुजो
निराकृत स्तेन दशाननेन वै ।
समागत स्तं शरणार्थिनं प्रभु
लङ्काधिपत्यं च ददौ तदैव हि ॥

अन्वयार्थ

तेन=त्यही, दशाननेन=रावणले, निराकृतः=निकालिएका, वि-
भीषणः=विभीषण, दशाननानुजः=रावणकै भाइ, तत्र=त्यहां, समा-
गतः=आए, शरणार्थिनं=शरण परेका, तं=तिबलाई, तदैव=त्यसै-
बखतमा, प्रभुः=रामचन्द्रले, लङ्काधिपत्यं=लङ्काको राज्य, ददौ=
दिनुभयो ।

भाषा

भाई उही रावणले विभीषण
निकालिएका उसले ति सज्जन ।
आए पिछा पर्ग खुशी हुनुभयो
लङ्काधिपत्यै उनलाई बक्सियो ॥

मूल

तीर्त्वार्यं सेतुपथेन सानुजो
विवेश लंकां सह वानरादिभिः
सौमित्रिणाऽघातयदिन्द्रवैरिणं
सन्त्यक्तनिद्राशनयोगधर्मिणा ॥

अन्वयार्थ

सैतुपथेन=पुलका बाटालो, अर्णावं=समुद्रकन, तीर्त्वा=तरेर, सानु-
जः=भाइसहित, वानरादिभिः=वानरादिलो, सह=साथै, लंका=
लङ्कामा, विवेश=पस्नुभयो, संत्यक्तनिद्राशनयोगधर्मिणा=निद्रा, आ-
हार छोड़ैका, योगधर्म लिएका, सौमित्रिणा=लक्ष्मणद्वारा, इन्द्रवै-
रिणं=मेघनाद, अघातयत्=मराउनुभयो ।

भाषा

सागर्तरी ली गसँ भाई वानर

लंकामहाँ जानुभयो सरासर ।

निद्रा आहारादि रहीत योगवित्

भाई लगाईकन मारि इन्द्रजित् ॥

मूल

सकुम्भकर्णं सबलं सबान्धवं

हत्वा दशास्यं निहतान्कपीनपि ।

संजीवयन्स्वस्य कृपाऽवलोकना-

द्रहौ विशुद्धामकरोत्स्वगेहिनीम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो रामचन्द्रलो, सकुम्भकर्णं=कुम्भकर्णलो सहित, सबलं=
फौज सहित, सबान्धवं=कुलकुटुम्ब सहित, दशास्यं=रावणकन,
हत्वा=मारेर, निहतान्=मारिएका, कपीन् अपि=वानरहरूकन पनि,
स्वस्य=आफ्नो, कृपाऽवलोकनात्=कृपाकटाक्षलो, संजीवयन्=बचा

(३६५)

उँदा छँदा स्वगेहिनीम्=आफनी स्त्री सीताकन, वन्हौ=अग्निमा,
विशुद्धां=शुद्ध गरिएकी, अकरोत्=गनुंभो ।

भाषा

ती कुम्भकर्णादि र फौज बान्धव
समेत त्यो रावणको कुलै सब ।
मारेर वानर्बिउँ ताउनुभयो
खवाई खली जानकिलाई जाँचुभो ॥

मूल

स पुष्पकं कामगमुत्तमं शुभं
विमान मास्थाय सदारलक्ष्मणः ।
प्रदर्शयन्काननमब्धिमश्रमा-
न्सीतामयोध्यां पुनराजगाम ह ॥

अन्वयार्थ

सदारलक्ष्मणः=स्त्री र भाइले सहित, सः=सो रामचन्द्र, उत्तमं=
बढिया, शुभं=राश्रो, कामगं=इच्छा माफिक उड्ने, पुष्पकं=पुष्पक
नाम गरेको, विमानं=विमानमा, आस्थाय=बसेर, सीतां=सीता-
कन, काननमब्धिमश्रमान्=वन, समुद्र, आश्रमकन, प्रदर्शयन्=
देखाउँदै, पुनः=फेरि, अयोध्यां=अयोध्यामा, ह=खुशीसाथ, आज-
गाम=आउनुभो ।

भाषा

जहाँ चितायो उहिँ उत्रने उडौ
विमानमा रानि र भाइ साथ लौ ।

(२६६)

समुद्र वन आश्रमहेरु रानिमा

देखाउदै पालनुभयो स्वदेशमा ॥

मूल

ततो विमाना दवरुह्य राघव

आलिङ्ग्य गाढं भरतं मुदान्वितम् ।

आदाय राज्यं स्वयमुत्तरासने

धृत्वाऽनुजं तं गुरुणाभिषेचितः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, राघवः=रामचन्द्र, विमानात्=विमानबाट,
अवरुह्य=ओल्हेर, गाढं=प्रेमपूर्वक, भरतं=भरतकन, आलिङ्ग्य=
अङ्कमाल गरेर, राज्यं=राज्यकन, स्वयं=आफैले, आदाय=लि-
एर, उत्तरासने=युवराजमा, तं=ती, अनुजं=भाइकन, धृत्वा=
राखेर, गुरुणा=वशिष्ठले, अभिषेचितः=अभिषेक गरिनुभो ।

भाषा

उत्री जमिन्मा अतिहर्षले गरी

भाई भरतजीकन अङ्कमाल् गरी ।

लिई अभीषेक गुरुबाट राज्यको

बक्स्यो भरतमा युवराज पद्वा ल्यो ॥

मूल

लोकान् विशोका न्विमदान्विमत्सरी

नरोगिणो व्यत्ययमृत्युनिर्भयान् ।

(२६७)

कृत्वाऽयुताब्दं सच पैतृकासने
स्थित्वा सलोकः प्रययौ स्वधामनि ॥

अन्वयार्थ

सः=सो रामचन्द्रले, विशोकान्=अपशोचरहित, विमदान्=धमण्ड
रहित, विमत्सरान्=सेखी रहित, अरोगिणः=निरोगी, व्यत्ययमृत्यु-
निर्भयान्=उल्टा मरणबाट निर्भय, लोकान्=जनहरूकन, कृत्वा=
गरेर, अयुताब्दं=अयुतवर्ष, पैतृकासने=बाबुका गद्दीमा, स्थित्वा=
रहेर, सलोकः=लोकैले सहित, स्वधामनि=वैकुण्ठमा, प्रययौ=
पाल्नुभयो ।

भाषा

अपशोच डाढो र धमण्ड रोगले
उल्टो घुमौटो यि नपारि धर्मले ।
अयुत वर्ष राज्य गरी प्रजा सब
लिपर वैकुण्ठ सवारी भो तब ॥

❀ ❀

इति रामावतार

रामकृष्णावतार

मूल

देवासुराणां समरे पुरा मृता
ये कालनेमिप्रमुखा महासुराः ।

ते क्षात्रमासाद्य शरीर मागता
भूमिं ततो भारवती धराऽभवत् ॥

अन्वयार्थ

पुरा=पहिले, देवासुराणां=देवता र दानवको, समरे=लड़ाईमा,
मृताः=मरेका, ये=जुन, कालनेमिप्रमुखाः=कालनेमि आदि गरि-
एका, महासुराः=ठूला दानवहरू हुन्, ते=ती, क्षात्रं=क्षत्रियको,
शरीरं=देहकन, आसाद्य=लिएर, भूमिं=पृथ्वीमा, आगताः=
आए, ततः=त्यहाँपछि, धरा=पृथ्वी, भारवती=भारले युक्त भएकी,
अभवत्=भइन् ।

भाषा

छोटा र दानवहरूका लडाईमा
ती कालनेमीहरू जो मरे त्यहाँ ।
जसले लिई क्षत्रिय देह मर्त्यमा
अधर्मा भै भार भयो यि पृथ्वीमा ॥

मूल

गोरूप मास्थाय धरा भराकुला
गत्वाऽवदत्स्वं व्यसनं स्वयम्भुवे ।
स चापि देवैश्च तथा समन्वितो
ययौ पयोदर्यावतीर मात्मभूः ॥

अन्वयार्थ

भराकुला=भारले आकुल भएकी, धरा=पृथिवी, गोरूपं=

(२६५)

गाईको रूपकन, आस्थाय=लिएर, गत्वा=गएर, स्वयम्भुवे=ब्रह्माजी-
लाई, स्वव्यसनं=आफनो दुःख, अवदत्=भनिन्, तथा=ती
गाई र, देवैश्च=देवताहरूले पनि समन्वितः=युक्त भएका, सः=सो
आत्मभूः=ब्रह्माजी, पयोदार्णवतीरं=क्षीर सागरका तीरमा, ययौ=
जाँदाभए ।

भाषा

गाई बनी भूमि गई स्वयम्भुमा
बिन्ती गरिन थामिनसक्नु भै त्यहाँ ।

लीएर छौता र यि पृथ्वि साथमा
ब्रह्मा गए क्षीरसमुद्रतीरमा ॥

मूल

स्थित्वा समोधौ हरिमेक चेतसा

ध्यायन्स शुश्राव वियद्भिरस्ततः ।

व्युत्थाय चाश्वास्य महीं सुरानिदं

प्रोवाच यूयं व्रजतावनीं सुरा ॥

अन्वयार्थ

समाधौ=समाधिमा, स्थित्वा=रहेर, एकचेतसा=एक चित्तले, हरिं=
हरिकन, ध्यायन्=ध्यान गर्दाछँदा, सः=सो ब्रह्माजीले, वियद्भिरः=
आकाशवाणीकन, शुश्राव=सुन्दाभए, ततः=त्यहाँपछि, व्युत्थाय=व्युँ,
भेर, महीं=पृथ्वीकन, आश्वास्य=बुझाएर, सुरान्=देवताकन,
प्रोवाच=भन्दाभए, सुराः=हेदेवता हो, यूयं=तिमीहरू, अवनिं=
पृथ्वीमा, व्रजत=जाऊ ।

भाषा

संक्षिप्त हरिलाई समाधिमा रही
 आकाशवाणी विधिले सुनी त्यही ।
 संज्ञा पृथ्वीकन देवतामहाँ
 भन्नूभयो जन्मन जाउ वज्रमहाँ ॥

मूल

पुरैव पुंसावधृतो धराज्वरो
 भवद्विरंशौ यदुषूपजन्यताम् ।
 स यावदूर्व्या भर मीश्वरेश्वरः
 स्वकालशक्त्या क्षपयंश्चरेद्भुवि ॥

अन्वयार्थ

पुंसा=परमात्मा, धराज्वरः=पृथ्वीको भार, पुराएव=पहिले नै,
 अवधृतः=हने विचार गरिबक्सिएछ, सः=सो, ईश्वरेश्वरः=परमेश्वर,
 भुवि=पृथ्वीमा, यावत्=जहाँसम्म, स्वकालशक्त्या=आफ्नी काल
 शक्तिले, उर्व्यां=पृथिवीको, भरं=भार, क्षपयन्=नाश गर्दा छँदा,
 भुवि=पृथ्वीमा, चरेत्=घुंनुहोला, तावत्=त्यहाँसम्म, भवद्भिः=तिमी-
 हरुले, अंशौः=अंशले, यदुषु=यदुकुलमा, उपजन्यताम्=जन्मियोस् ।

भाषा

रहेछ यो याद समस्त ईशमा
 अंशौ लिई जन्म गई यदूमहाँ ।

(२०१)

भूभार हर्ने प्रभुजी उहाँ जति
राउहुन्छ वस्नु तिमिहेरुले उति ॥

मूल

स एव साक्षाद्भगवान्स्वमायया
जनिष्यते शूरसुतस्य सद्मनि ।
गच्छन्तु तस्माद्भवन्ति सुरस्त्रिय
स्तास्तत्प्रियार्थं प्रभवन्तु योषितः ॥

अन्वयार्थ

साक्षात्=प्रत्यक्ष, सएव=सोही, भगवान्=परमात्मा, स्वमायया=
आफ्ना मायाले, शूरसुतस्य=वसुदेवका, सद्मनि=घरमा, जनिष्यते=
जन्मनेछन्, तस्मात्=त्यसै कारणले, सुरस्त्रियः=अप्सराहरू, भवन्ति=
पृथ्वीमा, गच्छन्तु=जाऊन्, ताः=ती, तत्प्रियार्थं=उहाँकै प्रीतिका
निमित्त, योषितः=स्त्रीजाति, प्रभवन्तु=हुन् ।

भाषा

साक्षात् उनै ईश्वर अंशले त्यहाँ
पैदा हुनेछन् वसुदेवजीकहाँ ।
तस्मात् उहाँकै खुशिका निमित्तमा
देवाङ्गना गोपिनि भै झरुन् त्यहाँ ॥

मूल

शेषोऽपि भूत्वा भगवाँस्तदग्रजो
जनिष्यते शूरसुतात्तदग्रतः ।

(२७२)

तद्योगमायाऽपि च कार्यगौरवा
त्तेनानुशिष्टा भविता च नन्दतः॥

अन्वयार्थ

भगवान्=पूज्य, शेषःअपि=शेषजी पनि, तदग्रजः=ती कृष्णका
दाज्यभूत्वा=भएर, शूरसुतात्=वसुदेवबाट, तदग्रतः=कृष्णभन्दा पहिले,
जनिष्यते=जन्मनेछन्, कार्यगौरवात्=कामकै भारले, तद्योगमायाअपि=
बिष्णुकी योगमाया पनि, तेन=तिनै विष्णुले, अनुशिष्टा=खटाइएकी
छँदी, नन्दतः=नन्दबाट, भविता=हुनेछन् ।

भाषा

अनन्तजी दाजु बनेर कृष्णकै
पैदा हुनेछन् वसुदेवपुत्र भै ।
चाँजो मिलाईकन आफ्नु कामको
माया हुनेछन् गइ छोरि नन्दको ॥

मूल

आदिश्य चैवं त्रिदशानजस्ततः
प्राप स्वकं धाम निवर्त्य मेदिनीम् ।
देवास्तथैवाप्सरसोऽपि गोकुले
प्रपेदिरे स्वांशकलासमृद्धिभिः ॥

अन्वयार्थ

अग्रजः=ब्रह्माजी, त्रिदशान्=देवताहरूकन, एवं=यस्तो, आदिश्य=

(१७३)

आज्ञा गरेर, मैदिनीं=पृथ्वीकन, निवर्त्य=फर्काएर, ततः=त्यहाँपछि,
स्वकं=आफ्नो, धाम=धाममा, प्राप=प्राप्त हुनुभो, देवाः=देवताहरू र;
तथैव=त्यस्तै, अप्सरसः=अप्सराहरू, अनि=पनि, स्वांशकला-
समृद्धिभिः=आफ्ना कलाका ऐश्वर्यले, गोकुलो=गोकुलमा, प्रपेदिरे=
प्राप्तभए ।

भाषा

द्यौताहरूमा उपदेश यो दिए
फर्काई पृथ्वी विधि धाममा गए ।
ती देवताहरू र अप्सरा पनि
अंशै लिई गोकुलमा झरे अनि ॥

मूल

य उग्रसेनाऽनुज आहुकात्मज
आसीत्पुरा देवक इत्युदीरितः ।
तस्यात्मजाः सप्त च देवकीमुखा
उवाह शौरिर्वसुदेवसंज्ञितः ॥

अन्वयार्थ

आहुकात्मजः=आहुकका छोरा, उग्रसेनानुजः=उग्रसेनका भाइ,
देवक इति=देवक भनी, उदीरितः=कहिएका, पुरा=पहिले, आसीत्=
थिए, तस्य=तिनैका, देवकीमुखा,=देवकी आदि गरिएका, सप्त=सात,
आत्मजाः=छोरीहरूकन, वसुदेवसंज्ञितः=वसुदेव भन्ने, शौरिः=
शूरका छोराको, उवाह=विवाह गरे ।

(१७४)

भाषा

आहूकका पुत्र ति उग्रसेनका
भाइ थिए देवक सोही एकका ।
छोरी थिए देवकि आवि सात ती
गरे विवाहा वसुदेवले गई ॥

मूल

तेनोग्रसेनेन नृपेण तत्सुता
दत्ता अमुमै च विवाह-कर्मणा ।
प्रेम्णा स कंसोऽपि च देवकीरथे
रश्मीन्हयानां स्वयमाददे मुदा ॥

अन्वयार्थ

तेन = ती, उग्रसेनेन = उग्रसेन, नृपेण = राजाले, तत्सुताः = ती देवकका
छोरीहरू, विवाहकर्मणा = विवाह विधिले, अमुमै = यी वसुदेवलाई,
दत्ताः = दिइए, सः = सो, कंसः अपि = कंसले पनि, प्रेम्णा = प्रेमले,
देवकीरथे = देवकीका रथमा, हयानां = घोडाहरूका, रश्मीन् = लगामकन,
मुदा = हर्षले, स्वयं = आफै, आददे = लिनोभयो ।

भाषा

दाज्यू हुनाले यिनि उग्रसेनले
तिन्को विवाहाहि सबै गरीदिए ।
बैहीमहाँ प्रेम गरि कंसले पनि
पक्रयो लगां सारथि आफू नै बनी ॥

(२७५)

मूल

मार्गं कियद्दूरमुपागते रथे
कंसं तस्माभाष्य त्रियङ्गिराऽवदत् ।
हन्ता तवास्या स्तनयोऽष्टमो भवेद्यं
सम्प्रति त्वं वहसे विमूढधीः ॥

अन्वयार्थ

रथे = रथ, कियद्दूरं = केही टाढा, मार्गं = बाटोकन, उपागते = पुगे
छँदामा, तं = त्यो, कंसं = कंसकन, आभाष्य = सम्बोधन गरेर,
वियत् = आकाश, गिरा = वाणीले, अवदत् = भन्दोभयो, विमूढधीः = हे
मूर्ख, यां = जसकन, सम्प्रति = अहिले, वहसे = पुर्याँ उछस, अस्याः = यसैको,
अष्टमः = आठौं, तनयः = छोरो, तव = तेरो, हन्ता = मार्ने काल, भवेत् =
होला ।

भाषा

पुग्यो जसै त्यो रथ केहि मार्गमा
आकाशवाणी हुनगो उ कंसमा ।
आठौं यिनैका सुतबाट मर्दछस्
जस्को तँ यो सारथि काम गर्दछस् ॥

मूल

श्रुत्वा गिरस्ता गगने समीरिताः
कोशाद्भिनिष्कृष्य महासि मात्मनः ।

(२७१)

रश्मीन्विमुच्याथ करेण सत्वरं
धृत्वा कचे तां विचकर्ष देवकीम् ॥

अन्वयार्थ

गगने=आकाशमा, समीरिताः=भनिएको, गिरः=वाणीकन, धृत्वा=
सुनेर, कोशात्=म्यहानाबाट, अत्मनः=आफ्नु, महासिं=ठूलो तलवार-
कन, विनिष्कृष्य=भिकेर, रश्मीन्=लगासकन, विमुच्य=छोडेर, सत्वरं=
तुरुन्त, करेण=हातले, कचे=कपालमा, धृत्वा=समातेर, तां=ती,
देवकीं=देवकीकन, विचकर्ष=तान्दोभयो ।

भाषा

आकाशवाणी सुनि यो बडो कडा
धुतेर तवार उज्याइ भै खडा ।
फ्याँकी लगां केश समाति सत्वर
अयो तयादेवकि मार्न त्यो खल ॥

मूल

दृष्ट्वा नृशंसं निरपत्रपं खलं
हन्तुं स्वसारं सकचग्रहं रुषा ।
समुद्यतं कंसमुवाच शौरि मा
हन्तिवमां भोजयशस्करो भवान् ॥

अन्वयार्थ

शौरिः=वसुदेवले, नृशंसं=अपराधी, खलं=मूर्ख, सकचग्रहं=चुल्लो

(२७७)

समात्ने, स्वसार=बहिनीलाई, हन्तुं=मार्न, समुद्यतं=तयार भएको,
निरपत्रपं=निर्लज्ज, कंसं=कंसकन, उवाच=भने, भवान्=तपाईं, भोज-
यशस्करः=भोजका कुलको कीर्ति बढाउने हुनुहुन्छ, इमां=यिनीकन,
मा हन्तुं=नमानु होस् ।

भाषा

माछु म बैही भनि खड्ग हातमा
लिने उ निर्लज्ज अधर्मि कंसमा ।
बिन्ती गरे यो वसुदेवले अनि
बाँच्नु हजुछौं कुलकीर्तिका धनी ॥

मूल

जातस्य मृत्यो परिदेवनं कथं
मृत्युस्तु देहेन सहैव जायते ।
तस्मात्क्षणं चापि विशुद्धकर्मणा
जीवेन्नकल्पं च विगर्हकर्मणा ॥

अन्वयार्थ

जातस्य=जन्मेकाको, मृत्यौ=मर्नुमा, परिदेवनं=विलाप, कथं=
फसरी, मृत्युस्तु=मरणता, देहेन=देहले, सहैव=सँगसँगै, जायते=जन्मन्छ,
तस्मात्=त्यसै कारणले, विशुद्धकर्मणा=ग्रसल कामले, क्षणं चापि=
एकैछिन भए पनि, जीवेत्=बाँचोस्, विगर्हकर्मणा=निन्दित कामले,
कल्पं च=कल्पसम्म पनि, न=नबचोस् ।

(२७८)

भाषा

जन्मेपछा मर्न विलाप के भयो
जन्मन्छ देहैसँग मर्नु धर्म जो ।
बाँचोस् असल् काम गरेर कं तिनै
नहोस् चिरायु सबलोक निन्द्य मै ॥

मूल

यस्याः भवन्तं भयमागतं मह-
दाकाशवायथा स्तदीदं ब्रवीमि ते ।
दास्यामि गर्भाःभवते क्रमादहं
नजातमात्रः प्रभवेद्वधाय ते ॥

अन्वयार्थ

यस्याः=जुन, आकाशवायथाः=आकाशवाणीबाट, भवन्तं=तपाईं
लाई, महत्=ठूलो, भयं=डर, आगतं=प्राप्त भो, तत्=त्यसकारणले, ते=
तपाईंलाई, इदं=यो, ब्रवीमि=भन्छु, अहं=म, भवते=तपाईंलाई,
क्रमात्=क्रमैले, गर्भान्=गर्भहरूकन, दास्यामि=दिनेछु, जातमात्रः=
जन्मनासाथ हुने=तपाईंको, वधाय=मार्नलाई, नप्रभवेत्=समर्थ होवैन ।

भाषा

आकाशवाणी सुनि जो भयी भय
भन्छु म उस्मा हुनुहोस् निभय ।
दिनेछु जन्मेजति व्याह जातक
होला कती जन्मनुसाथ ताकत ॥

(३७९)

मूल

विगर्हितं स्वसृबधं परामृशन्
तद्वाक्यसारं मनसा विचिन्तयन् ।
सशंकितः शौरिमथानुपूजय-
न्ततो भयत्रस्तमना न्यवर्तत ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, भयत्रस्तमनाः=डरले आकुल मन भएको
स्वसृबधं=बहिनीको बध, विगर्हितं=निन्दितै हो भनीकन, परामृशन्=
विचारगर्दी छँदो, तद्वाक्यसारं=वसुदेवका कुराको सारकन, मनसा=मनले,
विचिन्तयन्=विचारगर्दीछँदो, शौरिं=वसुदेवकन, अथ=अनि, सशंकितः=
शंकाले सहित, अनूपूजयन्=तारीफ गर्दै, न्यवर्तत=फर्क्यो ।

भाषा

संक्षी घृणा देवकि मानूमा पुरा
ठानेर बेसै वसुदेवका कुरा ।
शंका गरी धेरै वसुदेवको पनि
तारिफ गरी फर्कि गयो विकल बान ॥

मूल

ततः स गत्वा शलतोशलादिका-
नाभाष्य तेषां समयात्तदैव हि ।
स्वमुग्रसेनं पितरं निगृह्य तं
राज्यं च सर्वं बुभुजे स्वयं बली ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, बली=बलवान् भएको, सः=सो कंसले, गत्वा=गएर, शलतोशलदिकान्=शलतोशल आदिकन, आभाष्य=बोलाएर, तेषां=तिनैका, समयात्=सल्लाहले, तदैव=त्यसै बखतमा, स्वां=आफ्ना, पितरं=बाबु, तं=ती, उग्रसेनं च=उग्रसेनकन पनि, निगृह्य=बन्धन गरेर, सर्वं=सबै, राज्यं च=राज्यकन पनि, स्वयं=आफै, बुभुजे=भोग गर्दोभयो ।

भाषा

फर्केर मन्त्रीहरूसाथ खल् गरी
पक्रेर बाबुकन कैदमा धरी ।
सल्लाह तिन्कै लिइ कंसले अनि
गर्दोभयो त्यो सब राज्य भोगपनि ॥

मूल

सा दैवकी प्रथमपुत्रमसूत शौरिः
कंसाय सत्वरमदात्समयानुरोधात् ।
तं वीक्ष्य सोऽपि वसुदेवमतिप्रसन्नः
प्रोवाच भो नय सुतं नममैष मृत्युः ॥

अन्वयार्थ

सा दैवकी=ती दैवकीले, प्रथमपुत्रं=पहिला पुत्रकन, असूत=पैदा गरिन्, शौरिः=वसुदेवले, समयानुरोधात्=कबूलका नियमले, सत्वरं तुरुन्त, कंसाय=कंसलाई, अदात्=दिए, तं=त्यो बालककन, वीक्ष्य=

हेरेर, अतिप्रसन्नः = अत्यन्त सन्तुष्ट भएको; स अपि = त्यो कंसले
 पनि, वसुदेव = वसुदेवकन, प्रोवाच = भन्यो, भो = हे वसुदेव, सुत =
 पुत्रकन, नय = लैजाऊ, एषः = यो, मम = मेरो, मृत्युः = काल,
 न = नैन ।

भाषा

पदा गरिन् प्रथम पुत्र र देवकीले
 दीए उ कंसकन गै वसुदेवजीले ।
 हेरेर भन्छ खुशिसाथ लिएर जाऊ
 आठौं अरिष्ट छ मलाई उमात्र ल्याऊ ॥

मूल

ज्ञात्वाऽनवस्थितिगिरं निरपत्रपं तन्ना-
 तिप्रसन्नहृदयः सुतमानयत्तम् ।
 ज्ञात्वाऽथ नारदमुखाच्छलकर्म विष्णो
 रानय्य सोऽपि निजघान स्वसुःसुतान् षट् ॥

अन्वयार्थ

निरपत्रपं = लाज नभएको, अनवस्थितिगिरं = बोलीको ठेगान न-
 भएको, तं = त्यो कंसकन ज्ञात्वा = ज्ञानेर, नातिप्रसन्नहृदयः =
 उस्तो खुशी नभएका वसुदेव, तं = त्यो, सुत = पुत्रकन, आनयत् =
 ल्याउँ दाभए, अथ = यहाँपछि, स अपि = त्यो कंसले पनि, नारद =
 मुखात् = नारदका मुखबाट, विष्णोः = विष्णुको, छलकर्म = कपटी काम;
 ज्ञात्वा = ज्ञानेर, स्वसुः = बहिनीका, षट् = छ, सुतान् = छोराहरुकन, आ-
 नय्य = ल्याउन लाएर, निजघान = मारयो ।

(१८२)

भाषा

त्यो अव्यवस्थिति कुरा भर क्यै नमानो
छोरो मिले पनि उ स्थिर हुने नठानी ।
फर्केति नारदजिवाट उ भेद पाई
मान्यो छ गर्भतक देवकिका झिकाई ॥

मूल

तं देवकी धृतमनन्त शक्ति
गर्भाशयात्समपकृष्य च रौहिणेयम् ।
कृत्वाऽऽज्ञया भगवतः स्थितकृत्यशेषा
गर्भाशये स्वयमुवास च नन्दपत्न्याः ॥

अन्वयार्थ

अनन्तशक्तिः = अनन्त समर्थ भएकी, (योगमायाले) भगवतः =
विष्णुका, आज्ञया = आज्ञाले, देवकीधृतं = देवकीले धारण गरिएका,
तं = ती, अनन्तं = शेषजीकन, गर्भाशयात् = गर्भाशयबाट, अपकृष्य
खिचेर, रौहिणेयं = रोहिणीका पुत्र, कृत्वा = गरेर, स्थितकृत्यशेषा =
कैतव्य बाँकी भएकी छँदी, स्वयं = आफू, नन्दपत्न्याः = यशोदाका,
गर्भाशये = गर्भमा, उवास = बसिन् ।

भाषा

शेषाख्य देवकिजिको उही गर्भलाई
खींची लगेर सुत्त रोहिणीको गराई ।

(३८३)

कै काम बाँकि भइ नन्दकि पत्निमाहाँ
बस्तीभइन् खटन माफिक जन्मनामा ॥

मूल

सा देवकी पुनरिमं भगवन्तमीशं
कुक्षौ दधार हरि मानकदुन्दुभेस्तम्
कंसोऽष्टमो हरिरसाविति शंकमानः
कारागृहे पिहितवानथ दम्पती तौ ॥

अन्वयार्थ

सा देवकी = ती देवकीले, पुनः = फेरि, आनकदुन्दुभेः = वसु-
देवबाट, भगवन्तं = भगवान्, ईशं = मालिक, इमं = यी, हरि = कृष्ण-
कन, कुक्षौ = गर्भमा, दधार = धारण गरिन्, अष्टमः आठौं, असौ =
यो, हरि इति = विष्णु हो भनी, शंकमानः = शंका गर्ने, कंसः =
कंसले, अथ = यहाँदेखि, तौ दम्पती = ती वसुदेव देवकीकन, कारा-
गृहे = कैद खानामा, पिहितवान् = राख्नेभयो ।

भाषा

आठौं ति देवकीजिले वसुदेवबाट
धारण गरिन् हरि र सो बुझि छाँटकाँट ।
आठौं त विष्णु हुनुपर्छ भनी डराई
राख्यो कयेद गरि बहिनी र ज्वाइँलाई ॥

मूल

मास्यष्टमे विधिरशेषदिगीशयुक्तो
गर्भस्तुतिं भगवतः परिकीर्त्य भक्त्या ।

आश्वास्य तामपि गतो दशमासपूर्तौ
जातो हरिर्धृतगदाम्बुजशंखचक्रः ॥

अन्वयार्थ

अष्टमे मासि=आठौं महीनामा, अशेषदिगीशयुक्तः=सम्पूर्ण
दिग्पालले युक्त भएका, विधिः=ब्रह्माजीले, भक्त्या=भक्तिले, भगवतः=
परमात्माको, गर्भस्तुति=गर्भस्तुतिकन, परिकीर्त्य=गाएर, तां अपि=ती
देवकीकन पनि, आश्वास्य=संझाएर, गतः=जाँदाभए, दशमासपूर्तौ=
दशमहीना पूर्ण भए छँदामा, धृतगदाम्बुजशङ्खचक्रः=गदा, पद्म, शङ्ख,
चक्र धारण गरेका, हरिः=विष्णु, जातः=जन्मनुभयो ।

भाषा

दिग्पालहरूसँग लीकन गै विधीले

गर्भस्तुतीहरू गरे प्रभुको खुशीले ।

संझाइ तिन्कन गए दिन पूर्ण पारी

भो कृष्ण जन्म भुज सायुधचार धारी ॥

मूल

तं वीक्ष्य कंसबधभीतिविकम्पमानौ
स्तुत्वाऽऽहतु झटिति संहरूपमेतत् ।

श्रुत्वा तयो वचन माह स तर्हि मां त्वं
नन्दालयं नय समानय तस्य पुत्रीम् ॥

अन्वयार्थ

कंसबधभीतिविकम्पमानौ=कंसले माला भन्ने डरले कापिका

(१८५)

वसुदेव देवकीलो, तं=ती कृष्णकन, वीक्ष्य=देखेर, स्तुत्वा=स्तुति
गरेर, एतत्=यो, रूपं=स्वरूपकन, तयोः=ती दुइको, वचनं=वचनकन,
अत्वा=सुनेर, आह=भन्नुभो, तर्हि=त्यसो भए, त्वं=तिमी, मां=मकन,
नन्दालये=नन्दका घरमा, नय=लैजाउ, तस्य=तिनकी, पुत्री=छोरीकन,
समानय=ल्याऊ ।

भाषा

देखी स्तुती गरि दुवै बहुतै डराई
बिन्ती गरे जब स्वरूप बदल्नलाई ।
भन्नुभयो मकन लौ लागि नन्दकाँहा
छोडेर पुत्रि उनकी लिइ आउ याहाँ ॥

मूल

द्वाराशयनावृतकपाटयुगानि दृष्ट्वा
द्वाःस्थाञ्जनांश्च सुखनिर्भरनिद्रितांस्तान् ।
शीर्षे निधाय सुतमानकदुन्दभिस्तं
भीत्या ययौ त्वरितमेव स नन्दगेहम् ॥

अन्वयार्थ

आनकदुन्दुभिः=वसुदेवले, अनावृतकपाटयुगानि=द्वार खुला भएका,
द्वाराणि=ढोकाहरुकन र, सुखनिर्भरनिद्रितान्=आनन्दले मस्त निदा-
एका, तान्=ती, द्वाःस्थान् जनान्=द्वारपालहरुकन, दृष्ट्वा=देखेर;
तं सुतं=ती कृष्णकन, शीर्षे=शिरमा, निधाय=राखेर, भीत्या=डरले,
त्वरितमेव=तुरुन्त नै, नन्दगेहं=नन्दका घरमा, ययौ=जाँदाभए ।

(२६६)

भाषा

ढोकाहरू सब खुला र ति द्वारपाल
निद्रा परी लठहुँदै बुझि सोहि चाल ।
राखेर कृष्णकन झट्पट शीरमाहाँ
जाँदाभए ति वसुदेवजि नन्दकाहाँ ॥

मूल

दृष्ट्वा स तस्य तनयामभिजातमात्रां
तन्मातरं प्रसववेदनया विसंज्ञाम् ।
विन्यस्य तत्र सुतमेष सुतां तदीया
मादाय सत्वरमुपागमदात्मगेहम् ॥

अन्वयार्थ

स एष=सोही वसुदेव, तस्य=ती नन्दकी, अभिजातमात्रां=भर्खर
जन्मेकी, तनयां=छोरीकन र, प्रसववेदनया=प्रसूति हुँदाका परिश्रमले,
विसंज्ञा=वेहोसु भएकी, तन्मातरं=ती यशोदाकन, दृष्ट्वा=देखेर, तत्र=
त्यहाँ, सुतं=पुत्रकन, विन्यस्य=राखेर, तदीयां=तिनकी, सुतां=छोरीकन
आदाय=लिएर, सत्वरं=तुरुन्त, आत्मगेहं=आफ्नो घरमा, उपागमत्=
प्राप्त भए ।

भाषा

पुत्री ति नन्दजिकि भर्खर जन्मिएकी
त्यै वेदना परि यशोमति लठ् पन्थीकी ।

(३६७)

देखेर राखि सुत ताहिं ति पुत्रीलाई
लिई फिरे घरमहाँ कहिं वेनलाई ॥

मूल

द्वाराणि पूर्वमिव सार्गलकीलितानि
तद्धारपालपुरुषा अभवन्विनिद्राः ।
सा बालिकाऽपि च रुरोद यदा तदैते
द्वाःस्थाश्च भोजपतये त्वरितं विचख्युः ॥

अन्वयार्थ

द्वाराणि=ढोकाहरू, पूर्व=पहिले भैं, सार्गलकीलितानि=आग्ला-
लागेका र, तद्धारपालपुरुषाः=ती ढोकाका पालेहरू, विनिद्राः=निद्रा
खुलेका, अभवन्=भए, सा बालिका अपि=ती बालिका पनि, यदा=
जब, रुरोद=रोइन् तदा=त्यसै बखतमा; एते=यी, द्वाःस्थाः=पाले-
हरू, त्वरितं=चाँडै; भोजपतये = कंसलाई, विचख्युः=बिन्ती गर्दाभए ।

भाषा

ढोकाहरू सकल बन्द भए अघी झै
पालेहरू ति बिउँझेर बसे खडा भै ।
लागिन् जसै रुन कुमारि र चाल पाई
पाले गई कहिदिए अनि कंसलाई ॥

मूल

गत्वा स आकुलमना स्तदरिष्टगेह
मङ्गात्स्वसुदुहितरश्च बलाद्रदत्याः ॥

(२८८)

आदाय सत्वर मपोथयदशमपृष्ठे
सा चोत्पपात गगने तमुवाच कंसम् ॥

अन्वयार्थ

आकुलमनाः=आकुल मन भएको, सः=तसो कंस, तदरिष्टगेहं=त्यो
सूतिका घरमा, गत्वा=गएर, रुदत्याः=रुने, स्वसुः=बहिनीकी, दुहितरं=
छोरीकन, बलात्=बलले, अङ्गात्=काखवाट, आदाय=लिएर, सत्वरं=
तत्क्षणैमा, अशमपृष्ठे=ढुङ्गाभा, अपोथयत=पछारयो, साच=तिनी पनि,
गगने=आकाशमा, उत्पपात=उडिन्, तं=त्यो कंसकन, उवाच=भन्दि-
भइन् ।

भाषा

व्याकुल भईकन कुना घरभिन्न जाई
खोसी बलैसग ति बन्हिकि छोरिलाई ।
फ्याँक्यो शिलाबिच जसै ति उडेर ताहाँ
भन्दीभइन् गगनमै रहि कंसमाहाँ ॥

मूल

जातोऽन्तक स्तवविमूढमते कुतोऽपि
शक्तोऽसि चेद्व यतस्व बधाय तस्य ।
आस्ते स कुत्रचिदशेषखलान्तकोऽद्य
मात्वञ्जहीहि कृपणानवलानतञ्जः ॥

अन्वयार्थ

विमूढमते=हे मुख कंस, तव=तेरो, अन्तकः=काल, कुतोपि=कहींबाट,

(२८९)

जातः=जन्म्यो, शक्तोऽसि चैत् =सक्तछस् भने, अव=चिन्ह, तस्य=त्यसको
बधाय=मानु लाई, यतस्व=कोशीश गर, अशेषखलान्तः=सारा दुष्टको
नाश गर्ने, सः=त्यो, कुत्रचित् = कुनै ठाउँ मा, आस्ते=रहन्छ, अतज्ज्ञः=
त्यसलाई नजान्ने, त्वं=तँ, अवलान्=दुर्बल, कृपणान्=दुःखीहरूलाई,
मा जह्नीहि=नमार ।

भाषा

जन्मीसक्यो रिपु अज्ञेय तँलाई मार्न
कोशीश गर अझ सके उसलाई मार्न ।
पेले छ त्यो कहिँ त झैं खलनाशकारी
के गर्दछस् कृपण दुर्बललाई मारी ॥

मूल

उक्तेति वाचमखिलेश्वर योगमाया
कृत्वा स्वकार्यमखिलं गगने विलीना ।
श्रुत्वा तथा निगदितं तु सविस्मयौऽसा
वाश्वास्य तावपि जगाम निकेतनं स्वम् ॥

अन्वयार्थ

इति वाच' = यो यो वचनकन, उक्त्वा = भनेर अखिलेश्वरयोगमाया =
विष्णुकी योगमाया, अखिलं = सम्पूर्ण, स्वकार्य' = आफ्नो कामकन, कृत्वा =
गरेर, गगने = आकाशमा, विलीना = दबिन्, तथा = तिनीले, निगदितं =
भनेको, श्रुत्वा = सुनेर, 'सविस्मयः' = जिल्लिएको, असौ = यो कंस, तौ अपि =

भा० १९.

(१२०)

बहिनी, ज्वाइँकन पनि, आशवास्य=संस्कार, स्व=आप्तु, निकेतन=
घरमा, जगाम=गयो ।

भाषा

येती भनेर प्रभुकी तिनि योगशक्ति
कर्तव्य आफ्नु सकि छीन भइन् जसै ती ।
त्यै वाक्यले गरि उ कंस परी डरैमा
संझाइ ज्वाइँ बहिनीकन गो घरैमा ॥

मूल

दुर्मन्त्रिभिः परिवृतः सदसि प्रविष्ट
आभाष्य तान् स्वसृष्टताष्टमगर्भवार्ताम् ।
तेषां कुमन्त्रवचनै रखिलप्रजानां
बालादिहिंसनममन्यत स्वस्वतथ्यम् ॥

अन्वयार्थ

दुर्मन्त्रिभिः=दुष्टमन्त्रीहरूले, परिवृतः= घेरिएको, सदसि=सभासा,
प्रविष्टः=पसेको, सः=सो कंसले, तान्=तिनीहरूलाई, स्वसृष्टताष्टमगर्भ-
वार्ताम्=बहिनीका आठौँ गर्भको हालकन, आभाष्य=भनेर, तेषां=
तिनीहरूका, कुमन्त्रवचनैः=खराब सल्लाहका कुराले, अखिलप्रजानां=
सारा प्रजाका, बालादिहिंसनं=बालक मानु'कन, स्वतथ्यं=आप्तु
फाइदा, अमन्यत=ठान्यो ।

भाषा

दु'न्त्रिका सँग सभा गरि तेहि काल
विस्तार्गन्यो सकल अष्टम गर्भहाल ।

(३९१)

सल्लाहवाट तिनका दुनियाँ सबैको
ठान्यो ति बालकहरूकन मानु नौको ॥

मूल

अत्रापि सख्य मनयो रिति नन्दशौर्यो

ज्ञात्वा सनन्दतनयं प्रति शङ्कमानः ।

चारा नयुङ्ग सुवहून् वकपूतनादी-

स्तत्रैव गोकुलजनाभकनाशनाय ॥

अन्वयार्थ

अत्र अपि=यसमा पनि, अनयोः=यी दुइ, नन्दशौर्योः=नन्द र
वसुदेवको, सख्यं=मैत्री छ, इति=यो, ज्ञात्वा=जानेर, नन्दतनयं
प्रति=नन्दका छोरोमाथि, शङ्कमानः=शङ्का गर्ने, सः=सो कंसले,
गोकुलजनाभकनाशनाय=गोकुलवासीका बालक नाश गर्नका निमित्त,
तत्रैव=त्यहीँ, सुवहून्=धेरै, वकपूतनादीन्=वकासुर पूतना आदि, चा-
रान्=दूतहरूकन, अयुङ्क्त=पठायो ।

भाषा

यी नन्द शौरी दुइको बुझि सख्यभाव

ती नन्दगोपसुत माथि गरी कुभाव ।

गोकुलतरफ सकल बालक मानलाई

त्यो पूतना वक यि आदि दियो छडाई ॥

मूल

नन्दस्तु वाक्ष्य सुतमात्मन आप्तमोदः

कृत्वा च तस्य सुमहोत्सवजातकर्म ।

(२९२)

कंसाय वार्षिककरं मथुरां समेत्य
दत्त्वाऽऽगतः पथि ददर्श ततः स शौरिम्

अन्वयार्थ

आत्मनः=आफनु, सुतं=पुत्रकन, वीक्ष्य=देखेर, आतमोदः=हर्ष प्राप्त
भएका, नन्दः=नन्दजी, तस्य=त्यो पुत्रको, सुमहोत्सव जातकर्म=ठूला उत्सव
भएको जातकर्मकन, कृत्वा=गर्भेर, मथुरां=मथुरामा, समेत्य=प्राप्त भएर,
कंसाय=कंसलाई, वार्षिककर=सालियाना उठतिकन, दत्त्वा=दिएर,
ततः=त्यहाँपछि, आगतः=आएका छँदा, पथि=बाटामा, शौरिः=वसु-
देवकन, ददर्श=देख्ताभए ।

भाषा

देखेर पुत्रकन जातक जातकर्म
सिध्याइ कंसकन साबिक उठति तिर्न ।
जाँदा ती नन्द मथुरातिरबाट आई
भो भेट मान बिचमै वसुदेवलाई ॥

मूल

उक्त्वा परस्पर मनामय मात्मवार्ता
शौरिस्तमाह नचिरं वस गच्छ गेहम् ।

यत्ते सुतापकरणे ग्रहमारिकाद्याः

शक्षयन्ति नो तदपि तिष्ठ विधाय रक्षाम् ॥

अन्वयार्थ

परस्परं=आफूसमा, अनामयं=कुशल र, आत्मवार्ता=आफ्ना कुरा,

(२९३)

उक्त्वा=भनेर, शौरिः=वसुदेव, तं=ती नन्दकन, आह=भन्दछन्,
चिरं=धेरै, न वस=नबस्नुहोस्, गेहं=घरमा, गच्छ=जानुहोस्,
यत्=किनकि, ते=तपाईंको, सुतापकरणे=छोरा खराबी गर्नामा,
ग्रहमारिकाद्याः=गालग्रहादिहरू, न शक्यन्ति=सक्नेता छैनन्, तदपि=
त्यसो भए तापनि, रक्षां=हिपाजत्कन, विधाय=गरेर, तिष्ठ=
बस्नुहोस् ।

भाषा

गदै परस्पर कुरा वसुदेव त्याहाँ
भन्छन्ः हजुर घर जानु नबस्नु याँहाँ ।
विघ्नादिबाट हवैन कुनै खराबी
गनू बडो जतन नै पनि पुत्रमाथि ॥

मूल

नन्दोऽपि मित्रवचसा स्वगृहाय गच्छ-
न्यावन्न गोकुल मवाप स तावदेव ।
सा पूतना सविषपीनपयोधराद्या
नन्दस्य सद्मनि जगाम हरिं निहन्तुम् ।

अन्वयार्थ

सः=ती, नन्द अपि=नन्द पनि, मित्रवचसा=मित्रका कुराले, स्वगृहाय=
आफ्नो घरमा, गच्छन्=जाँदाछुँदा, यावत्=जहाँसम्म, गोकुलं=
गोकुलमा, न अवाप=पुगेका थिएनन्, तावदेव=त्यहीसम्ममा नै, स-
विषपीनपयोधराद्या=विषालु स्तन भएकी, सा पूतना=त्यो पूतना,

वेन्दस्य = नन्दका, सन्ननि = घरमा, हरिं = हरिकन, निहन्तुं = मार्नालाई,
जगाम = गई ।

भाषा

यो मित्रवाक्य सुनि जान हिंडे घरमा
तो नन्द आफ्नु घर पुग्न नपाउँदैमा ।
त्यो पूतना स्तन दुवै विषले सजाई
गै नन्दका घर प्रभूकन मार्नालाई ॥

मूल

सा शायितं तमभिवीक्ष्य मनोहराङ्गं
लीलायती सुमुखवीक्षणचुम्बनाद्यैः ।
स्वाङ्गे निधाय सविषस्तनचूचुकाग्र
मस्मा अदाद्दुरिमसौ विनिहन्तुकामा ॥

अन्वयार्थ

हरिं = कृष्णकन, विनिहन्तुकामा = मार्नको इच्छा गर्ने, सा असौ =
सोही यो पूतनाले, शायितं = सुताइएका, मनोहराङ्गां = सुन्दर अङ्ग भएका,
तं = ती कृष्णकन, अभिवीक्ष्य = देखेर, सुमुखवीक्षणचुम्बनाद्यैः =
मुहार हेनुं चुम्बन गर्नु आदिले, लीलायती = खेलाउँदी छँदी,
स्वाङ्गे = काखमा, निधाय = राखेर, सविषस्तनचूचुकाग्र = विषाहला दुध-
का मुण्टाकन अस्मै = यी कृष्णलाई, अदात् = दिई ।

भाषा

सुत्ने मनोहर प्रभूकन देखि ताहाँ
हेरेर चुम्बन गरी लिइ काखमहाँ ।

(२९५)

मुन्टा दुई ति दुधका विषले सजाइ
दिई पयोधर प्रभूकन मानलाई ॥

मूल

भो मुञ्च मुञ्च निहतास्मि गिरं वदन्त्या
स्तस्यास्तनद्वय मसौ परिगृह्य दोभ्याम् ।
योगीव पूरक भिवैकमना विकर्षन्स-
प्राणदुग्धमपिवत्सहसाऽपतत्सा ॥

अन्वयार्थ

भो=हे, मुञ्च मुञ्च=छोड, छोड, निहतास्मि=मरे भनी, गिरं=वचन-
कन, वदन्त्याः=भन्ने, तस्याः=त्यसको, स्तनद्वयं=दुवै स्तनकन, दोभ्यां
दुइ हातले, परिगृह्य=समातेर, एकमनाः=एकचित्त भएको, योगीव=
योगीले नै, पूरकं इव=पूरककन भैं, विकर्षन्=खिन्ता छँदा, असौ=
यी कृष्णले, सप्राणदुग्धं=प्राणसहित दुधकन, अपिवत्=पिउँ दाभए
सा=त्यो एकदम, अपतत्=लडी ।

भाषा

भो छोड छोड म मरे भनी त्यो कराई
रुन्धी दुवै स्तन निचोरि निचोरि खाई ।
कै योगिले सकल पूरक नै गरे झैं
प्राणैसमेत चुसिदिंदा मरि त्यो छिनैमै ॥

मूल

तस्या वृहत्स्तन युगान्तरवर्तमानं
कृष्णं निरीक्ष्य सभया ससखी यशोदा ।

गत्वाऽऽनयत्स्वसुतमस्य च बालरक्षी
स्तोत्रेण मार्जनमकारि तयाऽर्भकस्य ॥

अन्वयार्थ

तस्याः=त्यसका, बृहत्स्तनयुगान्तरवर्तमानं=ठूला दुइस्तनका बीच-
मा रहेका, कृष्णं=कृष्णकन, निरीक्ष्य=देखेर, सभया=डराएकी, ससखी
सँगिनीले सहित, यशोदा=यशोदा, गत्वा=गयेर, स्वसुतुं=आपनु
पुत्रकन, आनयत्=ल्याइन्, तया=तिनीले, अर्भकस्य=बालक,
अस्य=यी कृष्णको, बालरक्षास्तोत्रेण=बालरक्षास्तोत्रले, मार्जनं=पुछ-
पाछ, अकारि=गरियो ।

भाषा

त्यस्ता ठूला स्तन दुई बिच कृष्णलाई
देखि डराइ सखिसाथ लिएर जाई ।

व्याई यशोमतिजिले पढि बालरक्षा
झारिन् ति कृष्णकन होस भनी सुविस्ता

मूल

नन्दः ससम्भ्रममुपागत आत्मगेहं
तां प्राङ्गणे निपतितां गिरिकूटतुल्याम् ।
दृष्ट्वा च तन्मरणमात्मसुतान्निशम्य
भूत्वातिविस्मितमनाः प्रशशंस शौरिम् ॥

अन्वयार्थ

नन्दः=नन्दजी, ससम्भ्रमं=हडबडसँग, आत्मगेहं=आपनु

(२९७)

धरमा , उपागतः=प्राप्त भएका छँदा , प्राङ्गणे=आँगनमा, निप-
तितां=लडेकी , गिरिकूटतुल्यां=पर्वतको टापू जस्ती , तां=त्यसकन,
दृष्ट्वा=देखेर , आत्मसुतात् =आफ्नु छोराबाट, तन्मरणं=त्यसको
मरणकन, निशम्य=सुनेर, अतिविस्मितमनाः=अत्यन्त आश्चर्य,भूत्वा=
भएर, शौरिं=वसुदेवकन , प्रशंसं=तारीफ गरे ।

भाषा

आएर हड्बडसँगै धर नन्दजी ती
आँगनमाहाँ लडिरहेकी पहाड जस्ती ।
देखेर मृत्यु उसको सुतबाट जाने
आश्चर्य भै ति वसुदेवकन सिद्ध ठाने ॥

मूल

अथैकदाऽधः शकटस्य शायितो
रुरोद कृष्णोऽपि वुभुक्षयाऽऽर्दितः
श्रुतन्न तद्रोदनमन्यसक्तया
यशोदया तेन चुकोप माधवः ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि , एकदा=एक दिन , शकटस्य=गाडाका, अधः
तलतिर, शायितः=सुताइएका, वुभुक्षया=भोकले , अर्दितः=वाधा
गरिएका, कृष्ण अपि=कृष्ण पनि , रुरोद=रुनुभयो , अन्यसक्तया=
अर्को कुरामा लागेकी, यशोदया=यशोदाले, तद्रोदनं=त्यो रुवाइ
नभत् मुनिएन, तेन=त्यसैले, माधवः=कृष्ण, चुकोप=रिसाउनुभो ।

भाषा

सुताइ गाडामुनिका छहारिमा
लागिन् यशोदा अरु केही काममा ।
रुनुभयो कृणजि भोकले अनि
उन्ले सुनीनन् हुनुभो कुपित अनि ॥

मुल

अहन्यदा तं शकटं रुषान्वित
स्तद्रंहसोत्पत्य पपात भूतले ।
विभिन्नचक्राक्षविभिन्नकूवरो
वभञ्ज तत्स्थानिच भाजनान्यपि ॥

अन्वयार्थ

रुषान्वितः=रिसाएका कृष्णले, पदा=पाउले, तं शकटं=त्यो
गाडाकन, अहन्=हान्नुभयो, तद्रंहसा=त्यही तोडले, विभिन्नचक्राक्ष=
विभिन्नकूवरः=पाङ्गा, धूर, हरिस भाँचिएको छँदो, उत्पत्य=उफ्रेर,
तले=पृथ्वीमा, पपात=खस्यो, वभञ्ज च=भाँचियो पनि, तत्स्थानि=
यहाँ रहेका, भाजनानि=भाँडाहरू, अपि=पनि वभञ्जुः= फुटे ।

भाषा

गाँडामहाँ लात् दिनुभो र रीसलै
उफ्रेर वज्रघो जिमिमा उ जोरले ।
पाङ्गा, हरिस आदि तमाम भाँचिदै
थिए उहाँ जे ति सबै धुलो भए ॥

(२९९)

मूल

गव्यं सुषित्वा वितरन्त मृक्षा-
योलूखले वीक्ष्य सुतं स्थितं तं ।
तस्मिन् यशोदा कुपिता बबन्ध
तेनैव भग्नौ यमलाजुर्नद्रुमौ ॥

अन्वयार्थ

गव्यं = नउनीं, सुषित्वा = चोरैर, ऋक्षाय = वानरलाई वितरन्तं =
दिने, उलूखले = उर्गलमा, स्थितं = बसेका, तं = ती, सुतं = छोराकन,
वीक्ष्य = देखेर, यशोदा = यशोदाले, तस्मिन् = त्यही उर्गलमा,
कुपिता = रिसाएकीछदी, बबन्ध = बाँधिन्, तेनैव = त्यही उर्गलले नै,
यमलाजुर्नद्रुमौ = दुइ खरीका रुख, भग्नौ = भाँचिए ।

भाषा

चोरैर नौनी लगि पोसि वानर
बरुने ग उर्गलदेखि मास्तिर ।
देखेर बाँधिन् त्यहि कुण्ठाजीकन
भाँचे लगी त्यै यमलाजुर्नद्रुम ॥

मूल

देवर्षिशापाद्धनदात्मजावुभौ
भूत्वाऽर्जुनौ स्थावरतामुपागतौ ।
विमुक्तशापो धृतदिव्यविग्रहौ
स्तुत्वा परिक्रम्य हरिं दिवं गतौ ॥

अन्वयार्थ

देवर्षिशापात् = नारदका शापले, उभौ = दुइ, धनदात्मजौ =
कुवेरका छोरा, अर्जुनौ = खरीका रुख, भूत्वा = भएर, स्थावरतां =

वृक्षयोनिमा, उपागतौ=प्रातः भएका हुन्, विमुक्तशापौ=शाप छुटेका,
धृतदिव्यविग्रहौ=दिव्य देह धारण गरेका छँदा, हरिं=कृष्णकन,
परिक्रम्य=प्रदक्षिणा गरेर, स्तुत्वा=स्तुति गरेर, दिवं=स्वर्गमा, गतौ=
गए ।

भाषा

दैवर्षिको शाप परी कुवेरका
छोरा दुवै वृक्ष थिए ती भाँचिदा ।
सराप छुटेर गरि प्रदक्षिणा
गए दुवै ती अलका पुरीमहाँ ॥

मूल

वकासुरं वत्सवपुर्धरं तथा
अघासुरं सानुजधेनुकासुरम् ।
हत्वाऽथ दावाग्निभया द्रवजार्भकां
प्ररक्ष कृष्णो बलदेवसंयुतः ।

अन्वयार्थ

बलदेवसंयुतः=वलरामले युक्त भएका, कृष्णः=कृष्णले, वका-
सुरं=वकासुरकन, वत्सवपुर्धरं=वाच्छाको रूप लिने र, तथा=त्यस्तै,
अघासुरं=अघासुरकन, सानुजधेनुकासुरं=भाइले सहित धेनुकासुरकन,
हत्वा=मारेर, अथ=अनि, दावाग्निभयात्=दढैलाका भयदेखि,
द्रवजार्भकान्=द्रवजका बालकहरूकन, प्ररक्ष=रक्षा गर्नुभो ।

(३०१)

भाषा

मारैर वत्सासुर त्यो वकासुर
भाइसहित धेनुक फेर अघासुर ।
मारी डढेलो पिइ बालरक्षण
गर्ग भयो दाज्युसँगै लिईकन ॥

मूल

ततः समागत्य विधिः सपालका-
न्वत्साञ्जहाराय हरेः स्वमायया ।
स सर्वरूपोऽब्दमुवास नान्विधि
रानाप्य नत्वाऽच्युत मालयं ययौ ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, विधिः=ब्रह्माजी, समागत्य=आएर, हरेः=
कृष्णका, सपालकान्=गोठाला सहित, वत्सान्=बाच्छाकन, स्वमायया=
आफ्ना मायाले, जहार=हरण गरे, सः=सो, सर्वरूपः=सम्पूर्णको रूप
लिने कृष्ण, अब्दं=एक वर्ष, ऊवास=बस्ता भए, विधिः=ब्रह्माजी,
तान्=ती वत्सबालककन, आनाप्य=ल्याएर, अच्युतं=कृष्णकन,
नत्वा=नमस्कार गरेर, आलयं=घरमा, ययौ=गए ।

भाषा

ब्रह्माजि आई सब वत्सबालक
लगी लुकाए ललले गरी ज ब ।

(३०२)

प्रक् वर्षातक वस्नु भयो सवै बनी
ह्याई क्षमा मागि गए विधी अनि ॥

मूल

गच्छन्स गोपैः सह यामुनं तटं
विदूषयन्तं हृदिनीजलं विषैः ।

दृष्ट्वाऽथ कालीयकनागमद्भुतं
निर्मथ्य तं वै निरयापयत्ततः

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, सहरिः=सो कृष्ण, गोपैःसह=गोपहरूले सँग, यामुन
तटं=यमुनाजीका किनारमा, गच्छन्=जाँदाछँदा, हृदिनीजल=दहको
पानीकन, विषैः=विषले, विदूषयन्तं=खराब गर्दिने, अद्भुतं=अघोरको
कालीयकं=कालीय नागलाई, दृष्ट्वा=देखेर, तं=त्यसलाई, निर्मथ्य=
दमन गरेर ततः=त्यस रहबाट, निरयापयत्=निकालिदिनुभो ।

भाषा

लीएर साथी गइ यामुना तट
देखी त्यहाँ सर्पविषाइलो हृद ।
पसी त्यहाँ कालियसाथमा लडी
निकालिदिनुभो रहदेखि त्यै घरी ॥

मूल

क्रोडन् वयस्यैः सह चैकदा वने
कश्चित्प्रलम्बासुर आगतो बली ।

(३०३)

ज्ञात्वा हरिगोपवपुर्धरं खल
अघातयत्तं च बलेन साधवः ॥

अन्वयार्थ

एकदा=एक दिन, माधवः=लक्ष्मीका, हरिः=कृष्ण, वयस्यैः सह=
साथीसँग, वने=वनमा, क्रीडन्=खेलदा छँदा, कश्चित्=कोही, बली=
बलवान्, प्रलम्बासुरः=प्रलम्बसुर, आगतः=आयो, गोपवपुर्धरं=गो-
पको स्वरूप लिने, खलं=दुष्ट, तं=त्यसकन, ज्ञात्वा=जानेर, बलेन=
बलदेवले अघातयत्=मराउनुभयो ।

भाषा

साथीसँगै खेलनु हुँदा कुनै दिन
आयो प्रलम्बासुर गोप भैकन ।
थियो उही खेलमहाँ र चिन्दु भै
मराउनुभो बलदेवबाट नै ॥

मूल

अस्मत्पतिः स्यात्खलु नन्दनन्दनः
संकल्प्य चेत्थं व्रजगोपदारिकाः ।
चेरुर्ब्रतं तेन तुतोष साधव
अकार वस्त्राहरणं च लीलया ॥

अन्वयार्थ

व्रजगोपदारिकाः=व्रजका गोपिनीहरू, नन्दनन्दनः=नन्दका छोरा,

अस्मत्पतिःहाम्रा पति, स्यात्=होजन्, इत्थं=यस्तो, संकल्प्य=संकल्प
 गरेर, व्रतं=व्रतकन, चेरुः=गर्दाभए, माधवः=कृष्ण,
 तेन=त्यो व्रतले, तुतोष=खुशी हुनुभो, लीलया=खेलवाडले, वस्त्राह=
 रणं च=चीरहरण पनि, चकार=गनुंभो ।

भाषा

हाम्रो पती कृष्णजि नै हुन्भनी
 कात्यायनी बर्त गरेर गोपिनी ।
 बस्थे खुशी भै उही बर्तले गरी
 गनुंभयो दिल्लगि चीर्हरण गरी ॥

मूल

निवार्य शक्रार्चनयाजनादिकं
 विधाय गोवर्धनपूजनादिकम् ।
 कनिष्ठिकाग्रेण च धारयन् गिरिं
 ररक्ष वृष्टेः सभयं सगोकुलम् ॥

अन्वयार्थ

शक्रार्चनयाजनादिकं=इन्द्रको पूजा, यज्ञ आदिकन, निवार्य=
 रोकेर, गोवर्धनपूजनादिकं=गोवर्धनको पूजा आदिकन, विधाय=
 गरेर, कनिष्ठिकाग्रेण=कान्छी औलाका टुप्पाले, गिरिं=गोवर्धन
 पर्वतकन, धारयन्=धारण गर्दा छँदा, सः=सो कृष्ण, वृष्टेः=वर्षादेखि,
 सभयं=इस्ले युक्त भएको, गोकुलं=गोकुलकन, ररक्ष=रक्षा गर्नुंभो ।

(१०५)

भाषा

रोकेर सो साबिक इन्द्रको मख
गराइ गोवर्धन यज्ञ उत्सव ।
कनिष्ठिकाले गिरि त्यै धरीकन
बचाउनुभो झरिदेखि गोगण ॥

मूल

प्रभाव मालक्ष्य ततो महद्भुत
मागत्य कृष्णं सुरभिः शतक्रतुः ।
स्तुत्वाऽभिषिच्यथा पितामहाज्ञया
विज्ञाप्य तं जगमतुरात्मधामनि ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, महाद्भुतं=अत्यन्त ठूलो, प्रभावं=प्रभावकन,
आलक्ष्य=देखेर, पितामहाज्ञया=ब्रह्माजीका आज्ञाले, सुरभिः=काम-
धेनु र, शतक्रतुः=इन्द्र, आगत्य=आएर, कृष्णं=कृष्णकन, स्तुत्वा=
स्तुति गरेर, अभिषिच्य=अभिषेक गरेर, तं=ती कृष्णकन, विज्ञाप्य=
बिन्ती गरेर, आत्मधामनि=आफ्ना आफ्ना लोकमा, जगमतुः=
गए ।

भाषा

देखेर सो कृष्णजिको चमत्कृति
ती कामधेनु र स्वयं शचीपति ।

भा० २०.

(२०६)

ब्रह्माजिको मज्जिमोजिमै त्यहाँ
आई अभिषेक दिई गए उँहा ॥

मूल

स्नातुं गतं नन्दमथैकदा जला-
दधृत्वा नयन्तं स्वगृहं कुतूहलात् ।
जलेश मासाद्य प्रसाद्य तं पुन
रायात्सतातो वरुणालयादसौ ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, स्नातुं=नुहाउनलाई, नदी=
नदीमा, गतः=गएका, तं=ती नन्दलाई, कुतूहलात्=चाखले,
स्वगृहं=आफ्नु घरमा, नयन्तं=लैजाने, जलेशं=वरुणलाई, आसाद्य=
भेडाएर, तं=ती वरुणलाई, प्रसाद्य=अनुग्रहले प्रसन्न गराई, पुनः=
फेरि, वरुणालयात्=वरुणका घरबाट, सतातः=पिता नन्दले सहित,
असौ=यी कृष्ण, आयात्=आउनुभो ।

भाषा

जाँदा नदी ग्वाउन नन्द कै दिन

लगे वरुणले घरमा उनीकन ।

जाई वरुणलाई प्रसन्न पारदै

पिता लिई आउनुभो खुशी हुँदै ॥

मूल

विद्याधरः सर्पवपुर्धरो महा-

अग्राह नन्दाङ्घ्रि मथैकदाऽच्युतः ।

(३४७)

पृष्ठा पदा तं गतशापबन्धनं
चकार नन्दश्च गताहिबन्धनम्
अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, महान्=ठूलो, सर्पवपुर्धरः=सर्पको शरीर लिने, विद्याधरः=विद्याधरले, नन्दाङ्घ्रि=नन्दको पाउकन जग्राह=पक्रयो, अच्युतः=कृष्णले, पदा=पाउले, तं=त्यसकन, पृष्ठा=छोएर, गतशाप बन्धनं=शापरूपी बन्धन गएकोकन र, नन्दश्च=नन्दकन पनि, गताहिबन्धनं=सर्पको बन्धन गएको, चकार=गनुंभो ।

भाषा

आपर विद्याधर सर्परूपले
पक्रयो पयरनन्दजिको र कृष्णले ।
छोईदिनुभो जब पाउले गरी
भो मुक्त यस्वाट छुटे ति नन्दजी ॥

मूल

दृष्ट्वाऽथ कृष्णस्य तदद्भुतं बलं
सुविस्मितान्गोपगणान्समासतः ।
आश्राव्य गर्गोक्तिं मियं पुरोदितां
नन्दस्तदैश्वर्यमवर्णयन्मुदा ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, कृष्णस्य=कृष्णको, तत्=त्यो, अद्भुतं=अनौठा,

बलं=समर्थकन, दृष्ट्वा=देखेर, सुविस्मितान्=ताज्ज्व, भएका, गोप-
गणान्=गोपगणलाई, नन्दः=नन्दजीले, पुरोदितां=पहिले कहिएको, इयं=
यो, गर्गोक्तिं=गर्गको कुरा, आश्राव्य=सुनाएर, मूदा=हर्षले, नन्दैश्वर्यं=
कृष्णको समर्थकन, अवर्णयत्=बयान गरे ।

भाषा

देखेर सो कृष्णजीको ठूलो बल

ताज्ज्व भएका सब गोपमा तब ।

सो गर्गको उक्ति सुनाइ नन्दले

श्री कृष्णको दैवि कुरा बयान गरे ॥

मूल

दृष्ट्वा कदा शारदशुक्लशर्वरीं

रन्तुं स तस्यामथ यामुनं तटम् ।

जगाम वेणुं रणयञ्जनार्दनो

गोप्य स्तदाकर्ण्य समाययु मुदा ॥

अन्वयार्थ

अथ=अनि, स जनार्दनः=सो कृष्णजी, एकदा=एक दिन, शारद-
शुक्लशर्वरी=शरत्ऋतुको शुक्लपक्ष रात्रीकन, दृष्ट्वा=देखेर, तस्यां=
त्यस रात्रीमा, रन्तुं=रमणगर्न, वेणुं=बाँसुरीकन, रणयन्=बजाउँदै,
यामुनं तटं=यमुना किनारमा, जगाय=जानुभयो, गोप्यु=गोपिनीहरू,
तत्=त्यो गानाकन, आकर्ण्य=सुनेर, मूदा=हर्षले, समाययु=आए ।

(३०९)

भाषा

एक दिन शरत् शुक्र निशाविषे हरि
खेलै भनी निस्क बजाइ बाँसुरी ।
जानूभयो त्यै यमुना किनारमा
सुनी सबै गोपिनिगण् गय त्यहाँ ॥

मूल

समागता वीक्ष्य सलीलया हरिस्ता
आह कस्मान्निशि यूय मागताः ।
सन्त्यज्य सर्वान् पतिपुत्रबान्धवा-
न्मह्यं विरुद्धाचरणं न रोचते ॥

अन्वयार्थ

स हरिः=सो कृष्णजीले, समागताः=आएका, ताः=तिनीहरू=
लाई, वीक्ष्य=देखेर, लीलया=लीलाले, आह=भन्नुहुन्छ, यूयं=
तिमीहरू, निशि=रातमा, कस्मात्=किन, पतिपुत्रबान्धवात्=पति,
पुत्र, बान्धव, सर्वान्=सबैलाई, सन्त्यज्य=छोडेर, आगताः=आयौ,
मह्यं=मलाई, विरुद्धाचरणं=विरोधी चाल, न रोचते=मन पर्दैन ।

भाषा

भन्नुभयो यो सब गोपिनीमहाँ
के काम आयौ तिमिहरू रातमा ।
आफना जहान घपति पुत्र छाड्दिन
खराबि यो चाल म बेस मान्दिन ॥

(३१०)

मूल

गोप्यो रुदत्योऽथ न्यवेदयन् प्रभो
नविद्महे भर्तु सुताप्तवान्धवान् ।
ऋते भवन्तं भवताऽप्यनाहताः
सर्वा मरिष्याम इहैव साम्प्रतम् ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, रुदत्यः=रुने, गोप्यः=गोपिनीहरूले, न्यवेदयत्=
बिन्ती गरे, प्रभो=हेप्रभु, भवन्तं=हजूरलाई, ऋते=छोडेर, भर्तु सुताप्त-
वान्धवान्=पति पुत्र, आप्त बन्धुकन, नविद्महे=जान्दैनौं, भवता अपि=
हजूरले पनि, अनाहताः=वास्ता नगरिएका, सर्वाः=सबै, साम्प्रतं=
अहिले, इहैव=यहीं नै, मरिष्यामः=मर्नेछौं ।

भाषा

भन्छु रुँदै गोपिनिहरू त्यो घरी
आयौं संझि तमाम त्याग गरी ।
छुट्छौं हजूरबाट पनि भने बरु
मर्छौं यही नै सब गोपिनीहरू ॥

मूल

तासां विलोकयात्मनि भक्तिमीश्वर
स्ताभिः समेताभिरुदारचेष्टितः ।

रासं रचित्वा विजहार लीलया
परस्परासक्तकरेक्षणस्मितैः ॥

अन्वयार्थ

उदारचेष्टितः=उदार चेष्टा भएका, इश्वरः=कृष्णले, तासां=तिनीहरू-
को, आत्मनि=आफूमा, भक्ति=भक्तिकन, विलोक्त्य=देखेर, समेतानि=
जम्मा भएका, ताभिः=तिनीहरूसंग, लीलया=लीलाले, परस्परासक्तः
करेक्षणस्मितैः=परस्परमा हात समात्नु, हेनु, हास्नुले, रासं=रासकन,
रचित्वा=जमाएर, विजहार=खेले ।

भाषा

गोपीहरूको अति भक्ति आफूमा
देखी तिनैलाई लिएर साथमा ।
मण्डल गरी गोपिनिको वरीपरी
खेल्नुभयो रास रची मजा गरी ॥

मूल

द्वयोर्द्वयोर्मध्यगतं तमोश्चरं
दृष्ट्वाऽथ ताः स्वस्थसमीपवर्तिनम् ।
अस्मत्समाना इतरा न का इति
सर्वा अमन्यन्त च गोपिकास्तदा ॥

अन्वयार्थ

अर्थ=यहाँपछि, ताः=ती गोपिनीहरू, द्वयोर्द्वयोः=दुई दुईको,

मध्यगतं=माझमा रहेका, ईश्वरं=ती कृष्णकन, स्वस्यसमीपं
वर्तिनं=आफ्नै नजीक भएकोकन, दृष्ट्वा=देखेर, तदा=त्यस वखतमा,
सर्वाः=सबै, गोपिकाः=गोपिनीहरू, अस्मत्समानाः=हामीबराबर,
इतराः=अरु, काः=को होलान्, इति=यस्तो, अमन्यन्त=
ठाने ।

भाषा

खेल्दा सबैका पसि बीच बीचमा
देखी हरीलाइ सबै नजीकमा ।
हामी सरी छैन कुनै अरु भनी
ठाने सबै गोपिनिहरूले पनि॥

मूल

तासां तमालक्ष्य मदाङ्कुरं हरि
रन्तर्दधे तत्प्रशमाय सत्त्वरम् ।
कृष्णं रुदन्त्योऽथ लता वनस्पती-
न्पृच्छन्त्य एताः परिवभ्रमुर्वने ॥

अन्वयार्थ

हरिः=कृष्ण, तदा=त्यस वखतमा, तासां=तिनीहरूको, तान्=त्यो,
मदाङ्कुरं=धमण्डको अङ्कुरकन, तमालक्ष्य=देखेर, तत्प्रशमाय, त्यो
छुटाउनलाई, सत्त्वरम्=उत्तिखेर, अन्तर्दधे=अन्तर्धान हुनुभो, अथ=
यहाँपछि, रुदन्त्यः=रुने, एताः=यी गोपिनीहरू, लतावनस्पतीन्=
लहरा वृक्षहरूसँग, कृष्णं=कृष्णकन, पृच्छन्त्यः=सोझा छँदा ।
वने=वनमा, परिवभ्रमुः=घुमे ।

(३१३)

भाषा

देखेर ती गोपिनिको मदाङ्कुर
हुनुभयो अन्तरध्यान सत्वर ।
सोधै लता वृक्षसँगै बराबर
रूँदै घुमे कृष्णजि खोजन वन्भर ॥

मूल

अप्राप्य कृष्णं पुलिनं समागता
ध्यायन्त्य एकाग्रधियाऽवतस्थिरे
आगत्य भूयो विजहार लीलया
ताभिर्मुकुन्दो वनराजिकेलिभिः ॥

अन्वयार्थ

कृष्णं = कृष्णकन, अप्राप्य = नपाएर, पुलिनं = किनारमा, समागताः =
आएका, एकाग्रधिया = एकाग्र बुद्धिले, ध्यायन्त्यः = ध्यान गर्दा छँदा,
अवतस्थिरे = बसे, मुकुन्दः = कृष्ण, भूयः = फेरि, आगत्य = आएर,
लीलया = लीलाले, वनराजिकेलिभिः = वन विहार जल विहार आदिले,
ताभिः = तिनैसँग, विजहार = खेले ।

भाषा

नपाइ ती कृष्णजीलाई तीरमा
आएर एकाग्र भई बसे त्यहाँ ।
प्रत्यक्ष भै फेर्तिनलाई साथ ली
खेल्नुभयो धेरै मिकी चमत्कृति ॥

मूल

रामाच्युतौ हन्तुमथैका व्रजं
महोक्षरूपो वृषभासुरो गतः ।
भीता स्तमालोकयजना भृशं हरि
जघान तं सिंहशिशु र्यथामृगम् ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, महोक्षरूपः=ठूलो साँढेको
रूप लिएको, वृषभासुरः=वृषभासुर, रामाच्युतौ=राम र कृष्णकन,
हन्तुं=मार्नलाई, व्रजं=व्रजमा, गतः=गयो, तं=त्यसकन, आलोक्य=
देखेर, जनाः=जनहरू, भृशं=अत्यन्त, भीतीः=डराए, हरिः=कृष्णले,
तं=त्यसकन, सिंहशिशुः=सिंहको बच्चा, मृगकन भैं, जघान=
मान्नुभयो ।

भाषा

थी राम कृष्णकन मारिछु भनी
आयो असुकोहि ठूलो बयलबनी ।
सान्हा डराए हरिले अधी सरी
मान्नुभयो डम्बरुले मृगैसरी ॥

मूल

क्रौडन् वयस्यैः सह बालकैलिभिः
कालं प्रतीक्षन्निजमातुलाह्वये ।

आसीद्धरिः कंसमथाह नारदो
रामाच्युतौ द्वावपि देवकीसुतौ ॥

अन्वयार्थ

हरिः=कृष्ण, वयस्यैः सह=साथीहरूसँग, बालकेलिभिः=बाल-
लीलाले, क्रीडन्=खेल्दा छँदा, निजमातुलात्यये=आफ्ना मामाका
विनाशमा, कालं=कालकन, प्रतीक्षन्=पर्खदा छँदा, आसीत्=रहनुभयो,
अथ=यहाँपछि, नारदः=नारद, रामाच्युतौ=राम र कृष्ण, द्वौ
अपि=दुवै पनि, देवकीसुतौ=देवकीका छोरा हुन भनी, आह=भने ।

भाषा

खेलेर साथीसँग दिल्लगी गरी
बस्ता हरी कंस नमारि ढिल् गरी ।
त्यो कंसमा नारद जाइ भन्दछन्
यी देवकीको सुत राम कृष्ण हुन् ॥

मूल

त्वद्विभ्यता शूरसुतेन गोकुलं
नीतो हरिर्नन्दगृहे विसर्जितः ।
रामं च मन्यस्व न रोहिणीसुतं
द्वौ भागिनेयौ तव सप्तमाष्टमौ ॥

अन्वयार्थ

त्वद्विभ्यता=तिमीदेखि डराएका, शूरसुतेन=वसुदेवले, हरिः=

कृष्ण, गोकुलं=गोकुलमा, नीतः=लगिएका छँदा, नन्दग्रहे=नन्दका
घरमा, विसर्जितः=छोडिए, रामं च=रामकन पनि, रोहिणीसुत=
रोहिणीको छोरा भनीकन, न मन्यस्व=नठान, सप्तमाष्टमौ=सातौं र
आठौं, तव=तिम्रा, भागिनेयौ=भानिज हुन् ।

भाषा

तिम्रा डरैले वसुदेवले त्यहाँ
राखे लगी नन्दजिका घरैमहाँ ।
रामै पनि होइन रोहिणीसुत
सातौं र आठौं बुझ आफ्नु भानिज ॥

मूल

श्रुत्वाऽथ देवर्षिवचः सविस्तरं
कोपादसिं शौरिजिघांसयाऽऽददे
तमाह देवर्षि रत्नं रुषा च किं
शक्तोऽसि चेत्तौ जहि रामकेशवौ ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, सविस्तरं=विस्तारपूर्वक, देवर्षिवचः=नारदको
वचनकन, श्रुत्वा=सुनेर, कोपात्=रिसले, शौरिजिघांसया=वसुदेव-
लाई माने इच्छाले, असिं=तरवारकन, आददे=लिदोभयो, देवर्षिः=नारद
सं=त्यसकन, आह=भन्दन, रुषा=रिसले, किं=के हुन्छ, अत्नं=भैगयो,
शक्तोऽसि चेत्=सक्छौ भने, रामकेशवौ=राम र कृष्णकन, जहि
मार ।

(३१७)

भाषा

सुनी कुरा खड्ग लिएर त्यो जली
उठ्यो ती शौरिकन मारन सुगरी ।
देवर्षि भन्छन् रिस छोड धैर्य भै
सकिन्छ ता मार ती दूइलाइ नै ॥

मूल

इत्थं तमाभाष्य जगाम नारदः
सोऽक्रूर माहूय तमाह सादरम् ।
याहि व्रजं दानपते न्वमद्य वै
नन्दात्मजा वानय रामकेशवौ ॥

अन्वयार्थ

नारदः=नारद, तं=त्यो कंसकन, इत्थं=यस्तो, आभाष्य=भनेर,
जगाम=गए, सः=सो कंसले, अक्रूरं=अक्रूरकन, आहूय=डाकेर,
सादरं=आदरपूर्वक, आह=भन्यो, दानपते=हेअक्रूर, त्वं=तिमी,
अद्यैव=आज नै=व्रजं=गोकुलभा, याहि=जाऊ, नन्दात्मजौ=
नन्दका छोरा, रामकेशवौ=राम र कृष्णकन, वानय=ल्याऊ ।

भाषा

यति भनी नारदजी गए जब
डाकेर अक्रूरकन कंसले तब ।
भन्दोभयो अक्रूर जाउ व्रजमाहाँ
लिखे भाव तो नन्दकुमाहुँ वै यहाँ ॥

(३१८)

मूल

यावत्तथोक्त्वा स च गान्दिनीसुतो
व्रजं प्रतस्थे मनसा स्मरन्हरिम् ।
तावत्स कंसानुचरो महाबलः
केशी ययौ कृष्णजिघांसया व्रजम् ॥

अन्वयार्थ

स च=सो, गान्दिनीसुतः=गान्दिनीको छोरा (अक्रूर) तथा=हओस्,
उक्त्वा=भनेर, मनसा=मनले, हरिं=कृष्णकन, स्मरन्=संझदा छँदा,
यावत्=जहाँसम्म, व्रजं=गोकुलमा, प्रतस्थे=प्रस्थान् गरे, तावत्=
त्यहाँसम्ममा नै, कंसानुचरः=कंसको दूत, महाबलः=अत्यन्त बलवान्,
केशी=केशी, कृष्णजिघांसया=कृष्णलाई माने इच्छाले, व्रजं=व्रजमा,
ययौ=गयो ।

भाषा

हओस् भनी गोकुलतर्फ अक्रूर
लागे जसै जान भनी सरासर ।
कै कंसकै सेवक केशि दानव
अक्रुर्नपुगदै व्रजमा गयो तब ॥

मूल

व्यापाद्य तं चापि हरिस्तथाऽपरं
वयोमासुरं चाप्यबधोत्तदैव हि ।

(३१९)

देवर्षिं रागत्य च भाविकर्मभि
स्तुत्वा हरिं संप्रययौ दिवं पुनः ॥

अन्वयार्थ

हरिः=कृष्णले, तं=त्यो केशीकन, व्यापाद्य=मारेर, तथा=त्यस्तै,
अपरं = व्योमासुरकन, अबधीत्=मानुभो, तदैव=त्यसै बखतमा,
देवर्षिः=नारद, आगत्य=आएर, भाविकर्मभिः=पछि हुने कामले,
हरिं=हरिकन, स्तुत्वा=स्तुति गरेर, पुनः=फेरि, दिवं=स्वर्गमा,
संप्रययौ=गए ।

भाषा

मानुभयो केशि असुर्जसै अनि
आयो र व्योमासुर मानुभो अनि ।
देवर्षि आइ पछिका चरित्रले
क्रीतन गरी स्वर्गतरफ बिदाभए ॥

मूल

ततोऽयमक्रूर उपागतो ब्रजं
मार्गक्षितौ कृष्णपदाङ्कितं रजः
दृष्ट्वाऽवरुह्याथ रथात्स तद्रजो
धृत्वा दधन्मूर्ध्नि ययौ तदालयम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपि, अक्रूर=गोकुलमा, उपागतः=प्राप्त भएका ।

अयं=यी अकूरले, मार्गक्षितौ=वाटाका जमीनमा, कृष्णपदाङ्कितं=कृष्ण-
का पाउको छापा परेको, तत्=त्यो, रजः=धूलोकन, दृष्ट्वा=देखेर,
रथात्=रथवाट, अवरुह्य=ओल्हेंर, अथ=अनि, तद्रजः=त्यो धूलो,
धृत्वा=लिएर, मूर्ध्नि=मस्तकमा, दधत्=धारणं गर्दा छँदा, तदाल-
यं=ती कृष्णका घरमा, ययौ=गए ।

भाषा

अकूर जी आइपुगे ब्रजैमहाँ
देखी प्रभुका पदचिन्ह मार्गमा ।
उत्रेर सोही रथदेखि त्यै रज
शिर्मा धरी कृष्णजीकै गए घर ॥

मूल

पप्रच्छतुस्तावपि रामकेशवौ
पित्रो रवस्थांच खलाशयं रहः ।
विज्ञाप्य कंसस्य जुगुप्सिताशयं
पित्रोर्महद्दुःखमवर्णयच्च सः ॥

मूल

तौ=ती, रामकेशवौ=राम र कृष्णले, रहः=एकान्तमा, पित्रोः=
बाबु आमाको, अवस्थां=अवस्थाकन र, खलाशयं च=दुष्ट कंसको
मतलबकन पनि, पप्रच्छतुः=सोध्नुभयो स च=सो अकूरले पनि, कंस-
स्य=कंसको, जुगुप्सिताशयं=निन्दित आशयकन, विज्ञाप्य=विन्ती
गरैर, पित्रोः=वसुदेव देवकीको, महत्=ठूलो, दुःखं=कन, अवर्णयत
बुझान गरे ।

(१२१)

भाषा

लोधी अवस्था निज पितृ, मातृको
बुझनुभयो आशय दुष्ट कंसको ।
बिन्ती चढाइ सब हाल कंसको
विस्तार्गरे तकलिफ पितृ, मातृको ॥

मूल

अवर्णयत्तत्खलकंसभाषितं

सहाग्रजो नन्दयशोदयोर्हरिः ।

आश्वास्य गोपी रथ राममाधवौ

रथेस्थितौ तौ मथुरामगच्छताम् ॥

अन्वयार्थ

सहाग्रजः=दाज्यूले सहित भएका, हरिः=कृष्णले, नन्दयशोद-
योः=नन्द र यशोदामा, तत्=त्यो, खलकंसभाषितं=दुष्ट कंसको
कुराकन, अवर्णयत्=विस्तार गर्नुभो, अथ=यहाँपछि, रथे=रथमा, स्थि-
तौ=बसेका, तौ=ती, राममाधवौ=राम र कृष्ण, गोपीः=गोपिनीहरूकन,
आश्वास्य=संझाएर, मथुरां=मथुरामा, अगच्छताम्=जानुभयो ।

भाषा

त्यो कंसको मतलब जो थियो उहाँ

वर्णन गरी नन्द यशोमतीमहाँ ।

संझाइ गोपीकन राममाधव

पारनुभयो सो मथुरामहाँ तब ॥

भा० २१.

(३२२)

मूल

रथेन गच्छन्त इत स्त्रयो ब्रजात्
प्रपेदिरे ते यमुनासरित्तटे ।
स्नातुं गतोऽक्रूर इमौ रथे जले
दृष्ट्वाभयत्रापि ननाम तौ स्तुवन् ॥

अन्वयार्थ

इतः=यो, ब्रजात्=गोकुलवाट, रथेन=रथले, गच्छन्तः=जाने
भयक्रा, ते=ती, त्रयः=तीनजना, यमुनासरित्तटे=यमुना नदीका
किनारमा, प्रपेदिरे=पुगे, स्नातुं=नुहाउन, गतः=एका अक्रूरले,
जले=जलमा र, रथे=रथमा, उभयत्रापि=दुइ ठाउँमा, इमौ=यी दुइकन,
दृष्ट्वा=देखेर, स्तुवन्=स्तुति गर्दा छँदा, ननाम=नमस्कार गरे ।

भाषा

बढाइ रथ त्यो ब्रजबाट तीनजना

पुगे जसै ती यमुना किनारमा ।

अक्रूर्गए न्वाउन जलस्थलैमहाँ

देखी प्रभूलाई गरे स्तुती त्यहाँ ॥

मूल

गत्वाऽऽहतुस्तौ नगरीं वलाच्युतौ

पश्याव आवां मथुरा पुरीमितः ।

पद्भ्यां ब्रजावोऽद्य सुखेन साम्प्रत

मक्र र गच्छाशु निकेतनं स्वकम् ॥

(३२३)

अन्वयार्थ

नगरीं=शहरमा, गत्वा=गएर, तौ=ती, वलाच्युतौ=राम र
कृष्ण, आहतुः=भन्नुभयो, अक्रूर=हे अक्रूर, अद्य=आज, इतः=यहां-
बाट, पद्भ्यां=गएरैले, ब्रजावः=हिंडू दछौ, मथुरापुरीं=मथुरा शहर-
कन, पश्यावः=हेछौं, स्वकं=आफ्नो, निकेतनम्=रमा, सुखेन=आ-
नन्दले, गच्छ=पाल्नुहोस् ।

भाषा

भन्छन् शहरमा पुगि राम केशव

हेछौं शहरपैदल नै घुमी अब ।

अहिले हजूमत्र बसेर रथमहाँ

पाल्नुहओस् अक्रूर आफ्नु घर्महाँ ॥

मूल

ययौ गृहं दानपतिश्च तावुभौ

पद्भ्यां ब्रजन्तौ पुरदर्शनोत्सुकौ ।

हत्वाऽथ कश्चिद्रजकं वलाच्युतौ

वासांसि पर्यादधतु स्मः वायकात् ॥

अन्वयार्थ

दानपतिः=अक्रूर, गृहं=घरमा, ययौ=गए, पुरदर्शनोत्सुकौ=शहर
हेर्न खोज्ने, पद्भ्यां=पैदल, ब्रजन्तौ=हिंडने, तौ उभौ=ती दुइ, वला-
च्युतौ=राम र कृष्ण, कंचित्=कोही, रजकं=धोबी, हत्वः=मारेर, अथ=यहाँ
पछि, वायकात्=जुलाहाबाट, वासांसि=कपडाहरूकन, पर्यादधतुःस्म=
लाए ।

(१२४)

भाषा

गए जसो अकुरजी घरैमहाँ
पैदल घुमी ती दुइ भाइले त्यहाँ ।
मांरेर धोबीकन वस्त्रहरू ली
लाए कुनै वायकबाट खुश भई ॥

मूल

कुब्जां त्रिभङ्गा मनुलेपभाजनं
धृत्वाऽऽगतां गन्धमय चताच्युतः ।
दत्त्वाऽङ्गरागं च तथा सुतोषित
ऋज्वीं स चक्रे रुचिराननां हरिः ॥

अन्वयार्थ

अच्युतः=कृष्णले, अनुलेपभाजनं=चन्दनका पात्रकन, धृत्वा=
लिएर, आगतां=आएकी, त्रिभङ्गां=तीन ठाउँ मा भँचिएकी, कुब्जां=
कुब्जासँग, गन्धं=चन्दन, अयाचत=भागनुभो, तथा=त्यसले, अङ्गरागं=
सुगन्धकन, दत्त्वा=दिएर, सुतोषितः=खुशी गराइएका, स हरिः=
सो कृष्णकन, रुचिराननां=सुन्दर मुख भएकी, ऋज्वीं=सोझीकन,
चक्रे=गर्नुभो ।

भाषा

कुब्जा कुँजी चन्दनपात्र हातमा
लिई बडा सै र नजर्भयो त्यहाँ ।

(३२५)

टंक्याइ भृंगार खुशी हुनूभयो
सोझी सुरुषा त्यसलाइ पार्नुभो ॥

मूल

तौ जग्मतू रामजनार्दनौ ततो
भोजेन्द्रगेहान्तिक मत्र हस्तिपः ।
अचोदयन्मत्तगजं तयो रुषा
तौ जघनतु स्तं च कठोरमुष्टिभिः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, तौ=ती, रामजनार्दनौ=राम र कृष्ण, भोजेन्द्र-
गेहान्तिकं=कंसका घर नजीकै, जग्मतुः=जानुभयो, मत्र=यहाँ,
हस्तिपः=माहुतेले, रुषा=रिसले, तयोः=ती दुइमा, मत्तगजं=मत्ता-
हात्तीकन, अचोदयत्=लगायो, तौ च=ती दुइले पनि, कठोरमुष्टिभिः=
कडा मुडकीले, तं=त्यो हात्तीकन, जघनतुः=मानुभो ।

भाषा

सो कंसका घर्नजिकै गए दुइ
हात्ती थियो द्वारमहाँ कुपित भई ।
स्यो माहुतेले जब मार्न छोड्दियो
कठोर मुड्की दिई मादिनुभयो ॥

मूल

गोपै वृत्तौ तौ बलदेवमाधवौ
मुडालतापिक्वनिभौ सुपेशलौ ।

(३२६)

मत्तेभदन्तायुधधारिणाबुभौ
महाभुजौ रङ्गगतौ विरेजतुः ॥

अन्वयार्थ

मृडालतापिच्छनिभौ=विषतन्तु र छतिउनको जस्तो कान्ति भएका,
सुपेशलौ= सुन्दर, मत्तेभदन्तायुधधारिणौ=मत्ता हात्तीका हस्तिहाई
हतियार लिएका, महाभुजौ=मोटा बाहु भएको, गोपैः=गोपहरूले,
घृतौ=वेष्टित भएका, रङ्गगतौ=रङ्ग समामा गएका, तौ उभौ=ती दुई,
बलदेवमाधवौ=राम र कृष्ण, विरेजतुः=शोभित भए ।

भाषा

लिपेर साथीसँग राम, माधव
मृडाल, तापिच्छ समान सुन्दर ।
लिई दुवै ती गजदन्त हातमा
खुले गई उत्सवका समाजमा ॥

मूल

आगत्य चाणूर उवाच तौ पुनः
रामाच्युतौ हे बल नन्दनन्दन ।
यद्वाहुषुदे कुशलौ युवामिति
श्रुत्वा नृपेणात्र दिदक्षुणाऽऽहृतौ ॥

अन्वयार्थ

चाणूरः=चाणूर, आगत्य=आएर, पुनः=फेरि, तौ=ती, रामा

(३२७)

च्युतौ=राम र कृष्णकन, उवाच=भन्यो, हेवल=हे वलराम, नन्द=नन्दन=हे नन्दका प्यारा कृष्ण, यत्=जुन कारणले, युवा=तिमीदुइ, बाहुयुद्धे=पहलमानी युद्धमा, कुशलौ इति=निपुण छौ रे भनी, श्रुत्वा=सुनेर, दिदृक्षुणा=हेर्न इच्छा गर्ने, नृपेण=राजाले, आहूतौ=ल्याइयो ।

भाषा

चाणूर आएर भन्यो दुवैकन
हे राम ! हे कृष्ण ! तिमी दुवै जन ।
खेल्छौ पहलमानि अरे भनी त्यहाँ
झिकाइयो भूपतिले दुवै यहाँ ॥

मूल

राज्ञः प्रियार्थं च भवान् मया वलो
विक्रीडतात्क्रोडतु मुष्टिकेन वै ।
तं दर्शयामः करयुद्धकौशलं
सर्वे प्रसीदन्ति नृपे प्रसीदति ॥

अन्वयार्थ

राज्ञः=राजाको, प्रियार्थं=खुशीका निमित्त, भवान्=तिमी, मया=मसँग, विक्रीडतात्=खेल, वलः=वलराम, मुष्टिकेन=मुष्टिकसँग, क्रीडतु=खेलून्, तं=ती राजाकन, करयुद्धकौशलं=बाहुयुद्धको कुशलताकन, दर्शयामः=देखाऊँ, नृपे=राजा, प्रसीदति=खुशी भएमा, सर्वे=सबै, प्रसीदन्ति=खुशी हुन्छन् ।

भाषा

तेस्मात् महाराज खुशी गराउन
मुष्टि र वीराम अनी तिमो र म ।
देखाऊँ कुशती बिचका चमत्कृति
हुन्छन् सबै खुशि प्रजा महीपति ॥

मूल

वयं किशोरा अवला वनेचरा
यूयं सुशिक्षावलवीर्यशालिनः ।
मल्लाय मल्लः प्रभवेद्वयं कथं
तथापि कुर्मो जनतानुरञ्जनम् ॥

अन्वयार्थ

वयं=हामी, वनेचराः=जङ्गली, अवलाः=कमजोरी, किशोराः=
बालक, यूयं=तिमीहरू, सुशिक्षावलवीर्यशालिनः=असल शिक्षा र
बल पुरुषार्थले युक्त भएका, मल्लाय=मल्ललाई, मल्लः=मल्ल, प्रभ-
वेत्=समर्थ हुन्छ, वयं=हामी, कथं=कसरी हुँला, तथापि=त्यसो भए
तापनि, जनतानुरञ्जनं=समासद्वारा खुशी, कुर्मः=गर्दछौं ।

भाषा

हामी अशिक्षित कमजोरि बालक
तिमीहरू शिक्षित मल्ल लायक ।
लायेक छैनौं हुनता कसै पनि
छड्छौं तथापी सब खुशि हुम्भनी ॥

(३२९)

मूल

कथं किशोर स्त्वमसि त्वया यतः

सहस्रमत्तेभवतो हतो गजः ।

रामः प्रलम्बस्य च घातुको बली

युवां किशोरा विति को वदेत्पुमान् ॥

अन्वयार्थ

यतः=जुन कारणले, त्वया=तिमीले, सहस्रमत्तेभवतः=हजार
भत्ता हात्तीको बल भएको, गजः=हात्ती (कुवलयपीड) हतः=मारियो,
त्वं=तिमी, कथं=कसरी, किशोरः=बालक, असि=छौ, रामः=राम,
प्रलम्बस्य=प्रलम्बासुरलाई, घातुकः=माने, बली=बलवान् छन्, कः
पुमान्=कुन पुरुष, युवां=तिमी दुइकन, किशोरौ इति=बालक हुन्
भनीकन, वदेत्=भन्ला ।

भाषा

हजार हात्ती बलको महागज

मान्यौ तिमीले तिमि छौ र बालक ।

प्रलम्ब मारे यिनी वीर रामले

को मन्छ लड्का यिनिलाई कामले ॥

मूल

इत्थं वदन्नाह्येताव्युतं स तं

रामं तथाऽऽह्य स मुष्टिकश्च ते ।

(३३६)

प्रदर्शयन्तः करयुद्धकौशलं
जिगीषया संयुयुधुः परस्परम् ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=भन्दो छँदो, सः=सो चाणूर, तं अच्युतं=ती
कृष्णकन, आह्वयत्=हाँक दिंदो भयो, स मुष्टिकः=त्यो मुष्टिक, तथा=
त्यस्तै, रामं=वलरामकन, आह्वय=डाकेर, ते=तिनीहरू, करयुद्धकौशलं
बाहुयुद्धको चलाकी, प्रदर्शयन्तः=देखाउदा छँदा, परस्परं=आपसमा,
जिगीषया=जित्ने इच्छाले, संयुयुधुः=लडे ।

भाषा

थैती भनी कृष्णजिलाई हाँक दी
मिड्यो अनी मुष्टिक राम थैं गई ।
देखाइ कुशित बिचका चमत्कृति
जित्ने इरादासँग तो लडे अति ॥

मूल

आकर्षणोत्क्षेपणपातनादिभिः
प्रदर्शयन्तौ विविधाश्चमत्कृतौ ।
सभयान्वयस्यान्प्रसमीक्ष्य वेपिता-
न्तौ जघनतू रामजनार्दनावुभौ ॥

अन्वयार्थ

आकर्षणोत्क्षेपणपातनादिभिः=तान्नु, प्रयाँकु, पछानु आदिले।

विविधाः=अनेक, चमत्कृतिः=चमत्कारकन, प्रदर्शयन्तौ=देखाउने
 रामज्ञानार्दनौ=राम र कृष्णले, वेपितान्=काप्ने, सभ्यान्=सभासदकन
 र, वयस्यान्=साथीहरूकन, प्रसमीक्ष्य=देखेर, तौ उभौ=ती दुइकन,
 जघनतुः=मारे ।

भाषा

तान्नु, उफान् र पछान् आदिका
 देखाइ लीला सब बाहुयुद्धका ।
 साथी सभासदकन देखि काँपने
 मारे दुवैलाइ यी कृष्ण रामले ॥

मूल

हृत्वा तथाऽन्यानपि तोशलादिका-
 न्विरेजतुर्मश्रगतौ वलाच्युतौ ।
 जयध्वनिः प्रादुरभूत्सभासदां
 प्रसूनवृष्टिर्ववृषु दिवौकसः ॥

अन्वयार्थ

तथा=त्यस्तै प्रकारले, तोशलादिकान्=तोशला आदि गरेका,
 अन्यान् अपि=अरुकन पनि, हृत्वा=मारेर, मश्रगतौ=मेचमा बसेको, वला
 च्युतौ=राम र कृष्ण, विरेजतुः=प्रकाशमान भए, सभासदां=सभासदको
 जयध्वनिः=जयशब्द, प्रादुर्भूत्=उठ्यो, दिवौकसः=देवताहरूले,
 प्रसूनवृष्टिः=फूलको वर्षाकन, ववृषुः=वर्षा गरे ।

भाषा

मारेर शल् तोशल आदि दानव

डटे दुवै कुर्सिमहा गई जब ।

उठ्यो सभासद्हरूको जयध्वनि

भो पुष्पवर्षा सब देवको अनि ॥

मूल

प्रलापवाचः प्रवदन्स भोजरा-

डुवाच शौरिं हत गच्छताऽधुना ।

सनन्दगोपान् हत मामका

द्रुतं निर्वास्यतां नन्दसुतद्वयं पुरः ॥

अन्वयार्थ

प्रलापवाचः=बहुलाहा कुराकन, प्रवदन्=बोल्दै, सः=सो,
भोजराट्=कंस, उवाच=भन्यो, मामकाः=हेमेरा जन हो, अधुना=
अहिले, गच्छत=जाऊ, शौरिं=वसुदेवकन, हत=मार, द्रुतं=चाँडै,
सनन्दगोपान्=नन्दादि गोपहरूकन, हत=मार, पुरः=शहरबाट, नन्द-
सुतद्वयं=नन्दका दुई छोरा, निर्वास्यतां=निकाल ।

भाषा

बैहोश मै बोल्दैछ कंस त्यो घरी

लौ मार शौरीकन जाउ यै घरी ।

यो नन्दका पुत्र दुई निकालि छौ

र नन्द आदी सब गोप मार छौ ॥

(१३३)

मूल

श्रुत्वा प्रलापान्सहसा जनार्दनो
गिरौ तडित्वानिव मञ्चमारुहत् ।
प्रगृह्य केशेषु निपात्य भूतले
पपात तस्योपरि सिंहवद्रुषा ॥

अन्वयार्थ

जनार्दनः=कृष्ण, प्रलापान्=प्रलापकन, श्रुत्वा=सुनेर, सहसा=
एकदम, गिरौ=पर्वतमा, तडित्वान् इव=बिजुली भैं, मञ्चं=मेचमा,
आरुहत्=चढनुभयो, केशेषु=कपालमा, प्रगृह्य=समातेर, भूतले=
जमीनमा, निपात्य=खसालेर, रुषा=रिसले, तस्य उपरि=त्यसैका
माथि, सिंहवत्=बाघ भैं, पपात=फालहालनुभो ।

भाषा

सुनेर बौल्याहट रीसले जनी
मान् बिजुली सरि कुर्सिमा चढी ।
जुल्फी समातेर पछारि भूमिमा
फालहालनुभो सिंह सरी उसैमहाँ ॥

मूल

॥ ध्यायन्महुः कृष्णमसौ भयाकुलो
ममार तस्याङ्गिहतस्तमाप सः ।

(३३४)

तद्भ्रातरोऽष्टौ सहसाऽऽपतन्नुषा
तानेक रामो निजघान मुष्टिभिः ॥

अन्वयार्थ

भयाकुलः=डरले आकुल भएको, असौ=यो कंस, मुहुः=बारंबार
कृष्णं=कृष्णकन, ध्यायन्=ध्यान गर्दो, तस्याङ्घ्रिहतः=उहाँकै पारले
हानिएको, ममार=मरयो, तं=उनै कृष्णकन, अवाप=गयो, रूषा=
रिसले, तद्भ्रातरः=त्यो कंसका भाइ, अष्टौ=आठजना, सहसा=
एकदम, आपतन्=आइलागे, एकरामः=एउटै रामले, मुष्टिभिः=
मुड्कीले, तान्=तिनीहरूकन, निजघान=मानुंभो ।

भाषा

डले सदा चिन्तन कृष्णकै गरी
श्री कृष्णकै लात परी मिल्यो मरी ।
भाई थिए आठ उसका ति रीसले
आपर मारे तिनलाई रामले ॥

मूल

नतः समाश्वास्य च तत्त्रिभ्यो हरि
र्गत्वा स्वपित्रोश्चरणेषु साग्रजः ।
ननाम भक्त्या शिरसा प्रसादयन्
प्रसीदतां नाविति दीनया गिरा ॥

अन्वयार्थ

हरिः=कृष्णजी, तत्त्रिभ्यो=त्यो कंसका दुइ रानीकन, समाश्वास्य=

(३३५)

संक्राएर, ततः=त्यहाँपछि, साग्रजः=दाज्यूले सहित, गत्वा=गएर, नौ=
हामी दुइमा, प्रसीदतां=खुशी हुनुहोस्, इति=यस्तो, दीनया=दुःखी,
गिरा=वाणीले, प्रसादयन्=क्षमा माग्दा छँदा, भक्त्या=भक्तिले,
स्वपित्रोः=आफ्ना आमा बाबुका, चरणेषु=पाउमा, शिरसा=शिरले,
ननाम=ढोनुभयो ।

भाषा

त्यसका ती रानीकन सान्त्वना गरी
माता पिताका गइ पाउमा परी ।
भन्नुभयो दीन वचन गरी अनि
क्षमा रहोस् बालक हामिमा भनी ॥

मूल

दत्त्वोग्रसेनाय नृपासनं हरि
रयापर्यन्तनन्दपुरःसरान् व्रजे ।
द्विजातिसंस्कार सवाप्तवाँस्ततः
पपाठ विद्या गुरुगेहमावसन् ॥

अन्वयार्थ

हरिः=कृष्णले, उग्रसेनाय=उग्रसेनलाई, नृपासनं=राजगद्दी,
दत्त्वा=दिएर, नन्दपुरःसरान्=नन्द आदिकन, व्रजे=गोकुलमा, अयाप-
यत्=पठाउनुभयो, ततः=त्यहाँपछि, द्विजातिसंस्कारं=व्रतबन्ध संस्कारकन,
आप्तवान्=पाउँदै, गुरुगेहं=गुरुका घरमा, आवसन्=बस्दै,

(३३६)

विद्याः=विद्याहरकन, पपाठ=पदनुभो ।

भाषा

ती उग्रसेनलाइ दिई नृपासन
भेजनुभयो गोकुल नन्दजीकन ।
द्विजातिसंस्कार मिलेर खुश भई
पढनुभयो गै गुरुवासमा रही ॥

मूल

विद्याश्चतुःषष्टिकला वलाच्युतौ
तावद्दिनैः पेठतु रोश्वरौ गुरोः ।
सान्दीपिने स्तस्य गुरोरनुज्ञया
मृताभकश्चानयदच्युतो ददौ ॥

अन्वयार्थ

ईश्वरौ=ईश्वर भएका, वलाच्युतौ=राम र कृष्णले, चतुःषष्टिकलाः=
चौसठ्ठी कला, विद्याः=विद्या, तावद्दिनैः=त्यत्ति दिनले, गुरोः=गुरुवाट,
पेठतुः=पढनुभयो, अच्युतः=कृष्णले, सान्दीपिने=सान्दीपनि नाम
गरेका, तस्य=तिनै, गुरोः=गुरोः= गुरुका अनुज्ञया = आशाले,
मृताभकं=मरेको बालककन, आनयत्=ल्याउनुभो, ददौ च=
दिनुभयो पनि ।

भाषा

चौसठ्ठि विद्या वलदेव कृष्णले
त्यत्ति दिनैमा गुरुवाट सब पढे ।

(३३७)

भागो गुरुले मृत पुत्र दक्षिणा
ल्याई दिनुभो गुरुलाई दक्षिणा ॥

मूल

हत्वा च तं पञ्चजनं महासुरं
तत्पाञ्चजन्यं धवलोदरं दरम् ।
आदाय तस्माद् कृष्णाऽनुमोदितौ
रामाच्युतौ तौ मथुरा मुपागतौ ॥

अन्वयार्थ

पञ्चजनं=पञ्चजन नाम गरेको, महासुरं=ठूलो असुरकन, हत्वा=
मारेर, धवलोदरं=सेतो पेट भएको, तत्पाञ्चजन्यं= त्यही पाञ्चजन्य नाम=
गरेको, दरं=शंखकन, आदाय=लिएर, गुरुणा=गुरुले, अनुमोदितौ=
सम्मति दिइएका, तौ=ती, रामाच्युतौ=वलराम र कृष्ण, मथुरां=
मथुरामा, उपागतौ=गए भए ।

भाषा

कौ पञ्चजन दानवलाई नाशगरी
त्यस्कै शरीशंख उ पाञ्चजन्य ली ।
बीदा गुरुबाट मिली खुशी हुँदै
फिर्नु भयो राम र कृष्णजी दुवै ॥

मूल

आदिश्य कृष्णोऽथ तमुद्धवं ब्रजे
गोपीवियोगानल सान्त्वनाय सः ।

(३३८)

गत्वा च कुञ्जाभवनं ततो हरि
रक्रूरगेहं सवलो ययौ पुनः ॥

अन्वयार्थः

अथ=यहाँपछि, स कृष्णः=सो कृष्णजी, गोपीवियोगानल-
सान्त्वनाय=गोपिनीहरूको विरहाग्नि शान्त गराउनाका निमित्त, ब्रजं=
ब्रजमा, तं=ती, उद्धवं=उद्धवंलाई अदिश्य=आज्ञा दिएर, कुञ्जा-
भवनं=कुञ्जाका घरमा, गत्वा=गएर, ततः=त्यहाँपछि, सवलः=वलदेवले
सहित, हरिः=कृष्ण, पुनः=फेरि, अक्रूरगेहं=अक्रूरका घरमा, ययौ=
जानुभयो ।

भाषा

गोपीहरूलाई बुझाउ मै भनी
उद्धवजिलाई ब्रज भेट्नु मै अनि ।
कुञ्जाकहाँ गैकन पाल्नुभो अनि
दाज्यसँगै अक्रूरका घरै पनि ॥

मूल

अक्रूरमाह ब्रज हस्तिनापुरं
आत्रात्मजेषु स्वसुतेषु सोऽदृन्धहक्
समोऽसमो वा स कथं प्रवर्तते
ज्ञात्वा समागच्छेयथा तथा पुनः ॥

(३३९)

अन्वयार्थ

सः=सो कृष्णजी, अक्रूरं=अक्रूरकन, आह=भन्नुभो, हस्तिना-
पुरं=हस्तिनापुरमा, व्रज=जानुहोस् अन्धदृक्=आँखा नदेखने,
सः=सो धृतराष्ट्र, स्वसुतेषु=आफना छोरांमा र, भ्रात्रात्मजेषु=भाइका
छोराहरूमा, समः=समानै, वा=अथवा, असमः=विषम, कथं=कसरी;
प्रवर्तते=रहन्छन्, यथा तथा=जस्ताको त्यस्तो, ज्ञात्वा=बुझेर, पुनः=
फेरि, समागच्छ=आउनुहोस् ।

भाषा

भो मर्जि गै अक्रूर हस्तिनापुर
भाई र आफना सुतहरूमा अब ।
के गर्दछन् ती धृतराष्ट्र सो बुझी
पाख्रूहओस् पाण्डवको खबलिई ॥

मूल

तदाज्ञया सोऽपि गतो गजाव्हयं
पृष्ट्वा तदान्योन्यसनामयं शुभम् ।
भ्रातु र्यविष्टस्य सुतेषु तस्य
तद्वै षम्य माज्ञाय समागतः पुनः

अन्वयार्थ

तदाज्ञया=कृष्णका आशाले, गजाव्हयं=हस्तिनापुरमा, गतः=
गएका, स अपि=ती अक्रूरले पनि, तदा=त्यस बखतमा, अन्योन्यं=
परस्परमा, शुभं अस्माकं, ज्ञानामयं=आराम कुशल, पृष्ट्वा=सोधेर,

(३४०)

तस्य=ती धृतराष्ट्रको यविष्टस्य=कान्छा, भ्रातुः=भाइ (पाण्डुका)
का, सुतेषु=छोराहरूमा, तत्=त्यो, वैषम्यं=विषम भावकन, आज्ञा-
य=बुझेर, पुनः=फेरि, समागतः=आए ।

भा १

आज्ञा हुँदा अक्रुर गै गजाद्वय
सोधी परस्पर्शबको अनामय ।
जानी उनीको भतिजाहरूमहाँ
साच्चै तिरस्कार फिरे पुरिमहाँ ॥

मूल

वलाच्युताभ्यां प्रशशंस सोऽखिलं
वैचित्रवीर्यस्य सुतेषु पाण्डुषु ।
वैषम्यमेतच्छ्रुतविस्तरः हरिरन्तः
प्रमोदं वहिराप खिन्नताम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो अक्रुरले, वैचित्रवीर्यस्य=धृतराष्ट्रको, सुतेषु=छोराहरूमा
र, पाण्डुषु=पाण्डवहरूमा, अखिलं=सम्पूर्ण, वैषम्यं=न्यक्षकन, वला-
च्युताभ्यां =राम र कृष्णलाई, प्रशशंस=विस्तार गरे, एतत्=यो श्रुतविस्त-
तरः=विस्तार सुनेका; हरिः=कृष्ण, अन्तः=भित्र, प्रमोदं=खुशी र, वहिः=
बाहिर, खिन्नतां=दिकदारीकन, आप=पाउनुभो ।

भाषा

भन्दा भए सो बलदेव कृष्णमा
पन्पक्ष उन्को भतिजा र पुत्रमा ।

(३४१)

सुनी सबै मन्मन भित्र हर्ष मै
हुनूभयो बाहिर विघ्न दिक्क झै ॥

मूल

कंसस्य पत्न्यौ पितरं जरासुतं
विज्ञाप्य तं भर्तृबधं शुचार्दिते ।
विलेपतु स्ते करुणस्वरं ततः
शुचा रुषा व्याकुलितो जरासुतः ॥

अन्वयार्थ

शुचार्दिते=शोकले दुखित भएका, ते=ती, कंसस्य=कंसका,
पत्न्यौ=दुइ रानी, पितरं=बाबु, जरासुतं=जरासन्धकन, तं=त्यो,
भर्तृबधं=गतिको मरणकन, विज्ञाप्य=सुनाएर, करुणस्वरं=
दया लाग्ने स्वरले, विलेपतुः=विलाप गरे, ततः=त्यहाँपछि, जरासु-
तः=जरासन्ध, शुचा=शोकले, रुषा=रिसले, व्याकुलितः=व्याकुल भए

भाषा

त्यो कंसका रानि दुइ थिए गई
बाबु जरासन्धमहाँ सबै कही ।
रूँदा भए दुःखित मै जसै अनि
भो चूर त्यो शोक र रीसलै पनि ॥

मूल

स आह ते सन्त्यजतं शुचं शुभे
स्वमातुलघनं विनिपात्य तं रणे ।

आयादवीं भूमिमहं विधाय वां
शोकापनोदं करवै शुचात्वलम् ॥

अन्वयार्थ

सः=त्यो, ते=ती दुःखकन, आह=भन्छ, शुभो=हेपुत्री हो, शुचं=शोककन, सन्त्यजत=छोड, स्वमातुलघ्नं=आपना मामा माने, तं=त्यो कृष्णकन, रणे=लडाईमा, विनिपात्य=गिराएर, अयादवीं=यादव नभएकी, भूमिं=पृथ्वीकन, विधाय=गरेर, अहं=म, वां=तिमी दुईको, शोकापनोदं=शोकको नाशकन, करवै=गर्दछु, शुचा=शोकले, तु=ता, अलं=भैगयो ।

भाषा

भन्दोभयो त्यो बस पुत्री शान्त मै
मारेर त्यो मातुलघातिलाइ नै ।
पृथ्वीमहाँ यादव शून्य गर्दछ
तिमी दुईको सब शोक हर्दछ ॥

मूल

एनं समाश्वास्य सुते रुषाकुलो
ह्यक्षौहिणी स्युत्तरविंशतीस्ततः
आदाय गत्वा मथुरां समन्ततो
हरोध सर्वा जलधि धरामिव ॥

अन्वयार्थ

रुषाकुलः=रिसले आकुल भएको त्यसले, एवं=यस प्रकारले ।

(३४३)

सुते=दुवै छोरीकन, समाश्वास्य=संझाएर, ततः=अनि, अ्युत्तरविं-
शतीः=तेईस अक्षौहिणीः=फौजकन, आदाय=लिएर, मथुरां=मथु-
रामा, गत्वा=गएर, जलधिः=समुद्रले, धरां इव=पृथ्वीकन कै, सम-
न्ततः=चारौतर्फबाट, करोध=रोक्यो ।

भाषा

संझाइ छोरी दुइलाई त्यो जली
तेईस अक्षौहिणि फौज साथ ली ।
समुद्रले यी पृथ्वी सरी गरी
गएर घेयो मथुरा वरीपरी ॥

मूल

रथस्थितौ तावपि रामकेशवौ
निर्याय तस्याः पुर आगतौ वहिः ।
प्रगृह्य दिव्ये धनुषी शिलीमुखै
नजघ्नतु स्तस्य बलं विषोल्बणैः ॥

अन्वयार्थ

रथस्थितौ=रथमा बसेका, तौ=ती, रामकेशवौ अपि=राम
कृष्ण पनि, तस्याः=त्यो; पुरः=शहरबाट, निर्याय=निस्केर, वहिः=
बाहिर, आगतौ=आएका छँदा, दिव्ये=दिव्य, धनुषी, धनुकन,
प्रगृह्य=लिएर, विषोल्बणैः=बिखालु, शिलीमुखैः=वाणले, तस्य=
त्यसको, बलं=फौजकन, निजघ्नतुः=मारे ।

भाषा

बसी रथमा दुइ रामकेशव
निस्की शहरदेखि गएर बाहिर ।

लिई धनू दिव्य असंख्यबाणले
ती दूइले फौज सखाब पादिण ॥

मूल

हताश्वमत्तेभरथोर्मिमालिनी
निकृत्तबाहूरुक्षपोपशोभिताः ।
वीरोत्तमाङ्गाप्लुतकच्छपान्विता
स्तदीयवीरध्वजछत्रपङ्कजा ॥

अन्वयार्थ

हताश्वमत्तेभरथोर्मिमालिनी=मरेका घोड़ा र मत्ता हात्ती रथरूपी
लहरीका माला भएकी, निकृत्तबाहूरुक्षपोपशोभिता=काटिएका हात
र तिभ्रारूपी माछाले शोभित भएकी, वीरोत्तमाङ्गाप्लुतकच्छपान्विता=
वीरका शिररूपी आधा डुबेका, कछुवातहरूले युक्त भएकी, तदीयवीर-
ध्वजछत्रपङ्कजा=त्यो जरासन्धका वीरहरूका छातारूपी कमलले
युक्त भएकी ।

भाषा

मृताश्व हात्ती रथहरू छाल झैं
ती वीरका शिहरू कच्छादि झैं ।
बाह्र ठरु मत्स्यसमान देखिने
छाता पताका ध्वज पद्म झैं बने ॥

मूल

शौर्यस्य सा सत्त्ववतां विवर्धिनी
महाहवे भीरुभयावहा नदी ।

(३४५)

रक्तोदका मागधसैन्यपावनी
रामाच्युताभ्यां स्वकरैः प्रवाहिता ॥

अन्वयार्थ

सत्ववतां=पुरुषार्थीहरूका , शौर्यस्य=पुरुषार्थको, विवर्धिनी=बढाउने, भीरुभयावहा=कातरलाई तर्साउने , रक्तोदका=रगतै पानी भएको , मागधसैन्यपावनी=जरासन्धका फौजलाई पवित्र गर्ने, सा नदी=ती नदी, रामाच्युताभ्याम्=राम र कृष्णले , स्वकरैः=आफ्ना हातले, महाहवे=ठूलो लडाइँमा , प्रवाहिता=बहाइन् ।

भाषा

शूरा बलीयाकन इन् शुन्याउने
देख्तेमहाँ लाछिहरू डराउने ।
बहा इन् यी बलदेव कृष्णले
शोणा नदी मागध फौज न्वाउने ॥

मूल

सहोदितौ रविचन्द्रसन्निभौ
विचैरतुर्मागधसैन्यसागरे ।
क्षणेन निःशेष मकारि तद्वल
मगस्तिपीतोदकसागरोपपम् ॥

अन्वयार्थ

मागधसैन्यसागरे=जरासन्धका फौजरूपी सागरमा , सहोदितौ=

सँगै उदाएका, रविचन्द्रसन्निभौ=सूर्य र चन्द्रमा तुल्य भएका, तौ=ती
 राम र कृष्ण, विचेतुः=घुम्दा भए, क्षणेन=एकछिनैमा, तद्वत्=
 त्यसको फौज, अगस्तिपीतोदकसागरोपमं=अगस्तिले पिएको सागरको
 जल सँगै, निशेषं=बेमाल, अकारि=गरियो ।

भाषा

सँगै उदाई रवि चन्द्र सँगै भई
 घुमी घुमी मागधसैन्यमा गई ।
 निःशेष नै गर्दिछ उसै घरी
 अगस्तिले सागर पीदिछ सरी ॥

मूल

हलायुधं स्वाग्रजमाह माधवो
 मा हन्यता मेष जरासुतो बली ।
 विसर्जितो दिग्विजयेन च क्रमाद्
 भूयः समानेष्यति सैन्यमद्भुतम्

अन्वयार्थ

माधवः=कृष्णले, स्वाग्रजं=आपना दाज्यू, हलायुधं=वलरामकन, श्रीह=भन्नुभो, बली=बलवान्, एषः=यो, जरासुतः=जरासन्ध, मा हन्यतां=न मारियोस्, विसर्जितः=छोडिएको यो, दिग्विजयेन=दिग्विजयले, क्रमाद्=क्रमले, भूयः=अर्कोबाजि पनि, अद्भुतं=अघोर, सैन्यं=सेनाकन, समानेष्यति=हत्याउनेछ ।

(३४७)

भाषा

भन्नूभयो यो वलदेवजीकन
मान्यौ फउज मानु हुँ दैन यस्कन ।
छोडीदिष ल्याउँ छ यो फउज अरु
यहीं बसी मारिरहुँ खुरु खुरु ॥

मूल

एवं गदित्वा हरिणा विसर्जितः
समागधोऽगाद्विमना स्वकं गृहम् ।
ततो विनिर्जित्य नृपान् सपूर्ववद्भूयः
ससैन्यो मथुरां समाययौ ॥

अन्वयार्थ

एवं=यस्तो, गदित्वा=भनेर, हरिणा=कृष्णले, विसर्जितः=छोडि-
एको, सः=त्यो, मागधः=जरासन्ध, विमनाः=खिन्न छँ दो, स्वकं=
आफ्ना, गृहं=घरमा, अगात्=गयो, ततः=त्यहाँपछि, पूर्ववत्=पहिले मै,
नृपान्=राजाहरूकन, विनिर्जित्य=जितेर, भूयः=फेरि, ससैन्यः=
फौजले, सहित, मथुरां=मथुरामा, समाययौ=आयो ।

भाषा

सल्लाह यस्तो गरि छोडदिनुमयो
दिकदार मै मागध घर्महाँ गयो ।
जितेर राजाहरू घेर सैन्य ली
आयो अघी मै मथुरामहाँ उहाँ ॥

(३४८)

मूल

निर्मापयित्वा बहुयोजनायता
मन्तर्जले द्वारवतीं महोदधेः ।
नीत्वा स तां स्त्रीजनवृद्धबालका
न्सहायजस्तां मथुरा मुवास सः ॥

अन्वयार्थ

सः=सो कृष्णले, महोदधेः=महासागरका, अन्तर्जले=पानीभिन्न,
बहुयोजनायतां=वेरै योजन फराक, द्वारवतीं=द्वारावतीकन, निर्मा-
पयित्वा=खडा गराएर, तां=त्यसैमा, स्त्रीजनवृद्धबालकान्=स्त्री जाति
र वृद्ध बालककन, जित्वा=लगेर, सहायजः=दाज्यूले सहित, तां मथुरां=
सो मथुरामा, उवास=बस्नुभयो ।

भाषा

बनाइ द्वारवति सिन्धुबीचमा
स्त्रीबाल वृद्धादि जती लगी उहाँ ।
दाज्यू उनै श्रीवलदेव साथ ली
बस्नुभयो सो मथुरामहाँ गई

मूल

भूयोऽपि हत्वाऽखिलमस्य तद्वलं
विसर्जितः सोऽथ पुनर्बलोद्यमम् ।

(३४९)

कृत्वाऽऽगतोऽते। यवनेन्द्रसंयुतः
पलायितोऽसौ यवनानुगो हरिः ॥

अन्वयार्थ

भूयः=फेरि, अपि=पनि, अस्य=यी जरासन्धको, अखिलं=सम्पूर्ण,
तद्वलं=त्यो फौजकन, हत्वा=मारेर सः=त्यो, विसर्जितः=छोड़िएको
छँ दो, पुन=फेरि, बलोद्यमं=फौजको कोशीशकन, कृत्वा=गरेर, अन्ते=
आखिरमा, यवनेन्द्रसंयुतः=कालयवनले युक्त भएर, आगतः=आयो,
यवनानुगः=कालयवन पछि लागेका, असौ हरिः=यी कृष्ण,
पलायितः=भागनुभो ।

भाषा

फेरी पनि फौज जती निभाइ दो
छाड्नुभयो फेरि प्रशस्त फौज ली ।
आयो यवनलाई लिएर भागनुभो
पछी पछी कालयवन पनि गयो ॥

मूल

गत्वा ततोऽसौ मुचुकुन्दगव्हरं
पीताम्बरं तं परिधाप्य सत्वरम् ।
अन्तर्दधे सोऽनुगतोऽथ तं नृपं
जघान पादेन मुकुन्दशंकया ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, असौ=यी कृष्ण, मुचुकुन्दगव्हरं=मुचुकुन्दका गुफामा,

(३५०)

गत्वा=गएर, सत्वरं=सुटपट, (तं=तिनीकन, पीताम्बरं=पीताम्बर,
परिधाप्य=ओढाएर, अन्तर्दधे=लुक्नुभयो, अथ=त्यहाँपछि, अनुगतः=
पछि लागेको, सः=त्यो यवनले, मुचकुन्दशंकया=मुचकुन्दका शंकाले,
पादेन=पाउले, तं नृपं=ती राजाकन, जघान=हान्यो ।

भाषा

पत्नी गुफामा मुचुकुन्दजीमहाँ
ओढाइ पिताम्बर लुक्नुभो त्यहाँ ।
पछी पछी गै यहि कृष्ण हो भनी
हान्यो पयलें मुचुकुन्दमा अनि ॥

मूल

प्रस्वापभङ्गेन स जागृतो नृपो
ददर्श चैनं गमितश्च भस्मताम् ।
कृष्णोऽप्यमुष्मा अनुगृह्य सत्वरं
प्रत्यागतोऽसौ मथुरापुरीं ततः ॥

अन्वयार्थ

प्रस्वापभङ्गेन=निद्राको भङ्गले, जागृतः=बिउँभेका, स नृपः=ती
मुचुकुन्दले, एनं=यो यवनलाई, ददर्श=देखे, भस्मतां=खरानी
हुनुमा, गमितः=प्राप्त गरिएका, असौ कृष्ण अपि=यी कृष्णले पनि,
अमुष्मै=यिनीलाई, अनुगृह्य=निगाह गरेर, सत्वरं=चाँडै, ततः=अनि,
मथुरापुरी=मथुरामा, प्रत्यागतः=आलुनुभो ।

(३५१)

भाषा

निद्रा खुलि ती नृपको नजर्परी
भो भस्म त्यो कालयवन् उसै घरी ।
वर्दान दी यिन्कन कृष्णजी पनि
पानुभयो झट् मथुरामहाँ अनि ॥

मूल

अक्षौहिणीभिः सहितश्च मागधं
दृष्ट्वाऽथ तस्येव भयात्पलायितौ ।
प्रवर्षणं जगमतुरीश्वरौ गिरि
संप्राप्य तौ सोऽत्र निसृष्टवान्दवम् ॥

अन्वयार्थ

अथ=त्यहाँपछि, ईश्वरौ=राम र कृष्ण, अक्षौहिणीभिः=अक्षौ-
हिणीहरूले, सहितं=सहित भएको, मागधं=जरासन्धकन, दृष्ट्वा=
देखेर, तस्य=त्यसैको, भयात् इव=डरैले भैं, पलायितौ=भाग्दा छुँदा,
प्रवर्षणं=प्रवर्षण, गिरि=पर्वतमा, जगमतुः=जानुभयो, सः=सो जरा-
सन्धले, तौ=ती दुइकन, अप्राप्य=नपाएर, अत्र यो पर्वतमा, दवं
=डढेलोकन, निसृष्टवान्=लायो ।

भाषा

अनेक अक्षौहिणी साथ लोकन
आयो जसै मागध ती दुवैजन ।

(३५२)

भागी प्रवर्षण गिरिमा पसे अनि
लायो डढेलो गिरिमा डूढन भनी ॥

मूल

तौ पेततुस्तच्छिरान्महोदधौ
द्वारावतीं प्राप्य समूषतुः सुखम् ।
मत्वा मृतौ ताविति मागधोऽप्ययं
बलं समादाय पुरं यावर्तत ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, तौ=ती दुइ, तच्छिरात्=त्यो टापूबाट, महो-
दधौ=समुद्रमा, पेततुः=खसे, द्वारावतीं = द्वारकामा, प्राप्य=पुगेर,
सुखं=सुखसँग, समूषतुः=बस्ताभए, अयं=यो, मागधत्रपि=जरासन्ध
पनि, तौ=ती दुइ, मृतौ इति=मरे भन्ने, मत्वा=ठानेर, बलं=फौज,
समादाय=लिएर, पुरं=शहरमा, न्यवर्तत=फर्क्यो ।

भाषा

फालहालि त्यो पर्वतबाट सिन्धुमा
द्वारावती गैकन राजभो उहाँ ।
मरे डढी राम र कृष्ण यी भनी
फर्क्यो जरासन्ध बडो खुशीबनी ॥

मूल

अथैकदाऽऽगत्य वन्याय रेवतीं
दत्वा सुतां रैवतको ययौ पुनः ।

शुश्राव भैष्म्या प्रहितं द्विजाद्धरिः
स्वस्याः करं ग्राहयितुं सुभाषितम् ॥

अन्वयश्च

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, रैवतकः=रैवत, आगत्य=
आएर, सुतां=छोरी, रेवंतीं=रेवतीकन, बलाय=बलरामलाई, दत्त्वा=
दिएर, पुनः=फेरि, ययौ=गए, हरिः=कृष्णले, भैष्म्या=रुक्मिणीले,
स्वस्याः=आफ्नु, करं ग्राहयितुं=भणियग्रहण गराउनलाई, प्रहितं=
पठाइएको, सुभाषितं=ग्रसल कुराकन, द्विजात्=ब्राह्मणबाट, शुश्राव=
सुन्नुभो ।

भाषा

त्यहाँपछि रैवतले गईकन
छोरि दिए श्रीबलदेवजीकन ।
श्रीकृष्णले रुक्मिणीको खबर्निको
उन्कै कुनै ब्राह्मणबाट सुन्नुभो ॥

मूल

द्विजं तमादाय रथेन माधवो
ययौ विदर्भान् पवमानरंहसा ।
पुत्रानुमत्या स च भीष्मकोऽपि तां
चैद्याय दास्यन्नकरोद्यथोचितम् ।

अन्वयार्थ

माधवः=कृष्ण, तं द्विजं=ती ब्राह्मणकन, आदाय=लिएर,

रथेन=रथद्वारा, पवमानर=हसा=वायुवेगले, विदर्भान्=विदर्भ देशमा,
 धयौ=जानुभयो, सः=ती, भीष्मक अपि=भीष्मकले पनि, पुत्रानुमत्या=
 छोराका सल्लाहले, चैद्याय=शिशुपाललाई, तां=ती रुक्मिणीकन,
 दास्यन्=दिन लाग्दा, यथोचितम्=गनुपर्ने कुरा, अकरोत्=
 गरे ।

भाषा

बसी रथेमा द्विजलाई साथ ली
 पाल्नुभयो कृष्ण विदर्भ त्यै घरि ।
 स्वपुत्रका सम्मतिबाट भीष्मले
 ती चैद्यलाई दिन ठीकठाक् गरे ॥

मूल

शाल्वो जरासन्धविदूरथादय
 औ चस्य पक्षाश्रयिणस्तथाऽपरे ।
 कृष्णो हरेच्च यदि रुक्मिणीं तदा
 संहत्य योत्स्याम इति व्यवस्थिताः

अन्वयार्थ

शाल्वः=शाल्व, जरासन्धविदूरथादयः=जरासन्ध, विदूरथ आदि,
 चैद्यस्य=शिशुपालको, पक्षाश्रयिणः=पक्षमा लाग्ने, तथा=त्यस्तै, अपरे=
 अरु, तदा=त्यस बखतमा, कृष्णः=कृष्णले, रुक्मिणीं=रुक्मिणीकन,
 हरेत् यदि=हरयो भने, संहत्य=मिलेर, योत्स्यामः=लडौंला, इति=
 यसहेतुले, व्यवस्थिताः=रहेका थिए ।

(३५५)

भाषा

आयो भनै रुक्मिणि हर्न कृष्णका
साथै लडौला भनि चैद्यपक्षका ।
शाल्वै जरासन्ध विदूरथादि ती
जो जो थिए आइ बसे मिलीजुली ॥

मूल

एकाकिनं कुण्डिनमागतं हरिं
ज्ञात्वा परेभ्योऽतिविशंकितस्ततः ।
रथाश्वमत्तेभपदातिभिस्तदा
जगाम रामोऽपि बलेन भूयसा ॥

अन्वयार्थ

एकाकिनं = एकलै, कुण्डिनं = कुण्डिनमा, आगतं = आएका
हरिं = कृष्णकन, ज्ञात्वा = जानेर, परेभ्यः = वैरीदेखि, अतिविशंकितः =
अत्यन्त शंकित भएका, राम अपि = राम पनि, ततः = अनि, तदा =
त्यसै बखतमा, रथाश्वमत्तेभपदातिभिः = रथ, घोडा, मत्ता हात्ती, पैदलले,
भूयसा = ठूलो, बलेन = फौजसहित, जगाम = जानुभयो ।

भाषा

एकलै गए कुण्डिन कृष्णजी भनी
शंका गरी श्रीवलदेवजी पनि ।
हात्ती र घोडा रथ फौजलीवरी
जानुभयो आफु पनि सरासरी ॥

(३५६)

मूल

श्रुत्वा द्विजात्तत्र समागतं हरिं
सौभाग्यवृद्धयर्थं मनल्पमङ्गलैः ।
धूपोपहारैर्वालिभिश्च सादरं
साचाम्बिकां पूजयितुं समागता ॥

अन्वयार्थ

सा च = ती रुक्मिणी पनि, द्विजात् = ब्राह्मणबाट, तत्र = त्यहाँ,
समागतं = आएको, हरिं = कृष्णकन, श्रुत्वा = सुनेर, सौभाग्य-
वृद्धयर्थं = सौभाग्यवृद्धिका लागि, अनल्पमङ्गलैः = धेरै मङ्गलले,
धूपोपहारैः = धूप उपहारले, सादरं = आरपूर्वक, अम्बिकां = अम्बिका-
कन, पूजयितुं = पूजा गर्न, समागता = आइन् ।

भाषा

सुनित जसै ब्राह्मणबाट कृष्णको
सवारिको हाल र अम्बिकाजिको ।
सौभाग्यका निति पुजा गरौं भनी
लिपर सामाग्रि गइन् ती रुक्मिणी ॥

मूल

कृष्णोऽपि गत्वा कृतपूजनादिकां
देवीम्प्रणम्याथ वह्निर्विनिःसृताम् ।
पाणौ गृहीत्वा स्वरथे निवेश्य ता
मवाहयन्मातलिना रथं हयान् ॥

(३५७)

अन्वयार्थ

कृष्णः अपि=कृष्ण पनि, गत्वा=गएर, कृतपूजनादिकां=पूजा-
सकेकी, देवीं=देवीकन, प्रणम्य=नमस्कार गरेर, वहिः=बाहिर, विनिः=
सुतां=निस्केकी, तां=तिनीकन, पाणौ=हातमा, गृहीत्वा=समातेर,
स्वरथे=आफ्ना रथमा, निवेश्य=राखेर, मातलिना=सारथिलाई,
हयान=घोडा र, रथं=रथकन, अवाहयत्=हाँकन लाउनुभो ।

भाषा

पूजा नमस्कार प्रदक्षिणा सकी
निस्कित् जसै रुक्मिणी कृष्णजी गई ।
बाहू समातीकन राखि रथमहाँ
भो मजि रथ हाँक भनि सारथीमहाँ ॥

मूल

राजन्यकं तत्परिभूय माधवो
जहार तेषां मिषतां विदर्भजाम् ॥
अमृष्यमाणा रिपवोऽपि संहता
श्चैद्यादयस्ते रुधुर्जनार्दनम् ॥

अन्वयार्थ

माधवः=कृष्णले, तत्=त्यो राजन्यकं=राजाको बथानकन, परि-
भूय=हेपेर, मिषतां=हेने, तेषां=तिनैका अगाडि, विदर्भजां=रुक्मिणी-
कन, जहार=हनुंभो, अमृष्यमाणाः=सहन नसक्ने, चैद्यादयः=शिशु-

(३५८)

पालादिले संहताः=मिलेका, ते=ती, रिपवः=वैरीहरू, अपि=पनि,
जनार्दनम्=कृष्णकन, रुरुधुः=रोके ।

भाषा

राजाहरूलाई नटेरि क्यै पनि
हर्नु भएथ्यो जब रुक्मिणी अनि ।
सारा मिली ती शिशुपाल आदिले
रोके गई कृष्णजिलाई रीसले ॥

मूल

गत्वा तदैतत्सबलो वलो रुषा
रुरोध राजन्यकमात्तकामुर्कः ।
जिगीषया यादवचैद्यसैन्ययो
वभूव युद्धं तुमुलं भयावहम् ॥

अन्वयार्थ

तदा=त्यसं देखेतामा, सबलः=फौजले सहित, आत्तकामुर्कः=
धनु लिएका, वलः=वलदेव, गत्वा=गएर, रुषा=रिसलो, एतत्=यो,
राजन्यकः=राजाको फौजकन, रुरोध=रोक्नुभो, जिगीषया=जिले
इच्छाले, यादवचैद्यसैन्ययोः= यादव र शिशुपालका फौजको,
भयावहं=डरलाग्दो, तुमुलं=ठूलो, युद्धं=लडाई, वभूव=भयो ।

भाषा

लिपेर सेना वलदेवले पनि
रोक्नुभयो राजबन्धान त्यो अनि ।

(३५९)

ती यादवी वीर र चैद्यसैन्यको

जित्ने इरादा गरि घोर युद्ध भो ॥

मूल

भीतां समालक्ष्य विदर्भजां हरि

र्मा भैष्ट वाचम्प्रवदन्धनुर्दधत् ।

मुञ्चन्नसंख्यानिशिताञ्जिलीमुखा-

ञ्जघान चैद्यस्य बलं रथाश्वयुक् ॥

अन्वयार्थ

धनुः=धनुकन, दधत्=धारण गर्ने, हरिः=कृष्णले, भीतां=
डराएकी, विदर्भजां=रुक्मिणीकन, समालक्ष्य=देखेर, मा भैष्ट=नडराऊ,
भग्ने, वाचं=वचनकन, प्रवदत्=भन्दै, असंख्यान=अनेक,
निशितान=धारिला, शिलीमुखान=वाणकन, मुञ्चन्=छोडनु हुँदै,
चैद्यस्य=शिशुपालको, रथाश्वयुक्=रथ घोडाले सहित, बलं=फौजकन,
जघान=मानुभयो ।

भाषा

डराउने रुक्मिणीमा नजर्भई

नमान धन्दा भनि झट् धनु लई ।

छोडी असंख्यै अति धारिला शर

मारीदिनुभो शिशुपालको बल ॥

मूल

प्रमथ्य सैन्यं द्विषतां हलायुध

उद्यन्निरभ्राम्बरभानुमानिव ।

रेजे जरासन्धमुखाः पलायिताः
प्रतिस्थिरे द्वारवतीश्च यादवाः ॥

अन्वयार्थ

हलायुधः=वलदेव, द्विप्रतां=वैरीकन, प्रमथ्य=मथन गरेर, निर-
भ्राम्बरभानुमान् इव=वादल नभएका सूर्य भैं, उद्यन्=उदाएका,
रेजे=प्रकाश हुनुभो, जरासन्धमुखाः=जरासन्ध आदिहरू, पलायिताः=
भागो, यादवाः=यादवहरू, द्वारवतीं=द्वारवतीमा, प्रतिस्थिरे=
गए ।

भाषा

मथन् गरी दुष्मनको सबै बल
निरुके गगन्का रवि झैं हलायुध ।
भागो जरासन्धसमेत ती सब
द्वारवतीतर्फ फिरे ती यादव ॥

मूल

कृष्णं निहत्याऽद्य कठोरसायकैः
स्वसारमस्मै दमवोषसूतवे ।
दास्यामि चैवाय करोमिचेन्नत-
नाहं प्रवेक्ष्यामि कदापि कुण्डिनम् ॥

अन्वयार्थ

अहं=म, कठोरसायकैः=कडा बाणले, कृष्ण=कृष्णकन, निहत्य=

मारैर, अद्य=आजै, स्वसारं=बहिनी, दमघोषसूतवे=दमघोषका छोरा,
 अस्मै=यी, चैद्याय=शिशुपाललाई, दास्यामि=दिनेछु, एतत्=यो कुरा,
 नकरोमि चेत्=गरिन ता, कदापि=कहिल्यै पनि, कुण्डिनं=विदर्भमा,
 नप्रवेद्यामि=पस्नेछैन ।

भाषा

लडेर त्यस्लाई निभाइ युद्धमा
 फिराइ बैन्ही दमघोषपुत्रमा ।
 दिन्छु यती गर्न सकीन क्यै गरी
 भने त फर्कन म कुण्डिनै पुरी ॥

मूल

इत्थं वदन्प्रस्फुरिताऽधरो रुषा
 रुक्मी ससैन्यः सहसाऽऽपतत्पथि ।
 प्रत्येत्य कृष्णोऽपि निहत्य तद्वलं
 हताश्वसूतं विरथं चकार तम् ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन्=भन्दो, रुषा=रिसले, प्रस्फुरिताधरः=
 ओठ फुरेको, ससैन्यः=सेनाले सहित, रुक्मी=रुक्मी, सहसा=अकस्मात्,
 पथि=बाटामा, आपतत्=आयो, कृष्णः अपि=कृष्णले पनि,
 प्रत्येत्य=फर्केर, तद्वलं=त्यसको फौजलाई, निहत्य=मारैर, तं=त्यसलाई,
 हताश्वसूतं=घोडा सारथी मरेको, विरथं=विरथी=चकार=गनुं भो ।

भाषा

येति भनी ओठ फुराह रीसले
छेक्यो जसै रुक्मि गएर कृष्णले ।
मारी फउज सारथि अश्व नाइगरी
पारीदिनुभो विरथी उसै घरी ॥

मूल

अभ्यग्नि रुक्मी तरसा पतङ्गवत्
प्रगृह्य खड्गं रथमारुहहरेः ।
कृष्णोऽपि दोभ्यां परिगृह्य तं बला-
त्कृत्वा विरूपं निरयापयद्रथात् ॥

अन्वयार्थ

रुक्मी=रुक्मी, तरसा=वेगले, अभ्यग्नि=आगामी, पतङ्गवत्=
सलहमै, खड्गं=खड्गकन, प्रगृह्य=समातेर, हरेः=कृष्णका, रथं=रथमा,
आरुहत्=उत्तल्यो, कृष्णः=कृष्णले पनि, दोभ्यां=दुइ हातले, तं=त्यस-
लाई, बलात्=बलले, परिगृह्य=पकड़ेर, विरूपं=विरूपकन, कृत्वा=गरेर,
(मुडेर) रथात्=रथवाट, निरयापयत्=निकालिदिनुभो ।

भाषा

आगामहाँ कै शलहै सरी भई
उत्तल्यो हरिका रथमा र खड्ग ली ।
श्रीकृष्णले त्यस्कन पकि वइगरी
मुडेर छोड़ीदिनुभो उसै घरी ॥

(३६३)

मूल

द्वारावती मेत्य ससैनिकाग्रजो

मुदं वितन्वःसुहृदाममित्रजित् ।

आनीय भैष्मीं स्वपुरं जनार्दन

अकार तस्या विधिना करग्रहम् ॥

अन्वयार्थ

सुहृदां=मित्रहरूको, मुदं=हर्षलाई, वितन्वन्=फैलाउने, अमित्र-
जित्=वैरी जितेका, ससैनिकाग्रजः=सेना र दाजुले सहित भएका,
जनार्दनः=कृष्ण, द्वारावतीं=द्वारावतीमा, एत्य=प्राप्त मएर, भैष्मी=
रुक्मिणीकन, स्वपुरं=आफ्ना दरबारमा, आनीय=ल्याएर, विधिना=
विधिले, तस्याः=तिनीको, करग्रहं=पाणिग्रहणकन, अकार=गानुभो ।

भाषा

सेना र दाजूसँग पाल्नुभै पुरी

खुशी गरी मित्र अमित्र नाश गरी ।

ल्याई घरमा उनि रुक्मिणीकन

बिहा गरीबक्सनुभो विधीसँग ॥

मूल

जज्ञे च भैष्म्यां कमनीयविग्रहः

प्रद्युम्नसंज्ञः प्रथमो हरेः सुतः ।

ज्ञात्वाऽऽत्मनो मृत्युममुश्च शंवरो

नीत्वाऽऽक्षिपत्तं जलधावरिष्ठतः ॥

अन्वयार्थ

हरेः=कृष्णको, मैष्म्यां=सक्मिणीमा, कमनीयविग्रहः=सुन्दर देह
भएका, प्रद्युम्नसंज्ञः=प्रद्युम्न नाम गरेका, प्रथमः=पहिला, सुतः=छोरा,
जज्ञे=पैदा भए, शंवर=शंवरासुरले, तं अमुं=तिनै यी प्रद्युम्नकन,
आत्मनः=आफ्नु, मृत्युं=कालकन, शात्वा=जानेर, अरिष्टबः=कुना घ-
बाट, नीत्वा=लगेर, जलधौसमु=द्रमा, अक्षिपत्=फ्याँक्यो ।

भाषा

मैष्मीमहाँ जेष्ठ कुमार कृष्णका
जन्मे ती प्रद्युम्न र दिव्य रूपका ।
शत्रु चिनी शंवरले कुनैमहाँ
चोरी लगी फ्याँकिदियो समुद्रमा ॥

मूल

मत्स्येन सोऽयं गिलितोऽत्र धीवरो
व्यापाद्य तं मत्स्य मदात्सशंवरे ।
महानसे तेन विसर्गितोऽप्यमु
मुत्कृत्य तं प्राप रतिः स्ववल्लभम् ॥

अन्वयार्थ

स अंसौ=सोही यी प्रद्युम्न, अत्र=यो समुद्रमा, मत्स्येन=माछाले,
गिलितः=निलिए, धीवरः=माझीले, तं मत्स्यं=त्यही माछोकन, व्यापाद्यं=
मारेर, शंवरं=शंवरासुरमां, अदात्=दियो, तेन=त्यो शंवरले, महानसे=

(३६५)

भान्सामा, स=त्यो माछा, त्रिसजितःदिइयो, अमुं=यो माछोकन,
उत्कृत्य=चिरेर, रतिः=रतिले, स्ववत्लभ=आप्पना पति, तं=ती
प्रद्युम्नकन, प्राप=पाइन् ।

भाषा

नील्यो यिनीलाई र कोहि मत्स्यले
त्यै मत्स्य ल्याएर दिएर माझिले ।
खान्सामहाँ शंवरले दियो अनि
चिर्दा मिले यी रतिले चिनिनुपनि ॥

मूल

मायावती तं परिरक्ष्य निभृतं
प्रोवाच तत्रागमनं सकारणम् ।
हत्वा ततौऽसौ युधि शंवरासुरं
साद्धं तथा द्वारवतीं समाययौ ॥

अन्वयार्थ

मायावती=रतिले, तं=तिनलाई, निभृतं=गुप्तसँग, परिरक्ष्य=
रक्षागरेर, सकारणं=कारण सहितको, तत्र=त्यहाँ, आगमनं=आ-
उनुकन, प्रोवाच=भनिन्, ततः=त्यहाँपछि, असौ=यी प्रद्युम्नले,
युधि=लडाईमा, शंवरासुरं=शंवरासुरकन, हत्वा=मारेर, तथा
साद्धः=तिनैले सहित, द्वारवतीं=द्वारकामा, समाययौ=आए ।

भाषा

मायावतीले पनि राखि गुप्त नै
बिन्ती गरिनु आउनुको कुरा जसै ।

मारेर त्यो शंवरलाई युद्धमा
आए रती लोकन द्वारकामहाँ ॥

मूल

सूर्यप्रसादाप्तमलौकिकं शुभं
धृत्वा स्यमन्ताख्यमणिं समागतम् ।
विलोक्य सत्राजित मेन मच्युतः
स लीलयाऽयाचत तं स्यमन्तकम् ॥

अन्वयार्थ

स अच्युतः=सो कृष्णले, सूर्यप्रसादाप्तं=सूर्यका अनुग्रहले पाएको,
अलौकिकं=दिव्य, शुभं=असल, स्यमन्ताख्य =स्यमन्तक भन्ने,
मणिं=मणिकन, धृत्वा=लाएर, समागतं=आएका, एनं=यी, सत्रा-
जितं=सत्राजित्कन, विलोक्य=देखेर, तं=तीसँग, लीलया=खेला-
चीले, तं स्यमन्तकं=त्यही स्यमन्तकमणिकन, अयाचत=माग्नुभो ।

भाषा

श्रीसूर्यदेखि मिलि कै अलौकिक
पै-ही गलामा मणि त्यो स्यमन्तक
आएर सत्राजित कृष्णले पनि
खेलाचिले माग्नुभयो रही मणी ॥

मूल

नोवाच किञ्चिद्गृहमागतः स्वकं
स्वस्यानुजायाथ ददौ मणिं ततः ।

स चापि धृत्वोरसि तं वनं गतो
हृतो हृतः केशरिणा धृतो मणिः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, किञ्चित्=केही, न उवाच=भनेनन्, स्वकं=
आफ्ना, गृहं=घरमा आगतः=आए, अथ=यहाँपछि, स्वस्य=
आफ्ना, अनुजाय=भाइलाई, मणिं=मणिकन, ददौ=दिए, सच
अपि=उनी, तं=त्यो मणिकन, उरसि=छातीमा, धृत्वा=लाएर,
वनं=वनमा, गतः=गएका केशरिणा=सिंहले, हृतः=मारिए, धृतः=
तिनले धारण गरिएको, मणिः=मणि, हृतः=हरियो ।

भाषा

केही नबोली घरमा गए उनी
दिंदा भए भाइमहाँ उही मणि ।
प्रसेन सो पैन्हि गए शिकारमा
कै सिंहले मारि लियो मणी त्यहाँ ॥

मूल

विलोकितो जाम्बवता स केशरो
हृतो मणिश्चापि हृतः स आहवे ।
धात्र्यै प्रदायाथ मणिं स्वगन्धरे
सुषवाप निद्राकुलितश्च जाम्बवान् ॥

अन्वयार्थ

जाम्बवता = जाम्बवान्ले, स केशरी=त्यो सिंह, विलोकितः=

देखियो, हतश्च=मारियो पनि, आहवे=लडाईमा स मणिः=त्यो मणि,
हतः=हरियो, अथ=यहाँपछि, घात्रै=घाइलाई, मणि=मणिकन,
प्रदाय=दिएर, निद्राकुलितः=निद्रालो आकुल भएका, जाम्बवान्=
जाम्बवान्, स्वगव्हरे=आफ्ना गुफामा, सुषाप=सुते ।

भाषा

मारेर सिंहकन सो मणि जाम्बवान्ले

लिई गए घरमहाँ र तहाँ उनीले ।

दिएर घाइकन सो मणि भित्र जाई

सुते गुफाविच ती निर्भर नीदआई ॥

मूल

सत्राजिदाह भगवन्त मसाधुवादैः

कृष्णोऽहरन्मणि मसाविति किवदन्तीम् ।

श्रुवा हरिस्तदभियोगनिराकरिष्णु

रन्वेषणाय स मणे विपिनं जगाम ॥

अन्वयार्थ

सत्राजित्=सत्राजित्ले, असाधुवादैः=चोरी दोषले, भगवन्तं=
कृष्णकन, आह=भन्ने, असौ कृष्णः=यिनै कृष्णले, मणि=मणि-
कन अहरत्=हरण गरे, इति=यस्तो, किवदन्तीं=हल्लाकन, श्रुत्वा=
सुनेर, तदभियोगनिराकरिष्णुः=त्यो अपवाद फ्याँकिन इच्छा गर्ने,
स हरिः=सो कृष्ण, मणेः=मणिको, अन्वेषणाय=खोजका निति,
विपिनं=वनना, जगाम=जान्थो ।

(३६९)

भाषा

सुत्राजितै पनि कुतर्कित भै हरिले
ओरे मणी भनि गरेर कुरा उनीले ।
हल्ला सुनी हरि उ दोष पखाल्नलाई
जान्नुभयो वनमहाँ मणि खोज्नलाई ॥

मूल

दृष्ट्वा तदैव विपिने निहतं प्रसेनं
सिंहं तथर्क्षनखभिन्न विशीर्णादेहम् ।
तत्सन्निधावतिगभीरगुहां निरीक्ष्य
भूत्वातिविस्मितमनाः स विवेश चान्तः ॥

अन्वयार्थ

सः=सो कृष्णले, तदा एव=त्यसै बखतमा, विपिने=वनमा, नि-
हतं=मारिएका, प्रसेनं=प्रसेनकन र, तथा=त्यस्तै, ऋक्षनखभिन्न-
विशीर्णादेहं=भालुका नङ्गालो छिन्न भिन्न शरीर भएको, सिंहं=
सिंहकन, दृष्ट्वा=देखेर, तत्सन्निधौ=त्यसैका नजीकमा, अतिगभीर-
गुहां=अत्यन्त गंभीर गुफाकन, निरीक्ष्य=देखेर, अतिविस्मितमनाः=
अत्यन्त ताज्जल मन भएका, भूत्वा=भएर, अन्तः=भिन्न, विवेश=
पस्नुभयो ।

भाषा

देखी प्रसेनकन त्यो वनमा मरेको
कै भालुले नजिक बाघ चिथोरिएको ।

त्यस्कै नजीक त्यहीं एक गुफा निहाली
आश्चर्य मानिकन भित्र भयो सवारी ॥

मूल

धाइयाः करे तमभिक्ष्य गतो ग्रहीतुं
चुक्रोश सा तदनु जाम्बवता श्रुतंतत् ।
आगत्य तेन हरिणा युयुधे स पश्चा-
द्विज्ञाय तं मणिमदाहरये सुताञ्च ॥

अन्वयार्थ

सः=सो कृष्णले, धाइयाः=धाइका, करे=हातमा, तं=त्यो मणि-
कन, अभिवीक्ष्य=देखेर, ग्रहीतुं=लिनलाई, गतः=जानुभो, सा=त्यो,
चुक्रोश=कराई, तदनु=त्यहाँपछि, जाम्बवता=जाम्बवानले, तत्=
त्यो, श्रुतम्=सुनिगो, सः=ती, आगत्य=आएर, तेन=ती, हरिणा=
कृष्णसँग, युयुधे=लडे, पश्चात्=पछिबाट, विज्ञाय=चिनेर, तं
मणिं=त्यो मणिकन, सुताञ्च=छोरीकन पनि, हरये=कृष्णलाई,
अदात्=दिए ।

भाषा

त्यो धाइका करमहाँ मणि देखन पाई
जानुभयो र लिन त्यो डरले कराई
तो जाम्बवान उठि लडी जब मार खाए
चीनेर छोरी र मणी प्रभुमा चढाए ॥

(१७१)

मूल

सत्राजिते तदखिलं मणिवृत्तमुक्त्वा
कृष्णोऽप्यदात्तमनुतसधियाऽऽददे सः ।
तत्कल्मषप्रशमनाय च सत्यभामां
तस्मै ददौ मणिससौ सच नाददे तम् ॥

अन्वयार्थ

स कृष्ण अपि=सो कृष्णले पनि, तत्=त्यो, अखिलं=सम्पूर्णं,
मणिवृत्तं=मणिको कुरा, सत्राजिते=सत्राजित् लाई, उक्त्वा=भनेर,
तं=त्यो मणि, अदात्त=दिनुभो, सः=तिनीले, अनुतसधिया=पछितो
गरेर, आददे= लिए, तत्कल्मषप्रशमनाय=त्यो दोष मेट् नालाई,
तस्मै=ती कृष्णलाई, सत्यभामां=सत्यभामाकन र, मणिं च=मणिकन,
ददौ=दिण, असौ=यिनले, न आददे=लिनु भएन ।

भाषा

सत्राजितैकन बताइ कुरा मणीको
दिनुभयो र उनलाई भयो पछितो ।
बिर्स न उ दोष भान दीकन सत्यभामा
दिण मणी नलिइबक्सनुभो उनैमा ॥

मूल

गत्वा गजाव्हयपुरं स हरिर्धराया
भारापनोदनविधाननिमित्तभूतान् ।

आश्वास्य पाण्डुतनयामनुमान्य कुन्तीं
द्वारावतीं पुन रियाय ससत्यभामः ॥

अन्वयार्थ

स हरिः=सो कृष्ण , गजावधपुरं=हस्तिनापुरमा , गत्वा=गएर,
धरायाः = पृथ्वीको, भारापनोदनविधाननिमित्तभूतान्=भार हर्नलाई
निमित्त भएका, पाण्डुतनयान्=पाण्डवहरूकन, आश्वास्य=संभाएर,
कुन्तीं=कुन्तीकन, अनुमान्य=दर्शन गरेर, पुनः=फेरि, ससत्यभामः=
सत्यभामाले सहित द्वारावतां=द्वारावतीमा, इयाय=पाल्नुभो ।

भाषा

फेह्रस्तिनापुर सवारि भई तुरुन्त
भूभार हर्न जुन मुख्य थिए निमित्त ।
दी पार्थालाई भर मागि विदा पृथामा
द्वारावती फिरनुभो लिइ सत्यभामा ॥

मूल

सत्राजितो मरण मेष निशम्य कोपा
तृकृत्वान्वधं हरिरसौ शतधन्वतोऽस्य ।
भूयोऽपि पाण्डवगृहं समुपेत्य पार्थ
नीत्वा स खाण्डव मदापय दग्नयेऽत्तुम् ॥

अन्वयार्थ

एष=यी कृष्णले, सत्राजितः=सत्राजितको, मरणं=मृत्युकन,

निशम्य=सुनेर, कोंपात्=रिसले, अस्य=यो, शतधन्वतः=शतधन्वाको,
 बधं=मानु कन, कृत्वा गरेर, भूय अपि=फेरि पनि, पाण्डवगृहं=पाण्ड-
 वका घरमा, समुपेत्य=गएर, पार्थ=अर्जुनकन, नीत्वा=लगेर,
 खाण्डव=खाण्डववनकन, अग्नये=अग्निलाई, अत्तु=खाना निमित्त,
 अदापयत्=दिलाउनुभयो ।

भाषा

भामापिता मरणको सब हाल पाई
 मान्नु भयो हरि गई शतधन्वलाई ।
 फेरी सवारि भइ अर्जुनलाई
 दीनु भयो विपिन खाण्डव अग्निलाई ॥

मूल

तद्रक्षितेन च मयेन सभामनल्पां
 दिव्यामनर्धमणिरत्नमयीं विचित्राम् ।
 निर्माय पाण्डवकृते भगवानदायत्ता-
 द्वै रबीजमभवत्कुरुपाण्डवानाम् ॥

अन्वयार्थ

भगवान्=कृष्णले, तद्रक्षितेन=तां अर्जुनबाट रक्षा गरिएको,
 मयेन=मयद्वारा, अनल्पां=ठूलो, दिव्यां=अलौकिक, अनर्धमणि=
 रत्नहरूले युक्त भएको, विचित्रां=सुन्दर, सभां=सभाकन, निर्माय=
 बनाएर, पाण्डवकृते=पाण्डवका निमित्तमा, अदात्=दिनुभयो, यत्=
 जुन कारणले, तत्=त्यो सभामा, कुरुपाण्डवानां=कौरव र पाण्डवको,
 रबीजं=झगडाको बीज, अभवत्=भयो ।

(३७४)

भाषा

तिन्बाट रक्षित उही मयलाई लाई
दर्बार एक मणिरत्नहरू जडाई ।
पारी तयार जुन पाण्डवमा दिनुभो
त्यै बैरबीज कुरुपाण्डवको हुँ दो भो ॥

मूल

अथैकदा तौ यमुनासरित्तटे
कृष्णार्जुनौ सूर्यसुतामपश्यताम् ।
पृष्ट्वा पतिं कृष्णमभीप्सतीश्च तां
विज्ञाय कृष्णोऽपि करेऽग्रहीत्ततः ॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, एकदा=एक दिन, तौ=ती, कृष्णार्जुनौ=कृष्ण र
अर्जुनले, यमुनासरित्तटे=यमुना नदीका किनारमा, सूर्यसुतं=सूर्यकी छोरी
कालिन्दीकन, अपश्यताम्=देखे, तां=तिनीकन, पृष्ट्वा=सोधेर, कृष्णं=
कृष्णकन, पतिं=पति, अभीप्सतीं=इच्छा गर्ने, विज्ञाय=जानेर,
कृष्णः=कृष्णले पनि, ततः=त्यहाँपछि, करे अग्रहीत्=बिहा गर्नु भो

भाषा

कालिन्दीलाई यमुनाकिनारमा
देखेर कृष्णार्जुनले गई त्यहाँ ।
सोधामहाँ कृष्ण पनि हउनु भनी
बस्थिनु बुझी गर्नु भयो बिहा अनि ॥

मूल

॥ गत्वा च कौशल्यपुरं जनार्दन
उवाह सत्यामपि कोशलेशजाम् ।

आत्मानं मेकं विभजन्स सप्तधा
जित्वा बलिष्ठानपि सप्त गोवृषान् ॥

अन्वयार्थ

जनार्दनः=कृष्ण, कौशल्यपुरं=कोशलदेशमा, गत्वा=गएर,
एकं=एउटै, आत्मानं=आफूलाई, सप्तधा=सातथरी, विभजन्=
छुटाछुटै गर्दा, सः=सो कृष्णसे, बलिष्ठान्=बलिया, सप्त=
सात, गोवृषान्=बयलहरूकन, जित्वा=जितेर, कोशलेशजाम्=कोशल
राजाकी छोरी, सत्यां=सत्याकन, उवाह=बिहा गर्नुभो ।

भाषा

पादनुभई कोशल देशमा पनि
विवाह सत्याकन गर्नु भो भनि ।
बनेर सातै रूपकी अघी सरी
जित्ती डुला सात बयेल बझगरी ॥

मूल

राजाधिदेव्यास्तनया तथाऽपरा
भद्राभिधां तां श्रुतकीर्तिनन्दिनीम् ।

सुतां च भद्राधिपतेः स लक्ष्मणां
कन्या हरिस्तिस्र इमा करेऽग्रहीत् ॥

अन्वयार्थ

स हरिः=सो कृष्णले, तथा=त्यस्तै, अपरां=अर्की, राजाधिदेव्याः=
राजाधिदेवीको, तनयां=छोरी, श्रुतकीर्तिनन्दिनीं=श्रुतकीर्तिकी छोरी,
भद्राऽभिधां=भद्रा भन्ने, तां=ती, भद्राधिपतेः=भद्रदेशकी, सुतां=छोरी,
लक्ष्मणां च=लक्ष्मणाकन पनि, इमाः=यी, तिस्रः=तिनौटी, कन्याः=
कन्याकन, करे=हातमा, अग्रहीत्=ग्रहण गर्नुभो ।

भाषा

राजाधिदेवीतनया अवन्तिकी
भद्रा भनीने श्रुतकीर्तिपुत्रि ती ।
भद्रदेशकी पुत्री यि लक्ष्मणा अनि
विवाह तीनैसँग गर्नुभो अनि ॥

मूल

निहत्य भौमासुर माप षोडश
सहस्रकन्या युगपज्जनार्दनः ।
मनुष्यदेवासुरयक्षरक्षसां
तेनाऽऽहतास्ता हरिमापु रञ्जसा ॥

अन्वयार्थ

जनार्दनः=कृष्णले, भौमासुरं=भौमासुरकन, निहत्य=मारै,

मनुष्यदेवासुरयक्षरक्षसां=मानिस, देवता, यक्ष, रक्षकहरूका, तेन=
त्यसले, आहृताः=ल्याइएका, षोडशसहस्रकन्याः=सोह हजारकन्या,
युगपत्=एकैबाजि, आप=पाउनुभो, ताः=तिनीहरूले पनि, अञ्जसा=
सहजैले, हरि=कृष्णकन, आपुः=पाए ।

भाषा

मनुष्य देवासुर यक्षआदिका
त्यसले जबर्दस्ति हरण गरीएका ।
कन्या थिए सोह हजार कृष्णले
मारेर भौमासुरलाई ल्याइए ॥

मुल

प्रमथ्य चैद्यादिरिपून् विवाहिता
महास्त्रियोऽष्टौ तु हरेः पुराऽभवन् ।
सषट्सहस्राणिशतोत्तरायुतं
तदोपयेमे भगवान्जनार्दनः ॥

अन्वयार्थ

हरेः=कृष्णका, चैद्यादिरिपून्=शिशुपाल आदि वैरीकन, प्रमथ्य=
जितेर, विवाहिता=विवाह गरिएका, अष्टौ=आठ, महास्त्रियः=पटरानी,
पुरा=पहिले, अभवन्=थिए, भगवान्=पूज्य, जनार्दनः=कृष्णले,
तदा=त्यस बखतमा, सषट्सहस्राणिशतोत्तरायुतं=सोह हजार एक सय,
उपयेमे=विवाह गर्नुभो ।

भाषा

जीतेर चैद्यादि बिहा गरिष्का
पैल्हे थिए आठ पटरानि कृष्णका ।
यो सोह्र हजार र एक सप्प पनि
गर्नु भयो कृष्णजिले बिहा अनि ॥

मूल

तावन्ति सन्नानि विधाय योषितां
तावत्स्वरूपं दधतः पृथक् पृथक् ।
सर्वाश्च ता रञ्जयतो महाद्भुतं
कृष्णस्य गार्हस्थ्यं मभूद्विलक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

योषितां=रानीहरूका, तावन्ति=त्यत्ति नै, सन्नानि=दरबारहरूकन,
विधाय=तुल्याएर, तावत्स्वरूपं=त्यत्ति नै स्वरूप, पृथक् पृथक्=छुट्टा-
छुट्टा नै, दधतः=धारण गर्ने, सर्वाः=सबै, ताः=तिनीहरूकन, रञ्जयतः=
खुशी गराउने, कृष्णस्य=कृष्णको, महाद्भुतं=बडो गजबको, विलक्षणं=
अनौठा, गार्हस्थ्यं=गृहस्थाश्रम, अभूतं=हुँदोभयो ।

भाषा

सोह्र हजार अनि एक सप्प आठ भारी
दरबार रानीहरूलाई गरी तयारी ।
उत्ती स्वरूप लिइ ती सबका निमित्त
गार्हस्थ्य खुबसँग जमाउनुभो विचित्र ॥

(३७९)

मूल

तस्योऽऽशु सर्वगृहिणीष्वपि माधवस्य
पुत्रास्तथा दश दश क्रमशोऽभिजाताः ।
तेषां च तत्क्रमसमुद्भवपुत्रपौत्रै
रानन्त्यमाप हरिवंशकुमारसंख्यां ॥

अन्वयार्थ

तस्य=ती, माधवस्य=कृष्णका, सर्वगृहिणीषु= अपि=सम्पूर्ण
रानीहरूमा पनि, दश दश क्रमशः=दशदशौटाका दरले, पुत्राः=
छोराहरू, अभिजाताः=जन्मे, तथा=त्यस्तै, तेषां च=तिनीहरूका पनि,
तत्क्रमसमुद्भवपुत्रपौत्रैः=त्यही क्रमलेजन्मेका छोरा नातिले, हरिवंश-
कुमारसंख्यां=हरिवंशका कुमारको संख्या, आनन्त्यं=वेगिन्तीकन,
आप=प्राप्त भयो ।

भाषा

श्रीकृष्णका यि कहिए जति रानीमाहाँ
छोरा भए दश दश क्रमले र ताहाँ ।
तिन्का पनि उहि क्रमैसँग पुत्र नाती
हूँ दा असंख्य हुनगो यदुषंशताँती ॥

मूल

गत्वाऽथ पाण्डवगृहं पुनरेव कृष्ण
स्तद्राजसूयमिषतो मगधाधिनाथम् ।

भीमेन तं गजसहस्रसमानसत्त्वं

द्वन्द्वाहवे रिपुमघातयदप्रमेयः ॥

अन्वयार्थ

अथ = यहाँपछि, पुनरेव = फेरि पनि, अप्रमेयः = तुलना नभएका, कृष्णः = कृष्ण, पाण्डवगृहं = पाण्डवका घरमा, गत्वा = गएर, तद्राजसूयमिषतः = तिनकै राजसूयका छलले, गजसहस्रसमानसत्त्वं = हजार हात्ती बराबर बलियो, मगधाधिनाथं = जरासन्धकन, द्वन्द्वाहवे = द्वन्द्व युद्धमा, रिपुं = शत्रु, तं = त्यसकन, भीमेन = भीमसेनद्वारा, अघातयत् = मराउनुभों ।

भाषा

फेर्पावुन भै हरि ति पाण्डवका घरैमा

कै राजसूयमखका छलले शुरूमा ।

हजार हस्तिबलको मगधदेशलाई

मानुंभयो लगि वृकोदरलाई लाई ॥

मूल

तस्मिन्कृतौ नृपवरेण युधिष्ठिरेण

दृष्ट्वाऽग्रपूजितममुं दमघोषपुत्रः ।

चैवो रुषा हरि मनेकदुरुक्तिभीस्तं

जल्पन्हतोऽत्र हरिणापि सुदर्शनैः ॥

अन्वयार्थ

तस्मिन् = त्यो, कृतौ = यशमा, नृपवरेण = राजामा श्रेष्ठ, युधिष्ठिरेण =

युधिष्ठिरलो, अग्रपूजितं = अग्र पूजा गरिएका, तं अमुं = तिनै यी, हरिं =
 कृष्णकन, अनेकदुःखिभिः = अनेक गालीलो, जल्पन् = बोल्ने, दमघोषपुत्रः =
 दमघोषको पुत्र, चैद्यः = शिशुपाल, हरिणा = कृष्णले, रूषा = रिसले,
 सुदर्शनेन = सुदर्शनचक्रद्वारा, हतः = मारियो ।

भाषा

त्यो यज्ञमा नृप युधिष्ठिरले पहिले
 पूजा गरेर हरिलाई उदेखि रिसले ।
 गाली अनेकन गन्यो शिशुपाल आई
 मार्त्तभयो त्यहिं सुदर्शनले बजाई ॥

मूल

तद्यज्ञविभ्रममनल्पन्धनं परेषां
 दृष्ट्वोरुतसहृदयो धृतराष्ट्रपुत्रः ।
 कर्णानुजैः सह स सौवल्लङ्घनैव
 सर्वस्वमस्य हतवान्स युधिष्ठिरस्य ॥

अन्वयार्थ

परेषां = शत्रुहरूको, तत् = त्यो, यज्ञविभ्रमं = यज्ञको शोभा र, अन-
 ल्पन्धनं = असंख्यधन, दृष्ट्वा = देखेर, उरुतसहृदयः = अत्यन्त हृदय जलेको,
 सः = त्यो, धृतराष्ट्रपुत्रः = दुर्योधन, कर्णानुजैः सह = कर्ण र भाइहरूले
 सहित, सौवल्लङ्घना एव = शकुनिका छलले नै, सः = त्यसले, अस्य =
 यी, युधिष्ठिरस्य = युधिष्ठिरको, सर्वस्वं = सर्वस्व, हतवान् = हरयो ।

भाषा

शोभा उ यज्ञ विचको धन त्यो अनन्त
देखेर पाण्डुसुतको जलि भित्र भित्र ।
मामा र कर्णसँग ली उ सुयोधनैले
लुख्यो तमाम धन पाण्डवको जुवैले ॥

मूल

केशाभिमर्षणमपि द्रुपदात्मजाया
मध्येसभं यदकरोत्स च कर्म गह्यम् ।
तेनैव कोपित पृथातनयान्निमित्तं
कृत्वाऽहरत्सकलभारतभार मेष ॥ १ ॥

अन्वयार्थ

सः=त्यो दुर्योधनले. द्रुपदात्मजायाः=द्रौपदीको, केशाभिमर्षणं
अपि=चुल्ठो तान्नु, यत्=जुन, गह्यं=निन्दित, कर्म=काम, मध्येसभं=
मामा सभामा, अकरोत्, गरयो=तेनैव=त्यसैलौ नै, कोपितपृथातन-
यात्=रिसाएका पाण्डवकन, निमित्तं=निमित्त, कृत्वा=गरेर, एष=यिनै
कृष्णले, सकलभारतभारं=सम्पूर्ण भारतको भारकन, अहरत्=
हनुंभयो ।

भाषा

चुल्ठो समातिकन द्रौपदीको सभामा
जो जो बेइज्जत गर्न्यो गडि तेहि मनमा ।

(३८३)

जलने ती पार्थहरूलाई निमित्त पारी
हनु भयो सकल भारत भार भारी ॥

मूल

गत्वाऽच्युतोऽथ मिथिलां श्रुतदेवगेहे
तद्वत्स्वभक्तबहुलाश्वगृहं च गत्वा ।
रूपद्वयेन स उभावपि सम्प्रबोध्य
प्रत्यागतः स्वभवनं पुनरेव कृष्णः ॥

अन्वयार्थ

अथ=त्यहाँपछि, अच्युतः=कृष्ण, मिथिलां=मिथिलामा, श्रुतदेव-
गेहे=श्रुतदेवका घरमा, गत्वा=गएर, तद्वत्=त्यस्तै, स्वभक्तबहुलाश्व-
गृहं=आफ्ना भक्त बहुलाश्वका घरमा, गत्वा=गएर, रूपद्वयेन=दुई
रूपले, उभौ अपि=दुवैलाई पनि, सम्प्रबोध्य=ज्ञान दिएर, कृष्ण=सोकृष्ण,
पुनः=फेरि, स्वभवनं=आफ्नु घरमा, प्रत्यागतः=फर्कनुभो ।

भाषा

पाल्नुभएर मिथिला श्रुतदेवकाहाँ
त्यस्तै स्वभक्त बहुलाश्वजिका घरमा ।
लिई दुई रूप दुवैकन ज्ञानबताई
भो राज फेरि भवनै बिच फर्कि आई ॥

॥ इति दशमस्कन्ध चरितम् शुभम् ॥

अथ एकादशस्कन्ध

प्रारम्भः

मूल

हत्वा स पौण्ड्रकविदूरथदन्त्रवक्रान्
 भारायमाणपृथिवीशचमुर्निरस्य ।
 दृष्ट्वा निजंकुलमसह्यवलं समृद्धम्
 तच्चापि भारमवनेर्भगवानमंस्त ॥

अन्वयार्थ

स=सो, भगवान्=कृष्ण, पौण्ड्रक=विदूरथ दन्त्रवक्रान्=गौण्ड्रक,
 विदूरथ, दन्त्रवक्र इतिहरुकन, हत्वा=मारे, भारायमाण पृथिवी-
 शचमुः=भारगाराउने पृथिवीका राजाहरुका वथानकन, निरस्य=
 सिध्याएर, असह्यवलं=अत्यन्त वलियो, समृद्धम्=बढेको, निजं=
 आफ्नो, कुलं=कुलकन, दृष्ट्वा=देखेर, तच्चापि=त्यो पनि, अवनेः=
 पृथ्वीको, भारं=भार, अमंस्त=ठान्नु भयो ।

भाषा

मारेर पौण्ड्रक विदूरथ दन्त्रवक्र
 सारा अधर्मिनृपको गरि फौजध्वस्त ।
 देखेर आफ्नुकुल यादव फैलिपको
 ठान्नुभयो उ पनि भारठुलो धराको ॥

मूल

भूत्वैकदाऽच्युतविमोहितचेतसस्तै

साम्बं सगर्भललनाकृतिकं विधाय ।

प्रपञ्चुरच्युतसुता ऋषिसंघमेत्य

किञ्चिज्जनिष्यति वदन्तु भवन्त इत्थम् ॥

अन्वयार्थ

एकदा=एक दिन, ते=ती, अच्युतासुताः=कृष्णका छोराहरू,
अच्युतविमोहितचेतसः=कृष्णले मोहित गराइएको छ मन जसका
यस्तो, भूत्वा=भएर, साम्बं=साम्बकन, सगर्भललनाकृतिकं=गर्भले
सहित स्त्री जातिको नकल, विधाय=गरेर, ऋषिसङ्घं=ऋषिमण्डलमा,
एत्य=पुगेर, इत्थं=यस्तो प्रपञ्चुः=सोचे, किञ्चित्=के, जनि-
ष्यति=पैदा हुनेछ, भवन्तः=यहाँहरू, वदन्तु=भन्नुहोस् ।

भाषा

श्रीकृष्णका सुतहरू भइ मोह भारी
भाई ती साम्बकन गर्भिणी नारि पारि ।
सोद्धाभए ऋषिहरूसँग गै सबैले
के पाउलिन् यिनि बताउनुहोस् अहीले ॥

मूल

तैर्विप्रलब्धाः कुपिता द्विजर्षभाः

शेषं रुषा तान्यदुदेवनन्दनान् ।

यूयं यतोऽस्मान् परिहासशीलिनः
वंशान्तकं च मुशलं जनयिष्यतीति ॥

अन्वयार्थ

॥ तैः=तिमीहरूले, विप्रलब्धाः=सुक्याइएका, कुपिताः=रिसाएका,
द्विजर्षभाः=ऋषिहरू, तान्=ती, यदुदेवनन्दनान्=कृष्णका छोराहरू-
कन, रुषा=रिसले, शेषुः=सराप गरे, यतः=किनभने, यूयं=
तिमीहरू, अस्मान्=हामीकन, परिहासशीलिनः=ठट्टा गर्दछौ, वः=
तिमीहरूको, वंशान्तकं=कुलै नाश गराउने, मुशलं=मुशलकन, जन-
यिष्यति=जन्माउनेछन् ।

भाषा

सुक्याइएका ऋषि भन्दछन् पनि
श्रीकृष्णका पुत्रहरूमहाँ अनि ।
ठट्टा गरेको पछि पाउला उ फल्
होला कुलै नाश गराउने मुशल ॥

मूल

श्रुत्वानुतप्ताः सुविषयमानसा
गत्वाऽवदन्तद्यदुराजसन्निधौ ।
तच्चूर्णयित्वा मुशलं स आहुकः
प्रास्यत्समुद्रेऽप्यवशेषितश्च यत् ॥

अन्वयार्थ

श्रुत्वा=सुनेर, अनुतताः=पश्चात्तापगर्ने, सुविषण्णमानसाः=मन खिन्न
 भएका ती यादवहरू, गत्वा=गएर, तत्=त्यो कुरा, यदुराजसन्निधौ
 यदुका राजा उग्रसेनका समीपमा, अवदन्=भने, स आहुकः=ती
 उग्रसेनले पनि, मुशलं=मुशलकन, चूर्णयित्वा=घोटेर धूलो पारेर, यत्=
 जुन, अवशेषितं=बाँकी रहेको थियो, तत्=त्यो, समुद्रे=समुद्रमा, प्रास्यत्=
 फ्याँके ।

भाषा

सुनेर फिकी गरि दिक्क भै अनि
 बिन्ती गरे गै यदुराजमा पनि ।
 घोटाइ धूलो गरि शेषतक त्यहाँ
 फ्याँकीदिए आहुकले समुद्रमा ॥

मूल

॥ तच्चूर्णसंवं तरलैर्महोर्मिभिः
 कृत्वा विभिन्नं पुलिने निरास्थितम् ।
 प्रत्येकतोऽस्मान्निशितासिसन्निभा
 कृष्णोच्छ्रयाऽऽसञ्चतशः किलैरकाः ॥

अन्वयार्थ

तच्चूर्णसंघं=त्यो घोटेर धूलो पारिएका समूह, महोर्मिभिः=
 ठूला, तरलै=झालले, विभिन्नं=झुड्, कृत्वा=गरेर, पुलिने=तीरमा,

निरास्थितम्=फयाँकियो, कृष्णेच्छया=कृष्णका इच्छाले, अस्मात्=यो,
प्रत्येकतः=हर एक बाट, निशितासिसहिन्भाः=धारिला तरवार जस्ता,
शतशः=सयौ, एरकाः=एरका नामक तृणविशेष, आसन्=भए, किल=
निश्चय हो ।

भाषा

छुट्टा गराईकन छालले तब
फयाँकीदियो तीरमहाँ धुलो जब ।
इच्छा उनै कृष्णजिको भई कडा
तलवार झैँ झार भए ती एरका ॥

मूल

तच्छेशभूतं मुशलायसन्ततो-
मत्स्योऽग्रसीत्तश्च जघान धीवरः ।
क्रय्यं गृहीत्वा तदुरस्थितायसा
शिलीमुखाग्रं स च लुब्धकोऽकरोत् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यसपछि, तत्=त्यो, शेषभूतं=बाँकी रहेको, मुशलायसं=
मुशलको टुक्राकन, मत्स्यः=माछोले, अग्रसीत्=नित्यो, तं=त्यो
माछालाई, धीवरः=मामीले, जघान=पारयो, सः=त्यो, लुब्धकः
च=ब्याधाले पनि, क्रय्यं=बेच्न राखिएको त्यो माछाकन, गृहीत्वा=
लिएर, तदुरस्थितायसा=त्यसको पेटमा राखिएको फलामने, शिली-
मुखाग्र=वाणको टुप्पो, अकरोत्=बनायो ।

(३८९)

भाषा

त्यो शेष टुकाकन कोहि मत्स्यले
निल्यो र मारी उहि मत्स्य माझिले ।
बेच्यो किनी लुब्धकले लिई गन्यो
झिको फलाम् वाण बनाउँ दो भयो ॥

मूल

कर्तुं समर्थोऽपि तमन्यथा प्रभु
नैच्छद्यतोऽस्यैव चिकीर्षितो हि सः ।
आहूय वृद्धानवदत्ततोहरि-
रन्तःप्रमोदोऽपि वहिर्विषणवत् ॥

अन्वयार्थ

प्रभुः=समर्थवान्, सः=सो कृष्णले, तं=त्यो कुराकन, अन्यथा=
भूटो, कर्तुं=गर्नालाई, समर्थ अपि=सक्नै भए तापनि, न एच्छत्=
इच्छा गर्नु भएन, यतः=किनभने, सः=त्यो कुरा, अस्य एव=यिनै कृष्णको
चिकीर्षितः=इच्छित, तत्=त्यसकारणले, अन्तःप्रमोदअपि=भिन्न खुशी भए
तापनि, वहिः=बाहिर, विषणवत्=खिन्नजस्तो, हरिः=कृष्णले, वृद्धान्=
बूढाहरूकन, आहूय=डाकेर, अवदत्=भन्नुभयो ।

भाषा

आफ्नै उही इप्सित भै हटाउन
ताकत भए तापनि मग्नभैकन ।

(३९०)

भन्नुभयो सबकुन भित्र मन्मनै
खुशी भई बाहिर खिन्न भौकन ॥

मूल

सूर्योपरागोऽपि च वर्तते ऽ धुना
शापोऽस्मदीये च कुले द्विजःमनाम् ।
अशक्तयोषिच्छिशुवार्द्धकैर्विना
सर्वे व्रजामोऽद्य वयं प्रभासकम् ॥

अन्वयार्थ

अधुना=अहिले, सूर्योपराग अपि=सूर्यग्रहण पनि, वर्तते=छ,
अस्मदीये=हामीहरूको, कुले=कुलमा, द्विजन्मनाम्=ब्राह्मणहरूको,
शापः=शराप पनि, वर्तते=परेको छ, (अतः=यसकारण, अद्य=आज,
अशक्तयोषि च्छिशुवार्द्धकैः विना=अशक्त, स्त्रीजाती, बालक, वृद्ध यी
विना, वयं=हामीहरू, सर्वे=सबै, प्रभासकं=प्रभासमा, व्रजाम्=जात्रौ ।

भाषा

ऐले छ यो सूर्यग्रहण पनि कुलो
कुलमा परेको छ शराप विप्रको ।
अशक्त नारी शिशु वृद्ध यो विना
जाऊँ सबै हामिहरू प्रभासमा ॥

मूल

दत्त्वा द्विजेभ्यो विपुलं धनादिकं
कृत्वा द्विजातिकमयाधमर्षणम् ।

नीतैः सुपाकै विपुलान्नपानकैः

सर्वे विनोदं करवाम तत्र वै ॥

अन्वयार्थ

द्विजेभ्यः=ब्राह्मणहरूलाई, विपुलं=प्रशस्त, धनादिकं=धनआदि,
दत्त्वा=दिएर, द्विजातिक्रमणाधमषणम्=बाहुनको अपमान गरेको
पापको प्रायश्चित्त, कृत्वा=गरेर, सर्वे=सबै, तत्र=त्यहाँ, नीतैः=लगिएका,
सुपाकैः=असल हिसाबसँग पाक गरिएका, विपुलान्नपानकैः=प्रशस्त खाने
पिउने कुराहरूले, विनोदं=लहड, करवाम=गरौं, वै=निश्चय हो ।

भाषा

दिई द्विजातीकन दान बेसरी

फाली द्विजातिक्रम पाप त्यो घरी ।

पकान्नपानादिसमेत लगी बरी

जाफ्त गरौं दिलुगि खेलबाड् गरौ ॥

मूल

ते मैनिरे युक्तमिदन्तदीरितं

तथ्यं क उल्लङ्घयतोह सद्बचः ।

गन्तुं प्रभासं कृतनिश्चयाश्च ते

साऽश्वं रथं स्वं स्वमयूयुजन्मुदा ॥

अन्वयार्थ

ते=तिनीहरू, तदीरितं=ती कुराले भनिएको, इदं=यो, कुराकन,

युक्तं = मनासिब, मेनिरे = ठाने, तथ्यं = हितदायी, सद्बचः = सज्जनको
 कुराकन, कः = को, इह = यहाँ, उलङ्घयति = नाघदछ, प्रभासं = प्रभासमा,
 गन्तुं = जानलाई, कृतनिश्चयाः = समोठ गर्ने भएका, तेः = तिनीहरूले,
 साऽश्च = घोडाले सहित, स्वं स्वं = आफ्नो आफ्नो, रथं = रथकन,
 अयूयुजन् = तयार गरे ।

भाषा

ठाने मनासिब हरिको वचन पुरा
 को नाघ्छ सज्जनहरूको असल कुरा ।
 प्रभासमा जान गरेर निश्चय
 घोडासहित रथहरू ठिक गरे सब ॥

मूल

धूम्रा दिशो वीक्ष्य हतप्रभास्तथो-
 त्पातान्महोग्रान्भयशंसिनो बहून् ।
 ज्ञात्वा प्रयाणस्य हरेश्चिकीर्षितं
 तत्रोद्धवः सादरमाह माधवम् ॥

अन्वयार्थ

उद्धवः = उद्धव, हतप्रभाः = कान्तिरहित भएका, धूम्राः = धुस्ती,
 दिशः = दसै दिशा, वीक्ष्य = देखेर, तथा = त्यस्तै, महोग्रान् = अत्यन्त
 भयानक, भयशंसिनः = डर देखाउने, बहून् = धेरै, उत्पातान् = उल्काहरूकन
 वीक्ष्य = देखेर, हरेः = कृष्णको, प्रयाणस्य = पाल्नुहुने, चिकीर्षितं = मनसाय,
 ज्ञात्वा = जानेर, तत्र = त्यहाँ, सादरं = आदरपूर्वक, माधवम् = कृष्णकन,
 आह = भने ।

(३९३)

भाषा

निस्तेज धुला दश दिक् सदै मलिन
देखी भयानक भयदायि अप्शकुन ।
श्रीकृष्णले छोड्नुहुने बुझी त्यहाँ
विन्ती गरे उद्धवले प्रभूमहाँ ॥

मूल

कृत्यावशेषो न च दृश्यते परो-
भारं कुलस्यापि निरस्य साम्प्रतम् ।
शापापदेशाद्यदि गन्तुमिच्छसि
तर्हि स्वकीयं नय धाम मामिति ॥

अन्वयार्थ

कृत्यावशेषः=गनु'पनें काम बाँकी, परः=अर्को, न दृश्यते=देखिन्न,
साम्प्रतं=अहिले, कुलस्य अपि=कुलको पनि, भारं=भारकन, निरस्य=
फ्याँकेर, यदि=ज्यदि, शापापदेशात्=शापका छलले, गन्तुं=जान,
इच्छसि=इच्छा गनु'हुन्छ, तर्हि=त्यसो भए, स्वकीयं=आफ्नो धाम=
धाममा, मां=मलाई, नय=लगिवन्स्योस्, इति=यो कुरा ।

भाषा

कर्तव्य बाँकी अरु छैन क्यै अब
घटोइ आफ्नो कुलभार यो सब ।

यै शापछले यदि पारुनुहुन्छ ता
सँगै लगीबक्सनुहोस् परें पिछा ॥

मूल

जेतुं त्वदीयां प्रकृति तु योगिन-
श्चरन्ति भूमन्नपि दुश्चरं तपः ।
दासास्त्वदुच्छिष्टनिसेविनो वयं
मायामजेयामपि ते जयेमहि ॥

अन्वयार्थ

भूमन्=हे कृष्ण, योगिन=योगीहरू, त्वदीयां=हजूरकी, प्रकृति=प्रकृतिकन, जेतुं=जित्नलाई, दुश्चरं=गरिनसक्नु, तप अपि=तपस्या पनि, चरन्ति=गर्दछन, त्वदुच्छिष्टनिसेविनः=हजूरको पुरा खाने, दासाः=दास भएका, वयं=हामीहरू, ते=हजूरको अजेया=जित्न नसकिने, माया अपि=मायाकन पनि, जयेमहि=जित्तछौं ।

भाषा

माया प्रभुकी हुन ता अजेयछैन
जुन जित्न योगी तप धेर गर्दछन ।
हूँ दास हामी प्रभुके जुठो पुरा
खाई बसेका तब जित्न के कुरा ॥

मूल

दृष्टोद्धवं भाविवियोगकातर-
मश्रूणि मुञ्चन्तमतीव विवहलम् ।

(३९५)

तत्स्नेह विक्लिन्नमनास्तमाश्वसन्
प्रोवाच शोकं शमयन्ननार्दनः ॥

अन्वयार्थ

जनार्दनः=कृष्ण , भाविवियोगकातरं=पछि हुने बिछोटले
डराएका, अश्रूणि=आँसु, मुञ्चन्=बगाउने, अतीव=अत्यन्त,
विव्वलं=विव्वल भएका, उद्धव=उद्धवकन, दृष्ट्वा=देखेर, तत्स्नेह-
विक्लिन्नमनाः=तिनको प्रेमले मन पग्लेको भएर, तं=तिनीलाई,
आश्वसन्=बुझाउँदै, शोकं=शोककन, शमयन्=शान्त गर्दै, प्रोवाच=
भन्नुभयो ।

भाषा

बिछोट हुने चाल बुझी डराउँदै

बहाउँने अश्रु बडो उराठ झैं ।

देखेर उद्धवकन प्रेमले गरी

संझाई खामस्दिन लाग्नुभो हरि ॥

मूल

ज्ञातं त्वया मे मनसा चिकीर्षितं

काङ्क्षन्ति स्वर्वासमजादयोऽपि मे ।

विरुध्य चान्योन्यमिदं कुलञ्च मे

शापेन यास्यत्यचिराद्विलीनताम् ॥

अन्वयार्थ

मै=मेरो, मनसा=मनले, चिकीर्षितं=इच्छा गरेको कुराकन, त्वया=

तिमीले, शतं=जानियो, अजादय अपि=ब्रह्मादि पनि, मे=मेरो,
स्वर्वासं=स्वर्गवास, काङ्क्षन्ति=इच्छा गर्दछन्, मे=मेरो, इदं=यो,
कुल च=कुल पनि, अन्योन्यं=आफस आपस्मा, विरुध्य=विरोध गरेर,
शापेन=शापले, अचिरात्=चाँडै नै, विलीनताम्=नाश हुनुमा, यास्यति=
जानेछ ।

भाषा

जान्यौ तिमीले मनसाय सोहि हो
ब्रह्मादिको नै पनि प्रार्थना छ यो ।
आपस्महाँ युद्ध गरेर यो कुल
सो शापले नष्ट हुनेछ बिल्कुल ॥

मूल

त्यक्षाम्यहं लोकमिमं ततोप्ययं
लोको भविष्यत्यचिरादमङ्गलः ।
नचात्र वस्तव्यमतो वसाशु वै
गत्वा बदर्याश्रमण्डलं शुभम् ॥

अन्वयार्थ

अहं=म, इमं=यो, लोकं=लोककन, त्यक्षामि=छोडनेछु, अयं=
यो, लोक अपि=लोक पनि, अचिरात्=चाँडै नै, अमंगलः=अमङ्गल,
भविष्यति=हुनेछ, अत्र च=यहाँ पनि, नवस्तव्यम्=नवस्मू, शुभं=
असल, बदर्याश्रमण्डलं=बदर्याश्रममा, गत्वा=गएर, आशु=चाँडै,
वै=निश्चय हो ।

भाषा

छोड़नेछु मैले जब भूमिमण्डल
हुनेछ यो लोक पनि क्षमङ्गल ।
तसर्थ यहाँ नबसे तिमी कवै
बस्नु बदर्याश्रममा तुरुन्त गै ॥

मूल

॥ प्रेष्ठोऽहमात्माऽखिलदेहिनामहा-
न्देहादयोऽन्येऽपि च मत्कृते प्रियाः ।

अनन्यया भावनया भजस्व मां ।

मत्तो कथञ्चिन्न वियोक्ष्यते भवान् ॥

अन्वयार्थ

अखिलदेहिनां=सम्पूर्ण देहधारीको, प्रेष्ठः=अत्यन्त प्यारो, आत्मा=आत्मा
अहं=म हुँ, देहादयः=शरीर आदि गरिएका, अन्ये अपि=अरु पनि,
मत्कृते=मेरै निमित्तमा, प्रियाः=प्यारा छन्, (अतः=यसै कारणले)
भवान्=तिमी, अनन्यया=अर्को नसम्झने, भावनया=विचारले, मां=
मकन, भजस्व=भज, कथञ्चित्=कुनै प्रकारले पनि मत्तः=मबाट,
न वियोक्ष्यते=फरक हुनेछैनौ ।

भाषा

प्यारो म आत्मा हुँ तमाम देहिमा
मेरै निमित्तक प्रिय छन् सबै यहाँ ।

(३९६)

अर्को नसंझी भज लौ मलाइ नै
रहू मदेखि कहियै फरक् नभै ॥

मूल

यच्चक्षुषा ग्राह्यमिदं चराचरं
विनश्वरं तन्मनसा समीक्ष्यताम् ।
येनैव दृष्टमनुते च यश्च त-
त्सत्यं तमात्मानमहं विचार्यताम् ॥

अन्वयार्थ

यत्=जुन, इदं=यो, चराचरं=सम्पूर्ण जगत्, चक्षुषा=आँखाले,
ग्राह्यम्=ग्रहण गरिन्छ, तत्=त्यो, विनश्वरं=नाशवान् छ, मनसा=मनले,
समीक्ष्यताम्=विचार गरियोस्, येनैव=जसले नै, दृष्टम्=देखिन्छ,
यः=जो, अनुते=मनन गर्दछ, तत्=त्यो, सत्यं=सत्य आत्मानं=आत्मा-
कन, अहं=म हुँ भनेर, विचार्यताम्=विचार गरियोस् ।

भाषा

देखिन्छ जो यो जगतै चराचर
त्यो नाशवान् हो मनले विचारि ।
जो देख्छ जो चिन्दछ वस्तु यो भनी
त्यो सत्य आत्मा म हुँ संझ्यै तिमी ॥

मूल

तत्वावमर्षेण सदा प्रसन्नधी-
र्ब्रह्माहमेवेति विचारशालिना ।

(३९९)

निरान्तरभ्यासबलेन मामकं

रूपं विदित्वा भवितासि मन्मथः ॥

अन्वयार्थ

तत्वावमर्षेण=तत्त्वविचारले, सदा=सधै, प्रसन्नधीः=खुशी छ मन
जसका यस्तो, अहं=म, ब्रह्मा=ब्रह्म हुँ भन्ने, इति= यस्तो, विचारशालिना=
विचारले, निरन्तराभ्यासबलेन=हरबखतको अभ्यासको बलले, मामकं=
मसबन्धी अर्थात् मेरो, रूपं=स्वरूपकन, विदित्वा=जानेर, मन्मथः=मैमय-
नै, भविता असि=हुनेछौ ।

भाषा

प्रसन्न भै तत्त्वविवेकले गरी
ब्रह्मै म हूँ खालि विचार यै गरी ।
अभ्यास यै नित्य बढाउ सर्वदा
हौला पछी मन्मथ नै हुँदा हुँदा ॥

मूल

तं कर्मसंन्यासमिदमहत्तरं

श्रुत्वा हरेस्तं विगणप्य दुष्करम् ।

तत्त्वं विजिज्ञासुरसौ जनार्दनं

प्रपच्छ भूयोऽपि तदोदवः प्रभुम् ॥

अन्वयार्थ

असौ=यी उदव, इदं=यो, महत्तरं=ठूलो, कर्मसंन्यासं=कर्म

(५००)

संन्यासकन, हरे=कृष्णबाट, श्रुत्वा=सुनेर, तं=त्यसकन, दुष्करं=गरि
नसक्नु, विगण्य=ठानेर, तत्त्वं=तत्त्वकन, विजिज्ञासुः=जान्न खोज्ने,
उद्धवः=उद्धव, तदा=त्यस बखतमा, प्रभु=समर्थवान्, जनार्दनं=कृष्ण
कन, भूय अपि=फेरि पनि, पप्रच्छ=सोधे ।

भाषा

त्यो कर्म संन्यास महींचकक्षको
सुनी हरिबाट अशक्य संझि सो ।
कै तत्त्वक आशयले गरी त्यहाँ
सोद्धा भए उद्धवले प्रभूमहाँ ॥

मूल

त्यागस्त्वयोक्तो भगवान्महत्तरः
कामात्मनां दुष्कर एष माहशाम् ।
देहात्मबुद्धिर्मलिनाशयोप्यहं
यथाञ्जसा वेद्मि तथानुशाधि माम् ॥

अन्वयार्थ

भगवान्=हे भगवन्, महत्तरं=ठूलो, त्यागः=त्याग त्वया=हजूरले,
उक्तः=मर्जी भो, कामात्मनां=कामात्मा भएको, माहशाम्=म
जस्तोको, एषः=यो, दुष्करं=गरि नसक्नु छ, अहं=म, देहात्मबुद्धिः=
देहाभिमानी, मलिनाशयः= चाँडै बुझ्न सक्नेछु, यथा=जसरी,
अञ्जसा=सजिलैसँग, वेद्मि=ज्ञान्दछु, तथा=त्यसरी, माम्=मकन,
शाधि=शिद्दा हवोस् ।

भाषा

मर्जी भयो त्याग हजूरले तर
म झै पञ्चिकन के छ दुष्कर ।
देहात्ममानी छु तथापि जे गरी
बुझ्छु उही युक्ति म पाउँ यो धरी ॥

मूल

बुद्ध्यनुमीयात्मनि शिक्षते बुधः
स्वतोऽन्यतो वेति निर्दर्शनाय तम् ।
तस्मै हरिस्तद्यदुदत्तयोर्द्वयोः
संवादवृत्तान्तमवर्णयत्ततः ॥

अन्वयार्थ

बुधः=बुद्धिमान् जो छ सो, स्वतः=आफूबाट र वा=अथवा,
अन्यतः=अरुबाट पनि, बुद्ध्य=बुद्धिले, अनुमीय=अनुमान गरेर,
आत्मनि=आफूमा, शिक्षते=शिक्षा गर्छ, तम्=त्यो कुराकन, निर्दर्श-
नाय=देखाउनलाई, तस्मै=ती उद्धवलाई, हरिः=कृष्णले, तत्=त्यो,
द्वयोः=द्विजना, यदुदत्तयोः=यदु र दत्तको, ततः=त्यसपछि, संवादवृत्ता-
न्तम्=संवाद वृत्तान्तकन, अवर्णयत्=वर्णन गरे ।

भाषा

विद्वान् सुशिक्षा अनुमानले गुनी
निकाल्छ आफू अरु देखि नै पनि ।

(४०२)

भग्ने लिङ् आशय मजि भो पुरा
राजा यवको र ति दत्तको कुरा ॥

मूल

स भाविविश्लेषभियाऽभिकर्षितः
क्षणं क्षणार्धश्च महत्समागमम्
न हातुमिच्छन् पुनरेव माधवम्
पप्रच्छ तं संसृतिरात्मनः कथं ॥

अन्वयार्थ

सः=ती उद्धव, भाविविश्लेषभियाऽभिकर्षितः=पछि हुने बिछोटको
डरले युक्त भएका, क्षणं=एकक्षण र, क्षणार्धश्च=अलिबार
भए पनि, महत्समागमम्=ठूलाको सङ्गत, हातुं=छोडनालाई, न इच्छ-
न्=इच्छा नगर्दा, पुनएव=फेरि पनि, तं=ती माधवम्=
कृष्णकन, पप्रच्छ=सोधे, आत्मनः=आत्माको, संसृतिः=संसार, कथं=
कसरी भो ।

भाषा

बिछोटको नै डरल गरी त्यहाँ
एकछिन् त होस् सङ्ग महानुभावमा ।
भग्ने लिङ् उद्धव सोध्दछन् अनि
कसोरि भो संसृति आत्ममा भनी ॥

मूल

स देहसम्बन्धत आत्मसंसृति-
र्नानाऽऽत्मधीर्यात्र विभाव्यते भ्रमात् ।

(४०३)

शुश्रूषिताऽऽचार्यमुखात्विद्यया
नश्येदविद्याभ्रम इत्युवाच तम् ॥

अन्वयार्थ

सः=सो कृष्णले, देहसंबन्धतः=देहको संबन्धबाट, आत्मसंसृतिः=आत्मामा संसार छ, भ्रमात्=भ्रमले, यत्र=जहाँ, नानात्मधीः=अनेक किसिमको नानात्मबुद्धि, विभाव्यते=भावना गरिन्छ, तम्=तिनलाई, शुश्रूषिताचार्यमुखात्विद्यया = सेवाले खुशी गराइएका आचार्यका मुखबाट पाइएको ज्ञानले, अविद्याभ्रमः=अविद्याको भ्रम, नश्येत्=नाश हुन्छ, इति=एउटा कुरा, उवाच=भन्नुभयो ।

भाषा

यो देहसंबन्ध हुंदा छ संसृति
आत्माविषे लागि भूमात्मिका मर्ति ।
आचार्य खुशी गरि ज्ञान पाइ सो
अज्ञान नाश हुन्छ भनैर मर्ति भो ॥

मूल

सत्त्वेन विद्या रजसा च वासना
तथात्ममोहस्तमसा विवर्द्धते ।
विद्या विमुक्तै जननाय वासना
तथात्मपाताय च मोह इष्यते ॥

अन्वयार्थ

सत्त्वेन=सत्वगुणले, विद्या=विद्या र, रजसा=रजोगुणले, वागुसस नाच

वासनापनि, तथा = त्यस्तै, तमसा = तमोगुणले, आत्ममोहः = आफूमा
मोह, विवर्धते = बढ्दछ, विद्या = विद्या, विमुक्तये = मुक्तिका निमित्तक छ,
वासना = वासना, जननाय = वासका निमित्त र, तथा = त्यस्तै, मोहः = भ्रम,
आत्मपाताय च = आफूनु नाशका निमित्त, इध्यते = इच्छा गरिन्छ ।

भाषा

विद्या बुभुक्षा अनि मोह येति तिन
सत्त्वादि यी तिन गुणका स्वरूप हुन् ।
मुक्ती हुन् जन्मनु बाधिनूमहाँ
कारण् यिनि हुन् बुझ प्राणिमात्रमा ॥

मूल

वर्णाश्रमाणां नियमेन कर्मणा
योगेन सांख्येन च पूजनादिना ।
यथा तथा स्यादपि मां समाश्रय-
न्मद्भावमाप्तो नपरैर्विहन्यते ॥

अन्वयार्थ

वर्णाश्रमाणां = वर्णाश्रमहरूको, नियमेन = नियमले, कर्मणा = काम-
ले, योगेन = योगले, सांख्येन = सांख्यले, पूजनादिना च = पूजा आदिले
पनि, यथा तथा = जसोतसोले होस् मां = मकन, समाश्रयन् = आश्रय गर्दो,
मद्भावमाप्तः = मेरो भावमा प्राप्त भएको छँदो, परैः = अरुले, न
विहन्यते = देखल गरिदैन ।

भाषा

जाती विशेषकै क्रम कर्म आदिले
की योग की सांख्य कि पूजनादिले ।
जुन भावले हुन्छ ममा रह्यो भने
बाँधिन्न कोही अरु बन्धनादिले ॥

मूल

भक्तिक्रियाज्ञानमयात्मिका त्रयो-
धर्मा जनानामधिकारभेदतः ।
हंसोक्तधर्मा यतिवर्णलिङ्गिनां
समासतोऽस्मै हरिणानुवर्णिताः ॥

अन्वयार्थ

अधिकारभेदतः=अधिकारको भेदले, जनानां=मानिसहरूको,
भक्तिक्रियाज्ञानमयात्मिका=भक्ति, क्रिया, ज्ञानमयी, त्रयः=तिनौटा,
धर्माः=धर्महरू र, यतिवर्णलिङ्गिनाः=जोगी र ब्रह्मचारीको, हंसोक्तधर्माः=
हंसोक्त भन्ने धर्म पनि, हरिणा=कृष्णले, समासतः=छोटकरीले अस्मै=
यी उद्धवलाई, अनुवर्णिताः=वर्णन गरियो ।

भाषा

भक्ति क्रिया ज्ञान यि तिनैमहाँ पनि
यसलाई यसको अधिकार हो भनी ।
हंसोक्त भन्ने यति ब्रह्मचारिको
उद्धवजिमा धर्म बताइवक्सियो ॥

मूल

आचार्यविप्राग्निविरक्तियोगिना-
 मभ्यागतानामपि पूजनादिना ।
 यथोक्तरीत्या चरतां गृहाश्रमे
 गृहा न बन्धाय भवन्ति देहिनाम् ॥

अन्वयार्थ

आचार्यविप्राग्निविरक्तियोगिनां=गुरु, ब्राह्मण, अग्नि, विरक्ति,
 योगी यिनीहरूको र, अभ्यागतानां अपि=पाहुनाहरूको पनि, पूज-
 नादिना=पूजा आदिले, यथोक्तरीत्या=बताएबमोजिमको रीतले, गृहा-
 श्रमे=गृहस्थाश्रममा, चरतां=रहने, देहिनाम्=प्राणीहरूको गृहाः=
 गृहस्थाश्रम, बन्धनाय=बन्धनलाई, नभवन्ति=हुँदैनन् ।

भाषा

आचार्य विप्राग्नि विरक्ति योगिको
 सम्मान अभ्यागत पूजनादि यो ।
 यथोक्त आचारमहाँ रह्यो भने
 बाँधिन्न संसारमहाँ गृहादिले ॥

मूल

सर्वाश्रयत्वात्सकलार्थसञ्चयात्
 देवेभ्यपित्रयिभिराश्रितो यतः ।
 सर्वाश्रमाणामपि सर्वसिद्धिदः
 भो यत्करोऽयं गृहमेध ईरितः ॥

अन्वयार्थ

यतः=किनभने, सर्वाश्रययात्=सबैले आश्रय गरिने हुनाले,
सकलार्थसञ्चयात्=सम्पूर्ण इच्छाको जम्मा हुने हुनाले, देवेज्यपित्रार्थि-
मिराश्रितः=एउटा गुरु पितृ अर्थीहरूको आश्रय हुनाले, सर्वाश्रमा-
णाम्=संपूर्ण आश्रमहरूमध्ये पनि, सर्वसिद्धिदः=सब सिद्धि दिने,
श्रेयस्करः=कल्याणदायक, अयं=यो, गृहमेधः=गृहस्थाश्रम हो भनेर,
ईरितः=कहियो ।

भाषा

धौता, गुरु, ब्राह्मण, पितृ अर्थिले
आशा गरिने हुन गै तमामले ।
धर्मार्थ कामादि अभिष्टदायिनी
आश्रमहाँ मुख्य गृहस्थ मर्जि भो ॥

मूल

ज्ञाने च भक्तावनधिकृतात्मना
कामात्मनां वै प्रथमाधिकारिणाम् ।
चित्तप्रसादाय परा क्रिया मता
सिद्धि प्रदाचेति तथोपवर्णिता ॥

अन्वयार्थ

ज्ञाने=ज्ञानमी र, भक्तौ=भक्तिमा, अनधिकृतात्मनां=भद्रा नहुने,
कामात्मनां=इच्छा नै आत्मा भएका, प्रथमाधिकारिणां=कर्माधिकाः

रीहरूको, चित्तप्रसादाय=चित्त खुशी गराउनलाई तथा=त्यस्तै, सिद्धि-
प्रदा च=सिद्धि दिने बनी, परा=अर्को, क्रिया=कर्म, मता=कहिएको,
उपवर्णिता=वर्णन गरियो ।

भाषा

यी ज्ञान भक्ती दुइमा कतै पनि
श्रद्धा नहुनेहरूलाई नै पनि ।
तुरुन्त नै मन्कन खुशि गर्दिने
क्रिया छ सिद्धी पनि झट्ट नै दिने ॥

मूल

वेदोक्तेन यथोक्तयज्ञविधिना श्राद्धोपवासादिभिः
स्वातन्त्र्येण दमेन योगकलया ज्ञानप्रदैर्हेतुभिः ।
सर्वैराश्रमर्तिभिश्च सततं ज्ञात्वा जगन्मश्वरं
श्रोतव्यस्तदनन्तरश्च मननाद्द्रष्टव्य आत्मापरः॥

अन्वयार्थ

वेदोक्तेन=वेदले बताइएको, यथोक्तयज्ञविधिना=वेदैमाफिकको
यज्ञको विधिले, श्राद्धोपवासादिभिः=श्राद्ध र उपवास अदिले, स्वा-
तन्त्र्येण=स्वच्छन्दले, दमेन=वशले, योगकलया=योगको कलाले,
ज्ञानप्रदैः=ज्ञान दिने, हेतुभिः=कारणहरूले, सर्वैः=सबै, आश्रमव-
र्तिभिः=आश्रममा रहनेहरूले, सततं=सधैं, जगत्=संसार, नश्वरं=
नाश हुने, ज्ञात्वा=ज्ञानेर, श्रोतव्यः=सुनुपर्छ, तदनन्तरं=त्यसपछि
मननात्=मननबाट, परः=अर्को, आत्मा=आत्मा, द्रष्टव्यः=देखनुपर्छ ।

भाषा

वेदैमाफिक यज्ञ कर्म विधिले श्रद्धोपवासादिले
स्वच्छन्दै रहि ज्ञान हेतु जति छुन अष्टाङ्ग योगादिले ।
चारै आश्रमवासिहेरु सबले जानी जगत् नाश हुने
सुन्न गनु मनन र जानुपर्ने आत्मै छ संपूर्णले ॥

मूल

आत्मज्ञानगता विमुक्तिरुदिता तन्नैव योगाहते
तस्माद्योगउपोष्यतां किमु मुधा भ्रान्त्याऽपरोन्विष्यते
योगेनैव तपोव्रतं सनियमं तीर्थावगाहं मखं
दानञ्चेश्वरपूजनं च कुरुतां लोकस्य तच्चिक्षणम् ॥

अन्वयार्थ

आत्मज्ञानगता=आत्मज्ञानमा रहेकी, विमुक्तिः=मुक्ति, उदिता=
कहियो, योगाहते=योगवाहेक, तत्=त्यो, नैव=हुँ दैन, तस्मात्=
त्यसकारण, योगः=योग, उपोष्यतां=उपासना गरियोस्, किमु=के,
मुधा=व्यर्थ, भ्रान्त्या=भ्रान्तिले, अपरः=अर्को, अन्विष्यते=खोजिन्छ,
योगेनैव=योगैले, तपः=तपस्या, व्रतं=व्रत, सनियमं=नियमसित,
तीर्थावगाहं=तीर्थमा पस्नु, मखं=यज्ञ, दानं=दान, ईश्वरपूजनं=
ईश्वरको पूजा, च=पनि, कुरुतां=गर, लोकस्य=लोकको, तत्=
त्यो, शिक्षणं=शिक्षा हो ।

भाषा

आत्मज्ञानविषे छ मुक्ति उहि ज्ञान पाइन्छ ये योगले
तस्मात् योग उपासना गर अरु के खाज्दछौ भान्तिले ।
योगले तप, बर्त, तीर्थ र हवन पूजा नियं दान यी
गर्नु योग नडगाइ शिष्टहरूले लोकलाई शिक्षा दिई ॥

मूल

लब्धाहारविविक्तसेवनपरो वृत्त्याविहीनं मनः
कृत्वा चात्मनि योजयंस्तदनिशं धृत्वा चिराभ्यासतः
कूर्मोऽज्ञानिवचेन्द्रियाणि मनसा स्वान्ते समाकर्षयन्
योगी स्वात्मनि विन्दतेऽनुभवसंवेद्यं सुखं योजयन् ॥

अन्वयार्थ

लब्धाहारविविक्तसेवनपरः=थोरै खाएर 'एकान्तको सेवा गर्ने,
वृत्त्या=कुनै वृत्तिले, विहीनं=फस्न नपाएको, मनः=मन, कृत्वा=
गरेर, च=पनि, आत्मनि=आत्मांमा, अनिशं=रातदिन, धृत्वा=
धैर्यले, चिराभ्यासतः=धेरै कालदेखिको अभ्यासबाट, तत्=त्यो मन,
योजयन्=लगाउँदै, कूर्म=कछुवाले, अज्ञानीव=अज्ञहरू भै, इन्द्रिया=
णि च=इन्द्रियहरू पनि, मनसा=मनले, स्वान्ते=चित्तमा, समाकर्षयन्=
खिन्तै, योगी=जोगीले, स्वात्मनि=आफ्नो आत्मांमा, योगजं=योग-
बाट पैदा भएको, अनुभवसंवेद्यं अनुभवबाट=जानिने, सुखम्=सुख,
विन्दते=पाउँछ ।

भाषा

थोरै खाइ विविक्त सेवन गरी मन्लाई कै वृत्तिमा
फरनालाई नदी बडा जतनले लाई सदा आत्ममा ।
मानू ठोटारिले स्वअङ्गहरू झैं खींचेर सब इन्द्रिय
बस्ता जान्दछ योगिले अनि पछी आनन्दयोगोद्भव ॥

मूल

यल्लोकेषु नविद्यतेऽनुभवसंवेद्यं स्वयं संविदा
योगी वेत्ति तदैव तन्निरुपमं नान्यः परिज्ञायते ।
वाचारम्भणमेव भाति रतवत्स्त्रीभिस्तु संबोधितं
नान्तर्गच्छति भर्तृ संगजसुखं विद्यात्कुमारी कथम् ॥

अन्वयार्थ

यत्=जुन, लोकेषु=लोकहरूमा, (जुन वस्तु लौकिक छैन)
नविद्यते=छैन, स्वयं=आफैले, संविदा=ज्ञानले, अनुभवसंवेद्यं=
अनुभवद्वारा जानिन्छ, निरुपमं=उपमान भएको, तत्=त्यो, तदैव=
त्यसै बखतमा नै, योगी=जोगीले, वेत्ति=जान्दछ, अन्यैः=अरुहरूले,
नपरिज्ञायते,=जानिदैन, स्त्रीभिः=स्त्रीहरूले त, संबोधितं=बुझाइएको,
रतवत्=रति भैं, वाचारम्भणमेव=वचन सुन्नुमात्र, भाति=शोभाय-
मान हुन्छ, अन्तः=भित्र, (हृदयमा) नगच्छति=जाँदैन र (ज्ञान हुँदैन)
भर्तृसंगजसुखं=लोगनेको सङ्गबाट भएको, सुखं=सुख, कुमारी=केटीले,
कथं=कसरी, विद्यात्=ज्ञानोस् ।

भाषा

जो यो लौकिक छैन खालि अनुभवले मात्र जानिन्छ जो
योगीले उही सौख्य पाउँछ अरुले पाइने छैन त्यो ।
जस्तै भर्तृसमागमादि सुखको वर्णन कुमारीहरू
सुन्छन्मात्र हुँदैन थाह उहि झै जान्दैन कोही अरु ॥

मूल

यस्मै नस्वदते मनागपि मुधा संसारजन्यं सुखं
दिव्यस्रग्वनितानुलोपविषया भोगास्तु रोगा इव ।
यः शश्वज्जनिमृत्युरूपकमहासंसारविक्षिप्तये
योगार्थं यतते स एव लभते योगं परं सत्त्वरम् ॥

अन्वयार्थ

यस्मै=जसलाई, मनागपि=अलिकति पनि, मुधा=व्यर्थ, संसार-
जन्यं=संसारमा उम्रेका, सुखं=सुखको, नस्वदते=रुचि छैन, दिव्यस्रग्व-
नितानुलोपविषयाः=स्वर्गायमाला, स्वास्नीमानिस, चन्दन आदि,
भोगाः=भोगहरू, रोगा इव=रोग भन्ने छन, यः=जसले, शश्वत्=बार-
बार, जनिमृत्युरूपकमहासंसारविक्षिप्तये=जन्मनु, मनुर्रूपी ठूलो
संसार फ्याँक्नालागि, योगार्थं=यागको निम्ति, यतते=कोशीश गर्दछ,
स एव=त्यसले नै, सत्त्वरं=चाँडै, परं=ठूलो, योगं=याग, लभते=
पाउँछ ।

भाषा

जसलाई रुचि छैन या जगतका भोग्यादि कौनै कुरा
माछा, चन्दन, नारि रागसरि नै साँझन्छ जसले पुरा ।

जो यो जन्मनु मनु रूपि गहिरो संसार छौं डुछु भनी
मुक्ति खातिर गछ कोशिश भने तै हुन्छ योगी अनि ॥

मूल

आदावासनबन्धनं स्थिरतया प्राणस्य संरोधनं
प्रत्याहारकधारणे सुविहिते ध्यानं समाधिस्थितिः
योगाङ्गानि षडेव तान्यहरहः कुर्यात्प्रयत्नेन यः
स प्राप्नोति मरुत्तिरोधमचिराच्चित्तस्य विक्षोभताम् ॥

अन्वयार्थ

आदौ=पहिले, आसनबन्धनं=आसन बाधनु, स्थिरतया=स्थिर
भएर, प्राणस्य=प्राणको, संरोधनं=रोक्नु, प्रत्याहारकधारणे=प्रत्याहारक
धारणा, सुविहिते=राम्रोसँग गरेमा, ध्यानं=ध्यान गर्नु,
समाधिः=समाधि, स्थितिः=हुन्छ, योगाङ्गानि=योगका अङ्गहरू, षट्=
छओटा छन, यः=जसले, तान्येव=ती अङ्गहरू नै, अहरहः=दिनका
दिन, प्रयत्नेन=जतनले, कुर्यात्=गर्ला, सः=त्यसले, मरुत्तिरोधं=
वायुलाई रोकेर, अचिरात्=चाँडै नै, चित्तस्य=चित्तको, विक्षोभतां=
चञ्चलशून्यता, प्राप्नोति=पाउँछ ।

भाषा

पैरहे आसनलाई खुब दृढ गरी सोधन गरी प्राणको
प्रत्याहार र धारणासहित ध्यान गर्नु समाधी भयो ।
योगका अङ्ग छ हुन बडा जतनले दिग्दिग्दसदा गछ जो
चाँडै लाग्छ समाधि हुन्छ उसको विक्षेप सब चित्तको ॥

मूल

सामीप्ये सलिलस्य दंशमशकाकीर्णं तथा चैत्यके
 भस्माङ्गारकीकसादिभरिते स्थानेऽशुचौ चत्वरं ।
 जीर्णारण्यकुगन्धरे बहुजनाकीर्णं स्थलोनाभ्यसे-
 देकान्ते मनसोनुकूलधरिते योगं सदैवाभ्यसेत् ॥

अन्वयार्थ

सलिलस्य=पानीको, सामीप्ये=नगीचैमा, दंशमशकाकीर्णः=डाँस
 र लामूखुट्टे लाग्ने, तथा=त्यस्तै, चैत्यके=चौतारोमा, अशुचौ=अप-
 वित्र, भस्माङ्गारकीकसादिभरिते=खरानी, अंगार, हाडले परिपूर्ण
 भएको, स्थाने=ठाउँमा, चत्वरं=चउरमा, जीर्णारण्यकुगन्धरे=
 फाँडेका वनमा र थोत्रो गुफामा, बहुजनाकीर्णं=धेरै मानिस बसेको, स्थ-
 ले=ठाउँमा, नाभ्यसेत्=अभ्यास नगरोस्, मनसः=मनको, अनुकूलधरिते=
 अनुकूल भएको, एकान्ते=एकान्तमा, योगं=योगको, सदैव=सधै नै,
 अभ्यसेत्=अभ्यास गरोस् ।

भाषा

पानीका नगिचै र डाँस भुसुना लाग्छन् यी अक्सर्जिहाँ
 चौतारो र चिवाह्न गोल अशुची हाडहेरु हुन्छन् जहाँ।
 फाँडेका वनमा र जीर्ण कुटिमा धेरै जना छन् जहाँ
 योगाभ्यास नगर्नु गर्नु यि छली एकान्त जग्गामहाँ ॥

चिन्तार्तःसभयस्तथातिक्षुधयाग्रस्तोऽथ खिन्नोऽथवा
 विण्मूत्रादि विवाधितोऽतिशयभुक् योगंहठं नाचरेत् ।
 एतद्योगकृतान्तरायरहितो युक्ताशनः शान्तधीः
 प्राणायाममसौ स्थिरासनगतो युंजीत योगं मुदा ॥

अन्वयार्थ

चिन्तार्तः=चिन्ताले सताएर, सभयः=डरसहित, तथा=त्यस्तै,
 क्षुधया=अत्यन्त भोकले, ग्रस्तः=सताएर, अथ=यसपछि, खिन्नः=
 दिकदारी भएर, अथवा=अथवा, विण्मूत्रादिविवाधितः=दिसा,
 पिसाबले वाधा गराएर, अतिशयभुक्=ज्यादा नै भोकाएर, हठं=
 जबर्जस्तीसित, योगं=योग, नाचरेत्=नगरोस्, एतद्योगकृतान्तराय-
 रहितः=यी योगका विघ्नहरूबाट बचेर, युक्ताशनः=ठीक ठीक खाएर,
 शान्तधीः=शान्त गरेर, असौ=यो, स्थिरासनगतः=स्थिर आसनमा
 बसेर, मुदा=खुशीले योगं=योरा, युंजीत=गरोस् ।

भाषा

चिन्ता भोक थकाइ प्यास डरले वाधा गरेको भए
 वाधा मुत्र पुरिषको छ अथवा खायो अधिक नै भने ।
 प्राणायाम नगर्नु विघ्न यति हुन यिन्को बचाऊ गरी
 अभ्यास गर्नु बडो दृढासन गरी एकान्तमाहाँ रही ॥

मूल

अथै योगं मृदुकम्बलोन सहितं दर्भाकुरान्तर्गत-
 निर्मायोक्तमथासनञ्च विधिषा नीचञ्च नात्युच्छ्रितम् ।

तस्मिन् पूर्वमुखोऽथवोत्तरमुखः स्थित्वा च किञ्चिन्मुखं
विष्टभ्योरसि मीलिताक्षियुगलो यत्नेन कुर्याद्धठम् ॥

अम्बयार्थ

मीलिताक्षियुगलः=दुइ आँखा चिम्लेर, यत्नेन=जतनले, ऐशेयं=
मृगचर्म, मृदुकम्बलेन सहितं=कोमलकम्बलले सहित, दर्भाङ्कुरान्तर्गतं=
कुशको दुप्पोभिन्न दवेको, विधिना=विधिपूर्वक, उक्तं=बताइएको,
नात्युच्छ्रितं=अग्लो न होचो, आसनं=आसन, निर्माय=बनाएर, तस्मिन्=
त्यस आसनमा, पूर्वमुखः=पूर्वमुख, अथवा=अथवा, उत्तरमुखः=उत्तर
मुख गरेर, स्थित्वा च=बसेर पनि, किञ्चित्=केही, मुखं=मुख, उरसि=
छातीपट्टि, विष्टभ्य=फर्काएर, हठं=प्राणायाम, कुर्यात्=गरोस् ।

भाषा

ओच्छ्रयाई मृगचर्मकम्बल कुश अग्लो न होचो धरी
आसन शुद्ध गराइ बस्नु मुख यो उत्तर्कि पूर्वै गरी ।
राखी नाँटि पिठ्युँ सिधा नजर यो चिम्लेर स्थिर्भै त्यहाँ
प्राणायाम गरोस् बडा जतनले एकाग्र भै चित्तमा ॥

मूल

योनिद्वारकमंघ्रिमूलघटितं कृत्वा हठं विन्यसेत्
मेढ्रे पादमथैकमेव हृदये धृत्वा समं विग्रहम् ।
स्थाणुः संयमितेन्द्रियोचलदृशा पश्यन्भ्रुवोरन्तर-
मेतन्मोक्षकपाटभेदजनकं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥

(४१७)

अन्वयार्थ

दृढं=खूबराँग, योनिद्वारकं=योनिको ढोका, अंग्रिमूलघटितं=
कुर्कुचोले छोपेको, कृत्वा=गरेर, विन्यसेत्=न्यास गरोस्, अथ=
यसपछि, मेढ्रे=लिङ्गमा, एकं=एउटा, पादं=खुट्टा र (लिङ्गलाई
एक खुट्टाले थिचेर) हृदये=हृदयमा, समं=बराबर, विग्रहं=शरीर,
धृत्वा=लगेर, संयमितेन्द्रियः=इन्द्रिय जितेर, स्थाणुः=मुढो
मैं भएर, अचलदृशा=चञ्चल नभएको दृष्टिले, भ्रुवोः=आँखीभौको,
अन्तरं=बीचमा, पश्यन्=हेर्दै, (बसोस्) एतत्=यो, मोक्षकपाट-
भेदजनकं=मोक्ष घरको ढोका खोल्ने, सिद्धासनं=सिद्धासन, प्रोच्यते=
बताइन्छ ।

भाषा

कुर्कुचो लागि योनिद्वारकन खुब् थूनेर बन्दै गरी
अर्कोले थिचि मेढ्रलाई बलले यो मूल बन्धन गरी ।
हेरी भ्रूबिचमा जितेन्द्रिय भई बस्नु मुढो झैं बनी
यो सिद्धासन जान मोक्षगृहको ढोकासरी हो भनी ॥

मूल

न द्राक् नातिचिरं क्रमादनुनयेत्प्राणस्य संरोधनं
मन्दं मध्यममुत्तमञ्च कथितं स्वाभ्यासतो वर्द्धयेत् ।
मन्दो द्वाशमातृकस्तु कथितो मात्रा तु लध्वक्षरा
पूर्वास्माद्विगुणेन तत्त्रिगुणतः सिद्धं भवेत्तादृद्यम् ॥

अन्वयार्थ

प्राणस्य=प्राणको, संरोधनं=रोकने काम, द्राक्=चाँडै, न=नगरोस्, अतिचिरं=धेरै कालसम्म पनि, न=नगरोस्, क्रमात्=क्रमसँग, अनुनयेत्=लैजाओस्, मन्दं=ढीलो र, मध्यमं=मध्यम, उत्तमं च,=उत्तम पनि, कथितं=बताइएको छ, स्वाभ्यासतः=आप्तो अभ्यासबाट, वर्धयेत्=बढाओस्, मन्दः=मन्द, द्वादशमातृकः=बाह मात्राको, कथितः=बताइयो, मात्रा=मात्रा, लध्वक्षरा=थोरै अक्षरको छ, पूर्वस्मात्=पहिलोभन्दा, तत्=त्यो, द्विगुणेन=द्विगुण र त्रिगुणतः=त्रिगुण छ, (बढी भए) तद्द्वयं=मध्यम र उत्तम, सिद्धं सिद्ध, भवेत्=होलान् ।

भाषा

जुं स्याई नलिपर हडबडि पनी छोड़ी बडा धैर्यले
अभ्यासलाई बढाउनु क्रमसंगै मध्यं र उत्तं हुने ।
मात्रा द्वादश पढ्न लाग्छ जति वेत्यत्ती अड्यो प्राण भने
त्यो भो मन्द द्विगुण त्रिगुण बढि भए मध्यं र उत्तं बने ॥

मूल

प्राणे निश्चलिते ततः स्वहृदयाकाशे महाल्हादद-
मात्मज्योतिरनन्तभानुसदृशं शङ्खितांशुवच्छीतलम् ॥
प्रध्वस्ताखिलवासनां कुरचयं पश्यत्ययं योगवित्
यं दृष्ट्वा लयमेति तन्मयतया योगी परे स्वात्मनि ॥

अन्वयार्थ

प्राणे=प्राण, निश्चलिते=रोकिएमा, स्वहृदयाकाशे=आफ्नो चित्त-
 रूपी आकाशमा, महाल्हाददं=ठूलो आनन्द दिने, अनन्तभानु-
 सदृशं=अनन्त सूर्यसमान, शीतांशुवत्=चन्द्रमा भैं, शीतलं=ठण्डा,
 आत्मज्योतिः=भित्री उज्यालो, अयं=यो, योगवित्=योग ज्ञान्नेले,
 प्रध्वस्ताखिलवासनां=सबै वासनाहरू नाश भएर, पश्यति=हेर्दछ।
 योगी=जोगी, परे=ठूना, स्वात्मनि=आफ्नो आत्मामा, यं=जसलाई,
 दृष्टा=देखेर, तन्मयतया=त्यसमा डुबेर, लयमेति=विलाउँछ।

भाषा

अभ्यासले गरि प्राण रोकिन गई ज्योती हृदाकाशमा
 ठण्डा चन्द्रसमान धेर रवि झैं झल्कन्छ योगीमहाँ ।
 नाश हुन्छन सब वासनाहरू उही देखेर योगी पनि
 आत्मज्योतिविधे रहन्छ लय भै आनन्दवाला बनी ॥

मूल

नाडीचक्रविशोधनाय प्रथमं यद्धम्रवर्णात्मकं
 वायोर्बीजमिदं विचिन्त्य मनसा यं वामनासापुटे
 जप्त्वा षोडशवारमेतदमुना संशोध्य देहं स्वकम्
 द्वात्रिंशत्प्रजपेन दक्षविवराद्वायुं पुनः रेचयेत् ॥

अन्वयार्थ

प्रथमं=पहिले, नाडीचक्रविशोधनाय=नाडीचक्र शुद्ध. गर्नाका

लागि, यत्=जुन, धूम्रवर्णात्मकं=ध्वाँसे रङ्गको, हृदं=यो, वायोः=
 वायुको, बीजं=बीउ ; वामनासापुटे=बायाँतर्फको नाकमा, मनसा=
 मनले, विचिन्त्य=चिताएर, षोडशवारं=सोह्रपल्ट, जप्त्वा=जपेर,
 अमुना=यसैले, स्वर्कं=आफ्नो, देहं=शरीर, संसोध्य=शुद्ध गरेर,
 द्वात्रिंशत्प्रजपेन=बत्तीसपल्ट जपेर, दक्षविवरात्=दाहिनतर्फबाट,
 वायुं=हावा, पुनः=फेरि, रेचयेत्=छोडोस् ।

भाषा

नाडीचक्र विशुद्ध गर्न पहिले बायाँतर्फ नाकमा
 वायु बिज चिताउनु स्थिर भई ध्वाँसे रङ्गको त्यहाँ
 जप्नु सोह्रपल्ट र वायु खिचि सो सब् देह शोधगरी
 बत्तीसपल्ट जपेर छोड्दिनु अनी दक्षिण तरफले गरी ॥

मूल

आग्नेयन्तरुणार्कवर्णममलं रं दक्षनासापुटे
 ध्यात्वा पूरकमाचरेच्च नियमादाषोडशं तां जपन् ।
 दग्धं देहममुं विचिन्त्य मनसा तद्वोजजेनाग्निना
 द्वात्रिंशत्प्रजपेन वामविवरात्तद्भस्मना रेचयेत् ॥

अन्वयार्थ

दक्षनासापुटे=दाहिनो नाकमा, तरुणार्कवर्णं=भरखर उदा-
 एका सूर्यको जस्तो वर्ण भएको, अमलं=निर्मल, रं=उच्चारित
 शब्द, आग्नेयं=अग्निबीज, ध्यात्वा=ध्यान गरेर, नियमात्=नियम-
 बाट, आषोडशं=सोह्रपल्ट नपुगुञ्जेल, जपन्=जप्तै, पूरकं=पूरक,

आचरेस्=गरोत् । 'मनेसा=मनले, तद् बीजजेन=त्यस बीजबाट
पैदा भएको, अग्निना=आगाले, अमुं=यो, देहं=शरीर, दग्धं=
डढेको, विचिन्त्य=ठानेर, द्वात्रिंशत्प्रजपेन=बत्तीसपल्ट जपेर, 'वाम-
विवरात्=बायाँ प्वालबाट, रेचयेत्=रेचक गरोस् ।

भाषा

अग्नीबीज उ बाल सूर्यसरिकै रं दाहिने नाकमा
संज्ञी पूरक गनु षोडशपट्क जप्त बराबर्त्यहाँ ।
सो अग्नीबिजले दहन गरि शरीरभस्मै सहितले गरी
बत्तिसपल्ट जपेर रेचक गरेश् बायाँ विवर्ले गरी॥

मूल

बीजं चान्द्रमसं विचिन्त्य शिरसि वं शुक्लवर्णात्मकं
जप्त्वा षोडशवारमेव मनसा चन्द्रं स्मरन्पूरयेत् ।
लं बीजेन धरात्मकेन च चतुःषष्ट्या चरन्कुम्भकं
सर्वाङ्गावयवैर्युतं दृढतरं पीतं शरीरं स्मरेत् ॥

अन्वयार्थ

शिरसि=शिरमा, वं, शुक्लवर्णात्मकं=सेतो वर्ण भएको, चान्द्रमसं=
चन्द्रमासंबन्धी, बीजं=बीज, विचिन्त्य=ठानेर, षोडशवारमेव=सोह-
पल्ट नै, जप्त्वा=जपेर, मनेसा=मनले, चन्द्रं=चन्द्रमा, स्मरन्=
समझेर, पूरयेत्=पूरक गरोस्, लं=लं, चतुःषष्ट्या=चौसठ्ठीपल्ट,
(जपेर) कुम्भकं=कुम्भक, चरन्=गर्दै, सर्वाङ्गावयवैः=सबै अवयव-

(४२२)

हस्तै, युक्तं=भएको, दृढतरं=खूबसाँग, पीतं=पहेँलो, शरीरं=शरीर,
स्मरेत्=संझोस् ।

भाषा

संज्ञी शिबिच वं सफेद रङको सौ=हैपटक जप् गरी
गर्नु पूरक पूर्णचन्द्र मनले संझेर मन् स्थिरगरी ।
लं चौसठ्ठिपटक जपो हृदयमा भूबीज्यहेलो अनि
गर्नु कुंभक संझन् अब नया मेरो शरीर्भो भनी ॥

मूल

तच्चद्रामृतधारयायार पुनरिमं संप्लाव्य देहं नवं
शुद्धं स्वच्छतरं विचिन्त्य मनसा द्वात्रिंशता रेचयेत्
प्राणायामकभूतशुद्धिरनया नाडीगणं शोधयेत्
योगीप्राणनिरोधनाय प्रभवेत् कालेन वै यावता ॥

अन्वयार्थ

चन्द्रामृतधारया=चन्द्रमासंबन्धी अमृतको धाराले, पुनः=फेरि,
इमं=यो, नवं=नयाँ, देहं=शरीर, संप्लाव्य=भिजाएर, मनसा=मनले,
शुद्धं=शुद्धर, स्वच्छतरं=निर्मल, विचिन्त्य=ठानेर, तत्=त्यो ॐ, द्वात्रिं-
शता=वत्तीसपल्ट जपेर, रेचयेत्=रेचक गरोस्, प्राणायामकभूत-
शुद्धिः=प्राणायामद्वारा पञ्चमहाभूतको शुद्धि (हुन्छ) अनया=
यसले, नाडीगणं=नाडीका समूहहरू, शोधयेत्=शुद्ध गरोस्, योगी=
जोगी, यावता=जति, कालेन=समयले वै=निश्चयले प्राणनिरोधनाय=
प्राण रोकनाका लागि, प्रभवेत्=समर्थ होला ।

प्राणायाम समर्थ हुन्छ उसमा दीर्घायुवाला बनी
मूलाधारविषे उ सुन्दछ परा भन्ने सुशब्दध्वनि ॥

मूल

प्राणोदेहगतोऽनिलोयमुदितस्तस्यैवमभ्यासतः
आयामस्तु निबन्धनं च विधिना देहान्तरेऽस्मादसौ।
प्राणायाम इतीर्यतेयमसकृत् यत्नेन संसेवित
आरोग्यं समभिव्यनक्ति दहते दोषास्तथा योगिनः।

अन्वयार्थ

देहगतः=शरीरमा रहेको, अयं=यो, अनिलः=हावा, प्राणः=प्राण,
उदितः=कहियो, तस्य=त्यसको, एवं=यस्ता प्रकारले, अभ्यासतः=
अभ्यासबाट, विधिना=विधिने, देहान्तरे, शरीरभित्र, निबन्धनं=अड्याउने,
आयायस्तु=आयाम त, असौ=यो, प्राणायामः=प्राणायाम, इति=
यस्तो, इर्यते=कहिन्छ, यम्=जसलाई, असकृत्=बारंवार, यत्नेन=
जतनले, संसेवितः=सेवा गरेको छँदो, तथा=त्यस प्रकारले, योगिनः=
जोगीहरूलाई, आरोग्यं=आरोग्य, समभिव्यनक्ति=दिन्छ, दोषान्=
पापहरू, दहते=पखालिदिन्छ ।

भाषा

यो शारीरिक वायुप्राण कहियो अभ्यासले यैकन
देहभित्र अड्याउने जतनको आयाम हो बन्धन ।
प्राणायाम् यहि निति भो दिनदिनै अभ्यास बढाये भने
सारा पाप पखालिदिन्छ यहि नै आरोग्य वृद्धि दिने ॥

भाषा

धत्तीरुपलट जपेर वं मनमनै रेचक् गरोस् फेर अनि
संज्ञोस् अमृतले शरीर सब यो मेरो सफा भो भनी ।
प्राणायामकभूतशुद्ध यहि हो। यस्ले यि नाडीगण
शोधन् गर्नु जितिन प्राण जबतक् अच्छी नमानीकन ॥

मूल

इत्थं भूतविशोधिनी महरहो मासत्रयं योऽभ्यसेत्
सिद्धप्राण इतीर्यते स हठवित्संसिद्धनाडीगणः ।
प्राणायामसमर्थातां सुलभते दीर्घायुरारोग्यभाक्
मूलाधारगतां शृणोति परमां वाचं पराख्यामपि ।

अन्वयार्थ

भूतविशोधिनी=पञ्चमहाभूतलाई शुद्ध गर्ने, इत्थं=यसरी नै हो,
महरहः=दिनका दिन, यः=जसले, मासत्रयं=तीन महीनासम्म, अभ्य-
सेत्=अभ्यास गर्ला, सिद्धप्राणः=सिद्धप्राण, इति=यस्तो, इर्यते=कहिन्छ,
सः=त्यो, हठवित्=योग जान्ने, संसिद्धनाडीगणः=नाडीका समूहहरू,
शुद्ध भएको (हुन्छ), दीर्घायुरारोग्यभाक्=लामो आयु र आरोग्यवाला
भएर, प्राणायामसमर्थातां=प्राणायाम समर्थ हुनुकन, सुलभते=
पाउँछ, पराख्या=परा भन्ने, परमां=ठूलो, वाचं=वचन, मूलाधार-
गतां=मूलाधारविषे, शृणोति=सुन्दछ ।

भाषा

ये हे। भूतविशोधिनी दिनदिनै तीन्मासतक् गर्छे ता
सिद्धप्राण कहिन्छ नाडिहरू सब सोधन् गरेको हुँदा ।

मूल

षट्त्रिंशांगुलिकाप्रमाणघटितो हंसस्तु प्राणः स्वयं
 ईडापिंगलयोः प्रविश्य विवरं चान्तर्वाहिर्गच्छति ।
 हंसो हंस इतीरणाच्च सततं प्राणा प्रयाणादयं
 जेता सर्वचराचरस्य बलवानस्मिञ्जिते सर्वजित् ॥

अन्वयार्थ

स्वयं=आफै, षट्त्रिंशांगुलिकाप्रमाणघटितः=छत्तीस अङ्गुल प्रमाण
 भएको, हंसस्तु=हंसस्वरूपको त, प्राणः=प्राण, ईडापिङ्गलयोः=ईडा,
 पिङ्गल नाडीकाको, विवरं=प्वालमा; प्रविश्य=पसेर, अन्तः=भिन्न,
 बहिः=बाहिर, गच्छति=जान्छ, (घुम्छ) सः=त्यो, अहं=म, इति
 ईरणात् = उच्चारण गर्नाले, प्राणाः=प्राणहरू, प्रयाणात् =हिँड्ने
 हुँदा, हंसः=हंसस्वरूप, (भयो) । सर्ववित्=सबै जान्नेले, अस्मिन्=यो,
 जिते=जितेमा, सर्वचराचरस्य=सबै चराचरको, जेता=जित्ने र
 बलवान्=बलियो हुन्छ ।

भाषा

ईडा पिंगल नाडिका विवरमा यो भिन्न बाहिर्भई
 छत्तीस अङ्गुल घुँछ प्राण हरदं हंसस्वरूपको भई ।
 सौऽहं भन्छ र हंसनाम हुनगो भो प्राण हिँड्ने हुँदा
 जेता यै छ जित्यो यसैकन भने त्यो बन्छ सबमा जुदा ॥

मूल

प्राणो निश्चलितैऽचलं जगदिदं प्राणो चलं चञ्चलं
 प्राणो तिष्ठति जीवितं च मरणं तन्निर्गते दृश्यते

तस्माद्रागिविरागिभिश्च सततं कृत्वा प्रयत्नं परं
कर्तव्यो हठयोग एष सकलैः सर्वं ततो निश्चलम्

अन्वयार्थ

प्राणे=प्राण, निश्चलिते=चलन बन्द भएमा, इदं=यो, जगत्=संसार, अचलं=चलन बन्द हुन्छ, प्राणे=प्राण, चले=चलेमा, चञ्चलं=चल्दछ, प्राणे=प्राण, तिष्ठति=बसिरहेमा, जीवितं च=बाँचिन्छ पनि, तत्=त्यो, निर्गते=निस्केमा, मरणं=मरण, दृश्यते=देखिन्छ, तस्मात्=त्यसकारण, सकलैः=सबै, रागिविरागिभिश्च=रागी र विरागीहरूले पनि, सततं=सधै, परं=ठूलो, प्रयत्नं=महिनेत, कृत्वा=गरेर, हठोग एव=प्राणायाम नै, कर्तव्यः=गर्नु पर्छ, ततः=त्यहाँबाट, सर्वं=सबै, निश्चलं=निश्चल हुन्छ ।

भाषा

निश्चल प्राण भए जगत् अचल भए छुट्ता जगत् छुट्छ यो
मर्नु बाँच्नु अधान छन् पवनकै प्रत्यक्ष देखिन्छ यो ।
तस्मात् रागि विरागिहरू सबले खुब यत्नवाला बनी
प्राणायाम गरुन् बराबर सदा सब हुन्छ निश्चल अनि ॥

मूल

प्राणायामविधिं विहाय सहस्राद्राक्सिद्धिं मिच्छन् यदि
स्वच्छन्देन हठाद्रुणद्धि पवनं भित्वा त्वचं निःसरेत्
देहं चापि विदारयन् जनयते कुष्ठादि रोगानपि
तस्मान्नैव हठं हठन्तु नियमं कृत्वा शनैरभ्यसेत् ॥

अन्वयार्थ

सहसा=रुद्धै, प्राणायामविधि=प्राणायामको विधि, विहाय=छाडेर, द्राक्=चाँडै, यदि=ज्यदि, सिद्धि=सिद्धि, इच्छन्=इच्छा गर्दै, स्वच्छन्देन=मनपरीसित, हठात्=जबर्जस्तीसित, पवनं=हावा, रुणद्धि=रोक्छ भने, त्वचं=छाला, भित्वा=फोरेर, निःसरेत्=निस्केला, देहं चापि=शरीर पनि, विदारयन्=बिगाडै, कुष्ठादि रोगानपि=कुष्ठादि रोगहरू पनि, जनयते=पैदा गर्ला, तस्मात्=त्यसकारण, हठं=जबर-जस्तीसित, नैव हठन्तु=प्राणायाम नगरुन्, नियमं=नियम, कृत्वा=गरेर, शनैः=विस्तारै, अभ्यसेत्=अभ्यास गरोस् ।

भाषा

प्राणायामविधी छुटाइकन झट् सिध्याईको आशगरी
मन्त्रलागीसँग प्राण रोक्छ भने निस्कन्छ छाले चिरी ।
कुष्ठो आदि अनेक रोगहरूको गर्दिन्छ पैदा पनि
तस्मात् त्यो हठयोग नगर्न हठले गर्नु क्रमैले अनि ॥

मूल

मत्तं वन्यगजं गजारिरसकृद्यत्नेन संलालयन्
पश्चादात्मवशं क्रमेण नयते कृत्वा प्रयत्नं परम् ।
निर्देशं मृदुतामितश्च कुरुते शास्त्राद्यदुक्तं च तत्
तद्वत्प्राणमपि प्रयत्नवशतो नीयाद्वशं योगवित् ॥

अन्वयार्थ

गजारिः=हात्तीको शिकारीले, मत्तं=मात्तिएको, वन्यगजं=जङ्गली

हात्तीलाई, असकृत = धेरै पल्ट, यत्नेन = जतनले, संलालयन् = फुल्या-
उँदै, पश्चात् = पछाडि, परं = ठूलो, प्रयत्नं = मिहिनेत, कृत्वा = गरेर,
क्रमेण = क्रमैसाँग, आत्मवशं = आफ्नो वशमा, नयते = लैजान्छ,
मृदुतामितश्च = शिद्दाबाट विनीत भएको मानिसले, शास्त्रात् = शास्त्रबाट,
उक्तं = बताइएको, निर्देशं = आज्ञाकन, कुरुते = गर्दछ, योगवित् = योग
जान्नेले, तद्वत् = त्यस्तै किसिमले प्राणमपि = प्राण पनि, प्रयत्नवशतः
प्रयत्नको वशबाट, वशं = वशमा, नीयात् = लैजाला ।

भाषा

जस्तै जङ्गलि हात्तिलाई वनमा हात्ती शिकारी गई
पक्रो कोशिशसाथ पाछै वशमा भारी नियन्त्रण रही ।
माहुरे पछि जो अहाउँछ उही गर्नेसमेत बन्छ सो
त्यस्तै प्राणकन यत्नले वश गरौस् इच्छित कुरा दिन्छ यो॥

मूल

हृत्कोणे हरितालकान्तिनिवहां भूमीं चतुष्कोणिकां
लंबीजेन युतां सवेधसमियं ध्यायेन्महोधारणा ।
शान्ति धैर्यम् क्षमा निरुपमा दीर्घायुरारोग्यता
चास्या धारण्या स्वयं हठविदः सिध्यन्ति भूमेर्गुणा

अन्वयार्थ

हृत्कोणे = हृदयरूपी कुनामा, हरितालकान्तिनिवहां = हरितालको
जस्तो कान्ति भएको, इयं = यो, चतुष्कोणिकां = चारकुने, लंबीजेन =
लकार बीजले, युतां = युक्त भएको, सवेधसं = ब्रह्मासहित, भूमि =

पृथिवीलाई, ध्यायेत् = ध्यान करोस्, महीधारणा, (यही भयो)
 अस्याः = पृथ्वीको, धारणात् = धारणाबाट, भूमेः = पृथिवीको, गुणाः =
 गुण भएका, शान्तिः = शान्ति, धैर्यं = धैर्य, अक्षमा = सहन नसक्नु, निरु-
 पमा = उपमारहित, दीर्घायुः = लम्बे आयु, आरोग्यता = नीरोगी हुनु,
 हठविदः = प्राणायाम जान्नेको, सिध्यन्ति = सिद्ध हुन्छन् ।

भाषा

हृत्कोण्मा हरितालको रंग हुने चौकोस पृथ्वीमहाँ
 ब्रह्माजी र लकारबीज समझोस् यो हो महीधारणा ।
 शान्ती धैर्य दया ठूलो सहनता आरोग्य आयु यति
 पाइन्छन् यसबाट सिद्धिहरू यी छन् पृथ्वीका गुण जति ॥

मूल

कंठेऽर्धेन्दुनिभं जलं सुविमलं श्रीविष्णुना सम्मितम्
 वां बीजेन युतं स्मरञ्जलमयो योगी पिपासां जपेत् ।
 तालुस्थानगमीन्दुगोपकनिभं रेफत्रिकोणान्वितं
 तेजोरुद्रयुतं स्मरन् विजयते बन्हेर्गुणान्योगवित् ॥

अन्वयार्थ

कराठे = घाँटीमा, अर्धेन्दुनिभं = अर्धचन्द्रजस्तो, सुविमलं = नि-
 र्मल, जलं = पानीलाई, श्रीविष्णुना = श्रीविष्णुले, सामलितं = मिलेको
 (विष्णुतुल्य) जलं = पानी (वरुणलाई) वंबीजेन = वकार बीजले,
 युतं = युक्त भएको, स्मरन् = स्तुति गर्ने, योगी = योगीले, पिपासां = तिर्खा,

जयेत् = जितला, तालुस्थानगमीन्द्रगोपकनिभं = तालुस्थानभर गोलसजड
 रंगसरी, तेजोरुद्रयुतं = शिवजीले युक्तभएको, रेफत्रिकोणान्वितं = रकारबीज
 त्रिकोणमा युक्त भएको, स्मरन् = संझने, योगदित् = योग जान्नेले,
 वन्देः = आगोको, गुणान् = गुणहरू, विजयते = जित्छ ।

भाषा

घाँटीका बीच अर्धचन्द्रसरि जल्मा विष्णुको ध्यानगरी
 जप्नु बीज वरुण जिको र उसमा लाग्दैन प्यास् क्यै गरी ।
 तालूमा अनि गोलसजड रंगसरी रंबीजमा भक्तिले
 गर्नु ध्यान त्रिकोणमा शिवजीको पोल्दैन अग्न्यादिले ॥

मूल

ईशानेन समवितं सुनिन्विडं वाय्वात्मकं वर्तुलं
 यं बीजान्वित मञ्जनाभमनिशं ध्यायेद्भ्रुवोरन्तरे।
 एषा वायुविधारणा निगदिता यस्य प्रसादाच्छनै
 रन्तर्धानमथान्तरिक्षगमनं सिध्यन्ति वायोगुणाः॥

अन्वयार्थ

ईशानेन = रुद्रले, समन्वितं = युक्त भएको, सुनिन्विडं = मजबूत, वर्तु-
 लं = घाटुलो, बीजान्वितं = बीजले युक्त आत्मा भएका, वाय्वात्मकं =
 वायुस्वरूप भएका, यं = जसलाई, अनिशं = रात दिन, भ्रुवोः = आँ-
 खीभौको बीचमा, ध्यायेत् = ध्यान गरोस्, एषा = यो, वायुविधा-
 रणा = वायुको धारणा, निगदिता = कहियो, यस्य = जसको, प्रसादात् =

निगाहाबाट, शनैः=विस्तारै , अन्तर्ध्यानं = अन्तर्ध्यान हुनु अथवा
अन्तरिक्षगमनं=आकाशमा हिँड्नु, वायोः=वायुको, गुणाः=गुणहरू,
सिध्यन्ति=सकछन् ।

भाषा

भ्रूमा धर्तुल मानु गाजल सरी संझी स्वरूप वायुको
जप्नु बीज र ताँहि ध्यान मनले गर्नु महारुद्रको ।
यो हो वायुविधारणा यहि गरे यसकै प्रभावले गरी
अन्तर्ध्यान हुन हिँड्नु वा गगनमा त्यो सकछ वायुसरी ॥

मूल

आकाशं च मरीचिवारिसदृशं यद्ब्रह्मरन्ध्रस्थितं
यन्नाथेन सदाशिवेन सहितं शान्तं हकाराक्षरम् ।
प्राणं तत्र विनीय पञ्चघटिकं चिन्तान्वितं धारयेत्
एषा मोक्षकपाटनपटुः प्रोक्ता नभोधारणा ॥

अन्वयार्थ

आकाशं=आकाशमा, मरीचिसदृशं=सफा पानी जस्तो, यत्=
क्षेत्र, ब्रह्मरन्ध्रस्थितं=ब्रह्मरन्ध्रीचमा रहेको, नाथेन=मालिक, सदा-
शिवेन=शिवजीले, सहितं=सहित भएको, शान्तं=शान्त, हकारा-
क्षरं=ह अक्षर भएको, प्राणं=प्राण, तत्र=त्यहाँ, विनीय=लगेर,
पञ्चघटिकं=पाँच घडीसम्म, चिन्तान्वितं=चिन्ताले युक्त भएर, धार-
येत्=धारणा गरोस्, एषा=यो, मोक्षकपाटपाटनपटुः=मोक्षको
दोका फुकाउन सिपालु भएको, नभोधारणा=आकाशको धारणा,
प्रोक्ता=बताइयो ।

(४३२)

भाषा

स्वच्छाकाशकन ब्रह्मरन्ध्रविचमा संक्षी सफा पानि हैं
जपनू बीज हजार ताँहि शिवको ध्यान्गनु एकाग्र भै ।
लानू प्राण खिंचेर पाँच घडितक् राखनू उही ठाउँमा
मुक्तीद्वार खुलाउने बुझ तिमो यो भो नभोधारणा ॥

मूल

जिह्वामूलविलं निवेश्य रसनां वाणीं सुधारुपिणीं
ध्यायन्तःसमुपासते यदि जना षण्मासतःकोविदाः
नित्यं योऽभ्यसति त्रिवत्सरमिमां मुद्रां सुधाकर्षिणीं
सोऽयंसोमकलाभिपूरितवपुर्भूत्वाऽणिमाद्योष्टभाक्

अन्वयार्थ

सुधारुपिणीं=अमृततुल्य, वाणीं=सरस्वती, रसनां=जिभो, जि-
ह्वामूलविलं=किलकिलीमा, निवेश्य=धुसारेर, यदि=यदि, जनाः=
मानिसहरू, ध्यायन्तः=ध्यान गर्दै, समुपासते=राम्रोसंग,
उपासना गर्दछन् भने, षण्मासतः=छ महीनामै, कोविदाः=विद्वान्
(हुन्छन्) यः=जसले, नित्यं=सधैं, त्रिवत्सरं=तीन वर्षसम्म, इमां=
यो, सुधाकर्षिणीं=अमृतलाई तान्ने, मुद्रां=मुद्रा, अभ्यसति=अ-
भ्यास गर्दछ, (भने) सः=त्यो, अयं=यो, सोमकलामिः=चन्द्रमाको
कलाले, पूरितवायुः=पूर्ण शरीर, भूत्वा=भएर, अणिमाद्योष्टभाक्=अणि-
मादि आठौँदै पाउँछ ।

भाषा

जिह्वा किक्कलिमा घुसारि उसले अमृत झरेको चुसो
 संज्ञन नित्य सरस्वती छ महिना बन्छन् ति भारी कवि ।
 तिनू मैन्हातक यै बराबर गरे मुद्रासुधाकर्षिणी
 पाइन्छन् अणिमादि सिद्धि अजरामर बन्छ देहै पनि ॥

मूल

काकस्येव मुखं विधाय सुचिरं वायुं शनैराहरेत्
 कंचित्कालममुं निपीतमनिलं धृत्वोदरं पूरयेत् ।
 पश्चान्नासिकया त्यजन् पुनरिमं पीत्वा त्यजन्योऽ
 भ्यसेत्

षण्मासेन स काकचञ्चु हठविद्योगी भवेन्निर्जरः॥

अन्वयार्थ

काकस्येव=काकको भैं, मुखं=मुख, विधाय=गरेर, सुचिरं=
 धेरै कालसम्म, वायुं=हावा, शनैः=बिस्तारै, आहरेत्=चुसोस्,
 कंचित् कुनै, कालं=कालसम्म, अमुं=यो, निपीतं=पिएको, अ-
 निलं=हावा, धृत्वा=जगेर, उदरं=पेट, पूरयेत्=पूर्ण गरिस्, यः=
 जसले पश्चात्=पछाडि, नासिकया=नाकले, त्यजन्=छोड्दै, पुनः=
 फेरि, इमं=यसलाई, पीत्वा=पिएर, त्यजन्=छोड्दै, अभ्यसेत्=
 अभ्यास गर्ला, षण्मासेन=छ महिनामा नै, काकचञ्चुहठवित्=काग-
 को चुच्चो जस्तो प्राणायाम जान्ने, सः=त्यो, निर्जरः=देवता,
 भवेत्=होला ।

भाषा

कौवाकौ सरि मुख गरी अलिअला बिस्तार वायु चुसोस्
 केही घेर्मुख बाइ वायु पिइ सो पैटभिन्न बन्दै गरौस्।
 छोटोस् केवल नाकले छ सहिना अभ्यास् गन्यो यो भने
 योचाहिं सुन काकचञ्चु हठ हो बूढो जवानी हुने ॥

मूल

जिह्वाग्रं परिवर्त्य तालुविवरं नीत्वाऽत्र संधारयन्
 संस्थित्वोर्ध्वमुखोऽत्र बिन्दुगलितां पीयूषधारां स्मरन्।
 आपणमासमनारतं स्थिरतया यः सोमपानं चरेत्
 मासार्धेन निरोगतामुपगतो मृत्युञ्जयो योगवित् ॥

अन्वयार्थ

जिह्वाग्रे=जिभ्रोको दुप्पो, तालुविवरं=तालुको प्वालसम्म परि-
 वर्त्य=घुमाएर, अत्र=उहीं, नीत्वा=लगेर, संधारयन्=राख्दै, अत्र=
 यहाँ, संस्थित्वा बसी, ऊर्ध्वमुखः=माथितिर मुख (फर्काएर) बिन्दु-
 गलितां=थोपा थोपा भएर खसेको, पीयूषधारां=अमृतको धारा,
 स्मरन्=संझदै, अनारतं=निरन्तर, आपणमासं=छ महीना नपुगुञ्जेल,
 स्थिरतया=स्थिर मएर, यः=जसले, सोमपानं=सोमपान, चरेत्=गर्ला,
 योगवित्=योग जान्ने, मासार्धेन=आधा महीनामा नै, निरोगतामुप-
 तः=नीरोगी भएर, मृत्युञ्जयः=मृत्युलाई जित्छ ।

भाषा

जिभ्रो तालुतरफ घुमाइ बलले राखी उही छिद्रमा
 हेरोस् भविच ऊर्ध्वमुख भइ सुधा संझी झरेको त्यहाँ।

(४३५)

यो हो खेचरि पन्ध्र दिनतक् गरे रोगादि छुट्छन सबै
अभ्यासु नित्य गन्यो भने छ महिना त्यो हुन्छ मृत्युञ्जय ॥

मूल

चेतोन्तः प्रविलाप्य दृष्टिविषयं कृत्वा भ्रुवोरन्तरे
भूत्वा बद्धसुखासनः स्थिरतया धृत्वा समं विग्रहम् ।
ध्यायन्नात्मनि निर्विकल्पमनसा स्वात्मानमध्यासनं
एषा स्वात्मनि दर्शनाय कथिता ध्यानाभिधा मुद्रिका ।

अन्वयार्थ

चेतः=चित्त, अन्तः=भित्र, प्रविलाप्य=लय गराएर, भ्रुवोः=
आँखीभौको अन्तरे=बोचमा ; दृष्टिविषयं कृत्वा=हेरेर, बद्धसुखासनः=
बाँधेको छ सुखैसंग आसन जसले, भूत्वा=भएर, स्थिरतया=स्थिर
गरेर, समं=सीधा, विग्रहं=शरीर, धृत्वा=लगेर, निर्विकल्पमनसा=
निर्विकल्पमनले, अध्यासनं=आसनमा, आत्मानं=आत्मालाई,
आत्मनि=आत्मामा, ध्यायन्=ध्यान गर्दै, (वसोस्) एषा=यो,
स्वात्मनि=आफ्नो आत्मामा, दर्शनाय=देखाउनाका निम्ति, ध्याना-
भिधा=ध्यान नाम गरेको, मुद्रिका=मुद्रिका, कथिता=बताइयो ।

भाषा

मन्लाई लयभित्र नै गरि नजलाएर भ्रूबीचमा
सीधा राखि शरीरसुखासन गरी बस्न र एकान्तमा ।
आत्मा संझनु निर्विकल्पमनले यो ध्यानमुद्रा भयो
चाँडै दर्शन मिल्छ आत्मरूपको अभ्यास यै गछ जो ॥

(४३६)

मूल

चक्षुर्नियोज्याऽथ सवितृमण्डले
संयोज्य नेत्रे सवितारमात्मनः
माश्चापि तत्रैव हृदा विचिन्तये-
द्विष्वं ततः पश्यति धारणानुगः ॥

अन्वयार्थ

धारणानुगः=धारणाको उपासना गर्ने जनले, सवितृमण्डले=
सूर्यमण्डलमा, चक्षुः=आँखाकन, नियोज्य=लाएर, अथ=अनि,
आत्मनः=आफना, नेत्रे=आँखामा, सवितारं=सूर्यकन संयोज्य=
लाएर, तत्रैव=त्यही, हृदा=मनले, माश्चापि=मलाई पनि, विचिन्तयेत्=
संझोस्, ततः=त्यहाँपछि, विश्वं=संसारकन, पश्यति=देख्छ ।

भाषा

श्री सूर्यमा नेत्र लगी मिलाउनु
आफना नजर्मा उनलाई ल्याउनु ।
त्यहाँ मलाई मनले स्मरण गरे
देखिन्छ यो विश्व तमाम नेत्रले ॥

मूल

जितानिला धारणया विभिन्नया
सिद्धीस्तु सर्वाः समवाप्नुवन्ति हि ।

(४३७)

तथापि मद्भावमुपागता, जना
प्राप्ता अपीच्छन्ति न विघ्नशंकया ॥

अन्वयार्थ

जितानिलाः=जितेको छ प्राणवायु जसले यस्ता योगीहरू, विभि-
न्नया=भिन्न भएका, धारण्या=धारणाले, सर्वाः=सबै, सिद्धीस्तु=
सिद्धिहरूकन ता, हि=निश्चय, समवाप्नुपन्ति=पाउँछन्, तथापि=
त्यसो, भए तापनि, मद्भावं=मेरा भजनमा, उपागताः=प्राप्त भएका,
जनाः=जनहरू, विघ्नशंकया=विघ्नका शंकाले, प्राप्ता अपि=पाइएका
पनि, (ताः=ती सिद्धिकन न इच्छन्ति=इच्छा गर्दैनन् ।

भाषा

यो धारणाले गरि योगि छन् जति
सिद्धी सबै पाउँदछन् तथापि ती ।
मेरा भजन्मा रहनेहरू त झन्
सिद्धीहरू विघ्न बुझेर छोड्दछन् ॥

मूल

भक्तिक्रियाज्ञानमयाश्च ते त्रयो-
योगाः समासेन पुन समीरिताः ।
ततोऽनुगृह्यामुमसौ समादिशद्
गत्वा विशालां भज मामिति प्रभुः ॥

अन्वयार्थ

भक्तिक्रियाज्ञानमयात्मिकाः=भक्ति, क्रिया, ज्ञान यिनैमात्र, त्रयः=तीन

योगाः=योगहरू, समासेन=विस्तारपूर्वकले, पुनः=फेरि, समीरिताः=कहिए, ततः=अनि, असौ=यी, प्रभुः=कृष्णले, अमुं=यी उद्धवलाई, अनुग्रह्य=अनुग्रह गरेर, विशालां=बदरीकाश्रममा, गत्वा=गएर मां=मकन, भज=भजन गर, इति=यो, समादिशत्=आज्ञा दिए ।

भाषा

भक्ती क्रिया ज्ञान यी तीन योगको
संक्षेपले वर्णन फेरि गर्नुभो ।
भारी निगाहा भइ मर्जि भो अनि
संझी मलाई बस बद्रि गै भनी ॥

मूल

ततः पतित्वा भगवत्पदाब्जयोः
स मुक्तकण्ठः प्ररुदन् पदे पदे ।
ययौ बदर्याश्रममुद्धवो हरि-
र्ययौ प्रभासं सह पुत्र बान्धवैः ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, सः=ती, भगवत्पदाब्जयोः=परमात्माका पाउमा
पतित्वा=परेर, मुक्तकण्ठः=खुला छ घाँटी जसका यस्ता उद्धवः=उद्धव,
पदे पदे=पाउ पाउमा, प्ररुदन्=रूँदा छँदा, बदर्याश्रमे=बदरीका-
आश्रममा, ययौ=गए पुत्रबान्धवैः=छोराहरू र बन्धुहरूको, सह=
सहित, हरिः=कृष्ण, प्रभासं=प्रभासमा, ययौ=जानुभयो ।

(४३९)

भाषा

श्री कृष्णका पाउ परी अधैर्य भै
उद्धव गण बद्रितरफ् रुँदै रुँदै ।
लिई सबै बान्धव पुत्र साथमा
पाल्नुभयो कृष्ण पनी प्रभासमा ॥

मूल

सरस्वतीसागरसङ्गमोदके
स्नात्वा प्रभासेऽखिल यादवर्षभाः ।
ददुर्द्विजेभ्यो विपुलान्नकाञ्चनान्
वासांसि गा वृत्तिकरीं धरामपि ॥

अन्वयार्थ

अखिलयादवर्षभाः=सम्पूर्ण यादवहरू, प्रभासे=प्रभासमा,
सरस्वतीसागरसङ्गमोदके=सरस्वती सागरको दोभानको जलमा,
स्नात्वाः=नुहाई, द्विजेभ्यः=ब्राह्मणहरूलाई, विपुलान्नकाञ्चनान्=प्रशस्त
अन्न, सुवर्ण, वासासि=कपडा, गाः=गाईहरू, वृत्तिकरीं=निर्वाह हुने,
धराम् अपि=वित्तकन पनि, ददुः=दिए ।

भाषा

सरस्वती सागरको समागम
थियो जहाँ ब्वाहि उही प्रभासमा ।
गो वस्त्र भू रौप्य सुवर्ण बेसरी
दिए द्विजातिकन दान त्यो घरी ॥

(४४०)

मूल

ततश्च ते संमिलिता परस्परं
भुक्त्वान्नपानानि सहैव संस्थिताः ।
पीत्वा तथैरेयकमुत्तमं मधु
चक्रुर्विवादं हरिणा विमोहिताः ॥

अन्वयार्थ

ततः=अनि, परस्परं=आपसमा, संमिलिताः=मिलेका, अन्न-
पानानि=खाने पिउने कुराकन, भुक्त्वा=खाएर, सहैव=सँ गै नै,
संस्थिताः=बसेका, ते=ती यादवहरू, उत्तमं=असल, ऐरेयकं=ऐरेय
नाउँ गरेको, मधु=मदिराकन, पीत्वा=पिएर, हरिणा=हरिले, वि-
मोहिताः=मोहित गरिएका छँदा, विवादं=झगडाकन, चक्रुः=
गरे ।

भाषा

त्यहाँपछि यादव ती थिए जति
भोजन गरी साथ रही मिलीजुली ।
पिएर अरेयक नाम वारुणी
इच्छा प्रभुको झगडा झिके अनि ॥

मूल

कृष्णेन विभ्रंसितबुद्धययस्त्वमे
हृन्दीभवन्तो युयुधः परस्परम् ।

(४४१)

प्रद्युम्नसाम्बा अनिरुद्धसात्यकी
पितृव्यपुत्रौ सुगदौ गदौ तथा ॥

अन्वयार्थ

कृष्णोऽन=कृष्णले, विभ्रंसितबुद्धयः=कृष्णले बुद्धि भ्रष्ट गराइएको
इमे=यिनीहरू, परस्पर=आपसमा, प्रद्युम्नसाम्बा=प्रद्युम्न र साम्बा,
अनिरुद्धसात्यकी=अनिरुद्ध र सात्यकि, तथा=त्यस्तै, सुगदौ=
असल गदा लिएका, पितृपुत्रौ=काका र भतिजा, गदौ=दुइगद,
द्वन्दीभवन्तः=जोडी भएका छँदा: युयुधुः=लडे ।

भाषा

श्रीकृष्णले बुद्धि बिगारिंदा सब
जोडी मिली युद्ध गरे परस्पर ।
प्रद्युम्न साम्बा अनिरुद्ध सात्यकी
श्रीकृष्णका भाइ र पुत्र गद् दुइ ॥

मुल

अन्ये च कार्ष्णिप्रवरा महारथाः
सहस्रजिह्वत्रुजिदादयोऽपरे ।
श्वाफलकवृष्णायन्धकभोजसात्वताः
सर्वेऽप्ययुधयन् सुतमित्रबान्धवै ॥

अन्वयार्थ

महारथाः=महारथी भएका, कार्ष्णिप्रवराः=कृष्णका छोराहरू

श्रेष्ठ, अन्ये=अरु, सहस्रजिच्छत्रुजिदादयः=सहस्रजित् र शत्रुजित्
आदि र, अपरे=अरु, श्वाफल्कवृष्णयन्वकभोजशात्वताः=श्वाफल्क,
वृष्णि, अन्वक, भोज, सात्वत इत्यादिहरू, सर्वे=सवै, सुतमित्रबान्धवैः=
पुत्र, मित्र, बन्धुहरूसँग, अयुध्यन्=लडे ।

भाषा

महारथी कृष्णजीका कुमार्हरू
सहस्रजित् शत्रु जिदादि यी अरु ।
श्वाफल्क वृष्णयन्ध भोज आदिले
छोरा सुहृत्बन्धु सँगै भिडी लडे ॥

मूल

शक्तृष्टि भल्लासिगदापरश्वधैः
शिलीमुखै स्तोमरपट्टिशादिभिः ।
जघ्नुर्मिथः क्षीणशरायुधास्तत-
स्ताएरकाभि यु युधुः परस्परम् ॥

अन्वयार्थ

तै=तिनीहरू, शक्तृष्टिभल्लासिगदापरश्वधैः=शक्ति, श्रृष्टि, भाली,
गदा, तलवार, बञ्जराहरूले, शिलीमुखैः=वाणहरूले, तोमरपट्टिशा-
दिभिः=तोमर घुयेँत्रा आदिले, मिथ=परस्पर, जघ्नुः=हाने, ततः=
त्यहाँपछि, क्षीणशरायुधाः=वाण हतियार सकिएका छँदा, एर-
काभिः=एरकाहरूले, परस्पर=आसपसमा, युयुधुः=लडे ।

(४४३)

भाषा

भाला, गदा, शक्ति, कटारि बञ्चरा
तोमर् घु पत्रा, शर आदि सब कुरा ।
हान्दा सकीए जब ता ती वीरका
लड्दा भए त्यै लिइ झार परका ॥

मूल

रामाच्युताभ्याश्च निवारिताश्च तौ
हन्तुं प्रवृत्ताः बलिनः समन्ततः ।
तावप्यति क्रोधवशादुदायुधौ
निजघ्नतुर्लाङ्गलचक्रनन्दकैः ॥

अन्वयार्थ

रामाच्युताभ्यां = राम र कृष्णले, निवारिताः = रोकिएका,
बलिनः = बलवान् ती यादवहरू, तौ च = ती राम र कृष्णकन पनि,
हन्तुं = मार्नालाई, समन्ततः = चारोंतर्फबाट, प्रवृत्ताः = धुरिए, क्रोध-
वशात् = रिसका मोकले, उदायुधौ = उक्तयाएका छन् हतियार जसले
यस्ता, तौ अपि = ती राम र कृष्ण पनि, लाङ्गलचक्रनन्दकैः = हलो,
सुदर्शनचक्र, मुसलले, निजघ्नतुः = ठोके ।

भाषा

रोके जसै राम र कृष्णले अनि
यी दुइलाई पनि मार्न नै भनी ।

(४४४)

सारा धुरीण दुइले अधी सरी
मारे मुसल चक्र हलो प्रहार गरी ॥

मूल

रामोऽपि सिन्धोः पुलिने समाधिना
देहं विसृज्योपरराम संसृतेः ।

संहृत्य सर्वं स्वकुलं जनार्दनो-
निरिन्धनो वह्निरिवावभौ ततः ॥

अन्वयार्थ

राम अपि=वलराम पनि , सिन्धोः=समुद्रको, पुलिने=किना-
रमा, समाधिना=समाधिले ; देहं=शरीरकन , विसृज्य=छोडेर, सं-
सृतेः=संसारदेखि, उपरराम=फरक भए, ततः=त्यहाँपछि, जनार्दनः=
कृष्ण ; सर्वं=सबै , स्वकुलं=आफ्नो कुलकन , संहृत्य=नाश गरेर,
निरिन्धनः=दाउरा सकिएको , वह्नि इव=अग्नि झै , आवभौव
प्रकाश भए ।

भाषा

समुद्रकै तिर बिच जाइ रामले
छोडिदिए देह अनी समाधिले ।
सिध्याइ आफ्नो कुल कृष्ण एकलै
हुनूभयो , दाउरहीत अग्नि झै ॥

मूल

अश्वत्थमूलं समपाश्रितस्ततः

स शंखचक्राब्जगदादिसंयुतः ।

(४४५)

ऊरौ निधायान्यपदाम्बुजं प्रभुः
कृत्यावशेषो निषसाद भूतलो ॥

अन्वयार्थ

ततःत्यहाँपक्षि, शंखचक्राब्जगदादिसंयुत = शंख, चक्र, गदा, पद्मले,
युक्त भएका, अश्वत्थमूलं = पीपलको फेदमा, समुपाश्रितः = बसेका,
प्रभु = मालिक, सः = सो कृष्ण, ऊरौ = तिघ्रामा, अन्यपदाम्बुजं = अर्को
पाऊरूपी कमलकन, निधाय = राखेर, कृत्यावशेषः सन् = केही काम
बाँकी रहेका छँदा, भूतलो = पृथ्वीतलमा; निषसाद = बसे ।

भाषा

गएर कै पिप्पलवृक्षका मुनि
ली शंख चक्राब्ज गदाहरू पनि ।
लाई उपखुट्टि उही छहारीमा
कां बाँकि भै सुत्नुभयो जमीनमा ॥

मूल

व्याधोऽपि कश्चिन्मृगयार्थमागतः
पादाम्बुजं वीक्ष्य जनार्दनस्य तत् ।
सुदूरतोऽस्मिन्मृगशंकया हरे-
र्मुमोच बाणं मुशलायसा कृतम् ॥

अन्वयार्थ

मृगयार्थ = शिकारका निमित्त, आगतः = आएको, कश्चित् =

(४४६)

कोही, व्याध अपि = व्याधाले पनि, सुदूरतः = टाढैबाट, जनादनस्य
कृष्णको, तत् = त्यो, पदाम्बुजं = पाउकमलकन, वीक्ष्य = देखेर, हरेः =
कृष्णको, अस्मिन् = यसै पाउमा, मृगशङ्कया = मृगका शङ्काले,
मुसलायसा = मुसलका फलामले, कृतं = बनाएको, वाणं = वाणकन,
मुमोच = छोड्यो ।

भाषा

कै व्याध आएर शिकार नितिमा
देख्यो परैबाट पर्यजसै त्यहाँ ।
हान्यो उही शमृग संझि पाउमा
थियो मुसलको जुन शेष वाणमा ॥

मूल

आगत्य तं वीक्ष्य पपात पादयो-
रुवाच पापं जहि मामिति प्रभुम् ।
अलं शुचा विद्धि ममेप्सितं त्विदं
तमाह भूयो भगवान्जनार्दनः ॥

अन्वयार्थ

आगत्य = आएर, तं = ती कृष्णकन, वीक्ष्य = देखेर, पादयोः = पाउमा,
पपात = परथो, पापं = पापी, मां = मकन, जहि = मारिबक्सियोष,
इति = यस्तो, प्रभुं = कृष्णकन, उवाच = भन्यो, भगवान् =
भगवान्, जनार्दनः = कृष्ण, तं = त्यसकन, भूय = फेरि, आह = भन्छन्,

(४४७)

इदं = यो, मम = मेरो, ईप्सितं = इच्छित कुरा, विद्धि = जान, शुचा
श्रुतं = शोक नगर ।

आई चिह्नी पाउमहाँ पन्यो अनि
बिन्ती गन्यो पापि हुँ मारियुँ भनी ।
मेरै खटन हो अब खेद नगर् भनी
मर्जी भयो त्यस्कन कृष्णले अनि

मूल

तं प्रैषयचाच्युत आत्मघातिनं
दिवं विमानेन स सूर्यवर्चसा
अथागतो दारुक आत्ततद्रथ
आघ्राय गन्धतुलसीस्रगुद्भवम् ॥

अन्वयार्थ

सः = सो, अच्युतः = कृष्ण, आत्मघातिनं = आफूलाई माने,
तं = त्यो व्याधाकन, सूर्यवर्चसा = सूर्यजस्तो उज्ज्वल, विमानेन =
विमानद्वारा, दिवं = स्वर्गकन, प्रैषयत् = पठाउँ दाभए अथ = अनि,
आत्ततद्रथः = कृष्णको रथ लिएका, दारुकः = सारथी, तुलसी-
स्रगुद्भवं = तुलसीका मालाबाट निस्केको, गन्धं = सुगन्धकन, आ-
घ्राय = सुँ घेर, आगतः = आए ।

भाषा

श्री सूर्या झैं दिव्य विमान खडा गरी
पठाइबक्स्यो अमरावती पुरी ।

(४४८)

आए अनी दारुकजी लिई रथ
सुगन्ध सुँदै तुलसीसमुद्भव ॥

मूल

तं द्वारकां दारुकमादिशत्प्रभुः
खमुत्पपाताश्वयुतश्च तद्रथः ।
ययुस्तदस्त्राणि विहायसा पदं
स्तुतो विरिञ्च्यादिभिरच्युतोऽप्यगात् ॥

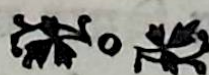
अन्वयार्थ

प्रभु = कृष्णको, तं = ती, दारुकं = दारुकलाई, द्वारकां = द्वारकाकन,
आदिशत् = आज्ञा भयो, अश्वयुतः = घोडाले सहित, तद्रथः = उहाँको रथ,
खं = आकाशमा, उत्पपात = उड्यो, तदस्त्राणि = उहाँका हतियारहरू पनि,
विहायसा = आकाशगमाले, पदं = धाममा, ययुः = गए, विरिञ्च्या-
दिभिः = ब्रह्मा आदिले, स्तुतः = स्तुति गरिएका, अच्युत अपि = कृष्ण
पनि, अगात् = जानुभयो ।

भाषा

भेज्नुभयो दारुक द्वारकामहाँ
घोडासहित रथ उडिगो गगनमहाँ ।
गए उहाँका हतियारहरू अनि
पाल्नुभयो धाममहाँ प्रभु पनि ॥

॥ इति संक्षिप्त बलदेव कृष्ण अवतार शुभम् ॥

(४४९)

विंश

सनत्कुमारावतार

मूल

कुमारसर्गं समुपेत्य माधवो
रूपैश्चतुर्भिः समभूत्पितामहात् ।
पित्रानुसर्गाय नियोजिताश्च ते
नैच्छन्नभीक्षणं हरिकीर्तनोत्सुकाः ॥

अन्वयार्थ

माधवः=विष्णु, कुमारसर्गं=कुमारको सृष्टिकन, समुपेत्य=प्राप्त भएर, चतुर्भिः=चार, रूपैः=स्वरूपले, पितामहात्=ब्रह्माजीबाट, समभूत्=भए, पित्रा=ब्रह्माले, अनुसर्गाय प्रजा सृष्टिलाई, नियोजिताः=खटाइका. अभीक्षणं=मधै; हरिकीर्तनोत्सुकाः=हरिकीर्तनमा इच्छा भएका; ते=तिनीहरू, न ऐच्छन्=मञ्जूर गरेनन् ।

भाषा

कुमारको चार स्वरूप लोकन
पैदा हुनुभो विधिमा जनार्दन ।
आज्ञा पिताबाट भयो र सृष्टिमा
नमानि लागे सब विष्णुभक्तिमा ॥

भा० २९.

(४५०)

मूल

तान्नैरपेक्षान् स्वसुतान्कुमारकान्
शशाप वेधाः स्वगिरस्तत्त्वनादरात् ।
यूयं यतः पितृवचो विनिन्दका
जहातु युष्मान् कदापि शैशवम् ॥

अवयार्थ

वेधाः=ब्रह्माजी, स्वगिरः=आपना कुराको, अनादरात्=अपमान
हुनाले, नैरपेक्षान्=वास्ता नगर्ने, स्वसुतान्=आपना छोरा, तान्=ती,
कुमारकान्=सनकादिवन, शशाप=शाप गरे ; यतः=जुनकारणले,
यूयं=तिमीहरू, पितृवचः=बाबुको वचनकन, विनिन्दकाः=निन्दा गर्छौं,
युष्मान्=तिमीहरूकन; कदापि=कहिल्यै पनि, शैशवं=बालकपनाले,
न जहातु=नछोडोस् ।

देखेर साह्रै निरपेक्ष पुत्र ती
भन्छन् हुकुं भङ्ग हुँदा शतधृति ।
गन्यौ पिताको वचनव्यतिक्रम
कवै नछोडोस् शिशुता तिमिकन ॥

मूल

निशम्य शापं स्वपितुःकुमारका-
न किञ्चिद्बुधः प्रणिपत्य पादयोः ।

(४५१)

द्वन्द्वैर्विहीना विगतैषणाश्च ते
गता अभीष्टां दिशमच्युतप्रियाः ॥

अन्वयार्थ

स्वपितुः=आपना पिताको, शापं=शापकन, निशम्य=सुनेर,
कुमारकाः=कुमारहरू, किञ्चित्=केही, न ऊचुः=भनेनन्, पादयोः=
दुइ पाउमा, प्रणिपत्य=दण्डवत् गरेर, द्वन्द्वैः=सुख दुःखादिले, विहीनाः=
रहित भएका, विगतैषणाः=इच्छा गएका, अच्युतप्रियाः=विष्णुप्रिय
भएका, ते=तिनीहरू, अभीष्टा=मन लागेको, दिशं=दिशामा,
गताः=गए ।

भाषा

पिताजिको शाप कुरा सुनी त्यहाँ
केही नबोली शिर राखि पाउमा ।
इच्छा गएका सुख दुःख क्यै नली
हीँडे लहड्माफिक विष्णुभक्त ती ॥

मूल

ये पूर्वजानामपि पूर्वजा विधेः
शापात्त अद्यापि च पञ्चहायनाः ।
कृत्वा कृपां ते सकलेषु दुःखिषु
भ्रमन्ति लोके हरिभक्तितत्पराः ।

अन्वयार्थ

ये=जो ; पूर्वजानां अपि=पहिले जन्मनेहरूमा पनि, पूर्वजाः=पहिले
जन्मेका हुन्, ते=तिनीहरू, अद्यापि=अझसम्म पनि विधेः=ब्रह्माजीका,
शापात् = शापले, पञ्चहायनाः=पाँचै वर्षका छन्, सकलेशु=सम्पूर्ण,
दुःखिषु = दुःखीहरूमा, कृपां=दयाकन, कृत्वा=गरेर,
हरिभक्तितत्पराः=हरिका भजनमा तत्पर भएका, ते=ती, लोके=
लोकमा॥ भ्रमन्ति=घुम्दछन् ।

भाषा

जैठाहरूमा पनि ज्येष्ठ नै बनी
शरापले जो शिशु छन् अझै पनि ।
गर्दै दया ती सब दीन दुःखिमा
फिर्छन् सदा भक्ति धरेर विष्णुमा ॥
॥ इति कुमार अवतार ॥

एकविंश

हंस अवतार

मूल

गत्वा कदाचित्सनकादयोऽमलाः
पप्रच्छुरेनं पितरं पितामहम् ।

(४५३)

चित्ते गुणा आविशते गुणेषु त-
द्विश्लेषभावो गुणचेतसोः कथम् ॥

अन्वयार्थ

कदाचित् = कुनै बखतमा, अमलाः = निर्मल भएका, सनकादयः =
सनत्कुमार आदि, पितरं = बाबुकहाँ, गत्वा = गएर, एनं = यी, पितामहं =
ब्रह्माजीकन, पप्रच्छुः = सोधे, चित्ते = चित्तमा, गुणाः = गुणहरू
छन्, गुणेषु = गुणहरूमा, तत् = त्यो चित्त, आविशते = रहन्छ, गुण-
चेतसोः = गुण र चित्तको, विश्लेषभावः = भिन्नता, कथं = कसरी
(भवति = हुन्छ)

भाषा

यिनै कुमारादि गई कुनै दिन
सोधे पिताजीकन नम्र भैकन ।
छन् चित्तमा गुण गुणमा छ चित्त थो
छुट्याउनु के गरि मजि होस् प्रभो ॥

मूल

तत्प्रश्नबीजस्य विवक्षया विधिः
स्मृत्वा हरिम्भूक इवावतस्थितः ।
नगुरायलब्धै जनकस्य वेधस-
स्ते चाऽपि बद्धाञ्जलयोऽवतस्थिरे ।

अन्वयार्थ

विधिः = ब्रह्मा, तत्प्रश्नबीजस्य = तिनीहरूको सवालको बीजस्वरूप

नैर्गुण्यावस्थाको, विवक्षया=भन्नाका इच्छाले, हरिं=विष्णुकन, स्मृ-
त्वा=संभेर, मूक इव=लाटो भैं, अवस्थितः=बसे, जनकस्य=बाबु
भएका, वेधसः=ब्रह्माकानै गुण्यलब्धयै=निर्गुण अवस्था प्राप्तिका निमित्त,
बद्धाञ्जलयः=हात जोडेका, ते च=तिनीहरू पनि, अवतस्थिरे=खडा रहे।

भाषा

त्यो प्रश्नको उत्तरकै निमित्तमा
ब्रह्मा भए चूप हरि संक्षि चित्तमा।
नैर्गुण्य होस् प्राप्त पिताजिमा भनी
चूपै रहे अञ्जलि बाँधि ती पनि ॥

मूल

पितामहं वोक्ष्य तथाविधं हरि-
हंसस्वरूपेण तदग्रमागतः।
तमन्वपृच्छन्सनकादयस्त्विदं
मभ्यागतो वक्तु भवान् क इत्यमुम् ॥

अन्वयार्थ

हरिः=विष्णु, तथाविधं=त्यस किसिमका, पितामहं=ब्रह्माजीकन,
वोक्ष्य=देखेर, हंसस्वरूपेण=हंसका स्वरूपले, तदग्रं=तिनीहरूका
अगाडि, आगतः=प्राप्त भए, सनकादयः=सनकादिले पनि, तं=
तिनै हंसस्वरूप, अमुम्=विष्णुकन, अभ्यागतः=अचानक आएको,
भवान्=तिमी, कः=को व्हौ, वक्तु=भन, इदं=यो, अन्वपृच्छन्=
सोधे ।

भाषा

देखेर त्यस्ता विधीलाई विष्णु नै
पाल्नुभयो हंस गती अगाडि नै ।
सोधे उहाँलाई कुमारले पनि
बताउ आयौ किन ? को तिमि ? भनी ॥

मूल

तानाह विष्णुर्वटते कथं हि वः
प्रश्नोयमेको भवतां ममाश्रयः ।
देहः पुरस्थश्च भवद्भिरोक्ष्यते
यूयं कमाश्रित्य क इत्यवोचत ॥

अन्वयार्थ

विष्णुः=विष्णु, तान्=तिनीहरूकन, आह्=मन्दछन् वः=तिमी-
हरूको, अयं=यो, प्रश्नः=सवाल, कथं=कसरी, वटते=घट्छन्,
हि=किनभने, भवतां=तिमीहरूको र, मम=मेरो, आश्रयः=आधार
(आत्मा) एकः=एउटै छ, भवद्भिः=तिमीहरूले, पुरस्थः=अगाडि
रहेको, देहः=शरीर, ईक्ष्यते=देखिन्छ, यूयं=तिमीहरूले, कं=कसकन,
आश्रित्य=लिएर, क इतिको व्हौ भनीकिन, अवोचत=भन्यौ ।

भाषा

भन्नुभयो तीकन प्रश्न जो भन्यौ
योटे छ चैतन्य कसोरि को भन्यौ ।

यो देहलाई लिइ हो भने पनि
 'प्रत्यक्ष देख्यो किन सोध्नु ? को भनी ?

मूल

नानेक आत्मा न च भौतिकाद्वपु-
 भिन्नं तदन्यं न च वेद्यमस्ति वः।
 न देहगो नात्मग एष लक्ष्यते
 प्रश्नोऽस्ति युष्माकमनर्थकोऽधुना ॥

अन्वयार्थ

आत्मा=आत्मा, अनेकः=धेरै, न छैन, वपुः=शरीर, भौतिकात्=
 पञ्चमहाभूतको समूहदेखि, भिन्नं=वेगलै, न=छैन, वः=तिमीहरूको,
 तत् अभ्यत्=ती दुईदेखि अर्को, वेद्यं=जानिने कुरा, न अस्ति,
 छैन, युष्माकं=तिमीहरूको, एषः= यो प्रश्न, देहगः=शरीरका विषयको,
 न=नैन, आत्मगः=आत्माको विषयको पनि, न लक्ष्यते=देखिदैन,
 अधुना=अहिले, युष्माकं=तिमी, प्रश्नः=प्रश्न, अनर्थकः=फजूल,
 अस्ति छ ।

भाषा

आत्मा छ यीटै छ शरीर भौतिकै
 यी देखि छैनन् अरु वेद्य वस्तु क्यै ।
 न देहमा घट्छ आत्ममा न यो
 प्रश्न फजूल ठान्छु तिमीहरूको म यो ॥

मूल

यद्गृह्यते वाङ्मनइन्द्रियैरिदं
 सर्वं त्वहं यूयमवेत चेतसा ।
 चेतो गुणेषु विशते गुणास्तथा
 तस्मिन्विशन्त्यात्मवपुश्च तद्द्वयम् ॥

अन्वयार्थ

यूयं = तिमिहरू, चेतसा = चित्तले, अवेत = विचार गर, वाङ्मन-
 इन्द्रियैः = वचन, मन, इन्द्रियले, यत् = जुन, गृह्यते = ग्रहण गरिन्छ,
 इदं = यो, सर्वं = सबै, अहं = म हुँ, चेतः = चित्त, गुणेषु = गुणहरूमा,
 आविशते = पस्दछ, तथा = त्यस्तै, गुणाः = गुणहरू, तस्मिन् = त्यो
 चित्तमा, विशन्ति = पस्दछन्, तद्द्वयं = ती दुवै, आत्मवपुः =
 आत्माकै रूप हो ।

भाषा

जनिन्छ जो वाङ्मनइन्द्रियादिले
 सारा म हूँ सो बुझ आत्माभावले ।
 छन चित्तमा गुण गुणमा छ चित्त यो
 यी दइ नै हुन बुझ आत्मरूपको ॥

मूल

प्रश्नोत्तरं प्रश्नपदेन बुध्यते
 विवेकतो वै गुणचेतसामपि ।

यूयं स्वयं वेत्थ पितामहं कथं
प्रश्नं पुनः पृच्छथ तद्विभाजने ॥

अन्वयार्थ

गुणचेतसा अपि=गुण र चित्तको पनि, विवेकिनः=विवेक
गरिएको हुनाले, प्रश्नोत्तरं=प्रश्नको जवाफ, प्रश्नपदेन=प्रश्नकै
पदबाट, बुध्यते=बुझिन्छ, यूयं=तिमीहरू, स्वयं=आफै, वेत्थ=
जान्दछौ, पुनः=फेरि, तद्विभाजने=त्यो छुट्याउनालाई, पितामहं=
ब्रह्माजीकन, कथं=कसरी, प्रश्नं=प्रश्नकन, पृच्छथ=सो दू छौ ।

भाषा

बुझिन्छ प्रश्नोत्तर प्रश्नले पुरा
गुणी यि गुणबाट फरक् हुने कुरा ।
तिमीहरूग खास गरेर बुझ्दछौ
ब्रह्माजिलाई किन प्रश्न गर्दछौ ॥

मूल

एवं मुनींस्तानभिधाय माधवो-
हंसः स्वधर्मानवदत्स सूनवे ।
स्वयं भुवे तैः स्तुत आत्ममायया
ययौ स्वकं धाम विहाय तद्वपुः॥

अन्वयार्थ

हंसः=हंसस्वरूप, माधवः=विष्णु, एवं=यस्तो, तावत्=

ती, मुनीन्=सनकादिकन, अभिधाय=भनेर, सूनवे=छोरा, स्वयम्भुर्वे=बह्मालाई, स्वधर्मान्=हंसोक्त धर्मकन, अवदत्=भने, तैः=तिनी-हरूले, स्तुतः=स्तुति गरिएका, सः=सो हंस, आत्ममायया=आफ्ना मायाले, तद्वपुः=त्यो शरीरकन, विहाय=छोडेर, स्वकं=आफ्नु, धाम=धामकन, ययौ=गए ।

भाषा

आज्ञा गरी यो सनकादिमा हरि
दी आत्मविद्या विधिमा उही घरी ।
सुन्दै स्वकीय स्तुति ब्रह्मआदिको
छोडेर त्यो हंसस्वरूप पाल्नुभो ॥

इति हंसावतार

द्वाविंश

व्यासावतार

मूल

श्रूयोऽजनिष्ठ भगवानथ सत्यवैत्या
द्वोपे पराशरमुनेः प्रथितस्ततोऽसौ ।
द्वै पायनस्तदनुवेदविभाजनेन
व्यासाब्दहयं पुनरवाप पवित्रकीर्तिः॥

अन्वयार्थ

अथ=यहाँपछि, भगवान्=विष्णु, पराशरमुनेः=पराशर ऋषिको,
 सत्यवत्यां=सत्यवतीमा, द्वीपे=द्वीपमा, भूयः=फेरि, अजनिष्ठ=जन्मनु-
 भयो, ततः=त्यसैकारणले, असौ=यी, द्वैपायनः=द्वैपायन भनी, प्रथितः=
 प्रख्यात भए, पुनः=फेरि, पवित्रकीर्तिः=पुण्यदायक कीर्ति भएका,
 असौ=यी, वेदविभाजनेन=वेदविभाग गर्नाले, व्यासाव्हयं=व्यास भन्ने
 नामकन, अवाप=पाए ।

भाषा

फेरी पराशर र सत्यवती दुवैको
 भै पुत्र द्वीप बिचमा हरि जन्मनुभो ।
 द्वैपायन प्रथम नाम भयो यसैले
 भो व्यासनाम पछि वेद विभाजनैले ॥

मूल

त्रिषद् पुराणानि ततः स निर्मासे
 व्यासो जनानामुपकारहेतवे ।
 स्त्रीशूद्रधर्मादिभि रन्वितं पुनः
 काव्यं महाभारतयुद्धविस्तरम् ॥

अन्वयार्थ

ततः=त्यहाँपछि, स व्यासः=सो व्यास, जनानां=जनहरूको।
 उपकारहेतवे=उपकारकै निमित्त, त्रिषट् पुराणानि अठार पुराणकन।

(४६१)

निर्ममे=बनाए, पुनः=फेरि, स्त्रीशूद्रधर्मादिभिः=स्त्रीजाति र शूद्रादिका
धर्मले, अन्वितं=युक्त भएको, महाभारतयुद्धविस्तरं=महाभारत
युद्धको विस्तार भएको, काव्यं=इतिहासकाकन, निर्ममे=बनाए ।

भाषा

पुराण अठ्ठार बनाउनुभयो
प्राणीहरूकै उपकार निति यो ।
स्त्री शूद्रका धर्महरूसमेतको
फेरी महाभारत काव्य रचनुभो ॥

मूल

विद्याश्चतुःषष्टिकलाश्च सन्ति याः
सर्वास्तु द्वैपायन एव वेत्ति ताः । .
नतत्समस्तास्वितरोऽस्ति कोविदः
सर्वे तदुच्छिष्टमुपासते बुधाः ॥

अन्वयार्थ

याः=जुन; चतुःषष्टिकलाः=चौसष्टि कला, विद्याः=विद्याहरू,
सन्ति=छन, एषः=यो, द्वैपायनः=व्यासजी, ताः=ती, सर्वाः=
सम्पूर्ण विद्याकन, वेत्ति=जान्दछन, तासु=ती विद्याहरूमा, तत्समः=
ती व्यास जस्तै, कोविदः=विद्वान्, इतरः=अर्को, न अस्ति=छैन,
सर्वे=सबै, बुधाः=जानीहरू, तदुच्छिष्टं=उनैको पुराकन, उपासते=
उपसना गर्छन् ।

(४६२)

भाषा

विद्या च चौसठि कला प्रसिद्ध जो
सम्पूर्ण नै व्यासमहाँ छ याद सो ।
छैनन् सिपाळू त्यसमा अरु कवै
यिन्कै पुरामात्र सिद्धान्तुन सबै ॥

इति व्यास

त्रयोविंश

बुद्धावतार

मूल

सार्धद्विसाहस्रगताब्दके कलौ

यज्ञे प्रवृत्तानतदर्हसंकरान् ।

दृष्ट्वाऽथ तान्मोहयितुञ्जनार्दनः

शौद्धोदनिः सोऽभवदात्ममायया ॥

अन्वयार्थ

कलौ=कल , सार्धद्विसाहस्रगताब्दके = पच्चीस सय वर्ष बिते
छँदामा, यज्ञे = यज्ञमा, प्रवृत्तान्=लागेका, अनदर्हसंकरान्=त्यो यज्ञमा
लायक नभएका वर्ण सङ्करादिकन, दृष्ट्वा=देखेर, अथ=अनि सः=सो

(५६३)

जनार्दनः=विष्णु, तान्=तिनीहरूलाई, मोहयितुं=भुलाउनलाई, आत्ममा-
यया=आफना मायाले, शौद्धोदनिः=शुद्धोदनको छोरा, अभवत्=हुनुभयो ।

भाषा

शताब्द पच्चीस कली बित्यो जब
यज्ञादि गर्ने सब वर्णसंकर
देखी भुलाएर छुटाउँछु भनी
भो जन्म शुद्धोदन पुत्र मै अनि ॥

मूल

सवैदिके कर्मणि सञ्चरन्नपि
सिद्धिं यदा नाऽऽप विरक्तवत्स्थितः
हिंसात्मकोऽयं जनतानुरञ्जक-
स्त्याज्यो मखो वैदिक इत्युवाच तम् ॥

अन्वयार्थ

(सः=ती शौद्धोदनि, वैदिके कर्मणि=वैदिक कर्ममा, संचरन्नपि=लाग्दा
छँदा पनि, यदा=जब, सिद्धिं=सिद्धिकन, न आप=पाउँदा भएनन्,
तदा=तब, विरक्तवत् स्थितः=उराठ जस्ता भएका छँदा, तं=त्यो,
यज्ञकन, जनतानुरञ्जकः=मानिसहरूलाई, रञ्जन गराउने, हिंसात्मकः=
हिंसा प्रधान भएको, अयं=यो, वैदिकः=वेदले बताइएको, मखः=
यज्ञ, त्याज्यः=छोड्नु योग्य छ, इति=यो, आह=भन्ने ।

भाषा

लाग्नूभयो वैदिक कर्ममा पनि
शान्ती नपाएर विरक्ति छै बनी ।

(४६४)

देखिन्छ हिंसात्मक निर्दयी छ यो
भन्नूभयो वैदिकयज्ञ छोड् यो ॥

मूल

इत्थं वदन्ने कतरोस्तलेऽवस-
न्निनाय मासं कतिचिद्दिनानि च ।
ततः स बुद्धोऽयमिति स्तुतो जनै-
र्बुद्धोऽभवद्बोधितरुः स कीर्तितः ॥

अन्वयार्थ

इत्थं=यस्तो, वदन=भन्ने भएक, सः=ती, एकनरोः=एउटा वृत्तका,
तले=तल, अवसत् = बसे, मासं=एक महीना, कतिचित्=केही,
दिनानि च, दिनहरूकन पनि, निनाय=बिताए, ततः=त्यहाँपछि, जनैः=
जनहरूले, अयं=यो, बुद्धः=बुद्ध, (अज्ञाननिन्दाबाट विउँभेको)
इति=यस प्रकारले, स्तुतः=स्तुति गरिएका, बुद्धः=बुद्ध, अभ-
वत्=भए, सः=त्यो रुख, बोधितरुः=बोधिवृक्ष, कीर्तितः=कहियो ।

भाषा

येती भनी कौ रुखका मनी मुनि
बिताइ एक मास र केहि दिनपनि ।
बस्ता यि हुन् बुद्ध भनी सबै जन
भन्दाभए बोधितरु उ रुखकन ॥

मूल

निन्दन् द्विजान्वैदिकर्मपद्धतीः
 स औपधर्म्यं निजगाद ताञ्जनान् ।
 तच्छिक्षया मूढधियस्तदा जनाः
 सर्वे निनिन्दु द्विज वैदिकक्रियाः ॥

अन्वयार्थ

सः=ती बुद्धले, द्विजान्=बाहुनकन र, वैदिककर्मपद्धतीः=
 वैदिककर्म मार्गकन, निन्दन्=निन्दा गर्दा, तान्=ती, जनान्=
 अयोग्यजनहरूकन, औपधर्म्यं=वैदिक भिन्न अरु धर्मकन, निजगाद=
 भने, तच्छिक्षया=तिनकै शिक्षाले, तदा=त्यस बखतमा, सर्वे=
 सबै, जनाः=जनहरू, द्विजवैदिकक्रियाः=ब्राह्मण र वैदिक कर्मकन,
 निनिन्दुः=निन्दा गरे ।

भाषा

निन्दित् गरी ब्राह्मण वेदकर्मको
 शिक्षा वहाँको जब अन्य धर्मको ।
 भयो त्यसैले सब झुक्किईकन
 ठाने बडा निन्दित वेद बाहुन ॥

मूल

बौद्धा मृषा बुद्धमतानुगाश्च ये
 ते धर्मसंघावथ बुद्ध इत्यपि ।

त्रिरत्नमेवं जगदुः परस्परं
ररक्ष तेभ्यः श्रुतिमार्गमच्युतः ॥

अन्वयार्थ

मृषा=झुठ्ठा, बुद्धमतानुगाः=बुद्धमतका पछि लागेका, ये=जुन,
बौद्धाः=बौद्धहरू थिए, ते=ती, धर्मसंघौ=धर्म र संघ, अथ=अनि,
बुद्ध इति अपि=बुद्ध भन्ने पनि, त्रिरत्नं=त्रिरत्नकन, परस्परं=आपसमा,
जगदुः=भने, अच्युतः=विष्णुले, तेभ्यः=तिनीबाट, श्रुतिमार्गं=
बैदिकमार्गकन, ररक्ष=रक्षा गर्नुभो ।

भाषा

ती बुद्धका नक्कलि मत्तहाँ गई
खाली सदा धर्म र संघ बुद्ध यी ।
त्रिरत्न गाएर बसे परस्पर
छुटाउनुभो श्रुतिमार्ग सत्वर ॥

इति बुद्ध अवतार

चतुर्विंश

कलिकअवतार

मूल

अन्ते कलौ शूद्रमयोषु जातिषु
द्विजेषु वै सूत्रशिखावशेषिषु ।

अदण्ड्यदण्डेषु धनाय राजसु
प्रजासु शक्तासु च गह्यकर्मसु ॥

अन्वयार्थ

अन्ते कलौ=आखिर कलिमा, जातिषु=जातिहरू, शूद्रमयीषु=
शूद्रमय भएमा, द्विजेषु=ब्राह्मणहरू, सूत्रशिखावशेषिषु = शिखा-
सूत्रमात्र बाँकि रहेमा, धनाय=धनका निमित्त, राजसु=राजाहरू,
अदण्ड्यदण्डेषु=दण्ड नदिनेलाई दण्ड दिने भएमा, गह्यकर्मसु=
निन्दित काममा, प्रजासु=प्रजाहरू, शक्तासु=लागेमा ।

भाषा

आखिरकलीमा सब जाति शूद्र हैं
ब्राह्मण हुने खालि शिखा र सूत्रमै ।
राजाहरू दण्ड्य दिने अदण्ड्यमा
लाग्ने प्रजा केवल निन्द्यकर्ममा ॥

मूल

गृहावशेषेषु तथा श्रमादिषु
जनेषु सर्वेषु खराजधर्मिषु ।
व्यवायहिंसाशयनाशनादिषु
प्रवर्त्तमानेष्वखिलेषु कर्मसु ।

अन्वयार्थ

तथा=त्यस्तै, आश्रमादिषु=आश्रमहरूमा, गृहावशेषेषु=गृह

श्रममात्र बाँकी रहेकामा , जनेषु=जनहरू , सर्वेषु=सबै, खराजध
मिषु=गधा, बोकोको धर्मजस्तो धर्म भएमा , अखिलेषु=संपूर्ण जन
व्यवायहिंसाशयनाशनादिषु=झीसुख,हिंसा,सुत्तु, खानु आदि, कर्मसु=
काममा, प्रवर्तमानेषु=लागेमा ।

भाषा

आश्रंहरूमा घरमात्र बाँकि भै
बाखा गदाहा सरि रैतिहेरु भै ।
व्यवायहिंसाशयनादिमा जब
लाग्न अस्तकर्ममहाँ प्रजा सब ॥

मूल

कश्चिद्विजो विष्णुयशामहामतिः
सुकर्मठः संभलके भविष्यति ।
भूत्वात्मजस्तस्य रिरक्षया सतां
नाम्नाऽथ कल्किर्भगवान्निष्यते ॥

अन्वयार्थ

सुकर्मठः=कर्ममा कुशल , महामतिः=ठूलो बुद्धि भएका, विष्णु
यशः=विष्णुयशा नाम गरेका, कश्चित्=कोही, द्विज=बाहुन संभलके=
=भला गाउँ मा, भविष्यति=हुनेछन्, अथ=यसपछि, सतां=सज्जनहरूको
सरिरक्षया=रक्षा गर्नाको इच्छाले , नाम्ना=नामले कल्कि भएका ,
भगवान्=विष्णु, तस्य=तिनै ब्राह्मणको, आत्मजः=छोरो, भूत्वा=
भएर , जनिष्यति=जन्मनुहुनेछ ।

भाषा

हुनन् त्यहीं संभलनाम गाडँ मै
 कर्मिष्ठ एक विष्णुयशा द्विजाति क ।
 उद्धार निंती त्यहीं साधु सन्तको
 हुनेछ कबकी अवतार विष्णुको ॥

मूल

स आशुगं श्वेततुरङ्गमास्थितः
 करेण धुन्वन्करवालमद्भुतम् ।
 निघ्नन्स्वयं दस्युकुलानि निर्दयम्
 ह्येन शीघ्रं विचरिष्यति क्षितौ ॥

अन्वयार्थ

सः=सो , जनार्दनः=कल्किस्वरूप विष्णु , आशुगं=पैयाँ लिने,
 श्वेततुरङ्गं=सेतो घोडामा , आस्थितः=चढने , अद्भुतं=विचित्र ,
 करवालं=तरवार, करेण=बाहुले , धुन्वन्=हल्लाउँदै , अदभुतं=
 धेरै , दस्युकुलानि=दुष्टका कुलहरूकन , निघ्नन्=नाश गर्दै,
 ह्येन=घोडाले, क्षितौ=पृथ्वीमा, शीघ्रं=चाँडै , विचरिष्यति=
 घुम्नुहुनेछ ।

भाषा

पैयाँ लिने खूब सफेद अश्वमा
 चढी समाई तलवार हातमा ।

सखाप पारी सब दुष्टको दल
पृथ्वी सबै घुम्नुहुनेछ माधव ॥

मूल

यदाऽवतीर्णो भगवाञ्जनार्दनः
कल्किस्वरूपेण शिवाय देहिनाम्
तदा पुनः सत्ययुगो भविष्यति
प्रजाः भविष्यन्ति च सात्विकाश्च ताः॥

अन्वयार्थ

यदा=जेब, देहिनाम्=प्राणीहरूको शिवाय=कल्याणको निति,
भगवान्=पूज्य, जनार्दनः=विष्णु, कल्किस्वरूपेण = कल्किस्वरूपले,
अवतीर्णः=अवतार लिनुहुन्छ, तदा=त्यस बखतमा, पुनः=फेरि, सत्य-
युगः=सत्ययुग, भविष्यति=हुनेछ, ताः=ती, प्रजाः=प्रजाहरू, सा-
त्विकाः=सात्विक, भविष्यन्ति=हुनेछन् ।

भाषा

प्राणीहरूको उपकार नितिमा
विष्णु स्वयं कल्किस्वरूपले त्यहाँ ।
पैदा हुँदा लाग्दछ सत्ययुग पनि
प्रजा हुनेछन् सब सात्विकै अनि ॥

मूल

तदैव देवापिमरु सुधार्मिकौ
स्थितौ कलापे रिणाऽनुशाशितौ ।

वर्णाश्रमाचारयुतश्च पूर्ववत्
धर्मं प्रजानां प्रथयिष्यतः पुनः ॥

अन्वयार्थ

तदैव=त्यसै बखतमा, कलापे=कलाप गाउँमा, स्थितौ=वसेका,
हरिणा=कल्किस्वरूप विष्णुले, अनुशासितौ=शिखा गरिएका,
सुधार्मिकौ=असल धर्मात्मा, देवापिमरू = देवापि र मरू यी दुइले,
पूर्ववत्=पहिलेको भैं, पुनः=फेरि, प्रजानां=प्रजाहरूको, वर्णाश्रमा-
चारयुतं=वर्णाश्रमको आचारले युक्त भएको, धर्मं=धर्मकन, प्रथयि-
ष्यतः=फिजाउनेछन् ।

भाषा

कलाप गाऊँ बिचकै सुधार्मिक
मरू र देवापि यि दूइले तब ।
जातीय धर्मादि अघी सरी जुदा
फिजाउँ नेछन् प्रभुको हुकुं हुँदा ॥

॥ इति कल्किअवतार ॥

